

הגירה

כתב עת אקדמי רב תחומי מקוון
Hagira – Israel Journal of Migration

המכון להגירה ושילוב חברתי
The Institute for Immigration and Social Integration
המרכז האקדמי רופין
Ruppin Academic Center

Vol. 8 2018

גיליון 8 תשע"ח

כתב עת הגירה

דף הבית

הגירה הוא כתב עת אקדמי, שפיט, רב תחומי, העוסק בתופעת ההגירה

על היבטיה השונים. כתב העת יוצא לאור בחסות קהילת הגירה ודמוגרפיה של האגודה הסוציולוגית הישראלית ומופק במימון המרכז האקדמי רופין והמכון להגירה ושילוב חברתי.

כתב עת זה מהווה במה פרסומית למחקרים שבוצעו על ידי חוקרי הגירה בתחומי סוציולוגיה, מדעי המדינה, דמוגרפיה, פסיכולוגיה, עבודה סוציאלית, קרימינולוגיה, תקשורת, כלכלה, ספרות, היסטוריה, תכנון ערים ועוד. מחקרים אלה עוסקים בהיבטים שונים הקשורים בהיותה של מדינת ישראל חברת מהגרים, במסגרת תהליכים מקבילים בעלי השפעה רבה בהקשר הגלובאלי.

כתב העת הגירה פתוח לגישות וזוויות ניתוח שונות. המאמרים המתפרסמים בכתב העת עוברים שיפוט על ידי מומחים בטרם קבלתם לפרסום. כתב העת שואף להפוך לבימה המרכזית בשפה העברית לגבי מכלול נושאי ההגירה הממלאים תפקיד חיוני בחיי היום יום בחברה בת זמננו, ברמת הפרט והקולקטיב גם יחד.

מידע כללי

עורך ראשי: פרופ' סרג'ו דלה-פרגולה

עורכת משנה: פרופ' רחל שרעבי

חברי המערכת:

פרופ' משה סמיונוב

פרופ' רבקה רייכמן

פרופ' לילך לב ארי

ד"ר ריטה סבר

פרופ' קארין אמית

רכז המערכת: מר דורון דגני

עריכה לשונית :

גב' אליה דמטר (עברית)

גב' דנה בוסין (אנגלית)

חברי המועצה הרחבה:

פרופ' יהודית בוקסר ליברנט

אוניברסיטת דה אאוטונומיה דה מכסיקו , מכסיקו סיטי

פרופ' בארי צ'יזוויק

אוניברסיטת אילינוי, שיקאגו

פרופ' אנדרו מרקוס

אוניברסיטת מונאש, מלבורן

פרופ' חוזה מויה

אוניברסיטת קולומביה, ניו יורק

פרופ' ריינר מונץ

המכון לכלכלה בין לאומית, המבורג, מנהל המחקר והפיתוח בקבוצת ארסט

פרופ' עליאן אלקרנאוי

אוניברסיטת בן גוריון בנגב

פרופ' נח לויין אפשטיין

אוניברסיטת תל אביב

פרופ' עוזי רבהון

האוניברסיטה העברית בירושלים

פרופ' ניסן רובין

אוניברסיטת בר אילן והמכללה האקדמית אשקלון

פרופ' סמי סמוחה

אוניברסיטת חיפה

כתובת המערכת:

המכון להגירה ושילוב חברתי, המרכז האקדמי רופין

עמק חפר, 402500, ישראל, דוא"ל: rsharaby@gmail.com

קול קורא כתב עת הגירה

קול קורא לגיליון מיוחד של כתב העת "הגירה" בנושא הגירה וחינוך

הגירה, כתב עת אקדמי רב-תחומי מקוון, העוסק בתופעת ההגירה על היבטיה השונים, מזמין חוקרים/ות לשלוח מאמרים בעברית ובאנגלית, עבור גיליון מיוחד בנושא הגירה וחינוך.

עורכת אורחת של הגיליון היא ד"ר ריטה סבר (מביה"ס לחינוך והמכון לחקר הטיפוח בחינוך, של האוניברסיטה העברית), חברת מערכת של כתב העת "הגירה".

גיליון מיוחד זה יוקדש למאמרים הנוגעים לכל הסוגיות הקשורות בהגירה וחינוך, כגון: השפעת ההגירה על הישגים חינוכיים, על דפוסי החינוך בבית, על הקשר הבין-דורי במשפחות מהגרות, על היפוך תפקידים וסמכות ההורים, על שינויים במאזן הכוחות המגדרי במשפחה, על השפעת מהגרים על מערכות החינוך במדינה הקולטת, על האינטראקציה בין מוסדות חינוך ובין הורים וסבים מהגרים, על מעורבות הורים במוסדות החינוכיים של ילדיהם, וכל נושא אחר אשר יתרום להבנת התופעה, הן ברמת המיקרו והן ברמת המקרו.

הגירה הוא כתב עת אקדמי, שפיט, היוצא לאור בחסות קהילת הגירה ודמוגרפיה של האגודה הסוציולוגית הישראלית והמכון להגירה ושילוב חברתי במרכז האקדמי רופין. כתב עת זה מהווה במה פרסומית למחקרי הגירה בתחומי סוציולוגיה, מדעי המדינה, דמוגרפיה, חינוך, פסיכולוגיה, עבודה סוציאלית, קרימינולוגיה, תקשורת, היסטוריה, כלכלה, ספרות, תכנון ערים, ועוד. מחקרים אלה עוסקים בהיבטים שונים הקשורים בהיותה של מדינת ישראל חברת מהגרים, במסגרת תהליכים מקבילים בעלי השפעה רבה בהקשר הגלובאלי. כתב העת הגירה פתוח לגישות תיאורטיות וזוויות ניתוח שונות.

הנחיות למחברים

- היקף המאמר עד- 8,000 מילים.
- המאמר לא נמסר לפרסום בכתב עת אחר.
- המאמר ייכתב בתוכנת Word, בגופן Tahoma, גודל 10, רווח של שורה וחצי, מיושר לשני הצדדים.
- פסקה חדשה תצוין בהזחה ולא ברווח כפול.
- ציטוטים יצוינו בהזחה מצד ימין.
- ניתן לשלב במאמר חומרים מקוריים ממגוון תחומי היצירה, כגון תמונות וסרטונים.
- יש להגיש את המאמר לאחר עריכה לשונית ולצרף תקצירים בעברית ובאנגלית בני 200 מילים כל אחד. התקצירים יכללו את שם המאמר.
- לאחר התקציר בעברית יופיעו 5-6 מילות מפתח.

- יש להוסיף למאמר דף נפרד ולציין בו בעברית ובאנגלית, את שמות המחברים, תוארם האקדמי, שיוכם המוסדי ומספר שורות אודות המחברים.
- הפניות לביבליוגרפיה יופיעו בטקסט בסוגריים עם שמות המחברים ושנת הפרסום. המילה "שם" לא תופיע בטקסט ויש לציין מחדש את המקור.
- הערות לטקסט יופיעו בסוף המאמר (לפני הרשימה הביבליוגרפית).
- הרשימה הביבליוגרפית תותקן לפי כללי APA1, התקפים כיום בכתב העת של האגודה הסוציולוגית "סוציולוגיה ישראלית". יש להקפיד על התאמה מלאה בין האזכורים בטקסט לבין הופעתם ברשימת המקורות.
- בהליך השיפוט המערכת מסתייעת בחוות דעת של קוראים מעריכים ומקפידה על שיפוט אובייקטיבי – אנונימי.
- המחברים יתבקשו לתקן את המאמר לפי חוות הדעת ובהתאם להנחיות העורכים שיצורפו אליהן. המאמרים יעברו עריכה לשונית והמחברים יידרשו לתיקונים נוספים ולאישורו הסופי של המאמר לפני פרסומו.
- מאמר שהתקבל לפרסום יועלה לאתר כתב העת, עוד בטרם הופיע הגיליון המלא

חוקרים מוזמנים לשלוח מאמרים לכתובת הדואר

האלקטרוני ritasever9@gmail.com :

תאריך אחרון לשליחת מאמרים לגיליון זה 31/5/2018

הנחיות למחברים

היקף המאמר עד- 8,000 מילים.
המאמר לא נמסר לפרסום בכתב עת אחר.
המאמר ייכתב בתוכנת Word, בגופן Tahoma, גודל 10, רווח של שורה וחצי , מיושר לשני הצדדים.
פסקה חדשה תצוין בהזחה ולא ברווח כפול.
ציטוטים יצוינו בהזחה מצד ימין.
ניתן לשלב במאמר חומרים מקוריים ממגוון תחומי היצירה, כגון תמונות וסרטונים. יש להגיש את המאמר לאחר עריכה לשונית ולצרף תקצירים בעברית ובאנגלית בני 200 מילים כל אחד. התקצירים יכללו את שם המאמר.
לאחר התקציר בעברית יופיעו 5-6 מילות מפתח.
יש להוסיף למאמר דף נפרד ולציין בו בעברית ובאנגלית, את שמות המחברים, תוארם האקדמי, שיוכם המוסדי ומספר שורות אודות המחברים.
הפניות יופיעו בטקסט בסוגריים. המילה "שם" לא תופיע בטקסט ויש לציין מחדש את המקור.
End notes יופיעו בסוף המאמר (לפני הרשימה הביבליוגרפית).
הרשימה הביבליוגרפית תותקן לפי כללי [1] APA התקפים כיום בכתב העת של האגודה הסוציולוגית "סוציולוגיה ישראלית". יש להקפיד על התאמה מלאה בין האזכורים בטקסט לבין הופעתם ברשימת המקורות.
בהליך השיפוט המערכת מסתייעת בחוות דעת של קוראים מעריכים ומקפידה על שיפוט אובייקטיבי – אנונימי.
המחברים יתבקשו לתקן את המאמר לפי חוות הדעת ובהתאם להנחיות העורכים שיצורפו אליהן. המאמרים יעברו עריכה לשונית והמחברים יידרשו לתיקונים נוספים ולאישורו הסופי של המאמר לפני פרסומו.
מאמר שהתקבל לפרסום יועלה לאתר כתב העת, עוד בטרם הופיע הגיליון המלא

חוקרים מוזמנים לשלוח מאמרים

לכתובת הדואר האלקטרוני:

rsharaby@gmail.com

הגירה 8 VOL.

הגירה - כתב עת אקדמי רב תחומי מקוון
Hagira - Israel Journal of Migration
 Vol. 8 2018, גיליון מס' 8, תשע"ח

מאמרים מקוריים Original Articles	עמוד Pages
סרג'ו דלה פרגולה, רחל שרעבי / דבר העורכים Sergio DellaPergola, Rachel Sharaby / Editors' Note	1-2
רחל שרעבי / פרשנות מחודשת למסורת אתנית של יוצאי כורדיסטן בישראל Rachel Sharaby / Renewed Interpretation of the Ethnic Tradition of Kurdish Immigrants in Israel	3-21
דניאלה אריאלי, יעל סקורקוביץ' ומרים הירשפלד / מפגשים אתניים במרחב האקדמי: חגיגת הסיגד כמשא ומתן על כללי המשחק Daniella Arieli, Yael Skorkowich & Miriam Hirschfeld / Ethnic Encounters in the Academic Space: The Ethiopian Sigd Festival as a Negotiation on the Rules of the Game	22-42
ווביט וורקו-מנגסטו וגבי הורנצ'ק / נשירה סמויה ממערכת החינוך בקרב מתבגרים יוצאי אתיופיה Gabriel Horenczyk & Wovit Worku-Mangisto / <u>Hidden Dropout from the Education System among Ethiopian Adolescents in Israel</u>	46-63
אורלי אלשיך / הסנדלר הולך יחף: חוויותיהן של קלינאיות תקשורת עולות חדשות, בדרך לבניית זהות מקצועית בארץ Orly Alshech / Building a Professional Identity in Israel: Experiences of New Immigrant, Speech Therapists in Israel	64-81
שלומית לנדמן / המראה האונומסטית: שיקוף ההתגבשות התרבותית במגזר היהודי בישראל Shlomit Landman / From an onomastic point of view: Cultural crystallization process in the Jewish Sector in Israel	82-103
ריבה זיו / חלוקת תפקידים בזוגיות בין-תרבותית Riva Ziv / Role Division in Multicultural Relations	104-123
אפרים דוידי / אינם עולים, אינם פליטים ואינם מהגרי עבודה: גולים מאמריקה הלטינית בישראל (1973-1978) Efraim Davidi / Exiles from South America in Israel (1973-1978)	124-142
ביוגרפיות	143-145
Bios	146-148
Abstracts / תקצירים באנגלית	149-155

דבר העורכים

אנו שמחים להביא לפני הקוראים את הגיליון השמיני של כתב העת המקוון "**הגירה**". כרך זה, כולל שבעה מאמרים הדנים בנושאים שונים. הציר המשותף לכולם הוא הדיון בהיבטים השונים של הזהות: חברתית, תרבותית, מקצועית, אתנית ולאומית. דיון זה משקף את האופן שבו יכולים פרט או קבוצה בעידן העכשווי, ליצור את מערכות המשמעות בכוחות עצמם ולבחור את זהותם. הוא גם מאיר תהליך תמידי של כינון זהויות מחדש, כתוצאה מאינטראקציות של יחידים וקבוצות עם ה"אחר"/ה"אחרים" על-פי תפיסתם.

שני המאמרים הראשונים בוחנים את היווצרותן של זהויות דואליות בקרב קבוצות מהגרים בישראל. זהויות אלה מושרשות בזהות אתנית ייחודית מצד אחד, ובהיות קולקטיבית ישראלית מצד שני. מאמרה הפותח של **רחל שרעבי** - "פרשנות מחדשת למסורת אתנית של יוצאי כורדיסטאן בישראל" - עוקב אחר תהליך הניעות של חגיגות הסהרנה, שהן חגיגות אביב מסורתיות של יהודי כורדיסטאן, אל המרכז התרבותי ואת התהליך הסינקרטי המתמיד של חידוש הפרקטיקה המסורתית. היא מסיקה שהדינמיקה הזו מדגישה את החירות האנושית בעיצוב המסורת, דהיינו בבחירת היסודות שמהם נבנית הזהות, ורואה בפרשנות הדיאלוגית שבני קהילה מסורתית מנהלים, ביטוי להתנגדות.

מאמרן של **דניאלה אריאלי**, **יעל סקורקוביץ'** ו**מרים הירשפלד** - "מפגשים אתניים במרחב האקדמי: חגיגת הסיגד כמשא ומתן על כללי המשחק" - מתייחס אף הוא למסורת טקסית המנסה להשתלב במרחב החברתי ואף לשנות את כללי המשחק בו. המאמר עוסק בחקר אירוע שהוקדש במכללה אקדמית לחג הסיגד – חגם של יהודי אתיופיה. המחברות טוענות שהמארגנות, סטודנטיות ממוצא אתיופי, ביקשו באמצעות הטקס להנכיח סמלים אתניים של תרבותן בקמפוס, ולהפוך ממודרות למנהיגות המשפיעות על עיצוב סדר היום בו.

מאמרם של **ווביט וורקו-מנגסטו וגבי הורנצ'ק** – "נשירה סמויה ממערכת החינוך בקרב מתבגרים יוצאי אתיופיה" - ממקד את המבט בזהות החברתית. המאמר בדק בקרב תלמידים ממוצא אתיופי היבטים של נשירה סמויה, שהיא מצב של היעדרות תכופה ממערכת החינוך או נוכחות פסיבית בכיתה. הממצאים מצביעים על תפיסת אפליה קבוצתית ואישית מצד מערכת בית הספר ועל החשיבות של פיתוח תוכניות השתלמות למורים ותוכניות התערבות הטרוגניות לתלמידים שתעסוקנה בחינוך לרב-תרבותיות.

אורלי אלשיך במאמרה "הסנדלר הולך יחף: חוויותיהן של קלינאיות תקשורת עולות חדשות בדרך לבניית זהות מקצועית בארץ" - עוסקת באופן שבו מהגרות קלינאיות תקשורת בונות את זהותן המקצועית והחברתית במערכת החינוך במדינה חדשה. באמצעות מחקר נרטיבי, המתרכז ביצירת משמעות וזהות, המחברת מציגה תהליך רב-שלבי שעברו המהגרות במשך שנים, בדרכן להגשמת חלומן לעבוד כקלינאיות תקשורת בארץ. קצב השתלבותן דומה אך ייחודי ותלוי באפיונים אישיים.

שלומית לנדמן במאמרה "מהמראה האונומסטית: שיקוף ההתגבשות התרבותית במגזר היהודי בישראל" - מנתחת קורפוס של שמות פרטיים שניתנו לילדים יהודים בשנים 1948-2007, במטרה לבחון מגמות של שני תרבותי והזהות לאומית של ההורים. מתוצאות המחקר עולה כי ניתן להבחין בשלוש תקופות מרכזיות: שיום על-פי מנהגי הגלות בשנים: 1948-1960, התגבשות

אונומסטיקה ישראלית בשנות השישים והשבעים, והשפעות מערביות בעקבות תהליכי הגלובליזציה, מתחילת שנות השמונים.

מאמרה של **ריבה זיו** - "חלוקת תפקידים בזוגיות בין-תרבותית" - בוחן דינמיקה משפחתית וחלוקת תפקידים בנישואין מעורבים, שבהם אחד מבני הזוג יליד ישראל והשני מהגר. באופן כללי נמצא במחקרה שהמשפחות הבין-תרבותיות לא הצמיחו תוצר היברידי חדש, המוחק את ההבחנות המסורתיות בדפוסי חלוקת תפקידים בין בני זוג.

אפרים דויד במאמרו "אינם עולים, אינם פליטים ואינם מהגרי עבודה: גולים מאמריקה הלטינית בישראל (1973-1978)" - דן בקבוצות של גולים פוליטיים שהגיעו לישראל בזמן הדיקטטורות הצבאיות בארגנטינה, צ'ילה ואורוגוואי בשנות השבעים של המאה הקודמת. לאחר סקירת הרקע החברתי והפוליטי שלהם, המחבר דן במכלול הסתירות הנובעות מהימצאותם של גולים אלה, שרבים מהם לא היו קשורים לישראל או לציונות, ובחלקם אף לא היו יהודים על-פי ההגדרה הדתית האורתודוקסית.

בגיליון כלולה גם הפנייה לנייר עמדה שהוכן על-ידי המכון להגירה ושילוב חברתי במרכז האקדמי רופין יחד עם מכון ERI בנושא: "השמת מבקשי מקלט בענפי תעסוקה רלוונטיים: היבטים כלכליים". בתקופה האחרונה הנושא של פליטים, מבקשי מקלט ועובדים זרים תופס נפח רב בשיח הציבורי והפוליטי במדינת ישראל. היעדר תפיסת הגירה מגובשת ומוצקה במדינה הובלט לאחרונה כאשר מדיניות ממשלת ישראל בנידון השתנתה שלוש פעמים תוך 24 שעות באמצעות הצהרות פומביות שלא תמיד נשענו על תשתית מוצקה של ידע. הנספח בגיליון זה מהווה דוגמה של חומר מחקרי שקול ומעמיק העשוי להועיל לדרג הממונה בקבלת החלטותיו בתחום חשוב ורגיש זה.

המאמרים הכלולים בגיליון זה עברו שיפוט קפדני של קוראים מומחים במגמה לשמור על רמתו האקדמית הגבוהה של כתב העת "הגירה". אנו מבקשים להודות לקוראים שנענו לפנייתנו, ותרמו בקריאה קפדנית ובהערות מדוקדקות לאיכותו המדעית של כתב העת. תודה עמוקה לדורון דגני על השקעתו הרבה כרכז מערכת כתב העת וקהילת הגירה ודמוגרפיה. כמו-כן תודתנו לאליה דמטר, עורכת הלשון ולדנה בוסין, עורכת הלשון באנגלית, שמלוות את כתב העת בעבודה מקצועית מצוינת. מעל לכל אנו מודים לפרופ' גליה צבר, נשיאת המרכז האקדמי רופין על התמיכה המתמשכת שהיא מעניקה לכתב העת.

פרופ' רחל שרעבי
עורכת משנה

פרופ' סרג'ו דלה-פרגולה
עורך ראשי

פרשנות מחודשת למסורת אתנית של יוצאי כורדיסטן בישראל

רחל שרעבי

תקציר

המאמר דן בחגיגות הסהרנה, שהן חגיגות האביב המסורתיות של יהודי כורדיסטן, שחודשו לראשונה בישראל ב-1975. ממצאי המחקר, המתבסס על ניתוח תוכן של כתבות שהופיעו בעיתונות ובביטאוני העדה וכן על עדויות, מראים שעולי כורדיסטן מבטאים בהתחדשות הסהרנה זהות דואלית, המושרשת בישראליות מצד אחד ובייחודיות אתנית מצד שני, שמקורה בתחושת האחרות שלהם. תהליך הניעות של הסהרנה אל המרכז התרבותי והתהליך של הפירוש המחודש שלה כמסורת אתנית, משקפים את היבטיה הסינקרטיים הדינמיים. דינמיקה זו מחזקת את התפיסה המדגישה את החירות האנושית בתהליך פירוש ועיצוב המסורת, דהיינו בבחירת היסודות שמהם נבנית הזהות.

מילות מפתח: מסורת, זהות, הגירה, כורדיסטן, סינקרטיזם, חגיגה

מבוא

מאמר זה דן בהתחדשות של חגיגות הסהרנה בישראל. אלו הן חגיגות האביב המסורתיות של יהודי כורדיסטן הנערכות בחיק הטבע. הדיון בתופעה חברתית-תרבותית זו, המאירה תהליכים ייחודיים של אתניזציה בישראל, ממקד את המבט בפרקטיקה מסורתית של מהגרים המתפרשת מחדש על ידם בעת מפגשם עם האחר. הדינמיקה הזו מובילה לפריחה אתנית ולהכרה ציבורית. יהודי כורדיסטן הם חטיבה אתנית ייחודית בפיצולה הגיאוגרפי, בעיסוקה הכלכלי ובשפתה. כורדיסטן היא חבל ארץ הררי המפוצל בין ארבע מדינות: טורקיה, פרס, עיראק וסוריה. יהודי כורדיסטן התיישבו מקצתם באזור הפרסי, מעטים באזור התורכי ורובם באזור הצפון-מזרחי של עיראק, לא רחוק מהגבול הפרסי(בן יעקב, 1961: 9). מעריכים את מספר היהודים שחיו בכורדיסטן (בעיקר העיראקית) בשנות העשרים של המאה העשרים בכ-14 אלף (מאיר-גליצנשטיין, 2010: 81).

הפיצול הפיזי והתנאים הטופוגרפיים יצרו קהילות יהודיות מבודדות שהושפעו רבות מההוויה ומהפולקלור של סביבתן הלא יהודית, והן נבדלו זו מזו בלבוש, בהרגלי התזונה, במנהגים ובשפת הדיבור (טהון, 1957: 79-91). שפתם של יהודי כורדיסטן ייחודית ושונה מזו של שאר עדות ישראל. זו שפה ארמית עתיקה, שנקראת "לשון התרגום", והיא דומה לארמית שבתרגומי המקרא ובתלמוד הבבלי. שפה זו הושפעה מהשפות המקומיות: פרסית, תורכית, ערבית וכורדית (יונה, 1989: 89). כורדיסטן היא כמעט הקהילה היחידה מבין הקהילות היהודיות בארצות המזרח או המערב שהיה בה יישוב יהודי חקלאי וכפרים שלמים יושבו ביהודים שעסקו בחקלאות (בן צבי, 1963: 76).

עם עלייתם של יהודי כורדיסטן לישראל לאחר הקמתה, הם זנחו את מנהגיהם המסורתיים עקב תפיסות סטריאוטיפיות ונחיתות תרבותית, אולם משנות השבעים הם החלו בשיבה סלקטיבית אל שורשיהם האתניים המסורתיים. תחייה אתנית זו מתבטאת בפעילות תרבותית נרחבת: פרסום עיתונים של העדה; הפקת סרטים; ארגון ימי עיון וערבי תרבות; חקר הספרות והלשון הארמית (היהודית כורדית); סדנאות להכשרת צעירים ללימוד לחני התפילות; תערוכה נודדת ביישובים של עולי כורדיסטן; סדנאות ריקוד ולהקות מחול. הביטוי הבולט של תחיית האתנית היה התחדשות חגיגות הסהרנה, בהן דן מאמר זה.

תחייה או אף יצירה של זהויות אתניות היא תופעה שמתחזקת בעידן המודרני והפוסט-מודרני (ראו למשל, מחקריהם החשובים של Schnapper, 2005; Nagel, 1996; Waters, 1990). בעבר, פרויקט בניין האומה הציב בפני מיעוטים אתניים בעולם, בכללם מהגרים, את הדרישה לוותר מרצונם על זהותם התרבותית הנפרדת (Gordon, 1964). אולם בעשורים האחרונים החרף המאבק על אופיו של ההון התרבותי הלאומי הדומיננטי במדינות לאום רבות (רגב, 2011: 387 - 399).

היום ברור שהאסטרטגייה של בניין אומה ומדינה מאוחדות היא בלתי מציאותית. הסיבה המרכזית היא תהליכי הגלובליזציה, המשפיעים על עיצוב הזהות האתנית (Giddens, 1991) והיחלשות מדינת הלאום (Bauman, 2000). היחלשות התרבויות הלאומיות הדומיננטיות אפשרה למסגרות תרבותיות תת-לאומיות, שקודם הודרו, לתבוע הכרה ולגיטימיות (Hall, 1991). אין מדובר בתביעות תרבותיות לחזרה למסורות עתיקות, אלא בעשייה תרבותית המתכתבת עם העבר ושואבת ממנו, אך עושה זאת בכלים תרבותיים של המודרניות המאוחרת, תוך עיבוד מחדש

ופרשנות (Sahlins, 1994). דוגמה מובהקת היא הסתגלות של מהגרים בארצות הברית, בה הופיעו ביטויים של זהות אתנית, התנגדות וערבוב תרבותי (Alba & Nee, 2003: 1-16).

התהליכים הגלובליים הרב-תרבותיים לא פסחו על ישראל. בעקבות המהפך הפוליטי ב-1977, התגברו משנות השבעים בקרב קבוצות שונות, בכללן העולים מארצות האסלאם, תביעות לייצוג וללגיטימציה של זהותן הייחודית במגמה להפוך לחלק אינטגרלי של הישראליות (רגב, 2011: 381-401; קיזל, 2014). בשפתו הסימבולית של בורדייה (בורדייה, 2005: 184), המאבק על ההון הסימבולי מצטייר כמאבק דינמי בין הוותיקים המשמרים, המחזיקים בעמדה השלטת, לבין החדשים המערערים והשואפים לקבל את חלקם ההגון על שליטה ב"שדה".

עקב כך, המרכז הדומיננטי בישראל הופך להיות הטרוגני, וגבולותיו מאבדים מנושנותם. קבוצות ותיקות מודרות, וקבוצות חדשות נעות אל המרכז החברתי ותובעות להרחיב את רפרטואר ההגדרות של המונח ישראליות. בה בעת מתחוללים תהליכי בידול וניסיונות לחזק גבולות קבוצתיים כדי להגן על זהויות קבוצתיות (שביט ואחרים, 2013: 7-8). קבוצות המהגרים נאבקות על הכרה והשתייכות בהתאם לאינטרסים שלהן, סוגי ההון והמשאבים העומדים לרשותן (הון כלכלי, חברתי, תרבותי וסמלי, כמו חגיגות אתניות) וכוח המיקוח שלהן, הקשור לדוגמה, לגודל הקבוצה.

תהליך תחייה אתנית בקרב קבוצות מהגרים בישראל הוא ייחודי, שכן ההגירה לישראל היא מקרה מובהק של סוג הגירה ייחודי, המכונה שיבה הביתה אתנו-לאומית (בלי לשכוח את גורמי הדחיפה האדירים בארצות המוצא). הכוונה לתנועת שיבה פוליטית לאומית בחסות מדינת הלאום (לומסקי-פדר, 2013: 1-3; Joppke & Rosenhek, 2002). שיבה זו מושתתת על אזרחות של מהגרים השבים מהגולה למולדת ההיסטורית, שהשתייכותם לקולקטיב הלאומי מוגדרת על בסיס מוצא דם משותף (על שיבה אתנו-לאומית בהקשר היהודי, ראו מחקריו של דלה-פרגולה, 2012). ביטויים לתנועות שיבה מסוג זה נמצא מתחילת שנות התשעים בגל של מהגרים גרמנים שחזרו לגרמניה (אליאס, 2010) או יפנים-ברזילאים שחזרו ליפן (Tsuda, 2010).

המחקר מלמד כי השיבה האתנו-לאומית הביתה, יכולה לשמש למהגרים מצע להתקדמות ולמימוש עצמי ולספק להם מקום בו הם יכולים להשתחרר ממתחים הנובעים למשל מתיוג אתני. אבל בו בזמן, הבית החדש מהווה עבורם זירה של מאבק, שמקורה בציפיות להשתייכות שאינן מתממשות די הצורך (לומסקי-פדר, 2013: 4-7; Stefansson, 2004: 8), כמו במקרה של החברה הישראלית.

עם מתן האזרחות, החברה הישראלית מפנה למהגרים היהודים תביעה, דרך מוסדות חברתיים שונים, להשיל מעליהם את זרותם ולהפוך לישראלים. אולם המהגרים נוכחים מהר לדעת, שההבטחה לקבל הכרה מלאה אינה מתקיימת במציאות היומיומית. כיוון שמדובר במהגרים, שלאומיותם זהה מלכתחילה לזו של החברה הקולטת, עשויות להתפתח אצלן שתי מגמות סותרות: מצד אחד הפגנת סולידריות לאומית וניסיון השתלבות באתוס הבית של אחדות וזהות יהודית. מצד שני הפגנת זהות אתנית ייחודית, ודרישה להשתתף בעיצוב המרחב הלאומי.

בסיטואציה האתנית המורכבת הזו, אבחן במאמר את תהליך הניעות של חגיגות הסהרנה אל המרכז התרבותי בישראל, תוך ניתוח האופן שבו עולי כורדיסטן פותחים וסוגרים גבולות חברתיים ותרבותיים עם האחר, באמצעות המערכת הטקסטית. כמו-כן אנתח את התהליך של

פרשנות וחינוך שעולי כורדיסטן נתנו לחגיגות המסורתיות שלהם. אבחן את התפקיד המרכזי שמילאו מנהיגי עולי כורדיסטן בתהליך זה ואת המטרות שרצו להשיג באמצעותו. תרומתו של מאמר זה בכך שהוא ממקד את המבט בהיבטים הדינמיים של מסורת אתנית, דהיינו בהתחדשותה, ובתפקידה המרכזי בעיצוב זהות אתנית של מהגרים. הוא מספק מידע נוסף על האופן שבו קבוצות שהודרו בעבר, בונות מחדש מסורות ומשתמשות בהן כאמצעי להגדרת העצמי מחדש ולהכנסת תרבותן למרכז. בהקשר הפוליטי הישראלי, הדיון בקבוצת עולי כורדיסטן הוא ייחודי, בשל נאמנותה הממושכת של קבוצה זו למפלגת השלטון וכוחה הדמוגרפי החלש יחסית לקבוצת עולי צפון אפריקה, ששימשה לה מודל לתחייה אתנית. כדיון מקדים להתחדשותה של מסורת חגיגות הסהרנה, אסקור בקצרה ספרות מחקרית הדנה במסורת ובדיאלוג שלה עם המודרניות.

גישות פרשניות בחקר המסורת

מוקד הדיון הוא **המסורת**, אם כי ברור שהדיון האנליטי במונח זה אינו ניתן להפרדה מהמונח **מודרניות**. גישות פרשניות בחקר המסורת הרווחות כיום במחקר, משמשות בסיס תאורטי רלוונטי לניתוח הדינמיקה של חגיגות הסהרנה בישראל, שכן גישות אלה פותחות את הדיון במסורת לשאלות הקשורות בהבניה של זהויות תרבותיות במצבים של שינוי, ולהיבטים חדשניים יותר (מהפרדיגמות הדיכטומיות המוכרות של מסורתיות/מודרנה), המעמידים גם את הסובייקטים ה"מסורתיים" כסוכנים פעילים.

את ההיבט הפרשני בחקר המסורת פיתחו היידגר, גדמר ורוטנשטרייך ואחרים (Heidegger, 1962; Gadamer, 1989; רוטנשטרייך, 1984. ראו גם שגיא, 1998: 61-63; חבלין, 2009: 21-22, 44). על-פי חוקרים אלה, פרשנות המסורת נעשית לאחד מנכסיה של המסורת שאותה מפרשים, שכן הדורות הבאים רואים בה טקסט שיש להבינו ולפרשו. המהלך הפרשני הזה הוא המנגנון שמאפשר תהליך של שינוי, חידוש וגיוון מתמשך בחברה בעלת תודעה שמרנית מסורתית.

תהליך ההבנה והפרשנות של המסורת נוצר תוך כדי דיאלוג חיצוני (סינכרוני) ופנימי (דיאכרוני), המעניקים לה את הממד הדינמי. גדמר הבליט את הממד הדיאכרוני, ההקשר ההיסטורי התרבותי הפנימי, שבתוכו בני אדם מעוצבים (Gadamer, 1989; שגיא, 2006: 185). הוא ראה במפגש בין הקורא/המפרש לבין הטקסט, סיטואציה דיאלוגית, בין הקשרים תרבותיים של עבר והווה ובין הקשרים דוריים. לפי קו זה אני טוענת, שהמסורת פתוחה לתהליכי פרשנות ושינוי בהקשרים היסטוריים משתנים. החידוש בטענה זו הוא שהמפגש הדיאלוגי נוצר במסורת ריטואלית כמו הסהרנה ולא רק במסורת טקסטואלית, כפי שמשמע מדברי גדמר, שגיא ואחרים.

חוקרים כמו בוירין (Boyarin, 1990) התמקדו בחקר הפרשנות של המסורת בממד הדיאלוגי הסינכרוני, בהקשר החברתי-תרבותי החיצוני של בני אדם בתקופה מסוימת. בהקשר חברתי זה מקיים האדם/הפרשן באופן סינכרוני, דיאלוג עם יחידים וקבוצות הממוקמים בתרבויות אחרות, ומבנה בכך את זהותו.

שגיא הציג עמדת ביניים, וטען שההקשר הדיאלוגי והסינכרוני מצויים בזיקה הדדית, והם מעצבים במשותף את הווייתו של האדם כיצור תרבותי (שגיא, 2006: 185-187). לדעתו, הדימוי הסטגנטי של המסורת כחתומה ויציבה וכתרבות פנימית שנוצרה מתוך עצמה הוא מטעה, שכן היא עוצבה על-ידי דיאלוגים שהתקיימו עם תרבויות אחרות. טענה נוספת שהעלה, הרלוונטית

למחקרי על חגיגות הסהרנה היא, שהמסורת אינה כופה את עצמה על בני אדם אלא היא נקלטת בזמן ובמקום נתונים, ומתפרשת על ידם מחדש.

שגיא (2003) הדגיש שני מובנים משלימים בשיבה אל המסורת, הרלוונטים למסקנותיי בחקר הסהרנה בישראל: (1) הכרה בקשרים בין העבר להווה, המבוטאים בדיאלוג מתמיד ביניהם; ו-(2) הכרה בתפקיד הכפול של המסורת בכינון הזהות האישית: היא מספקת את חומרי הזהות האישית ומספקת את התנאי המוקדם של החירות האישית.

בהגות חוקרי המסורת בולטת המסקנה שהמסורת מהווה חלק אינטגרלי מההווה, ונתונה בתהליך מתמשך של פירוש וחידוש. מתוך פרספקטיבה זו, הציע שוהם הגדרה פוֹיִטִיבִית למושג המסורת: פרקטיקה חברתית-תרבותית המכוננת זהות בממד הזמן (Shoham, 2011: 313-340); שוהם, 2013). הגדרה זו מביאה בחשבון את הפן הרפלקסיבי של המסורת, את מגוון הפרקטיקות התרבותיות שלה, את תפקידיה החשובים בעידן המודרני ואת הדינמיקה שלה בהקשרים היסטוריים משתנים.

סינקרטיזם: סלקציה וסינתזה של יסודות שונים

אני מציעה לתת עיבוד תאורטי נוסף למושג מסורת, המחזק את האלמנט האקטיבי של הפרט בבחירת היסודות שמהם נבנית הזהות ומדגיש את האופי הדיאלוגי שלה. אגדיר את המסורת: פרקטיקה חברתית-תרבותית-דתית המכוננת זהות סינקרטית בממד הזמן.

סינקרטיזם משמעו ערבוב ומיזוג של אמונות, מנהגים ופרקטיקות דתיות ותרבותיות ויצירת מסורת חדשה (Juergensmeyer & Clark-Roof, 2012; Stewart & Shaw 1994: 1-26). הרעיון הוא שדת, תרבות ואתניות הן ישויות טהורות ועצמאיות שניתן לערבבן בעת מגע, כמו זנים ביולוגיים (Leopold & Jensen, 2004: 2). המונח מתייחס בדרך כלל לסינתזה של צורות דתיות, שבהן אלמנטים של שתי מסורות היסטוריות מתערבבים או שקיימים ביניהם יחסי גומלין. זהו תהליך של שילוב אמונות ומנהגים, כחלק מאינטראקציה בין דתות או מסורות שונות באותה דת. אולם לא ניתן להפריד סינקרטיזם דתי מהיבט חברתי ותרבותי, היות ושמירת הדת היא חלק בלתי נפרד מהתנהגות חברתית. בנוסף, מה שנראה כמעשה דתי בזמן או/ו במקום מסוים, יכול בזמן/מקום אחר להיחשב כמעשה תרבותי (Stewart & Shaw, 1994: 10).

מלבד דת, המושג סינקרטיזם מתייחס לשינויים תרבותיים וחברתיים באופן כללי. אנתרופולוגים משתמשים בו לתיאור שילוב של מסורות שונות בתחומים רבים כמו: שפה, אמונות, פילוסופיה, רפואה, אידיאולוגיות פוליטיות או מערכות כלכליות (Barnard & Spencer, 1996: 540; Seymour-Smith, 1986: 274).

תהליכי סינקרטיזם דתי ותרבותי התרחשו בעת העתיקה וגם בעידן המודרני, בו השתלטו תרבויות קולוניאליות על תרבויות מקומיות. גם בעידן הגלובלי הסינקרטיזם מהווה מרכיב חשוב (Juergensmeyer & Clark-Roof, 2012). למעשה ניתן להסיק, שהשימוש הרווח במושגים: "מסורת" ו"מודרניות" הוא מטעה ואינו משקף את המציאות החברתית. שכן אין תרבות שהיא "טהורה", ובכל חברה מסורות מתערבות זו בזו בתהליכי משא ומתן ומטבוליזם מתמשכים.

סינקרטיזם מציין תהליך של שינוי בזהות האישית או הקבוצתית וכן את התצורות של תהליך זה (Leopold & Jensen, 2004). הוא מהווה חלק ממשא ומתן בין זהויות במצבים שונים, כמו: כיבוש, מסחר, הגירה, הפצה דתית ונישואין אתניים. סינקרטיזם יכול להיווצר מתוך החלטה, במודע, או אך לעיתים הוא מתפתח ללא כוונה (Leopold & Jensen, 2004: 3).

זיהוי טקס או מסורת כסינקרטי מסייע לנו לעקוב אחר ההיסטוריה המעצבת של דתות ותרבויות ולהבין שיש להן מקורות מורכבים והם נבנים מחדש בתהליך של סלקציה וסינתזה (ראו למשל, בן עמי, 1997; Koepping, 1994). התהליך הזה כרוך בעיבוד, פרשנות, התאמה של סמלים ונוהגים מסורתיים לתרבות החדשה ובאימוץ תכנים זרים.

תהליך הפרשנות והסלקציה העומד בבסיס הניתוח של מודל הסינקרטיזם, משתלב עם תפיסת הזמן וכן החירות בבניית הזהות האישית, שהציגו גדמר (Gadamer, 1989), שגיא (2006) ואחרים. תרומתו התאורטית של מודל הסינקרטיזם לעומת הגישות הפרשניות שהוצגו, היא בכמה היבטים חשובים: (1) הוא ממקד את תשומת הלב המחקרית לא רק בתהליך הדיאלוגי עם האחרים אלא גם בתוצר שלו; (2) הוא מראה שתהליך השינוי עשוי להיות הדדי בקרב החברות הבאות במגע תרבותי ודתי; (3) מודל הסינקרטיזם מעמיק את הדיון בהיבט האקטיבי של הבחירה במסורת, ואת אי כניעתה למודרניות, ורואה בפרשנות הדיאלוגית שבני הקהילה מסורתית מנהלים, ביטוי להתנגדות ולחתרנות; ו- (4) וא נותן מענה להבנה ולניתוח של מפגשים בין קבוצות שונות במצבי הגירה, שבעלי גישות פרשניות בחקר המסורת מיעטו להתייחס אליהם.

מודל הסינקרטיזם מדגיש את העובדה שמנקודת מבטם של קבוצות מיעוט ושל פרטים, הגירה הינה אירוע ששם את זהותם האתנית במבחן, שמחייב הערכה מחדש לגבי היסודות התרבותיים עליהם היא מושתתת ולגבי משמעותה בתנאי החיים החדשים. כמו-כן עליהם להחליט האם וכיצד לשמר את זהותם, לשנותה או לוותר עליה (Keyes, 1981: 4-30).

מיזוג תרבותי וטקסי-דתי נוצר בקבוצת מיעוט/נקלטת (סינקרטיזם מלמטה), והוא נחשב כדרך התנגדות לצורות שונות של שליטה, כסימן של קיום תרבותי וכדרך של הבעה פוליטית וזהות לאומית (Stewart & Shaw, 1994: 1-26; Juergensmeyer & Clark-Roof, 2012). המשמעות היא שמנהגים הגמוניים אינם נקלטים בפשטות דרך תרבות פסיבי. כמו-כן תרבות אינה מבנה קוהרנטי המועבר בהצלחה מדור לדור, אלא היא תוצאה, בכל רגע נתון, של תהליכים היסטוריים וחברתיים (Stewart, 2004: 274-277).

סינקרטיזם נוצר גם בקבוצת רוב/קולטת (סינקרטיזם מלמעלה), והתוצאה היא פשרה, מגוון תרבותי ושינוי הרפרטואר התרבותי שלה. התפיסה הסינקרטית הזו תומכת במחקרים משנות התשעים, הקוראים תיגר על תפיסות של "כור היתוך" בקליטת מהגרים (Basch et al., 1994; Wimmer & Glick-Schiller, 2003). היא גם עשויה להאיר את חלקם המכריע לעיתים שיש למהגרים בהזאת הגבולות שבין המרכז לפריפריה, נושא שלא הואר דיו בספרות המחקרית הדנה בהגירה.

לניתוח תהליכים של סינקרטיזם מלמעלה ומלמטה בחגיגה של עולי כורדיסטן ולהבנת הדינמיקה שלה, אאמץ אבחנה מושגית ידועה של רדפילד וסינגר, בין "מסורת גדולה" ל"מסורת קטנה" (Singer, 1972; Redfield & Singer, 1969; Redfield, 1960). "מסורת גדולה" על-פי הגדרתם, היא מסורת של החברה הרחבה בהנהגת אליטות, מסורת של יודעי קרוא וכתוב, של עירוניים. "מסורת קטנה" לעומת זאת, היא המסורת הלוקלית, מסורת בעל-פה, של כפריים. הדיאלוג התמידי בין שתיהן מעניק למסורת, לדעת רדפילד וסינגר, את אופייה הדינמי.

בעקבות המודל התאורטי של רדפילד וסינגר, שלא הודגש עד כה במצבי הגירה, אבחן כיצד פעלו עולי כורדיסטן ומנהיגיהם כדי להפוך את אותה "מסורת קטנה" שלהם (חגיגות הסהרנה כמייצגות את תרבותם האתנית) לחלק מ"מסורת גדולה" (תרבות החברה הישראלית),

דהיינו, כיצד ניסו באמצעות סינקרטיזציה בין שתי המסורות בחגיגות הסהרנה, להעניק לגיטימציה לתרבותם הכורדית ולהגדיר מחדש את המרחב התרבותי בישראל.

מתודולוגיה

המחקר מתבסס על ניתוח תוכן של כתבות שהופיעו בעיתונות היומית הישראלית החל משנת 1973, בה נערכו לראשונה בישראל חגיגות הסהרנה הציבוריות ועד 2013. הידיעות בעיתונות הן מעטות והדיווח בהן קצר, אך הופיע בהן מידע חשוב על מיקום החגיגות, היקפן, אישי הציבור שהשתתפו בהן ועוד. סקירת העיתונות במשך כארבעה עשורים, סיפקה מדד ליניארי לאופן שבו התפתחו החגיגות בישראל.

ביטאוני "התחדשות" (בשנים 1973-2000) ו"אנא כורדי" (בשנים 2010-2013) שפורסמו על-ידי ארגון יוצאי כורדיסטן בישראל האחראי על ארגון חגיגות הסהרנה, שימשו מקור מידע מרכזי למחקרי. נעזרתי גם בהזמנות, חוברות, מאמרים, קלטות וצילומים משנות השבעים ועד היום, המצויים במשרד ארגון יוצאי כורדיסטן ובאתר האינטרנט שלו וכן באוספים פרטיים.

מחקרי מתבסס גם על תצפיות משתתפות שנערכו במהלך השנים בחגיגות סהרנה, ולהן ערך חוויתי משמעותי לחוקר: סדר האירועים, המאכלים, התלבושות, מפגשי המשפחות, הבמה, הנואמים, הריקודים ועוד. נעזרתי גם במידע ובסרטונים רבים שהעלו בני העדה הכורדית, בהם צעירים רבים, באתרי אינטרנט בשנים האחרונות.

את הידע על החגיגות השלמתי באמצעות ראיונות עם יוצאי כורדיסטן, בגילאי 18-80, כשהמבוגרים עלו מאזורים שונים בכורדיסטן. המראיינים מתגוררים בערים וביישובים כפריים ברחבי הארץ, בעיקר באזור ירושלים, אחדים הם חוקרי העדה ובעלי תפקידים בארגון יוצאי כורדיסטן. עדויותיהם כפי שנשמעו בראיונות מהוות אוצר בלום להבנת התפתחות החגיגות ולניתוח מרכיביהן המסורתיים והמודרניים.

הסיפורים נותחו בשיטה איכותנית, על-פי מודל הניתוח אותו הציעו ליבליך ואחרות (Lieblich et al., 1998). שיטה זו מבוססת על התפיסה הפנומנולוגית השואפת להבין את החיים החברתיים דרך עיניים של אנשים שחוו אותם (Van Manen, 1997). היא מבקשת לחשוף באמצעות הסיפור תופעות חברתיות, תקופה היסטורית וזהות אישית.

בשימוש במתודה המתבססת על עדויות בתקופה מאוחרת, קיימת מגבלה האופיינית למחקר של סיפורי חיים בכלל (עצמון, 2001: 137; Bertoux, 1981). יחד עם זאת, מקורות ראשוניים אלה, המהווים Oral History, הם טקסט חברתי ותרבותי בעל חשיבות רבה.

חגיגות הסהרנה בכורדיסטן

ביום השמיני של חג הפסח, חג קהילות יהודי כורדיסטן את הסהרנה שלא ידוע ממתני נחגגה. לדעת חוקרים (יונה, 1989: 95; יעקב, 1990: 18) למילה סהרנה יש כמה פירושים, שכן היא נגזרת מכמה מילים: (1) מהמילה סהר (בארמית) דהיינו ירח, היוצא במלוא הדרו (ללא עננים) עם בוא האביב, והודות לו התאפשרה היציאה לטבע; (2) מהמילה "סייר" (בערבית), שפירושה טיול רגלי; ו-(3) מהמילה "סיירן" (בכורדית), שמשמעה "אני רואה, מביט" – ביציאה לטבע אנו מביטים בנוף. הצירוף המשלים של שלושת הפירושים נותן לחגיגות הסהרנה את משמעותן המלאה: בילוי רב-משתתפים בחיק הטבע.

חגיגה זו לא נועדה להנציח אירוע דתי או היסטורי, אלא לציין את מחזוריות הטבע (יעקב, 1990: 18). היא שיקפה את התנאים הגיאוגרפיים-החברתיים המיוחדים של היהודים בכורדיסטן ההררית ואת שמחת האנשים, שרובם היו חקלאים, לבוא האביב, שכן הוא סימל את התחדשות הטבע והתעוררות לחיים כלכליים וחברתיים חדשים (יונה, 1989: 95). ישנם חוקרים הרואים בחגיגות הסהרנה השפעה פרסית קדומה הקשורה באל נאורוס, שהוא אל הטבע, והפרסים נוהגים לצאת בעונת האביב לחיק הטבע (שקלים, 2015: 84).

צמידותה של הסהרנה לימי החופשה בחול המועד פסח וכן המיקום הפיזי שלה, הרחק ממקום המגורים הקבוע, היו מאפיינים מבניים שהפכו אותה מסתם פיקניק לאירוע לימינלי בעל משמעות חברתית (הלפר ואברמוביץ, 1983: 260-263). היו קהילות שחגגו יום אחד, והיו כאלה שנשארו בחיק הטבע יומיים ועד שבוע. תיאוריהם של המרואיינים משקפים את האיפיונים הבולטים של החגיגות: שמחה גדולה, חיבור לאדמה וקשרים משפחתיים וחברתיים מסועפים היוצרים רשת קהילתית צפופה, החיונית לשמירת זהותו של היחיד, להכוונת פעולותיו לפי נורמות הקהילה ולשמירת דפוסיה הייחודיים.

החגיגות מילאו גם פונקציה של סולידריות בין-קהילתית, ובין יהודים למוסלמים (יונה, 1989: 95). הסולידיות באה לידי ביטוי בפעולות טקסיות כמו סעודות משותפות, משחקים ואירוח שכנים מוסלמים. הריקודים המסורתיים היו חלק בלתי נפרד מהחגיגות. הריקוד הכורדי אופיין כריקוד קבוצתי, שהפגין את ה"יחד" החברתי והקהילתי (קדמן וסקוויירס, 1977; שרת, 2000: 272). את הריקודים ליוו נגני כלי נגינה בעלי עוצמה גבוהה: ה"זורנא" - כלי נשיפה, וה"דולא" - תוף גדול. החגיגות היו גם הזדמנות לסגירת עסקאות שידוך ולעריכת טקסי אירוסין.

באווירה של חגיגה ונופש, צומצם במסגרת חגיגות הסהרנה, הריחוק החברתי שהיה קיים בחיי היומיום, בין משפחות, יחידים, קבוצות, גילאים ומינים, ונוצרה אווירה של שוויון בכל קהילה של חוגים. באתר החגיגות אף הורשתה התנהגות חופשית, שבפעילות הגומלין הרגילה בין כל אלה, הייתה מוגבלת. הממסד החברתי העניק אם-כן, כחלק ממנגנוני הפיקוח שלו, לגיטימציה זמנית להפרת הכללים הנורמלים. "אי סדר" נורמטיבי זה שימש בסהרנה, בדומה לצורות טקסיות לימינליות אחרות (Da Matta, 1984), שסתום פסיכולוגי המשחרר לחצים ומסייע, בסופו של דבר, לחיזוק הסדר החברתי.

הסטריאוטיפ "אנא כורדי"

העלייה הגדולה למדינת ישראל לאחר הקמתה ב-1948, הביאה אליה 740,000 מהגרים. 54.6% מהם הגיעו מצפון אפריקה ומאסיה, בכללם מכורדיסטן (ליסק, 2000: 3-10). בשנת 1948 הצטרפו כוחות עיראקיים למדינות ערב שנלחמו נגד מדינת ישראל, ולכן נפתח מסע רדיפות רשמי ומאורגן נגד היהודים בעיראק ובכורדיסטן (מאיר-גליצנשטיין, 2010: 100-101). לאחר שממשלת עיראק התירה את הגירת היהודים בתנאי שישאירו מאחור את כל רכושם, העלתה ממשלת ישראל בשנים 1950-1952 כ-120,000 מיהודי עיראק וכורדיסטן (צמחוני, 1991). בשנים 1948-1952 עלו 124,345 מעיראק, 34,593 מתורכיה וכן 25,961 מאיראן.

אחרי הגירתם לישראל, חלק מעולי כורדיסטן התגוררו בערים, בעיקר בירושלים, ועסקו בבנייה ובעבודות פיזיות כגון חציבה, הובלה וסבלות. בונה הגדולים של ירושלים הם יוצאי קהילת העיר זאכו, שהחלו את דרכם כסתתים, חוצבים ופועלי בניין, והפכו לקבלני בניין אמידים. אחרים

עוסקים במסחר (יונה, 1989: 101). רבים אחרים, שהיו בעלי ניסיון בעבודה חקלאית בארץ המוצא, הקימו עשרות מושבים מצליחים ברחבי הפריפריה בישראל (בן יעקב, 1961: 26).

בשנות השמונים של המאה העשרים מנו יוצאי כורדיסטן בישראל (כולל דור שני ושלישי) כ-100,000 (צבר, 1981: 41). מתוכם כ-50% מכורדיסטן העיראקית, 35% מכורדיסטן האיראנית והיתר מכורדיסטן התורכית והסורית. יוצאי כורדיסטן התגוררו בארץ לפי החלוקה הזאת: כ-35,000 באזור ירושלים וביישובים בהרי יהודה, כ-20,000 במושבים בעמק הירדן ובצפון הארץ, כ-8,000 בטבריה, כ-4,000 ביקנעם, כ-3,000 בקריית מלאכי – והשאר פזורים במקומות אחרים. אולם בדומה לגורלם של עולי ארצות אסיה ואפריקה, הם לא זכו להכרה בהיסטוריוגרפיה הציונית.

ההגמוניה הלאומית והתרבותית שלאחר הקמת מדינת ישראל, התבססה בדומה למודל של גרמשי (Gramsci, 1971), על הלימה בין הצירים שבהם מתנהלים מאבקים הגמוניים: הארגון הכלכלי, המישור הפוליטי והמישור התרבותי-אידיאולוגי. הגמוניה זו הפעילה בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים, אסטרטגיה תרבותית של הטמעה בקליטת העולים, בעיקר אלה שבאו מאסיה-אפריקה (המזרחיים). מעבר לאסטרטגיה מתוחכמת זו פעל גורם נוסף: הוותק. מי שהגיע קודם, טיפל במי שהגיע מאוחר יותר. רוב העולים הוותיקים היו מאירופה, ומנגנוני המפלגות נשענו על מי שהיה.

תרבויות עולים אלה נחשבו "פרימיטיביות", בלתי רציונליות ובלתי רלוונטיות בגיבוש האתוס של התנועה הלאומית היהודית. הן גם נתפסו כאיום על בניית האומה ברוח האתוס הציוני המערבי (רז-קרקוצקין, 2007; שרעבי, 2009: 17-22). לכן, בשל תפיסה פטרנליסטית זו נדרשו העולים להשיל מעליהם את מאפייניהם התרבותיים ולאמץ את התרבות הישראלית הדומיננטית, בעלת האוריינטציה המערבית (זו הייתה כמובן שאיפה תאורטית בלבד, שכן יהודי מזרח אירופה לא היו באמת מערביים). בדומה למודל האוריינטליזם של סעיד (Said, 1978), התיג המתמשך של המזרחיים שימש צידוק לגיטימי ורציונלי להדרתם ממוקדי הכוח ולדחיקתם לשוליים הגיאוגרפיים והחברתיים.

בקליטת עולי ארצות האסלאם, המנגנון הממסדי הקולט אימץ אפוא תפיסה של אוריינטליזם (Said, 1978). זאת למרות שהמיון ההיררכי הנפוץ בין המונחים "מזרח" ל"מערב", מנוגד בבירור למציאות הגיאוגרפית-תרבותית של קהילות ישראל, במקומות מושבן המקורי ואחרי פיזורן אל עבר המרחב, בישראל, באירופה, ומעבר לאוקיינוס האטלנטי והשקט (DellaPergola, 2016).

בעיתונות ובשיח הישראלי הופיעו בשנות החמישים והשישים דימויים שיצרו דיוקן קיבוצי שלילי של עולי ארצות האסלאם, והעמידו בסימן שאלה את יכולתם להשתלב במהפכה הציונית (חבר, שנהב ומוצפי, 2002: 10-13). אחת מהקבוצות המסומנות ו"העשירות" ביותר בדימויים סטריאוטיפים בחברה הישראלית היו עולי מרוקו (סמוחה, 1986: 299-300). הסטריאוטיפ החיובי כביכול כלפי התימנים: "צנועים ובעלי יכולת להסתפק במועט, שיקף אף הוא תפיסה פטרנליסטית כלפיהם (שרעבי, 2005). גם בעולי כורדיסטן דבק התיג המזלזל "אנא כורדי", שהפך להיות כינוי לאדם בור ועם הארץ, עקשן, חסר יכולת ומסתפק במועט (צבר, 2009: 134). ההתייחסות הסטריאוטיפית לתרבויות עולי אסיה-אפריקה ומדיניות "כור ההיתוך", השפיעו על דימויים העצמי השלילי. כפועל יוצא, רבים מהם סברו כי אין להמשיך את מנהגי העבר בחברה

החדשה (שרעבי, 2009: 66). גם עולים מכורדיסטן, בעיקר הצעירים, ויתרו על זהותם ומסורתם האתנית, בכללן חגיגות הסהרנה.

בעשורים הראשונים של המדינה, חגיגות הסהרנה נחגגו בחיק הטבע במסגרת משפחתית מצומצמת, בעיקר בריכוזי ההתיישבות של העולים מכורדיסטן. לדברי מרואיינים, אי הנראות הציבורית של הסהרנה באותן שנים נבעה בגלל ההתמודדות היומיומית של העולים עם קשיי פרנסה, דיור והסתגלות לארץ, בשל היעדר מנהיגות שתארגן את החגיגות, ובעיקר בגלל הבושה שחשו בשל תדמית "אנא כורדי". חגיגות סהרנה מאורגנות בספרה הציבורית בישראל נערכו לראשונה רק בשנות השבעים של המאה העשרים, עוד לפני המהפך הפוליטי של שנת 1977.

ימי זהות

ב-1971, ביוזמת חביב שמעוני, מפעיליה הבולטים של מפלגת העבודה, שהייתה מפלגת השלטון בעשורים הראשונים למדינה, נוסד "הארגון הארצי של יוצאי כורדיסטן בישראל". עיתוי הקמתו אינו מקרי, והוא משתלב בתהליכי מחאה של קבוצות פריפריאליות בתחילת שנות השבעים כנגד המרכז הפוליטי (שרעבי, 2009: 23-36).

בריאיון מאוחר יותר הסביר שמעוני כי הרקע להקמת הארגון ולהחלטותיו האופרטיביות, בכללן חידוש הסהרנה כחגיגה ציבורית בישראל, נבע מהחשש להיעלמותה התרבותית של עדתו, לנוכח סבל אנשיה מהסטריאוטיפ "אנא כורדי". כמו-כן הבהיר את יעדי הפעולה של ארגונו:

איני טוען שצריך לחיות במדינת ישראל כיום ככורדים, אולם ציבור שכזה אסור שייעלם. בשנות ה-70 כל ההדחקה הזאת של הדור הצעיר ממקורותיו ומורשתו הייתה כעין אסון לעדה ולמורשת שלה, נותרנו כמיעוט שכמעט נמחק, ולכן התחלתי יחד עם החברים לפעול בכיוון החייאת התרבות והמורשת. רצינו להגביר את הגאווה העצמית של הכורדים, היה צימאון לדעת, לחזור לשורשים. אנו רוצים שהתרבות הישראלית תהיה מושפעת גם מתרבותנו ומפועלה של העדה הכורדית. אנו רוצים אינטגרציה, אולם כזאת שתראה את חלקנו כמו כל קהילה אחרת בעשייה הישראלית (לויה, 1990: 273-274).

שמעוני הדגיש בהצהרותיו שתי מגמות, שבעיניו ובעיני יתר מנהיגי הארגון אינן נמצאות בסתירה, ושתייהן יחד מערערות על תפיסת כור ההיתוך: שימור תרבות יוצאי כורדיסטן מחד גיסא, והשתלבות בתוך החברה הישראלית מאידך גיסא. קריאתם איננה לאחדות מתוך אחדות, אלא לאחדות מתוך רב-גונית. היא משקפת גישה רב-תרבותית, בה נוקט במקרה זה המיעוט הנקלט, החלש יחסית: חזק את עצמך תוך דיאלוג עם האחר.

שמעוני וחבריו ייסדו את ארגונם ויזמו את חגיגות הסהרנה בהשפעת שאול בן שמחון, ממנהיגי הבולטים של קהילת עולי צפון אפריקה בישראל, שזם בסוף שנות השישים את חגיגות המימונה בישראל (שרעבי, 2009). בן שמחון שימש מודל ליוצאי כורדיסטן ובהמשך גם לקבוצות אתניות נוספות, בדרישתם לקחת חלק בזהות התרבותית הישראלית. אולם בניגוד ליוצאי צפון אפריקה, המנהיגים של יוצאי כורדיסטן, שהיו ברובם פעילים במפלגת העבודה, לא התכוונו להוביל מחאה פוליטית. שמעוני הצהיר למשל בבירור ב-1978:

הארגון הזה קם על מנת למלא את החלל שנוצר. אין לו מטרות פוליטיות, לא היו ולא תהיינה לו. אנחנו לא גוף פוליטי, אנחנו גוף תרבותי, חברתי, חינוכי. הנחנו תשתית רצינית ביותר לכך, שאותה מורשת לא תרד לטימיון (שמעוני, 1978א: 253).

היעדר האקטיביזם הפוליטי באותן שנים נובע לדעתי, מהנאמנות הפוליטית רבת השנים שלהם ושל רוב עולי כורדיסטן (יונה, 2003א: 457-458) למפלגת השלטון, וכן מכוחה האלקטורלי החלש של העדה. לנגד עיניהם של חביב שמעוני וחבריו להנהגת הארגון, עמדה השאיפה להסיר את הדימוי הסטריאוטיפי של "אנא כורדי" ולהבליט את תרבותם המודרת. הם, בדומה לראשי ארגונים של יוצאי צפון אפריקה, שיזמו והובילו תחייה תרבותית של קבוצתם, היו "יזמי זהות" (אייזנשטאדט, 2013: 427). אלה מנהיגים של קבוצות פריפריאליות חברתיות בישראל, שלא רק התריסו כנגד קיפוחם, אלא ביקשו להחדיר את סמלי הזהות התרבותיים הפרטיקולריים אל המרחב הציבורי הישראלי, ולהשתתף בעיצובו.

מנהיגי יוצאי כורדיסטן בישראל, בני הדור האמצעי, הם אלה שנטלו על עצמם לארגן ולחדש את חגיגות הסהרנה. זאת מכיוון שהעולים המבוגרים התקשו להסתגל לתנאי הארץ ואילו הצעירים לא גילו תחילה עניין במנהגי העבר. חילופי הדורות בין הפוליטיקאים הצעירים, בדרך כלל לא דתיים, לבין ההנהגה המסורתית, לא עברו בקלות וצעדי ההתארגנות הראשונים של חברי הארגון לוו בהתנגדות מצד ראשי העדה המבוגרים, שפחדו מהשתלטות הצעירים (בריל, 1980). לראשי הארגון היה תפקיד מרכזי בעיצוב המיקום והזמן של הסהרנה הציבורית בישראל, וכן בשליטה על תכני החגיגה, בה ראו אמצעי להפיכת הביטוי "אנא כורדי" למקור גאווה וכבוד. חגיגת סהרנה ראשונה בספרה הציבורית בישראל בניהול ארגון יוצאי כורדיסטן התקיימה ב-1975 בחול המועד סוכות במשך שלושה ימים במושבים ירדנה ובית יוסף, שאוכלסו ביוצאי כורדיסטן. מתכונתה הייתה ספונטנית יותר ודפוסייה הארגוניים והטקסיים עדיין לא עוצבו.

מסיבות תקציביות, החגיגות ב-1977 וב-1978 צומצמו ליומיים. החגיגות שנערכו בגנים ציבוריים בסמיכות ליישובי עולים מכורדיסטן, היו מאורגנות יותר וקיבלו דפוס טקסי מובנה ברור (לביא, 1977, 1978). תוכנית היום הראשון של החגיגה הייתה משמעותית יותר וכללה: תוכנית אומנותית, טקס הבאת ספרי תורה, במת חובבים, הרקדה המונית, אירוח עולים ותיירים, בישול מסורתי, תפילות, יריד שעשועים ומכירות, ביתן תרבות בו הוצעו למכירה ספרים על העדה ותרבותה וקלטות עם שירים כורדיים. כמו-כן התקיימו ראיונות, צילומים והקלטות על-ידי היחידה לחקר הדוקומנטציה של האוניברסיטה העברית, שריכזה נתונים על העדה הכורדית בישראל. בערב התקיימה עצרת מרכזית בה נשאו דברים ראשי המדינה, חברי כנסת, ראשי ערים ואנשי ציבור. לאחר מכן נערכה תוכנית אומנותית עשירה בה הופיעו להקות מחול של יוצאי כורדיסטן וקבוצות אתניות אחרות בישראל, אומנים כורדיים ואחרים, והרקדה המונית עד אור הבוקר. תוכנית היום השני של החגיגה הייתה קצרה יותר, ללא טקסים משמעותיים.

בחגיגות הבאות, משיקולי תקציב וחוסר יכולת של החוגגים לבטל ימי עבודה, הסהרנה נחגגה בדרך כלל אחת לשנתיים והחגיגות צומצמו ליום אחד. החלק הראשון של היום הוא ספונטני, בידורי, והחלק השני של היום הוא פורמלי יותר וכולל את העצרת המרכזית. חגיגות הסהרנה אימצו אם כן מתכונת בילוי ישראלית, ולכך יש בודאי השלכות על אופיין. בחגיגות השתתפו בין רבע למחצית מבני העדה בישראל המונים כ-100,000 (בריל, 1980; אתר ארגון יוצאי כורדיסטן בישראל www.kurdishjewry.org.il).

בחיך הפוליטיקאים

אחד ההיבטים המעניינים הוא הקשרן הפוליטי של חגיגות הסהרנה שהשפיע על עיצובן. למרות ששמעוני הדף את הטענות שהופנו כלפיו בדבר פוליטיזציה של החגיגות (לויה, 1990: 275),

הממצאים משקפים את הקשריהן הפוליטיים למפלגת העבודה. מנהיגי הארגון ביקשו באמצעות החגיגות, לבסס את כוחם הפוליטי, להגדיל את כוחה האלקטורלי של מפלגת העבודה אליה השתייכו, לחזק את הקשר שלהם עם האליטה הלאומית ולקדם אינטרסים של העדה. הדברים נכונים בעיקר לגבי שנות השבעים והשמונים, בהן רבים מראשי יוצאי כורדיסטאן היו פעילים בולטים במפלגת העבודה, וחלק גדול מאנשי העדה תמך בה (יונה, 2003 א: 457-458).

למרות זיקתם הפוליטית למפלגת השלטון, היא לא מצאה לנכון להקצות תקציב נדרש לקיום חגיגות הסהרנה, וארגון יוצאי כורדיסטן נשא בעיקר הנטל הכספי הכרוך בארגון (לויה, 1990: 274-275). למרות זאת, לעצרת המרכזית ששימשה אלמנט טקסי משמעותי בערב החגיגות, הוזמנו אישי ציבור רבים שמבחינה פוליטית, זוהו ברובם עם מפלגת העבודה. במהלך העצרת, מארגני האירוע אף העניקו בדרך כלל את יקיר העדה לאישים מרכזיים ממפלגה זו.

ראשי המדינה מצידם, נשאו בחגיגה נאומים שנועדו לרצות את שומעיהם. הם העלו על נס את הישגי העדה הכורדית ותרומתה למדינה, והדגישו כי הסהרנה הפכה לחלק מההווי הישראלי. הצהרות אלה, גם אם נועדו לחזק את כוחם הפוליטי של הדוברים, קידמו את מטרתם של מנהיגי העדה, להפוך את הסהרנה לחלק לגיטימי של התרבות הישראלית.

פעולות טקסיות אלה ואחרות ממחישות את הפוליטיזציה של חגיגות הסהרנה בישראל, ובעיקר את צבת הנאמנות בה היו נתונים יוצאי כורדיסטן, לפחות בעשורים הראשונים. מחד, הם נמצאו בשנות השבעים בחיקה הפוליטי של מפלגת העבודה, שעד סוף אותו עשור שימשה מפלגת שלטון, אך עובדה זו לא הביאה לשיפור מצבם. להפך, העובדה שהיו קהל אלקטורלי בטוח וכן כוחם הדמוגרפי החלש, גרמו לכך שהם הופלו על-ידי מפלגת העבודה וצורכיהם התרבותיים הפרטיקולריים לא זכו להכרה ולתקצוב. בשל מילכוד פוליטי זה, ראשי ארגון יוצאי כורדיסטן הפגינו חולשה כמנהיגים של קבוצת מיעוט אתנית.

בהחלטת הארגון ב-1999 בוטלו העצרת המרכזית ונאומי הפוליטיקאים, במטרה להפוך את הסהרנה לחגיגה עממית וספונטנית כפי שזו נחגגה בארץ המוצא. אולם מ-2010 העצרת המרכזית חזרה שוב לתוכנית עם נאומים קצרים בלבד. זו פשרה שהייתה חיונית, בוודאי לאישי הציבור, אך גם למארגנים ולצורך הפחת חיים בסהרנה, שכן חגיגה אתנית במהותה רוצה לקבל לגיטימציה, ונציגי הציבור ממלאים בכך תפקיד חשוב.

רבים מיוצאי כורדיסטן נשארו נאמנים למפלגת העבודה גם לאחר שאיבדה מכוחה בעקבות המהפך הפוליטי ב-1977. משום כך בעשורים האחרונים יוצאי כורדיסטן מצאו את עצמם בתווך, בין כוחות ימין ושמאל מתחלפים ובממשלת אחדות לאומית, וסיטואציה זו לא תרמה להעצמתם הפוליטית ולהפצת מנהגייהם המסורתיים, בכללם חגיגת הסהרנה.

דפוסים תרבותיים משותפים

מהצהרות ראשי העדה כפי שמופיעים בביטאונים העדה, מתצפיות שהתקיימו באתרי החגיגות ומסקירה נרחבת שלהן בעיתונות הכללית, אני מסיקה שמארגני הסהרנה עשו מאמץ רב כדי שהחגיגות תהיינה בעלות תוכן ערכי ולא רק מפגש מהנה, וראו בהן הזדמנות להפגנת תרבות, הישגיה ותרומתה של העדה הכורדית לחברה הישראלית. לכן הם דאגו לשלב ואף להרחיב אלמנטים מסורתיים בחגיגות, כמו פיוטים, מוזיקה, ריקודים בליווי כלי הנגינה המסורתיים - הזורנא והדולא, השתתפות מוסלמים בחגיגות וכן עידוד החוגגים להביא מאכלים מסורתיים, בכללם סוגים שונים של קציצות קוֹבָה. המארגנים גם יזמו אלמנטים טקסיים חדשים בסהרנה.

המאפיינים הישראליים שנוספו לתוכנית החגיגות היו: הקרנה סרטים על יהודי כורדיסטן; הצגת מחזמר מהווי העדה הכורדית בישראל – "אנא כורדי" - שנועד למנף את כינוי הגנאי הידוע ולהפוך אותו מקור להפגנת הצלחה וגאווה אתנית; תערוכה אתנולוגית-היסטורית שהציגה את הישגי יהודי כורדיסטן בעבר ובהווה. התערוכה מבטאת את התמודדות עולי כורדיסטן עם הסטריאוטיפ השלילי ואת מאבקם לאחרות אתנית המשתלבת במפה הישראלית. העצרת, שמילאה תפקיד מרכזי בחגיגות, התנהלה במתכונת ישראלית ונשאה אופי פוליטי מובהק. הסהרנה גם פתחה את שעריה לקבוצות אתניות אחרות ולהיכרות עם הפולקלור שלהן. אולם גם מנהגי החג המסורתיים קיבלו פרשנות חדשה בישראל, למשל מיקום החגיגות. היה רצון לשמר מסורת של פיקניק המוני ליד פלגי מים, אך הדבר לא תמיד התאפשר. שיקולים פוליטיים וכלכליים הכתיבו שינוי מהותי גם בעיתוי הסהרנה מפסח לחול המועד סוכות, והעיתוי החדש הפך למסורת בישראל. שמעוני הסביר:

בישראל לא חידשנו את האירוע במועד הנכון, על מנת לא להתנגש עם מסורת יפה אחרת של העדה הצפון אפריקאית, מסורת של חגיגות המימונה, הנחוגות אף הן באביב, ודחינו את הסהרנה לחג הסוכות. בדרך זו מתעשר עם ישראל בחגיגות מסורתיות נוספות (שמעוני, 1978א: 260).

שמעוני הציג, אם-כן, את השינוי כמחווה ליוצאי צפון אפריקה, המפיק רווח תרבותי לעם ישראל. אולם מעדויות נוספות אני מסיקה שהשינוי היה למעשה אילוץ שמקורו ביחסי הכוח בין קבוצת המיעוט של עולי כורדיסטן, לבין הקבוצה הדומיננטית יותר של עולי צפון אפריקה (בריל, 1980; בוהדנה וצזנה, 1995). שינוי מועד החגיגה המקורי חושף את חולשת העדה הכורדית ומנהיגיה, אך עם זאת, הניב להם הישג: הישרדות מנהיגיהם המסורתיים בהקשר היסטורי וחברתי חדש. העתקת חגיגת הסהרנה בישראל מחול המועד פסח לחול המועד סוכות שינתה את משמעותה המסורתית – חגיגת אביב – וחייבה את התאמת תכניה לחג הסוכות. לכן נוספו לחגיגות הסהרנה מוטיבים טקסיים הזרים אומנם למסורת המקורית, אך הם מהווים חלק בלתי נפרד ממנהגי חג הסוכות (ושמחת תורה): הקמת סוכות, ארבעת המינים, שמחת בית השואבה והקפות. בשנים הראשונות, בניסיון לערוך את חגיגות הסהרנה כפי שהיה בקהילות בכורדיסטן, הן נמשכו שלושה ימים. אולם עם הזמן הצטמצמו החגיגות ליומיים ובעשור האחרון הן נחגגות יום אחד בלבד. בשל חוקי העזר העירוניים, האירועים גם אינם יכולים להימשך אל תוך הלילה. חגיגות הסהרנה אימצו אפוא מתכונת בילוי ישראלית, קצרה יותר, והדבר בוודאי משפיע על האווירה השורה בהן ועל אופיין.

אתרי החגיגות משמשים גם כיום מקום מפגש לצעירים ולצעירות מהעדה. אולם מכיוון שבשראל הצעירים עצמאיים יותר בבחירת בני זוגם, נעלמו כאן מנהגי השידוכין והאירוסין המסורתיים שנערכו במהלך חגיגות הסהרנה בכורדיסטן. לעומת זאת, נוספו מדי פעם לחגיגות טקסי חינה, ואולי אפשר לראות בהם פרשנות מודרנית לקשרי השידוכין ולטקסי האירוסין שהתקיימו בחגיגות בעבר.

רוב החוגגים אינם לובשים בחגיגות את התלבושת האתנית, אך עדיין אפשר לראות בכל חגיגה אנשים המשמרים את המסורת ומגיעים בבגדים מסורתיים. בתחום המזון ניתן לראות גם כן חידוש בצד שימור המסורת: הכנת בשר על גחלים או בתנורי גז ניידים לצד סירים ענקיים של

מאכלים מסורתיים שהוכנו מבעוד מועד ומוצעים לחוגגים ולמבקרים. הסהרנה היא פיקניק המוני בלתי פורמלי, שבו המשתתפים ממצים את ההזדמנות להתבדר ולנפוש.

השמחה והמפגש החברתי הם היסודות העיקריים של החגיגות בכורדיסטן ובארץ. חוגגים מבוגרים וצעירים הדגישו בראיונות עימם שאת החגיגה הזאת הם אינם מחמיצים. לדבריהם, מכיוון שהעדה פוזרה ברחבי הארץ, הסהרנה היא יום של איחוד משפחות עבור רבים מהמשתתפים, והם פוגשים בו את בני משפחותיהם המרוחקים מהם במהלך השנה. אחת המראיינות ציינה: "עבור המשפחה המצומצמת והמורחבת שלי מצד שני הוריי, החגיגות הללו הן מפגש חברתי, ארוחה משותפת והשתייכות לעדה על-ידי ריקודים ושירים כורדים". הסהרנה, שבכורדיסטן נשאה אופי משפחתי וקהילתי, נושאת בארץ אופי של חגיגה אתנית סולידרית גדולה.

הריקודים הם חלק בלתי נפרד מהחגיגות עצמן, והם מלווים בכלי נגינה מסורתיים – הדולה והזורנה – המהווים את סמליה המוכרים של הסהרנה. בישראל קיים רצון לשחזר את הריקודים הכורדיים, אבל היום הם קצביים משהיו בכורדיסטן. מעגלים מעגלים של אנשים, מהם צעירים רבים המכירים את הריקודים והשירים, רוקדים במהלך ימי החגיגות על המדשאות ומקיפים את הבמה.

על הבמה עצמה מופיעות להקות מחול כורדיות, שחלקן משתפות בני נוער שרוצים להמשיך במסורת, וכן נגנים המנגנים בכלי נגינה כורדיים, וזמרים כורדים ששרים שירים מסורתיים. לצד אלה, עולים על הבמה גם זמרים מפורסמים המופיעים תמורת בשכר, כגון איציק קלה, וכך נהפכת הסהרנה לחגיגה מסחרית יותר. הגבול בין הבמה לקהל מיטשטש ולעיתים נעלם לגמרי, כפי סיפרה גלית, רקדנית צעירה בלהקה כורדית: "יש קרבה עזה אחד לשני ואין תחושה של צפייה בהופעה או ריחוק מהקהל. המופיעים על הבמה כל כך קרובים לחוגגים, שלעיתים קשה לראות את ההבדל. לעיתים חוגגים עולים אל הבמה ומצטרפים לשירה וריקוד". המוסיקה והריקודים המוכרים, קריאות השמחה, השיחות הנרגשות והמגע הפיזי הקרוב, כל אלה מעלים מחדש בגאווה זהות אתנית משותפת וחבויה.

בדפוס הסהרנה בישראל נוצר אפוא סינקרטיזם בין מסורות תרבותיות שונות, שמקורו בהעתקת החגיגה למציאות חברתית חדשה. בעוד שצעירים רבים מהעדה מביעים שביעות רצון ממתכונתן הנוכחית של חגיגות הסהרנה, מראיינים ילידי כורדיסטן מתרפקים גם היום על העבר ואינם משלימים עם צביון הישראלי: השינוי בעיתוי הסהרנה, ניכוסה על-ידי הפוליטיקאים וזניחת מנהגים מסורתיים. הם מייחסים זאת לחילופי הדורות ולתמורות שחלו באורח חייהם ובתפיסותיהם של עולי כורדיסטן בהשפעת המפגש התרבותי עם החברה המערבית, הקולטת.

מסקנות

חגיגת הסהרנה שחודשה לראשונה ב-1975 במתכונתה הציבורית בישראל בניהולו של ארגון יוצאי כורדיסטן, היא בראש ובראשונה חגיגה אתנית. היא ממלאת פונקציות מרכזיות שהעיקריות בהן: שחרור מסייגים של התנהגות עדתית שנכפים על-ידי דרישות המיזוג החברתי, שמירה על סולידיות משפחתית וקהילתית וכן הפגנת גאווה אתנית. היא מסמנת למעשה שייכות וגבולות של שייכות. במונחיהם של רדפילד וסינגר (Redfield & Singer, 1969), הסהרנה היא "מסורת קטנה" שבאמצעותה ביקשו מנהיגי יוצאי כורדיסטן בישראל לשמר ואף ליצור גבולות אתניים עם "מסורת גדולה" כפי שעוצבה על-ידי ההגמוניה התרבותית הישראלית בעשורים הראשונים למדינה, ולהדגיש את זהותם הכורדית הייחודית בשירה, ריקודים ותערוכות.

מצד שני, יהודי כורדיסטן הדגישו בחגיגות מסרים של אחדות לאומית יהודית-ישראלית, כשהם מהווים חלק ממנה, זאת באמצעות אירוח חוגגים שאינם יוצאי כורדיסטן, הופעות של אומנים ולהקות אתניות של בני עדות אחרות וכן השתתפות של פוליטיקאים ומנהיגי המדינה. כך, בדומה לחגיגות וצורות טקסיות שהן מטבען אירועים לימינליים בהם מוסרות מחיצות היררכיות (Da Matta, 1984), חגיגות הסהרנה היו שעת כושר לטשטוש גבולות חברתיים ותרבותיים עם האחר.

בהתחדשות הסהרנה אם כן, יוצאי כורדיסטן סוגרים ופותחים גבולות עם האחר בעת ובעונה אחת. זוהי זהות דואלית המושרשת בייחודיות אתנית מצד אחד ובישראליות מצד שני, שמקורה בתחושת האחרות של הכורדים היהודים בישראל, שהגירתם היא מקרה מובהק של שיבה אתנו-לאומית הביתה. המתח בין הזהויות, כמו גם הניסיון לגשר ביניהן, בלט במסרים של חגיגות הסהרנה. ראשי ארגון יוצאי כורדיסטן חזרו והדגישו כי החגיגה האתנית הפרטיקולרית שלהם היא חוליה המאחדת את העם.

על-ידי מסורות תרבותיות כמו חגיגות הסהרנה, מנהיגי העדה עמדו על זכות הקהילה הכורדית לאחרות אתנית המשתלבת בחברה הישראלית ככזו, וביקשו למקם את עצמם מחדש במרחב הלאומי (השתתפות ראשי המדינה, תקצוב, סיוע בארגון וכדומה). באמצעות פרקטיקת "סימון הגבולות" (Lamont & Molnar, 2002) המסמנת גבולות של שייכות, הם מנהלים משא ומתן מתמיד שמעיד על מיקומם המורכב: חלק מהקולקטיב אך שולי.

תהליכי הניעות והמיסוד של פרקטיקות מסורתיות כחגיגות המימונה או חגיגות הסהרנה (בעוצמה פחותה יותר) ב"מסורת הגדולה", דהיינו, בהוויה הישראלית העכשווית, והלגיטימציה הניתנת לסמלים אתניים מעין אלה במרחב הציבורי, מראים שהמרחב עצמו משתנה, וחל בו "סינקרטיזם מלמעלה". תהליכים אלו מחזקים את המודל התאורטי של רדפילד וסינגר, לפיו "המסורת הגדולה" ו"המסורת הקטנה" משפיעות זו על זו ומתעצבות מחדש.

במקביל לניעות הסהרנה למרכז, תוך פתיחה וסגירה של גבולות חברתיים ותרבותיים, התפתח בחגיגות תהליך מתמיד של פירוש וחידוש המסורת (שינוי עיתוי ומיקום החגיגות, התוספות לריקודים המסורתיים ועוד). זהו למעשה "סינקרטיזם מלמטה", הכרוך בעיבוד, התאמה של סמלים ונוהגים מסורתיים לתרבות החדשה ובאימוץ תכנים חדשים. תהליך זה נוצר כתוצאה מהליך פרשנות סינכרוני - עם החברה הישראלית, ודיאכרוני - עם הדור הצעיר של יוצאי כורדיסטן. שני התהליכים המקבילים שתיארת מחזקים את היבטיה הדינמיים של הסהרנה, שמשמעם למעשה התחדשות. במושג זה שעמד בבירור לנגד עיניהם של מארגני החגיגות, הם שידרו כי הישן אינו קופא על שמריו או נעלם, אלא מתחדש באופן תמידי, והשינוי הופך להיות חלק אינטגרלי מהמסורת עצמה וגם מההווה. שמעוני, כתב למשל:

אין ספק שהסהרנה הפכה לאירוע מיוחד במינו המהווה צורך תרבותי וקהילתי לבני העדה הכורדית על כל שכבותיה, וגם לציבור הרחב. אף על פי כן עלינו לחדש ולרענן את חגנו המופלא, ליצוק בו תכנים חדשים וגם מתכונות ארגוניות חדשות, ובמיוחד נלך לערוך אותו במקומות חדשים, שיפגישו אותנו עם נופים חדשים ועם אנשים וסביבה חדשים (שמעוני, 1984: 1).

בסינקרטיזציה של החגיגה האתנית מילאו אפוא מנהיגי יוצאי כורדיסטן תפקיד מרכזי באופן מודע. הם השתמשו בבנייה מחדש של המסורת כאמצעי לחיזוק כוחם הפוליטי, להגדרת האני

הקבוצתי מחדש ולהכנסתם של עולי כורדיסטן למקום מרכזי יותר בחברה הישראלית. קריאת התיגר שלהם על ההגמוניה האירופאית בישראל מחזקת את התפיסה המדגישה את החירות האנושית בתהליך פירוש ועיצוב המסורת, דהיינו בבחירת היסודות שמהם נשמרת ואף נבנית הזוהר (Bauman, 1996: 49-58), ורואה בפרשנות הדיאלוגית ביטוי להתנגדות. במצבי הגירה המשמעות היא שמנהגים הגמוניים אינם נקלטים בפשטות דרך תרבות פסיבי.

רשימת מקורות

- אייזנשטדט, ש"נ (2013). אחרית דבר. בתוך: ז' שביט, א', ששון-לוי, וג' בן פורת (עורכים), *מראי מקום* (עמ' 416-429). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- אליאס, נ' (2010). שימושי תקשורת כפרקטיקות של נראות ואי נראות: השבים הביתה בישראל ובגרמניה. בתוך: ע' לומסקי-פדר, ות' רפופרט (עורכות), *נראות בהגירה* (עמ' 161-191). ירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- אתר ארגון יוצאי כורדיסטאן בישראל (www.kurdishjewry.org.il).
- בוהדנה, א' וצננה, ש' (1995). חגיגה כורדית. *מעריב*, 12.10.95, עמ' 12.
- בורדייה, פ' (2005). *שאלות בסוציולוגיה*. תל-אביב: רסלינג.
- בן יעקב, א' (1961). *קהילות יהודי כורדיסטאן*. ירושלים: יד בן צבי.
- בן עמי, ש' (1997). *יפן המודרנית*. תל-אביב: שוקן.
- בן צבי, י' (1963). *נדחי ישראל*. תל אביב: משרד הביטחון.
- בריל, ע' (1980). לאור הסהרנה. *על המשמר*, 10.10.80, עמ' 12.
- דלה-פרגולה, ס' (2012). הרהורים על הגירה בישראל: היבטים השוואתיים. *הגירה*, 1, 5-31.
- דלה-פרגולה, ס' (2016). מחשבות על מדינת ליבה והזדהות יהודית: הקשרים, תהליכים, תשואות, השלכות. *הגירה*, 5, 159-186.
- הלפר, ג' ואברמוביץ, ח' (1983). חגיגות הסהרנה בכורדיסטן ובישראל. בתוך: ש' דשן, ומ' שוקד (עורכים), *יהודי המזרח* (עמ' 260-270). ירושלים: שוקן.
- חבלין, ר' (2009). *זמן יהודי-ישראלי: חג ומועד כמפתח לשיח זהות*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- חבר, ח', שנהב, י' ומוצפי-הלר, פ' (עורכים). (2002). *מזרחים בישראל*. ירושלים: ון ליר.
- טהון, ח' (1957). *העדות בישראל*. ירושלים: ראובן מס.
- יונה, מ' (1989). *האובדים מארץ אשור*. ירושלים: ביאליק.
- יונה, מ' (2003). *אנציקלופדיה של יהודי כורדיסטאן*, כרכים א-ב. ירושלים: מאור.
- יעקב, י' (1990). חג הסהרנה אצל יהודי כורדיסטן. בתוך: ר' שרת (עורכת), *החג העדתי בישראל* (עמ' 18-20). תל-אביב: מפעלי תרבות.
- לביא, צ' (1977). 'שורשים' ביערות המלאכים. *מעריב*, 3.10.77, עמ' 29.
- לביא, צ' (1978). סיפורים מהסהרנה 28-29.9.77. *התחדשות*, ג, 278.
- לויה, א' (1990). ראיון עם חביב שמעוני. *התחדשות*, ו, 274-275.
- לומסקי-פדר, ע' ורפופרט, ת' (2013). *ישראלים בדרכם*. ירושלים: מאגנס.
- ליסק, מ' (2000). *העלייה הגדולה בשנות החמישים*. ירושלים: ביאליק.
- מאיר-גליצנשטיין, א' (2010). הציונות בעיראק: מלאומיות יהודית לציונות מגשימה. בתוך: א' גל (עורך), *הציונות לאזוריה* (כרך ב, עמ' 71-123). ירושלים: מרכז זלמן שזר.

- סמוחה, ס' (1986). מוקדי הבעיה העדתית בישראל כיום. בתוך: ש' דשן (עורך), *מחצית האומה – עיונים בתרבות ובמעמד של יוצאי המזרח בישראל* (עמ' 293-309). רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- עצמון, י' (2001). היסטוריה של קבלת אחריות. בתוך: י' עצמון (עורכת), *התשמע קולי? (עמ' 134 - 152)*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- צבר, א' (2009). *גן העדן של אבי*. תל-אביב: שוקן.
- צבר, י' (1981). לתולדות חיי היהודים בכורדיסטאן. בתוך: א' שורץ-בארי (עורכת), *יהודי כורדיסטאן: אורח חיים, מסורת ואמנות* (עמ' 16-41). ירושלים: מוזיאון ישראל.
- צמחוני, ד' (1991). מדוע עלו רוב יהודי עיראק לישראל במבצע עזרא ונחמיה. *עיונים בתקומת ישראל*, 1, 379-340.
- קדמן, ג' וסקוויירס, פ' (1977). *חמישה ריקודים כורדיים*. תל-אביב: מפעלי תרבות.
- קזיל, א' (2014). *הנרטיב המזרחי החדש בישראל*. תל אביב: רסלינג.
- רגב, מ' (2011). *סוציולוגיה של התרבות*. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- רוטנשטרייך, נ' (1984). מסורת יהודית בעולם המודרני. *גשר*, 110, 7-10.
- רז-קרקוצקין, א' (2007). זיכרון, אוריינטליזם ועיצוב התודעה הישראלית. בתוך: מ' נאור (עורך), *צבא זיכרון וזהות לאומית* (עמ' 102-123). ירושלים: מאגנס.
- שביט, ז', ששון-לוי, א' ובן פורת, ג' (2013). מבוא. בתוך: ז' שביט, א' ששון-לוי, וג' בן פורת (עורכים), *מראי מקום (עמ' 7-25)*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- שגיא, א' (1998). *יהדות: בין דת למוסר*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- שגיא, א' (2003). *אתגר השיבה אל המסורת*. ירושלים: מכון הרטמן.
- שגיא, א' (2006). *המסע היהודי-ישראלי*. ירושלים: מכון הרטמן.
- שוהם, מ' (2013). *מרדכי רוכב על סוס-חגיגות פורים בתל אביב (1908-1936) ובנייתה של אומה חדשה*. רמת-גן: אוניברסיטת בר אילן והמכון לחקר ישראל של הציונות באוניברסיטת בן גוריון.
- שמעוני, ח' (1978). העצרת המרכזית. *התחדשות*, ג, 260-264.
- שמעוני, ח' (1984). סהרנה 1983 בסחנה, חול המועד סוכות תשמ"ד, בעצרת 25.9.83. *התחדשות*, ה, 215.
- שקלים, א' (2015). נורח והמימונה, הסהרנה ועוד. *פעמים*, 141, 63-104.
- שרעבי, ר' (2005). משא-ומתן היברידי בין קולטים לבין נקלטים בהתיישבות העובדת. *סוציולוגיה ישראלית*, ו, 389-420, 2005.
- שרעבי, ר' (2009). *חג המימונה: מהפריפריה אל המרכז*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- שרת, ר' (2000). שבע אחיות-שני דורות-על המחול הכורדי. *התחדשות*, ז, 272.
- Alba, R., & Nee, V. (2003). *Remaking the American mainstream*. Cambridge: Harvard University Press.
- Barnard, A., & Spencer, J. (Eds.). (1996). *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London and New York: Routledge.
- Basch L.G., Glick-Schiller, N., & C. Szanton Blanc (1994). *Nations unbound*. New York: Gordon and Breach.
- Bauman, Z. (1996). Morality in the age of contingency. In: P. Heelas, S. Lash, & P. Morris (Eds), *Detraditionalization* (pp. 49-58). Oxford: Blackwell.

- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Cambridge: polity press.
- Bertoux, D. (Ed.). (1981). *Biography and society*. London: Sage.
- Boyarin, D. (1990). *Intertextuality and the reading of Midrash*. Indiana: University Press.
- Da Matta, R. (1984). Carnival in multiple planes. In: J. Macaloon (Ed), *Rite, Drama, Festival, Spectacle* (pp. 208-240). Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues.
- Gadamer, H.G. (1989). *Truth and method*. New York: Crossroad.
- Giddens, A. (1991). *The consequences of modernity*. Stanford: Stanford University Press.
- Gordon, M. (1964). *Assimilation in American life*. New York: Oxford University Press.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks*. London: Lawrence and Wishart.
- Hall, S. (1991). The local and the global: Globalization and ethnicity. In: A.D. King (Ed), *Culture, globalization and the world system* (pp. 19-39). London: Macmillan.
- Heidegger, M. (1962). *Being and time*. New York: Harper.
- Joppke C., & Rosenhek, Z. (2002). Contesting ethnic migration: Germany and Israel compared. *European Journal of Citizenship* 43(3): 301- 335.
- Juergensmeyer, M., & Clark-Roof, W. (Eds.). (2012). *Encyclopedia of global religion*. Entry: Syncretism by S. Mayaram. Vol. 2, pp. 1250–1252. Thousand Oaks, CA: Sage. <http://site.ebrary.com/id/10581839>.
- Keyes F.C. (1981). The dialectics of the ethnic change. In: Keyes F.C (Ed), *Ethnic change* (pp. 4-30). Seattle: University of Washington Press.
- Koepping, K.P. (1994). Manipulated identities: Syncretism and uniqueness of tradition in modern Japanese discourse. In: C. Stewart, & S. Shaw (Eds), *Syncretism/Anti Syncretism* (pp. 161-177). London: Routledge.
- Lamont, M., & Molnar, V. (2002). The study of boundaries in the social sciences. *Annual Review of Sociology*, 28, 167-195.
- Leopold, A.M., & Jensen, J.S. (2004). General Introduction. In: A.M. Leopold & J.S. Jensen (Eds), *Syncretism in religion* (pp. 2-12). New York: Routledge.
- Lieblich, A., Mashiach, T., & Zilber, T. (1998). *Narrative research. Interpretation*. London: Sage.
- Nagel, J. (1996). *American Indian ethnic renewal*. New York: Oxford University Press.
- Redfield, R. (1960). *Peasnt society and culture*. Chicago: The University of Chicago.
- Redfield, R., & Singer, M. (1969). The cultural role of cities. In: R. Sennett (Ed), *Classic essays on the culture of cities* (pp. 206-232). New York: Meredith.
- Sahlins, M. (1994). Cosmologies of capitalism: The trans-pacific sector of the world-system. In: N. Dirks, G. Eley, & S. Ortner (Eds), *Culture power history: A reader in contemporary social theory* (pp. 412-455). Princeton NJ: Princeton University Press.
- Said, E. (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon.
- Schnapper, D. (2005). Ethnic revival and religious revival in providential democracies. In: E. Ben-Rafael, & Y. Sternberg (Eds), *Comparing modernities* (pp. 205-221). Boston: Brill.
- Seymour-Smith, C. (1986). *Macmillan dictionary of anthropology*. London: Macmillan Press.
- Shoham H. (2011). Rethinking tradition: From ontological reality to assigned temporal meaning. *European Journal of Sociology*, 52(2), 313-340.

- Singer, M. (1972). *When a great tradition modernizes*. New York: Praeger Publishers.
- Stefansson, A. (2004). Homecoming to the future: From diasporic mythographies to social project of return. In: F. Markowitz & A.H. Stefansson (Eds.), *Homecomings* (pp. 2-20). Oxford: Lexington Books.
- Stewart, C., & Shaw, R. (1994). Introduction. In: C. Stewart, & R. Shaw (Eds.), *Syncretism/Anti Syncretism* (pp. 1-26). London: Routledge.
- Tsuda, T. (2010). Ethnic return migration and the nation-state: Encouraging the diaspora to return home. *Nation and nNationalism*, 16(4), 616- 636.
- Van Manen, M. (1997). From meaning to method. *Qualitative Health Research*, 7, 345-369.
- Waters, M.C. (1990). *Ethnic options: Choosing identities in America*. Berkeley: University of California Press.
- Wimmer, A., & Glick-Schiller, N. (2003). Methodological nationalism and beyond. *Global Networks*, 2(4), 301-334.

מפגשים אתניים במרחב האקדמי: חגיגת הסיגד כמשא ומתן על כללי המשחק

דניאלה אריאלי, יעל סקורקוביץ' ומרים הירשפלד

תקציר

המחקר על מהגרים וקבוצות מיעוט אתניות, לרבות הספרות על יוצאי אתיופיה בישראל, עוסק בהרחבה במנגנונים החברתיים שדוחקים יחידים וקבוצות לשוליים. לצד זאת, בשנים האחרונות יש ניצנים של ספרות אשר מתמקדת בניסיונות ובהצלחות של יחידים וקבוצות מבני העדה לשנות את כללי המשחק במרחב החברתי, ולמצב באופן מוצלח את הסטטוס שלהם. מטרת מאמר זה היא לתרום לספרות זו באמצעות חקר אירוע שארגנו סטודנטיות ממוצא אתיופי הלומדות במכללה אקדמית בצפון הארץ, אירוע שהוקדש לחגה של הקהילה האתיופית - חג הסיגד. נבקש לטעון כי הנכחת הסמלים האתניים של תרבותן בקמפוס, והאופן שבו בחרו להציג את עצמן בפני הסטודנטים ואנשי הסגל שהגיעו לאירוע, היו דרכן של הסטודנטיות הישראליות אתיופיות לערוך, בינן לבין עצמן, ובינן לבין האחרים, מעין "שיחה סימבולית" על המשמעויות של הזהות הייחודית שלהן ואופני התקבלותה בתוך המיקרו-קוסמוס החברתי של הקמפוס, ובו זמנית גם על המשמעויות של זהות "פאן-ישראלית" המשותפת לכולם. באמצעות אירוע זה ביקשו הסטודנטיות לשנות את מעמדן בקמפוס ולהפוך ממודרות למארחות גאות ולמנהיגות המשפיעות על עיצוב סדר היום. חקר אירוע זה מראה כי לצד תהליכים של הדרה ואפליה, שכמובן אין להכחיש את קיומם, מתרחשים באקדמיה גם תהליכים שבאמצעותם סטודנטים מנסים, ולעיתים גם מצליחים, לשנות את החוויה שלהם בקמפוס ולעבור מהדרה להכללה.

מילות מפתח: ישראלים ממוצא אתיופי, הדרה והכללה, אתניות, אקדמיה, שיח בין-תרבותי

ד"ר דניאלה אריאלי, יעל סקורקוביץ' ופרופ' מרים הירשפלד, המכללה האקדמית עמק זרעאל על שם מכס שטרן

מבוא

עשינו את החג כדי להראות לאנשים מי אנחנו ומאיפה באנו, כדי לתת להם להכיר את העדה האתיופית, את התרבות שלנו ואת הערכים שלנו. היה חשוב לנו שכולם ידעו על החגים שלנו וידעו שאנחנו פה. סוג של השתלבות, אבל מצידם של האחרים. כאילו הם משתלבים בתרבות שלנו. לא רק העדה שלנו תשתלב בחברה הישראלית, גם החברה הישראלית תשתלב בעדה האתיופית. (תקווה)

הספרות על הגירה עוסקת בהרחבה ובביקורתיות במנגנונים הסמליים והחברתיים של הדרה ובמשמעויותיהם. החברה המארחת תופסת את המהגרים כ"אחרים", ומרבה לתארם באמצעות ייצוגים שליליים בשיח החברתי ובכלי התקשורת (ברם, 2010; Dominguez, 1989; Golden, 2003). ייצוגים אלה מתורגמים לגבולות חברתיים באמצעות הסדרי ההגירה אשר מגבילים את חירויותיהם של המהגרים ואת יכולת הניעות שלהם במדינה המארחת (שנהב, 2007; Kara, 2016). הגבולות החברתיים שמדירים את המהגרים באים לידי ביטוי גם ביחסים של המהגרים עם האוכלוסייה הוותיקה - שכנים, מעסיקים ונציגי מוסדות, המתוארים במקרים רבים כמנוכרים, חשדנים, פטרנליסטים ונצלנים (ראו למשל: הרצוג, 1998; מורג-טלמון, 2013; McMichael & Kara, 2016). (Manderson, 2004)

לצד זאת, בשנים האחרונות עוסקת הספרות גם בניסיונות של קבוצות מודרות בכלל, ושל מהגרים בפרט, לשנות את כללי המשחק ולהתמקם מחדש בסולם ההיררכיה החברתית (לומסקי-פדר ורפפורט, 2012; שביט, ששון-לוי ובן-פורת, 2013). אחת הדרכים שבהן יכולים מהגרים לנקוט כדי להשתתף בשיח החברתי-תרבותי ולעצב אותו היא באמצעות מופעים במרחבים ציבוריים אשר פתוחים גם למהגרים וגם לוותיקים. מופעים אלה משמשים את המהגרים למטרות שונות אשר מהוות חלק מהפוליטיקה היומיומית של השתייכות (ואי השתייכות) לחברה המארחת (לומסקי-פדר ורפפורט, 2012), כגון קידום ערכים של שוויון ואחוה (Irazábal & Dyrness, 2010), שיפור הנראות (גנון, 2013; לומסקי-פדר, רפפורט וגינבורג, 2010; Barabantseva, 2016), והעברת מסר של ארעיות ונבדלות ביחס לחברה המאחרת (ווילן, 2010).

הדרתם של יוצאי אתיופיה מתוארת בספרות כחמורה במיוחד ביחס לקבוצות מהגרים אחרות בחברה הישראלית, ומנגנוני הדרה אלו מתוארים בהרחבה במחקר (ראו למשל: הרצוג 1998; כורם והורנצ'יק, 2013; ענתבי-ימיני, 2010; שבתאי, 2001; Ben-Eliezer, 2004; ועוד). הדרה זו קשורה בשילוב של ההערכה הנמוכה שמייחסת החברה הישראלית להון התרבותי שלהם, תפיסתם כשחורים אשר מגזיעה אותם בשיח החברתי, והטלת הספק ביהדותם (דונת זוהר-גבאי, 2005; ענתבי-ימיני, 2010; לומסקי-פדר ורפפורט, 2012; קימרלינג, 2004). עם זאת, מחקרים שנעשו בשנים האחרונות מתארים גם ניסיונות של בני העדה האתיופית לערער על גבולות השיח החברתי המדיר אותם. וולש ואבזון-יונס (2012) אשר ראינו מהגרות מאתיופיה הנמצאות בעמדות מקצועיות גבוהות, מראות כי נשים אלה גאות במורשת האתנית שלהן ורואות בשימורה מפתח להצלחת העדה האתיופית בישראל. הן מתנגדות לשיח הדיכוטומי הקורא להן להכריע בין הזהות ה"ישראלית" והזהות ה"אתיופית", ובמקום זאת בוחרות לאמץ זהות אינטגרטיבית אשר מאמצת דפוסים תרבותיים מסוימים ודוחה אחרים.

מטרת מאמר זה היא לתרום לספרות חדשה יחסית זו, באמצעות חקר אירוע שהתקיים לרגל חגם של יהודי אתיופיה - חג הסיגד, אשר אורגן על-ידי סטודנטיות יוצאות אתיופיה במכללה

אקדמית בארץ. נראה כיצד באמצעות האירוע ביקשו הסטודנטיות להתמקם מחדש בתוך המיקרוקוסמוס של הקמפוס. חקר האירוע נערך במסגרת מחקר פעולה שמלווה את החוג שבו הן לומדות והנתונים נאספו באמצעות תצפיות וראיונות עומק. נדון במשמעויות האירוע על רקע תפיסות שונות לגבי תפקידו של המרחב האקדמי בחברה הישראלית ביחס לערכים של רב-תרבותיות, זהויות פרטיקולריות ותהליכים של הדרה והכללה של קבוצות אתניות.

הדברים שצוטטו בפתיח שלעיל נאמרו על-ידי תקווה,¹ חברה בקבוצת הסטודנטיות שארגנה את האירוע בקמפוס. אפשר לקרוא את דבריה כערעור על השיח החברתי הקורא למהגרים להיטמע בתרבות החדשה ולאמץ את האתוסים התרבותיים של החברה הישראלית (לומסקי פדר ורפפורט, 2012). היא אומרת הוא כי מטרת החגיגה הייתה "להראות לאחרים" מי היא העדה האתיופית, אבל לא מנקודת מוצא של מהגרים המבקשים להשתלב, אלא להפך, על מנת שתוכל להיות "השתלבות מצידם של האחרים". יתרה מכך, היא איננה מציינת שמדובר בקמפוס בלבד אלא מדברת במונחים רחבים: "החברה הישראלית".

אתניות, רב-תרבותיות ואקדמיה בישראל

האקדמיה היא "מרחב מפגש טבעי" אשר במסגרתו אנשים מקבוצות שלרוב אינן מבלות יחד, נמצאים זה עם זה באופן שגרתי ואינטנסיבי (אריאלי ופרידמן, 2015). מרחבי מפגש טבעיים, לרבות המוסדות האקדמיים, הם הזדמנות ליצירה של מפגש בין-קבוצתי שיש בו פוטנציאל לדיאלוג ולשינוי חברתי (Arieli & Friedman, 2013). אולם מה באמת קורה במפגש בין סטודנטים מקבוצות שונות במוסדות אקדמיים בישראל? האם ועד כמה, סטודנטים מקבוצות מיעוט אתניות מרגישים ב"בית" בתוך המוסד האקדמי? האם ועד כמה, משועתקים לתוך האקדמיה בישראל תהליכי הדרה של קבוצות מיעוט? האם ועד כמה, מתחוללים בתוך מוסדות אקדמיים תהליכים של מוביליות חברתית ושינוי? ובאופן ספציפי, ביחס לסטודנטים ישראלים ממוצא אתיופי – מה קורה להם בתוך המוסדות האקדמיים בישראל? עד כמה החיים בקמפוס משחזרים עבורם חוויות של אפליה וקיפוח ועד כמה הם מהווים עבורם הזדמנות לחוויות מחזקות ומעצימות?

שאלות אלו חשובות וראויות למחקר. ראשית, מטעמים של הצלחה אקדמית. מחקר שעסק בתפיסות של סטודנטים בני העדה האתיופית לגבי השתלבותם החברתית בקמפוס מצא כי לתפיסה של השתלבות חברתית מוצלחת יש השפעה רבה לא רק על שביעות הרצון של הסטודנטים אלא גם על הצלחתם האקדמית, לרבות המוטיבציה שלהם להישגים והציונים שלהם בבחינות (Kurman, Eshel & Sbeit, 2005). על כן, חקר התהליכים שמשפיעים על תחושת האינטגרציה החברתית בקמפוסים יכול לתרום למציאת דרכים שיעזרו להצלחתם האקדמית של חברי קבוצות המיעוט ובכך לתרום לתהליכי ניעות חברתית.

סיבה נוספת, חשובה לא פחות, המצדיקה עיסוק מחקרי בתהליכים החברתיים המתרחשים בתוך הקמפוסים האקדמיים, נוגעת לשאלות בדבר מקומה של האקדמיה ביחס לקידום חברה שוויונית יותר וסובלנית יותר. שאלות אלו ביחס לאקדמיה נידונו רבות בארצות הברית. מרבית השיח הזה הוא ביקורתי ועוסק בתיאור וחשיפה של מנגנוני הדרה ואפליה בתוך הקמפוסים. הגישה הביקורתית משתמשת במונחים כמו "מרחב מוגזע" על מנת לבקר את האופי ה"לבן" של המוסדות להשכלה גבוהה ולאתר נורמות ומדיניות שהופכים את המוסדות הללו ל"לבנים" (מעין,

¹ כל השמות במאמר בדויים

(2013). אחת הטענות הרווחות היא כי לעיתים קרובות הגזענות משתכפלת ללא כוונה מודעת של נשאייה בתוך המוסד האקדמי (Moore, 2008). העיסוק ברב-תרבותיות, משמש, על-פי טענת חלק מהחוקרים, באופן אירוני, כאידיאולוגיה שמנרמלת ומכחישה את היות המרחב האקדמי מוגזע. שיח "עיוור צבעים" לכאורה זה בא לידי ביטוי למשל בטענות כי השיקולים הנהוגים בארגון אינם מתייחסים לצבע, בעוד בפועל קיימות הטיות לטובת קבוצת הרוב. דוגמאות אחרות הן התייחסות לטענות של חברי קבוצת המיעוט כי הם מופלים לרעה כפרשנות לא נכונה של היחס שהם מקבלים, וכן התייחסות לביטויי גזענות כיוצאי דופן ושוליים, בעוד חברי קבוצת המיעוט נאלצים להתמודד יומיום עם חוויות של יחס מפלה וסטריאוטיפי כלפיהם (Moore, 2008).

ביקורת ברוח זו מובאת גם לגבי מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, בעיקר על-ידי חוקרים שעוסקים במנגנוני ההדרה של סטודנטים ערבים/פלסטינים בקמפוסים ישראליים (ראו למשל: מעין, 2013; Hager & Jabareen, 2016). יש המתארים את מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל כחד-תרבותית וחד-לאומית, וכמערכת שאינה נמצאת בהלימה עם המציאות החברתית (פפה, 2007). לצד הספרות הביקורתית, אפשר לזהות בשיח על תפקידה החברתי של מערכת ההשכלה הגבוהה ביחס לקבוצות מיעוט, מחקרים המתמקדים בהערכת ניסיונות ליצירת דיאלוג בין-קבוצתי, בעיקר בין סטודנטים יהודים וערבים (ראו למשל: אריאלי ופרידמן, 2015; דוידוביץ', סואן וקולן, 2006; Maoz, Bar-On, Beckerman & Jaber-Massarwa, 2004). מחקרים נוספים התמקדו בחקר עמדות של סטודנטים יהודים וערבים ביחס למפגש ביניהם באקדמיה וציפיותיהם להתערבות מצד הסגל (ראו למשל: לב ארי ומיטלברג, 2002; בויםל, זאבי ותותרי, 2009; Arieli & Hirschfeld, 2012; Arieli, Mashiach, Hirschfeld & Friedman, 2010). מוקד נוסף בדיון על תפקיד ההשכלה הגבוהה ביחס לסטודנטים מקבוצות מיעוט, מתמקד בשאלות של מדיניות פדגוגית, כגון תפקידה של האקדמיה ביחס לחינוך לרב-תרבותיות ובמידה שבה האקדמיה מצליחה להנחיל ערכים של רב-תרבותיות (ראו למשל: לב ארי ולרון, 2008; ריינגולד, 2008).

באשר לסטודנטים ישראלים ממוצא אתיופי, המחקר עד כה עסק בעיקר בתיאור והערכה של תוכניות התמיכה הנהוגות במוסדות השונים להשכלה גבוהה בישראל. מרביתם מקיימים תוכניות תמיכה ייעודיות שמטרתן לגייס סטודנטים ממוצא אתיופי ולתמוך בהם במהלך הלימודים. מקצת מתוכניות אלה זכו לליווי מחקרי ותוארו במאמרים אקדמיים (לב ארי ולרון, 2012; Arieli, 2013; Baratz, Reingold & Abuchatzira, 2013; Kalnisky, 2013; Friedman & Hirschfeld, 2012) ועוד).

אחד הנושאים המרכזיים במחקר על תוכניות התמיכה לסטודנטים ממוצא אתיופי נוגע לסוגיות פדגוגיות, ובעיקר לשאלה האם תוכניות לימודים ייעודיות ונפרדות לסטודנטים מקבוצה אתנית ספציפית, תורמות להשתלבותם החברתית קמפוס, או דווקא מחזקות היבדלות (ריינגולד, 2008). שאלה זו מנוסחת, תאורטית, כדילמה בין מודל רב-תרבותי פרטיקולריסטי, כלומר כזה המתמקד בעיסוק בזהות הפרטיקולרית של קבוצת המיעוט ומיועד לחברי הקבוצה, לבין מודל רב-תרבותי פלורליסטי, כלומר כזה המתמקד בהקניית ערכים ועיסוק כללי ברב-תרבותיות, ומיועד לכלל הסטודנטים. אחת הטענות המרכזיות בדיון זה היא כי דיאלוג רב-תרבותי שוויוני מותנה בשלב מקדמי של חיזוק התרבות האתנית. שלב זה, כך נטען, נחוץ לשם בניית תחושת המסוגלות העצמית של הסטודנטים, שהיא תנאי להשתלבות חברתית ואקדמית בקמפוס, או במילים אחרות, הטענה היא כי חינוך "רב-תרבותי פרטיקולריסטי" צריך להוות בסיס מקדמי להשתלבות במוסדות ההשכלה הגבוהה בישראל (Baratz, et al., 2013; Kass & Reingold, 2013).

בהקשר זה נבדקו גם עמדותיהם של הסטודנטים עצמם. לב ארי ולרון (2012) מצאו כי עמדותיהם של סטודנטים ממוצא אתיופי ביחס למסלולי הלימוד הייחודיים היא אמביוולנטית. התוכנית הפרטיקולרית נתפסה כתורמת ידע וכמסייעת בהבניה של זהות, אך גם כגורמת לאי נוחות וממקמת אותם, להרגשתם, כ"שקופים", בשולי הפעילות החברתית במוסד הלימוד (לב ארי ולרון, 2012: 143). עם זאת, הטענה המרכזית במחקרי ההערכה של תוכניות התמיכה היא כי הן יעילות וכי רבים מבוגריהן מדווחים על עלייה בביטחון העצמי, גאווה עצמית, חיבור למורשת ולשורשים (אגור ורוזנברג, 2006), ואף מתארים את האקלים החברתי בקמפוס כשוויוני ורב-תרבותי (לב ארי ולרון, 2012).

בשונה ממחקרים אלו, המאמר הנוכחי אינו עוסק בשאלות של מדיניות חינוכית או אפיון והערכה של תוכניות התמיכה. במקום להתמקד בתוכנית התמיכה ולבחון את יעילותה כסוכן של שינוי חברתי, מטרת מאמר זה היא להתמקד בפעילותן של הסטודנטיות ולבחון את האופנים בהן הסטודנטיות עצמן פעלו כסוכנות של שינוי חברתי בקמפוס. המאמר מבוסס על חקר אירוע שארגנו סטודנטיות ישראליות ממוצא אתיופי במכללה בה הן לומדות. חקר האירוע התקיים במסגרת מחקר פעולה שליווה את התוכנית "הזדמנות להצלחה" - תוכנית תמיכה בסטודנטיות וסטודנטים ממוצא אתיופי בחוג לסיעוד במכללה בצפון הארץ. נתאר בקצרה את התוכנית ואת התהליך של מחקר הפעולה שבמסגרתו עלתה היוזמה לארגן בקמפוס חגיגה לציון חג הסיגד. בעקבות זאת נתאר את האירוע ונדון במשמעויות של הפעילות שלהן כדרך למשא ומתן על שינוי כללי המשחק במרחב האקדמי.

"הזדמנות להצלחה"

להצליח ולהוציא את התואר הראשון זה החלום שלי. להגיד "וואו עשיתי את זה". לראות את עצמי בצד השני, בצד של הבן אדם המשכיל, של האדם שנותן דוגמה. לתת דוגמה לילדים שלי. כל פעם אמרתי להם: "תלמדו תלמדו [...]" עכשיו הם רואים אותי לומדת אז גם הם [...] הילד שלי שואל אותי: "למדתם הכלאה? למדתם על מנדל?" לפעמים אני עוזרת לו, אני מביאה לו חומר [...] עוד עשר שנים אני מקווה שאני אעשה תואר שני. (שרה)

כשסבתא חלתה יצא לי להיות עימה הרבה בבתי חולים ושם דיברו איתנו בשפה רפואית שלא הייתה מובנת לנו, ולי היה חשוב לדעת, אך לא קיבלתי מהם תשובות וזה נתן לי הרגשה לא טובה, של חוסר ביטחון [...] ומאז הבטחתי לעצמי שאלך ללמוד אחיות [...] גם בשביל הידע וגם בשביל שאוכל לעזור לאנשים מבני העדה שקשה להם ולא תמיד מבינים את השפה הגבוהה שסובבת אותם. (רינה)

"הזדמנות להצלחה" היא תוכנית לליווי אקדמי וחברתי של סטודנטים בני העדה האתיופית בחוג לסיעוד. שני הציטוטים הללו מבטאים את שני יעדיה המרכזיים: תמיכה בלימודים אקדמיים כדרך למוביליות חברתית של בנות ובני העדה, ושיפור מערכת הבריאות בישראל באמצעות הגדלת ייצוג אחיות ואחים מהעדה האתיופית.

מתוך כ-35,000 אחיות ואחים מוסמכים שעובדים במוסדות הבריאות בישראל, רק עשרות בודדות הם יוצאי העדה האתיופית,² זאת לעומת הייצוג הנרחב הרבה יותר של יוצאי אתיופיה בתפקידי כוח עזר/מטפלים, שהם אומנם תפקידים חיוניים וראויים להערכה, אך למרבית הצער

² על מנת להשיג נתונים מספריים על מספר האחיות והאחים יוצאי אתיופיה העובדים במערכת הבריאות פנינו לאחיות הראשיות במרבית מוסדות הבריאות בארץ, אולם קיבלנו נתונים חלקיים בלבד. נתונים רשמיים כנראה אינם בנמצא, או שאינם נגישים לציבור.

מצויים בתחתית ההיררכיה מבחינת סמכות מקצועית, שכר ואפשרויות קידום. השתלבות נרחבת יותר של יוצאי אתיופיה במקצוע הסיעוד, שמצריכה לימודי תואר ראשון ותעודת אח/ות מוסמכת, היא אפיק ניעות חשוב שמבטיח, בסבירות גבוהה יחסית, תעסוקה שבצידה פרנסה יציבה ואפשרויות קידום מגוונות. בשל שעות העבודה הגמישות ותדמיתו "הנשית", מהווה הסיעוד מסלול ניעות מרכזי במיוחד לנשים יוצאות אתיופיה, ששיעור התעסוקה שלהן נמוך מזה של הגברים (חביב, הלבן-אילת, שץ ואלמוג, 2010; קינג, פישמן ו-וולדה-צדיק, 2012). עם זאת, השתלבות מקצועית בסקטור הרפואי מצריכה התמודדות לא פשוטה עם תפיסות עולם סטיגמטיות הרווחות ביחס ליוצאי אתיופיה.

התוכנית "הזדמנות להצלחה" נוצרה ביוזמת ראשת החוג מתוך השיקולים שלעיל, במטרה למשוך ישראליות וישראלים ממוצא אתיופי ללמוד סיעוד, ולהעניק להם תמיכה עד לסיום מוצלח של הלימודים - קבלת תואר ראשון בסיעוד ותעודת אח/ות מוסמכת. בכל מחזור שנפתח יש בממוצע 7-8 סטודנטיות מהעדה האתיופית, מתוך 120 סטודנטיות וסטודנטים (כ-7%). עד כה למדו בחוג לסיעוד 50 סטודנטיות יוצאות אתיופיה.³ מספר הנושרות מהתוכנית הוא נמוך ביותר, וזהו לשיעור הנשירה הכללי מהחוג.

הפרויקט מנוהל על-ידי רכזת שגויסה במיוחד למטרה זו וזהו עיסוקה היחיד במכללה, מה שמאפשר התייחסות לצרכים ייחודיים, אישיים ואקדמיים, של הסטודנטיות. מרכיב מרכזי בתוכנית הוא חונכות אישית. כל סטודנטית זכאית לשעות חונכות שבועיות במהלך כל שנת הלימודים, והחונכת מתמקדת באותם מקצועות שבהם הסטודנטית מבקשת עזרה. החונכות⁴ הן סטודנטיות מצטיינות בחוג והן מתוגמלות בשכר עבור שעות החונכות שהן מעבירות. חלק מהחונכות הן סטודנטיות מצטיינות ממוצא אתיופי בעצמן. התוכנית "הזדמנות להצלחה" תוארה ואופיינה בהרחבה במאמר קודם (Arieli & Hirschfeld, 2013).

מחקר הפעולה

לבקשת ראשת החוג, התוכנית "הזדמנות להצלחה" לוותה במחקר פעולה כבר מימיה הראשונים. מחקר פעולה הוא גישה מחקרית המוגדרת כ"תהליך משתף, דמוקרטי, העוסק בפיתוח ידע מעשי למען מטרות אנושיות ראויות [...] ומשלב פעולה ורפלקציה, תיאוריה ועשייה (practice) למען חיפוש פתרונות לעניינים חשובים לאנשים [...] ולמען הצמיחה של אנשים וקהילותיהם" (Reason & Bradbury, 2008). מחקר פעולה כולל מעגלים ספירליים שמורכבים מהתערבות (פעולה), רפלקציה והערכה, הסקת מסקנות והתערבות מחדש באופן משופר. השלב הראשון של מחקר הפעולה התמקד בחקר האופנים בהם הסטודנטיות ואנשי הסגל תפסו את מטרות התוכנית ואת האפקטיביות שלה (Arieli & Hirschfeld, 2013). אחת המסקנות המרכזיות משלב זה במחקר הייתה שיש מקום להעביר חלק מהאחריות לתוכנית לידי הסטודנטיות. מכאן עלה הרעיון להקים קבוצת מנהיגות שבה יהיו שותפים כל מי שרוצים לקחת חלק בהובלת התוכנית. הקבוצה הוקמה באמצעות תהליך של מחקר פעולה ובשיתוף כל בעלי העניין. לפגישה הראשונה הוזמנו כל הסטודנטים וחברי הסגל המעורבים, ובה הוצג, על-ידי החוקרת המלווה את התוכנית, רעיון קבוצת המנהיגות. מטרת הפגישה הייתה לבחון אם ועד כמה יש תמיכה והיענות לרעיון, ולשמע תגובות

³ עד כה למדו בחוג רק שלושה סטודנטים גברים (אחד מהם לא סיים את לימודיו). כל השאר - נשים. במהלך המאמר ננקוט לרוב בלשון נקבה כשנתייחס לסטודנטיות ולסטודנטים.

⁴ יש גם מספר קטן של חונכים מהמין הגברי. לרוב מדובר בחונכות נשים ולכן כתבנו בלשון נקבה.

ראשוניות לגבי תפיסת קבוצת המנהיגות. לאחר שהובעה היענות גורפת לרעיון, החל תהליך הערכה בפעולה.

הערכה בפעולה היא תהליך מובנה שמטרתו לקבוע מטרות לתוכנית בדרך המשתפת את כל בעלי העניין (Rothman, 1997). כל המשתתפים קיבלו שאלון שכלל שלוש שאלות: (1) מהי ההגדרה שלך להצלחה לקבוצת מנהיגות לתוכנית, או מהן המטרות הרצויות עבורך?; (2) מדוע מטרות אלה חשובות עבורך, או מהו המניע שלך להשתתפות בתוכנית?; ו-(3) כיצד יש לנהוג על-מנת להשיג את המטרות הללו, או מהם הצעדים האופרטיביים שיש ליישם?

לאחר שהוחזרו, תשובות השאלונים עברו ניתוח ראשוני והוצגו בפני המשתתפים. מטרת הדיון שנערך הייתה לבדוק האם מה שהוצג משקף את המטרות כפי שהם רואים אותם, ולתקן ולהוסיף מה שצריך. לאחר מספר מפגשים כאלו בקבוצות קטנות נערכה פגישה מסכמת שאליה הוזמנו כולם. נכחו בה 23 אנשים: 12 סטודנטיות ישראליות אתיופיות, שישה סטודנטים נוספים מהחוג, וחמישה אנשי סגל. צוות המחקר הציג בפני הנוכחים את המטרות השונות והתקיים דיון סוער שבסופו התקבלו חמש מטרות מרכזיות.

לצד "תמיכה אקדמית ואישית בסטודנטיות", "הגדלת המחויבות לתוכנית" ו"גיבוש בין חברות התוכנית", ניתן מקום מרכזי למטרות שקשורות בנראות (לומסקי-פדר ואחרות, 2010) של העדה האתיופית בקמפוס. שתיים מחמש המטרות היו "להביא למודעות קהל הסטודנטים והסגל במכללה את קיום הפרויקט 'הזדמנות להצלחה'" ו-"להביא למרחב הציבורי של המכללה את התרבות של העדה היהודית-אתיופית". הנושאים האינסטרומנטליים כגון סיוע אקדמי וכספי היו גם הם חשובים לסטודנטיות, אך מה שהלהיב אותן יותר מכל, היה דווקא המישור החברתי-הסמלי. בהמשך המפגש נערך דיון שהוקדש לתכנון פעולות המשך. תוך כדי הדיון הציעה אחת הסטודנטיות לחגוג את חג הסיגד במכללה. מרגע שרעיון זה עלה, הוא סחף אחריו משתתפות רבות. למעשה, התוצאה המעשית הבולטת של המפגש הייתה התגייסות כללית של הסטודנטיות ורכזת התוכנית לארגון אירוע חגיגי לציון חג הסיגד.

חג הסיגד במכללת עמק יזרעאל

האירוע התקיים בזמן שמוגדר במכללה כהפסקה פעילה, שבמהלכו, אחת לשבוע בשעות הצוהריים, יש חלון זמן שמוקדש לאירועים שמארגנת אגודת הסטודנטים בדשא המרכזי של המכללה, לרוב הופעות מוזיקליות. באותו יום שינתה רחבת הדשא המרכזי את פניה. בקצה הדשא הוקמה בקתה אתיופית⁵ שקושטה בתצלומים ודברי הסבר אודות ההיסטוריה של העדה, והונחו בתוכה כלים להכנת ה"בונה", הקפה המסורתית. על הדשא, לצד הבקתה ומול הבמה, הונחו מחצלות, ובהיקף הרחבה הוצבו כעשרה שולחנות ארוכים. על חלקם הונחו מאכלים, והאחרים שימשו כדוכנים לחפצי אומנות ומלבושים אתניים.

הסטודנטיות המארגנות וחברותיהן שהתגייסו לסייע בארגון, הגיעו לבושות בשמלות מסורתיות מהודרות. במהלך השעה הראשונה של החגיגה הן עמדו ליד דוכני האומנות, ישבו בבקתה או עמדו ליד השולחנות והציעו כיבוד לאורחים. סטודנטים וסגל מהמכללה הסתובבו ברחבת הדשא, טעמו מהמוזון ושוחחו עם הסטודנטיות. ברקע הושמעה מוזיקה אתיופית.

⁵ אישה יוצאת אתיופיה שמנהלת עסק להנחיית סדנאות על התרבות היהודית אתיופית נשכרה על-ידי רכזת התוכנית לסייע בארגון ובהכנת תפאורה, לרבות הקמת הבקתה.

לאחר כשעה החלו הברכות והטקס הדתי, שעליו ניצח קייס, אשר בירך באמהרית והסביר לנוכחים על משמעותו של החג.⁶ חלקה האחרון של החגיגה הוקדש להופעת ריקוד לצלילי מוזיקה אתיופית, שאליה הוזמן הקהל להצטרף. לחגיגת הסיגד הגיעו, לפי הערכות אגודת הסטודנטים, כ-200 סטודנטים ואנשי סגל.

על אוכל, היכרות והתקבלות

אחת ההחלטות הראשונות שקיבלו הסטודנטיות לגבי החגיגה הייתה לכבד את הקהל שיגיע באוכל מן המטבח המסורתי של העדה האתיופית. הן לקחו על עצמן להכין ולהביא לאירוע מיני מזון הייחודיים לעדה, לרבות מאפים כגון אינג'רה ודאבו ומטבלים מתובלים עשויים מקטניות או ירקות מבושלים (קיק ווט). נושא הכיבוד תפס מקום מרכזי בהתארגנות לאירוע. הן דנו במה להביא וכמה להביא, חילקו ביניהן משימות וגייסו לעזרה חברות וקרובות משפחה. ביום האירוע הן הגיעו למכללה עם סירים גדולים וכלי הגשה, וערכו את התקרובת שהביאו על השולחנות שברחבת הדשא.

מחקרים קודמים שדנו בתפקיד של אוכל ביחסים בין-עדתיים תיארו תהליכים של שינוי הצורה והטעם של המזון המסורתי והתאמתו לחר של הקבוצה הדומיננטית. כך למשל גביעון (2005), בספרה העוסק בתפקיד החברתי של אוכל ביחסי כוח בין עדות בישראל, מתארת כיצד אוכל של קבוצות מיעוט עובר עיבוד כך שיתאים לחיך ההגמוני, תהליך שפירושו פרידה הדרגתית מהמטבח המקורי והתאמתו לתנאי הארץ החדשה. קליינברג (2005) מתאר פרקטיקות שמשלבות בין שימור אלמנטים תרבותיים מסורתיים הכרוכים במזון, תוך כדי עימות עם תרבות המזון הדומיננטית בחברה הקולטת. תיאורים אלו מהדהדים עם מחקרם של גרוסגליק ורם (2015) על האוכל הסיני בישראל, שבו הם מתארים את תהליכי הגלובליזציה והישראליות של מאכלים אתניים תוך ניסיון להתאמתם לחיך המקומי. הם מדברים במונחים של יצירת "מטבח אתני מדומיין", אוכל "מוכלא", או אוכל שעבר היברידיזציה, על מנת להמשיג את הפרקטיקה של ניסיון להתאים אוכל אתני לטעם של הקבוצה הדומיננטית (גרוסגליק ורם, 2015). גם המחקר על יוצאי אתיופיה בישראל לא פסח על תפקידו החברתי של האוכל. קוילר (2014) מתארת כיצד האוכל המסורתי, צורת הכנתו ודפוסי האכילה שלו מבטאים ערכים מרכזיים בתרבות העדה. סלמון (2012), במאמרה על התפקיד החברתי של בשר עבור הקהילה האתיופית, מתארת את הבשר כ"אידיום מארגן בעולמם של בני הקבוצה", וכ"מוקד מתמשך ודינמי של משמעות, בהיבטים רבים של חיי הקהילה" (סלמון, 2012: 204). מנהגי המזון של יוצאי אתיופיה בישראל מתוארים במחקרים אלו כעוברים טרנספורמציות וכמוקד למשא ומתן קולינרי שבאמצעותו מנסים המהגרים וצאצאיהם לגשר בין שימור ערכים ודפוסי חברתיים של אוכל מארץ המוצא, לבין אימוץ נורמות וערכים חדשים בחברה הישראלית.

גם הסטודנטיות שהביאו את המאכלים המסורתיים שלהן למכללה ביקשו לסמל באמצעותם את התרבות האתנית שלהן, ולערוך, באמצעות המאכלים, משא ומתן על מקומן במיקרוקוסמוס החברתי הישראלי של הקמפוס. אולם, המאכלים שהן הביאו לא היו הכלאה בין אוכל אתיופי לטעם מקומי, או אוכל שנעשה מאמץ לטשטש את טעמו המקורי ולמזג או "הכליא"

⁶ מפאת קוצר היריעה לא נסביר כאן מהי משמעותו הדתית קהילתית של החג. מידע ניתן למצוא אצל גרופר ונודלמן (1997).

אותו עם טעמים אחרים. בישיבת ההכנה הן החליטו אומנם להשתדל להמעיט במידת החריפות של המטבלים, אך זה השינוי היחיד שנידון מפורשות. המאכלים שהן בחרו להביא לחגיגת הסיגד היו מאכלים שהוכנו על-ידן ועל-ידי קרובי המשפחה שלהן, ואשר נראו, הריחו והיו בעלי טעם דומה למאכלים שבני העדה אוכלים ביומיום.

מאחר שכך, הפרקטיקה של הבאת האוכל לחגיגת סיגד נחוותה על-ידי הסטודנטיות כמעשה שיש בו סיכון עבורן. הן חששו מאוד מאי התקבלות האוכל על-ידי עמיתיהם בקמפוס, והחשש מאי התקבלות האוכל היה עבורן גם חשש מאי התקבלות שלהן עצמן. בהביאן את האוכל לחגיגה הן לקחו סיכון שדחייה של האוכל שלהן תגרום לכך שחגיגת הסיגד תהפוך עבורן לאירוע של דחייה והשפלה. חששות אלו באו לביטוי, בין היתר, בהתלבטות שלהן לגבי כמות האוכל שכדאי להביא. מצד אחד הן דאגו שכמות האוכל תספיק לכל הבאים, ומצד שני הן חששו שהאנשים שיגיעו לא יאכלו מהמאכלים והן יאלצו להשליך חלק גדול מהם לפח. נושא זה חזר גם בהרבה מן הראיונות:

היה חשוב שיטעמו, אבל מעבר לזה, כי אוכל זה דבר מאוד משמעותי בתרבות שלנו, ויש הרבה סטיגמות לגבי האוכל של העדה. אני חששתי שייגעלו ויגידו שזה מסריח. שזה מה שאומרים תמיד. היה לי חשוב שיראו ממה זה מורכב ועשוי, ושיראו שיש הרבה יותר דומה משונה. שהוא דומה במרכיבים שלו לשאר העדות, אותם תבלינים ודרך הכנה [...] אז היה לי חשוב לראות שהם אוכלים ולא שיגידו זה מסריח. הרגיש לי שזה היה חשוב להביא את זה, שזה ישנה את הסטיגמה לגבי האוכל והעדה. (מלכה)

התקווה להתקבלותו של האוכל שלהן סימלה עבור הסטודנטיות גם את השאיפה להציג בפני האחרים במכללה את אחד מסמלי זהותן האתנית, ובו בזמן גם את הפחד שלהן מדחייה, מכך שהן ייתקלו, ולא לראשונה, בהתייחסות לאוכל שלהן כ"מגעיל" ו"מסריח". דבריה של מלכה על הרצון שאנשים יראו שהאוכל שלהן דומה במרכיביו למזונן של עדות אחרות יכולים להתפרש גם כרצון שלה שיראו אותה ואת חברותיה, למרות צבע העור השונה שלהן, לא כ"אחרות", אלא כאנשים ככל האנשים. היא כורכת במשפט אחד את התקווה שלה לשינוי הגישה וה"סטיגמה" הן כלפי האוכל והן כלפי העדה.

על מנת להבין עד כמה התקווה להתקבלות ולשינוי הסטיגמה היוותה מטרה חשובה עבורן, יש לראותה על רקע חוויות של הדרה וגזענות שחוות הסטודנטיות ביומיום שלהן, כולל בקמפוס. הקטעים הבאים לקוחים מדבריהן של הסטודנטיות קרן ואיריס, שהסבירו מדוע החגיגה הייתה משמעותית עבורן. הן תיארו את החוויה שלהן כסטודנטיות ואת השינוי שהן מייחלות לו:

אני חושבת שהרבה אנשים מהחוג שלנו עד שהכירו אותנו חשבו הרבה דברים רעים עלינו. יש מישהי מהחוג שאמרה לי: "אף פעם לא הייתה לי חברה אתיופית [...] את ממש מקסימה וחכמה והכל [...]". הם שוכחים שאני בן אדם. אני עדיין לא מרגישה ישראלית פה בארץ [...] אם זה אמירות, סטיגמות, הכללות [...] אני נתקלתי הרבה בגזענות. למשל אנשים לא יושבים לידי באוטובוס. למה? יש לי שפעת? אני אדביק אותך בצבע שלי? [...] אז אני חושבת שזה פתח להם הרבה דברים חג הסיגד. שהם שאלו שאלות, למדו דברים. (קרן)

אחותי בשנה ד' כאן (בחוג לסיעוד) ובהתנסות בבית חולים כולם חושבים שהיא לא בתפקיד של אחות. שהיא מנקה או כוח עזר. אנשים ניגשים אליה ומבקשים ממנה סמרטוט [...] אז אני כן מרגישה שאני צריכה לשנות לאנשים את הדעה [...] (איריס)

בסופו של דבר, הכיבוד שהסטודנטיות הביאו זכה להצלחה גדולה. כמעט כל מה שהן ערכו על השולחנות נאכל. בראיונות שערכנו עם הסטודנטיות לאחר האירוע, ביקשנו מהן לספר מה היה משמעותי עבורן באירוע. כולן התייחסו להצלחה של האוכל כמרכיב מרכזי בהצלחת האירוע:

[...] אבל תקשיבי, אכלו, פירקו! אכלו את הדאבו [...] הייתי בהלם! בהתחלה חשבתי שעשר דאבו זה הרבה וסתם יזרק, אבל בסוף כולם אכלו ונהנו בעזרת השם [...] ושמחתי לראות שהייתה ממש היענות. אין בנאדם אחד שלא טעם איזה סוג מאכל מסוים, שלא לקח איתו משהו. היו כמויות של אוכל וזה נגמר, ואני פחדתי שאנחנו נזרוק מלא מלא אוכל, ממש. זה לא היה ככה בכלל [...] אנשים ניגבו ממש כל טיפה. (אלה)

חברתה תיארה את החששות שלפני האירוע ואת ההפתעה והשמחה שאחריו:

לפני שזה היה אני אמרתי [ש]אני לא מצליחה לדמיין את היום הזה. מוזר לי לראות חבר'ה צעירים, ופתאום באים ואוכלים מהאוכל שלנו, אוכל שמוזר להם לחלוטין, אני לא מצליחה לראות את זה בראש. אבל ביום האירוע, הם באו וחסלו את כל האוכל. הייתי בשוק, אפילו אנשים באו ודרשו עוד. זה היה יום מאוד יפה, מעל הציפיות שלי [...]. (רינה)

תיאור ההתקבלות של האוכל, והעובדה שכל האוכל נאכל עד הפירור האחרון, הביאה להקלה גדולה וגם לגאווה ותחושת הישג. תיאור הצלחת האירוע נשזר בתיאור התקבלות האוכל שלהן. הסיכון שלקחו הפך לסיכוי, התקבלות האוכל סימלה עבורן את ההתקבלות שלהן.

ריקוד, ייצוגיות ונראות אתנית

את חלקה האחרון של החגיגה תפס הריקוד. כעשר סטודנטיות לבושות בשמלות חג מהודרות, רובן לבנות, הסתדרו בשורות ורקדו בפני הקהל ריקוד אתני מסורתי שכלל תנועות כתפיים וחזה מודגשות. הייתה זו הופעת ריקוד מתוכננת. הן עשו חזרות לקראתה והיו מתואמות ביניהן. הן רקדו כשהקהל מביט בהן בסקרנות, חלקו מחא כפיים. גם אם הרגישו נבוכות, הן הסתירו זאת וחייכו חיוך רחב. לאחר כעשר דקות, אחת מהן לקחה את המיקרופון והזמינה את כולם להצטרף לריקוד. הן יצרו מעגל שאליו הצטרפו סטודנטים ואנשי סגל. בהמשך נוצרו מספר מעגלים מסביב למעגל המרכזי. יותר ויותר אנשים הצטרפו לריקודים, והחגיגה הסתיימה במסיבת ריקודים חופשית לצלילי מוזיקה אתיופית קצבית, שנמשכה עוד כרבע שעה, עד לסיום פרק הזמן המוקצב להפסקה הפעילה.

הספרות על הריקוד העממי והאתני מתארת את הריקוד האתני כביטוי של אותנטיות, המשכיות ושימור, ובו בזמן כמכשיר אסטרטגי חברתי דינמי המושפע מהקונטקסט שבתוכו הוא מתקיים (רוגינסקי, 2009). במחקרה על חוג לריקודים קווקזיים במתנ"ס בדרום הארץ, טוענת קרומר-נבו (2014), כי הנערים והנערות בחוג משתמשים בריקוד כדרך לערער על שוליותם בחברה הכללית. לטענתה, ריקוד העם הקווקזי משמש עבורם לא רק כאמצעי לשימור המסורת, אלא גם כ"מבע פוסט-קולוניאלי, מהלך של ניכוס אתניות הנתפסת בחברה הרחבה כנחותה, והטענתה בערך סימבולי של נראות חיובית" (קרומר-נבו, 2014: 119).

דברים אלו נכונים גם לגבי האופן שבו הסטודנטיות השתמשו בריקוד בחגיגת הסיגד. גם הריקוד שלהן היה הפגנה של אתניות וניכוסה על-ידי הסטודנטיות, וגם במקרה זה אפשר לפרש את הבחירה שלהן להפגין את סמלי האתניות כדרך לחוש שליטה עליה מול הכוחות מבחוץ הממעייטים, לפחות לפי תפיסתן, בערכה. אולם בעוד המשמעות המרכזית של חוג הריקוד הקווקזי שתיארה קרומר-נבו היא פנים-קהילתית, ובני העדה הקווקזית המקיימים את החוג משתמשים

בריקוד כ"מדיום לאשרור של הזהות האתנית, מרחב שבו יכולים בני נוער להחליף חוויות לגבי האתניות עם אחרים השייכים לאותה קהילה" (קרומר-נבו, 2014: 119), הרי שהריקוד בחג הסיגד במכללה לא נועד בעיקר לעיניים של בני עדתן, אלא לעיני האחרים.

כיוון שהריקוד היה דרך לערוך משא ומתן על נראותן במרחב החברתי, הן שמו דגש על לבוש ייצוגי. בשונה ממשנתפי החוג לריקוד עם קווקזיים, שתוארו כמי שמגיעים לחוג עם נעלי בית ורוקדים בגרביים (קרומר-נבו, 2014), הסטודנטיות במכללה לבשו לצורך הריקוד שמלות חג מהודרות. מאחר ולחלק גדול מהסטודנטיות לא היו שמלות משלהן, היו מי שלקחו על עצמן להשיג שמלות עבורן. בראיונות הן סיפרו על המאמצים שהיו כרוכים כך. אחת מהן, זיוה, סיפרה בהתלהבות איך עברה מדירה לדירה בבניין שגו היא גרה כדי לבקש שמלות:

עשיתי מבצע "הקש בדלת" בכל הבניין שלי והבאתי מלא שמלות. עכשיו תקשיבי, בדרך כלל הם, דיירי הבניין מתקמצנים להביא שמלות, כי זאת שמלה מאתיופיה. אמרתי להן שיש חג במכללה, הסברתי שפעם ראשונה עושים את הסיגד במכללה וכמה חשוב לנו להשאיר טעם לעוד, וחשוב שזה יהיה גדול [...] וכל השכנות שלי אמרו: "קחי, קחי שמלה", וכולם מאוד פרגנו [...] גם הן חשוב להן ששאר האנשים יהיו פתוחים לתרבות הזאת ויבינו ויידעו.

בפרק שכותרתו "בשולי הנראות: עולים אתיופים בישראל" דנה ענתבי-ימיני (2010) במרכזיותה של סוגיית הנראות עבור הישראלים ממוצא אתיופי. הטענה המרכזית שלה היא כי נוכח הנראות החיצונית הבולטת שלהם מחד, והפוליטיקה של היעדר נראות, שמאפיינת במידה רבה את הייצוג שלהם על-די מוסדות המדינה מאידך, פיתחו הישראלים ממוצא אתיופי מספר אסטרטגיות בולטות של ייצוג עצמי שבאמצעותן הם מתדיינים על הנראות שלהם במרחב הציבורי הישראלי. שלוש האסטרטגיות הבולטות שהיא מתארת הן: (1) הבלטה של אלמנטים שנחשבים "ישראליים" וטשטוש אלמנטים אתיופים; (2) הזדהות עם תרבות אפרו-אמריקנית ויצירת "זהות אורבנית שחורה"; ו-(3) הצגה לראווה ובגאווה של סמלי התרבות המסורתית.

ניתן לומר שהסטודנטיות המארגנות בחרו בדרך השלישית - הצגה לראווה ובגאווה של סמלי התרבות המסורתית שלהן, וכי הריקוד שהן רקדו ברחבת הדשא, לצילי מוזיקה אתיופית, מול קהל הסטודנטים ואנשי הסגל שנכחו שם, היה ביטוי לאסטרטגיה זו.

על שפה, דת, רגש ושייכות

אחד הרגעים המרגשים עבור חלק גדול מהסטודנטיות היה הרגע שבו החל הטקס הדתי. הטקס נוהל על ידי מנהיג דתי - קייס, שהמארגנות דאגו להזמינו לחגיגה.⁷ כשהקייס החל לשאת דבריו, כל באי האירוע עמדו על רגליהם. הוא הסביר בעברית על המשמעות הדתית והחברתית שהייתה לחג במשך השנים הרבות שבהן היהודים חיו באתיופיה, התייחס לציון החג בטקס ממלכתי בירושלים, ביצע את החיתוך הטקסי של הדאבו ואז נשא ברכה באמהרית. ברגעים אלו, שבהם צילי השפה האמהרית נישאו בקול רם באוזני כל באי הטקס, ברחבה המרכזית של המכללה, אפשר היה לראות שרבות מהסטודנטיות יוצאות אתיופיה שהיו שם הזילו דמעות.

ההתרגשות העזה בחלק הזה של החגיגה מוסברת על רקע המשמעויות של שפה ודת בהקשר המורכב של המפגש בין העדה האתיופית לחברה הישראלית.⁸ בחירתם של יהודי אתיופיה לעלות לישראל נבעה במידה רבה מכיסופים דתיים לארץ הקודש ומתפיסה אוטופית של

⁷ על תפקידם החברתי והדתי של הקייסים, ראו אצל שרעבי וקפלן, 2014.
⁸ על הקשר זה נכתב רבות. לקריאה נוספת ראו למשל בן עזר, 2010; אדגה, 2003; סלמן, 2012.

ישראל כחברה יהודית שמקיימת את מצוות הדת היהודית (אדגה, 2003). המפגש עם המציאות היה מאכזב וטראומתי, שכן לא רק שהתברר הפער שבין הדימוי שהיה להם על ישראל לבין המציאות, מה שהיה קשה מכך הוא שמוסדות הדת בישראל הטילו ספק ביהדותם, והרבנות הראשית בישראל אף דרשה מהעולים (ב-1985) לעבור תהליך של גיור לחומרה, טקס שנועד למקרים בהם קיים ספק ביהדותו של העולה.

על רקע זה אפשר לפרש מדוע בחרה קבוצת הסטודנטיות, שרובן המכריע לא מקיימות אורח חיים דתי, לטרוח ולהביא את הקייס לאירוע ולהבליט באמצעותו, בתוך הקמפוס החילוני, את הזהות היהודית-דתית של הקהילה שלהן. הופעתו של המנהיג הדתי, הברכה שנשא, ההסבר על החג כסמל לכיסופים לארץ הקודש, כל אלו היו חלק מאמירה על זהות יהודית ותביעה לשייכות שאין בה דחיקה לשוליים. לאמירה זו משמעות חשובה עבור בני העדה, גם משום החשיבות של הדת היהודית בזהות הקהילה היהודית אתיופית, וגם נוכח העובדה שהיכללות בזרם המרכזי של החברה הישראלית מותנית במידה רבה בזהות יהודית שקיבלה אישור (סלמון, 2012). גם לשימוש בשפה האמהרית במהלך הטקס היה תפקיד חשוב. אף-על-פי שרק חלק קטן מהסטודנטיות שארגנו את הטקס דוברות או מבינות אמהרית, הנוכחות או ה"הישמעות" (על משקל "נראות") של השפה "שלהן", השפה שמייחדת את העדה שממנה הן באות, הייתה עבורן משמעותית. במאמרו הדין בזהות תרבותית וזהות שפתית, מסביר שלקס (2007) את המשמעויות הפסיכולוגיות של שפה עבור מהגרים. לטענתו, מעבר להיותה של השפה בעלת ערך ייצוגי וסמל תרבותי, השפה נושאת חומר רגשי חי וטעון, והיא מתחברת אסוציאטיבית לעולם פנימי ועמוק. שפה אתנית, בהקשר של מהגרים, היא, על כן, בעלת ערך רגשי גבוה במיוחד. ואכן, בראיונות שלאחר האירוע, כמה מהסטודנטיות תיארו את הרגעים שבהן שמעו את השפה האמהרית מדוברת בתוך המרחב הציבורי של המכללה כרגעים מרגשים במיוחד. כך למשל אמרה מלכה: "מבחינתי, זה שהקייס דיבר וסיפר זה היה וואו [...] זה שכולם עמדו כשבירך זה היה וואו. כאילו אני, אין, חבל על הזמן, הרגשתי בעננים, זה היה ממש כאילו מכבדים אותך, מקבלים את המסורת". ביטויים נוספים ביחס לכך בראיונות היו: "זה מקרב למכללה [...]", "זה נתן הרגשה יותר ביתית [...]" וזוהו הוסיפה: "פשוט התלהבתי באותו יום ורציתי לשמוח, כי הרגשתי שייכת". המילה "שייכות" חזרה ברוב הראיונות. שמיעת השפה האמהרית במכללה תרמה לתחושת השייכות, וההזדמנות לחשוף את חבריהן לקמפוס למידע על התרבות האתנית שלהן נתפסה כתרומה לתחושת השייכות שלהן. כששאלנו את מרים, בריאיון שלאחר החגיגה, מה היה הדבר המשמעותי ביותר עבורה ביום הזה, היא אמרה:

היה לי מאוד חשוב שהחברים שלי שהם איתי במכללה, יבואו ויראו, ישתתפו, יקחו חלק, ויראו מי אני, מאיפה אני באה, למה אני אתיופית, מה זה אתיופי בעצם, שיבואו ויראו את התרבות שאני חלק ממנה [...]. רציתי שהאנשים שאיתם אני הולכת כל היום יראו מאיפה אני באה ומה הרקע שלי.

הסטודנטיות רצו מאוד שיכירו אותן, והיום הזה היה עבורן הזדמנות להציג את עצמן. בראיונות נוספים אמרו: "באותו יום נתקלתי באנשים ששאלו שאלות: מה זה הדבר הזה, מה חוגגים, ואם זה לא היה, אנשים לא היו יודעים את זה [...]" (שרה); "ראיתי הרבה חברה' לא אתיופים שממש התעניינו ורצו עוד יותר אבל לא היה להם איך לקבל את האינפורמציה. היה אחד שהסברתי לו ואפילו נתתי לו את הטלפון שלי" (דינה); "זה כאילו להכניס מודעות לאנשים שהם לא מכירים

את המסורת [...] רק משמועות. מבחינתי אני חושבת ששברתי סטיגמות לאנשים [...] (יונה); "את האמת הרגשתי מין שליחה כזאת, מה זה כיף, אנשים באים ומתעניינים מה הדבר הזה, וצילמו. גם אחרי [...] אנשים המשיכו לשאול ואת ממשיכה כל היום עם התחושה הזאת של שליחות, של להעביר את הדבר הזה, את המסורת שלנו, שיידעו" (עליזה).

העברת הידע על המסורת לחבריהן לקמפוס הייתה עבורן חשובה, וההסבר של הקייס היה חלק מזה. בנוסף, דברי הקייס תוארו, על-ידי אחדות מהסטודנטיות גם כתורמים לידיע שלהן עצמן, ועל כן משמעותיים לתחושת השייכות שלהן לא רק ל"ישראליות" של הקמפוס, אלא גם לעדה שלהן. גילה, שלא הייתה חלק מהקבוצה המארגנת, ומדברת על הקבוצה שארגנה כעל "הן", סיפרה שבתחילה הסתייגה מקיום החגיגה, אך בדיעבד האירוע היה משמעותי עבורה:

בהתחלה הייתי אנטי אבל אחר כך זה היה אירוע ממש ברמה, זה היה מרגש [...] הקייס שהביאו אמר הרבה דברים שלא ידעתי. אז זה לא רק שהם חידשו לאנשים שהם לא אתיופים הם גם חידשו לאנשים אתיופים [...] אצלנו בבית פחות מדברים על זה. יכול להיות בגלל שהגענו בגיל קטן, יכול להיות בגלל שרצינו להיטמע בחברה. ברגע שהוא דיבר, אותי זה מאוד ריגש לדעת את זה [...] בכלל יש לנו מין פער כזה, קונפליקט פנימי, שאתה מנסה להיטמע בחברה מצד אחד אבל מצד שני אתה רוצה לדעת מאיפה באת, כי בלי זה מי אתה? ובמיוחד עכשיו כשיש לנו ילדים אז את שואלת מה לחנך אותם. כי את רוצה שהם יישארו ישראלים אבל גם לחנך אותם לפי העדה.

דבריה מהדהדים עם תיאורים מהספרות הקלסית על הגירה, של המהגר כמי שנתון במצב לימינלי, עומד על "קו תפר", "בין לבין" (Park, 1928). היא גם מספרת שהחוויה שלה כאם מחדדת עבורה את הקונפליקט הפנימי שלה, שכן השאלה כיצד לחנך את ילדיה מעלה ביתר שאת את השאלה מי היא. נראה כי עבור גילה, חגיגת הסיגד, אשר בה נכנס הקייס לתוך המרחב האקדמי הישראלי ה"על-אתני" לכאורה, הייתה הזדמנות לחוויה של תיווך בין שתי הזהויות שביומיום כה קשה לה לגשר ביניהן.

ברכת המארגנות: ממלכתיות, אתניות, וזמות חברתית

להלן חלקים מהברכה שנשאה במהלך הטקס שהתקיים באותו יום נציגת המארגנות, סטודנטית משנה ג:

צהריים טובים לכולם וחג סיגד שמח! אני רוצה להודות לכל מי שבא לחגוג איתנו היום את חג הסיגד, חגה של הקהילה היהודית-אתיופית [...]. עד כה לא נחגג חג הסיגד במכללה. היום זוהי הפעם הראשונה. אנו, סטודנטיות מהעדה האתיופית הלומדות סיעוד במכללה, החלטנו לקחת את היוזמה ולארגן את יום החג הזה במכללה. אנו רוצות לחשוף את כולכם אל היופי של התרבות היהודית-אתיופית. אנו רוצה לחלוק עימכם את המנהגים, התפילות, המאכלים, הלבוש, הריקודים. ויותר מכך. אנו רוצה להעביר, ביום הזה, מסר של אחדות לכל מי שנמצא כאן. חג הסיגד הוא חג של ביחד, חג חברתי, קולקטיבי. המסר לחברה – בואו נתגבש, יש לנו חזון משותף. עם ההיכרות הקרובה יותר של אנשים מקבוצות שונות נפתחות הזדמנויות להסרה של מחסומים, לצמצום הזרות. זוהי הזדמנות ליצור קשרים בלי צורך למתג או לקבע. האחד את השני. זוהי הזדמנות להכיר את האחר ולהתגבר על הפחד מפני השונה.

כתיבת הברכה ידעה חבלי לידה רבים. הסטודנטיות המארגנות רצו לשאת ברכה בפני כולם אך היו להן התלבטויות לגבי התוכן, ומה הן בעצם רוצות שייאמר בה. שלוש סטודנטיות לקחו על עצמן לכתוב את הברכה, הן התייעצו וביקשו עזרה בניסוח הברכה מרכזת התוכנית ומחברי סגל נוספים, אבל בסוף החליטו בעצמן ואמרו שהרגישו שלמות עם התוצאה. הבחירה שלהן, כפי

שמשקפת בברכה, הייתה לשאת נאום "ממלכתי", כזה שלא עוסק בחוויות האישיים או הקבוצתיות שלהן, כסטודנטיות או כאזרחיות מקבוצת מיעוט על כל הכרוך בכך מבחינתן, אלא לדבר בשם ערכים אוניברסליים שכל אחד בקהל הנוכחים בחגיגה יכול להזדהות עימם. ניתן לפרש בחירה זו כניסיון לגייס את האהדה של קבוצת הרוב באמצעות התחמקות מעיסוק "לא נעים" במציאות הקשה, או אף כהכחשה של תהליכי כוח והדרה שמהם הן סובלות. אולם אפשר לפרש בחירה זו גם כרצון לנצל את ההזדמנות שניתנה להן על מנת למצב את עצמן כסוכנות של שינוי חברתי, כמי שיש להן מסר שנוגע לכולם.

ההדגשה של ראשוניות האירוע, שהן בעצמן יזמו וארגנו אותו, הייתה הצגה של עצמן כבעלות משאבים ויכולות. ככאלה שלא נמצאות במצב של הזדקקות, אלא כמי שיכולות לשאת בשורה בפני אחרים, וגם להוות דוגמה לאחרים. המסר בברכתן הוא שהן רוצות שינוי, רוצות חברה פתוחה, סובלנית ומקבלת, לא רק עבור עצמן, בכדי להיטיב את מצבן האישי, אלא עבור הכלל. באמצעות קריאה זו הן מיצבו את עצמן כמנהיגות, כמי שקוראות ל"ביחד" מסוג חדש במכללה ובמדינה.

היבט נוסף של הברכה אך נוגע לאירוע באופן כללי, קשור בתפקידן של הסטודנטיות כ"שגרירות" של העדה הישראלית אתיופית בקמפוס. זו הייתה אחת המטרות המרכזיות המוצהרות של החגיגה - לייצג את העדה בפני ה"אחרים". אולם התפקיד הזה, של ייצוג, עורר הסתייגות בקרב חלק מהסטודנטיות הישראליות אתיופיות, ובעיקר אלה מתוכן שבחרו לא להיות חלק מהצוות המרכזי שארגן את האירוע. הסתייגות זו הייתה קשורה ליחס האמביוולנטי שלהן לגבי הזהות של עצמן, ולקונפליקטים פנימיים שבתוך הזהות שלהן. נירה הסבירה במהלך הריאיון מדוע היא לא נענתה לקריאה של הצוות המארגן לעזור בארגון האירוע:

אמרתי במה בעצם אני יכולה לתרום? איך אני אעשה את האירוע כשאני בעצמי מרגישה שיש לי פער, שיש משהו לא סגור עם עצמי? אני לא יודעת אם אני אתיופית קודם או ישראלית קודם [...] אז כש... שאלה אני מה אני יכולה לתרום, אמרתי במה אני יכולה לתרום? [אם] אני בעצמי לא יודעת על התרבות שלי. אז העדפתי לבוא לראות ולהתרשם. אז זה משהו שלי ושאני כל הזמן עובדת עליו עם עצמי, כדי שהילדים שלי לא יהיה להם הבלבול הזה, כדי שזה לא יעסיק אותי ברמה היומיומית, מי אני עם מי אני מסתובבת, מתי אני מרגישה בנוח ומתי לא.

התיאור של עצמה כמבולבלת, כלא בטוחה כיצד לגשר בין הזהויות השונות שלה, כמי שנמצאת במקום לא נוח ביומיום שלה, בעניין הזהות והשייכות שלה, מבליט את העמדה הבטוחה של המארגנות, אשר לא הביעו ספקות ביכולת של עצמן להיות "שגרירות", ולארגן אירוע אתני, ובאותו זמן גם לקרוא ל"ממלכתיות" או ל"ישראליות מאוחדת".

אקדמיה ועיסוק בזהויות אתניות

במהלך הראיונות שלאחר האירוע, שמענו גם קולות של סטודנטיות שלא היו לגמרי שלמות עם החגיגה. רובן, אומנם, תיארו את עצמן כמי שבתחילה הסתייגו ובדיעבד היו מרוצות מן התוצאה, ועם זאת, ההסתייגויות הראשוניות שעליהן סיפרו בראיונות מלמדות על התהייה שלהן ביחס לרלבנטיות של עיסוק בזהות אתנית במסגרת האקדמיה. שושנה סיפרה שהרעיון לערוך את חגיגת הסיגד נשמע לה "מוזר":

זה נראה מוזר להבליט את התרבות במוסד אקדמי. זה נראה מוזר [...] היו לזה תוצאות טובות, אבל באותה מידה אנשים היו יכולים להתמרמר למה דווקא חג הסיגד ולא חגים של תרבויות אחרות, ואפשר להבין את זה [...] זה לא שהנוצרים מרימים אירוע לחג המולד, או המוסלמים. אז עולה בי השאלה למה דווקא חג הסיגד. למה לא עוד חגים של תרבויות אחרות? כי אם עושים אז צריך לעשות את הכול. אני חושבת שיש פה משהו בעייתי כי הייתה אצלנו מישהי שאמרה למה לא חוגגים פה את המימונה. שאלה טובה. ומה עם הצ'רקים? והנוצרים?

הבלטת התרבות באקדמיה, באמצעות חגיגת הסיגד, נראתה לשושנה לא רק מוזרה, אלא גם לא רלבנטית ואפילו לא לגיטימית. דבריה מהדהדים עם זה שהמרחב האקדמי, אשר נותן ביטוי ועדיפות לסמלים של הקבוצה ההגמונית (היהודית-חילונית-ותיקה), מציג את עצמו בפני הסטודנטים כנייטרלי מבחינה תרבותית, וסמלי תרבות אתניים של קבוצות המיעוט בדרך כלל אינם מוצגים בקמפוסים. מעבר לכך, שושנה אומרת כי הייצוג של התרבות שלה, היהודית-אתיופית, על רקע היעדר הייצוג של תרבויות אתניות אחרות בקמפוס, צורם לה, ו"אם עושים אז צריך לעשות את הכול". אפשר לפרש את דבריה של שושנה גם בהיפוך, כהייה על כך שאם לא חוגגים את כל החגים, מה המשמעות של העובדה שחוגגים דווקא את חג הסיגד?

במילים אחרות, חלק מהסטודנטיות הישראליות-אתיופיות הרגישו שיש פסול בכך שבהקשר ה"נקי" לכאורה של הקמפוס מסמלים של קבוצות אתניות, דווקא התרבות שלהן הופכת לאירוע ונחגגת על הבמה. היו ביניהן שחששו שדווקא ההדגשה של זהותן האתנית תתרום לבידודן. יהודית למשל תיארה את מה שהטריד אותה:

אני הייתי מאוד סקפטית [...] כל הזמן שאלתי את עצמי מה אנחנו רוצים שהאנשים יבינו? מה המסר מאחורי זה? האם הם יקבלו את זה? האם יהיו דעות גזעניות? האם נכון לציין את זה? האם זה מבדיל אותנו? האם שייך אותנו לקבוצה אחרת? האם מבודד אותנו?

החשש שהיא מעלה מהדהד עם המבקרים את הפדגוגיה הרב-תרבותית פרטיקולריסטית, שמוטרדים מכך שעיסוק בזהויות הפרטיקולריות יתרום לבידול ולא לאינטגרציה. אולם, אירוע חג הסיגד לא היה מיועד רק לבנות העדה, להפך, הוא היה הדרך שלהן להתבלט במרחב הציבורי הכללי. החשש של הסטודנטית המצוטטת לעיל לא היה מתוכנית לימודים נפרדת שתבדיל אותן, אלא מלהיות מסומנות באופן מודגש יותר – בעקבות החגיגה - כ"זרות".

החשש מלהיות מסומנות כ"זרות" היה כרוך בחשש חריף עוד יותר, והוא להיות מסומנות כמסכנות או נזקקות. דברים אלו עלו רק בראיונות בודדים, אולם המשקל שלהם חשוב. רוחמה התייחסה בכעס לדברים שהושמעו במהלך הטקס על-ידי אחת מחברות הסגל:

[...] זה הרגיש לי שהיא רוצה לצייר אותנו כמו חבורת מסכנים שהמכללה עושה לנו איזו שהיא טובה [...] זה יצר הרגשה של מסכנות, וזה לא ככה. כי אני יודעת שאני צריכה להוכיח את עצמי. וכן, יש להם אינטרס מאחורי זה. זה תדמית של החוג שהם רוצים לצייר.

ייתכן שהביקורת של רוחמה מוצדקת, משום שהיוזמה של הסטודנטיות אומצה בחום רב על-ידי החוג, ובהמשך גם על-ידי גופים נוספים במכללה, כגון אגודת הסטודנטים וההנהלה, ולא דווקא מאתם מניעים שהיו למארגנות החגיגה. ייתכן שהמטרות שהיו לסטודנטיות היו שונות מהמטרות שהיו לגופים המוסדיים במכללה, ושקיום החגיגה שירת בו-זמנית מטרות שונות ואפילו סותרות. בעוד שהמארגנות קיוו שהחגיגה תתרום לכך שהן יעברו ממצב של הדרה למצב של הכללה, ייתכן כי עבור מעצבי המדיניות במכללה, קיום האירוע תרם לטשטוש תהליכי הדרה ולהסוואה של מדיניות מפלה. יותר מכך, אפשר לפרש את התמיכה שהסטודנטיות קיבלו בעניין החגיגה

כעמדה פטרונית ואף כניסיון של נציגי המכללה להציג את האירוע הזה כהוכחה לכך שבמכללה יש ניסיון לתקן את העוון החברתי ואי השוויון החברתי. על אף שטענות ביקורתיות אלו נראות לנו בהחלט לגיטימיות ומעוררות מחשבה, ברצוננו לטעון כי חרף זאת, חגיגת הסיגד במכללה היוותה עבור הסטודנטיות פרקטיקה שמסמנת מעבר מהדרה להכללה, אשר ביסודה טמונה אמונה של הסטודנטיות, צעירות שזה אך החלו את דרכן, שהמעבר הזה אפשרי עבורן, ולו רק בהקשר של המכללה.

דיון מסכם

במפגשים של קבוצת המנהיגות שהתקיימו לאחר חג הסיגד החליטו החברות בקבוצה להפוך את חגיגת הסיגד למסורת, ואגודת הסטודנטים החליטה לכלול את האירוע בתקציבה השנתי. ואכן, גם בתשע"ה, בתשע"ו ובתשע"ז התקיימו במכללה אירועי חג סיגד, באורח דומה למה שתואר כאן. גם מחגיגות אלו הסטודנטיות היו מרוצות וחלקן טענו שההצלחה הייתה אפילו רבה יותר מאשר בפעם הראשונה.

משמעויות חגיגות אלו עבור הסטודנטיות קשורות בכך שאף-על-פי שהאקדמיה בישראל מציגה עצמה כנייטרלית לאתניות, החוויה של הסטודנטים איננה נייטרלית מבחינה אתנית. סטודנטים מקבוצות מיעוט מתמודדים לא רק עם דרישות אקדמיות, אלא גם עם שאלות על זהותם ועל שייכותם. האירוע שעומד במרכז מאמר זה היווה דרך של הסטודנטיות הישראליות-אתיופיות לערוך בינן לבין עצמן, ובינן לבין האחרים, מעין "שיחה סימבולית" על שאלות אלו.

נקודת המוצא של מארגנות האירוע בשיחה סמלית זו הייתה שהן באות אליה כמי שנחשבות לשנות את מעמדן. על כן הן התגייסו ליצור בזמן האירוע מרחב שבו הן ירגישו "בבית" ויוכלו להופיע בו כמי ש"מארחות" את עמיתיהן במכללה. הדרך שלהן ליצור מרחב ביתי הייתה הבלטה של סמלי תרבותן האתנית.

במחקר על אודות תפיסות של צעירים יוצאי אתיופיה את הסתגלותם הסוציו-תרבותית בישראל, מדווחים כורם והורנצ'יק (2013) על אמביוולנטיות של הצעירים ביחס לערכי תרבות המקור שלהם, שמאופיינת בהערכה מחד, ובתחושה שתרבות המקור אינה יעילה בהתמודדות החברתית בישראל מאידך. באירוע חג הסיגד צעירות אלו השתמשו בתרבות המקור שלהן דווקא כמשאב להתמודדות זו. למרות חוויות עבר פרטיות וקולקטיביות (גם בקמפוס) של דחייה וסטריאוטיפים שליליים כלפי העדה, ולמרות מודעותן לכך שהסיטואציה הייתה יכולה להסתיים בהדגשה של "נראות שלילית" (לומסקי-פדר ואחרות, 2010), הן בחרו להבליט את סמלי זהותן. הן חשפו את עצמן לסיכון שבדחיית המזון והאירוע כולו, מה שהיה עלול להוביל להעמקת תחושת הזרות שלהן, ובחרו להבליט את הסמלים המרכזיים של העדה: מנהגי דת, שפה, מאכלים, לבוש וריקוד. אהרון (2010) טוענת שבמקרים רבים מהגרים משתמשים באתניות שלהם, שבסיטואציות אחרות מהווה קטגוריה מבחינה ומדירה, כ"כרטיס כניסה" לקולקטיב הישראלי. גם במקרה שתואר במאמר זה, ההבלטה של הסמלים האתניים שימשה כאסטרטגיה של "היבדלות לצורך שייכות" (אהרון, 2010: 1). אך עבור הסטודנטיות המארגנות, הבלטת האתניות הייתה דרכן להציג את עצמן כבעלות מסר חברתי הרלבנטי לכלל החברה ולערוך משא ומתן על מיקומן במרחב החברתי.

המיקרוקוסמוס של האקדמיה, ובפרט במקום המסוים שבו התרחש האירוע, עשוי להימצא כשונה באופן משמעותי מהמציאות החברתית אותה תפגושנה הסטודנטיות בעתיד. לפיכך, אין

אנו טוענות כי ניתן להסיק מהאירוע המתואר כאן אודות שינוי ממשי במציאות החברתית. יתרה מכך, גם בהתייחסות להקשר של המכללה, ניתן לפרש את התמיכה מצד נציגי הסגל וההנהלה כביטוי דווקא של עמדה פטרונית מצידם כלפי הסטודנטיות מהעדה האתיופית, ולטעון, כי דווקא קיומו של חג הסיגד במכללה, שלא במסגרת חגיגות אתניות כוללות כביטוי של מדיניות, מבליט בעיקר את הסטיגמה הרווחת ביחס לעדה זו, ומדגיש ביתר שאת את הדרתה (הרצוג, 1998). ייתכן גם, כי בחינה של עמדותיהם של סטודנטים שאינם בני העדה אשר השתתפו באירוע, הייתה מגלה היבטים נוספים הקשורים במשמעויות של אירוע זה, וחושפת תפיסות שונות ואולי אף סותרות לאלו שאותן ביטאו הסטודנטיות המארגנות. עם זאת, כפי שתיארנו, חג הסיגד היה יוזמה של הסטודנטיות, והן התגייסו והשקיעו בארגונו זמן ומשאבים מרובים ללא תגמול חומרי כגון נקודות אקדמיות, ציון, וכו', וזאת על רקע עומס המטלות האחרות שלהן. התגייסות זו, שאינה מובנת מאליה, ביטאה עד כמה אירוע זה היה משמעותי עבורן, ועל כן תפיסתן הסובייקטיבית את האירוע כמוצלח נראית לנו משמעותית, רלבנטית, ובעלת חשיבות רבה.

מאמר זה מראה כי לצד תהליכים של הדרה ואפליה, שכמובן אין להכחיש את קיומם, מתרחשים באקדמיה גם תהליכים שבאמצעותם סטודנטים מקבוצות מיעוט מנהלים משאים ומתנים על המיקומים שלהם בקמפוס, ומנסים, ולעיתים גם מצליחים, לשנות את החוויה שלהם מהדרה להכללה. האם ניתן להסיק ממאמר זה שהמדיניות של המוסדות האקדמיים צריכה לכלול אירועים כגון זה שתואר כאן? איננו סבורות כי זו המסקנה. אנו טוענות כי המסר המרכזי כאן הוא חשיבות שיתוף סטודנטים בעיצוב תוכניות ומדיניות שקשורות בהם, כפי שנעשה למשל במקרה זה, באמצעות מחקר הפעולה. הפיכת הסטודנטיות לשותפות בעיצוב התוכנית היה מהלך שתורם, להערכתנו, לכך שהסטודנטיות הרגישו מספיק בטוחות ליזום, לארגן, לקחת סיכון ולהשתמש במרחב הציבורי של המכללה, ולו ליום אחד בשנה, כדי לחגוג בגאווה את האתניות שלהן ולהתמקם מחדש בשיח החברתי אודות הנראות שלהן בקמפוס.

רשימת מקורות

- אגור, מ' ורוזנברג, ל' (2006). *הערכת התוכנית להכשרת מנהיגות מצטיינת בחינוך בקרב יוצאי אתיופיה*. ירושלים: מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.
- אדגה, א' (2003). *הגדה של מסע: פרויקט סיפור עלייתה של יהדות אתיופיה דרך סודאן*. לוד: מרכז ההיגוי לעולי אתיופיה במערכת החינוך.
- אהרון, מ' (2010). *כלוב הברזל של האתניות. סוציולוגיה ישראלית*, י"ב(1), 181-210.
- אריאלי, ד' ופרידמן, ו' (2015). *בין קונפליקט ודיאלוג: על תהליכי התערבות במפגש בין ערבים ויהודים באקדמיה. סוגיות חברתיות בישראל*, 19, 9-36.
- בוימל, י', זאבי, ע' ותותרי, מ' (2009). *מה לומדים סטודנטים יהודים וערבים אלה מאלה? קריית טבעון: המכללה האקדמית לחינוך אורנים, הרשות למחקר ולהערכה*.
- בן עזר, ג' (2010). *כטיפה השבה אל הים? נראות ואי-נראות בתהליך הקליטה של יהודי אתיופיה*. בתוך: ע' לומסקי-פדר ות' רפפורט (עורכות), *נראות בהגירה, גוף, מבט, ייצוג* (עמ' 305 - 328). ירושלים: מכון ון ליר ותל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- ברם, ח' (2010). *תהליכי נראות, סוכני נראות וקטגוריזציה חברתית: עיצוב היחס כלפי עולי קווקז, 1996-1989*. בתוך: ע' לומסקי-פדר ות' רפפורט (עורכות), *נראות בהגירה, גוף, מבט, ייצוג* (עמ' 273-237). ירושלים: מכון ון ליר ותל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- גביעון, ל' (2005). *חומס-קוסקוס-סושי: אוכל ואתניות בחברה הישראלית*. בתוך: א' קליינברג (עורך), *בטן מלאה: מבט אחר על אוכל וחברה* (עמ' 78-32). ירושלים: כתר.
- גנון, א' (2013). *התחדשותן של חגיגות המימונה בישראל: ההיבט המגדרי*. בתוך: י' עצמון ופ' ומורג-טלמון (עורכות), *נשים מהגרות בישראל* (עמ' 186-206). ירושלים: מוסד ביאליק.
- גרסוליק, ר' ורם, א' (2015). *אותנטי, ספידי והיברידי: ייצוגי האוכל הסיני והגלובליזציה התרבותית בישראל*. *מגמות*, נ(1), 200-226.
- גרופר, ע' ונודלמן, א' (1997). *חגיגת חג הסיגד במוסדות עליית הנוער*. בתוך: א' אמיר, א' זהבי ור' פרגאי (עורכים), *שורש אחד וענפים רבים: סיפור קליטתם של בני אתיופיה בעליית הנוער* (עמ' 145-127). ירושלים: מאגנס.
- דוידוביץ', נ', סואן, ד' וקולו, מ' (2006). *שיח של שונות: פרופיל סטודנטים ויחסי גומלין בין סטודנטים ערבים ויהודיים בקמפוסים אקדמיים*. אריאל: המכללה האקדמית יהודה ושומרון.
- דונת, א' וזוהר-גבאי, י' (2005). *ג'ינס, חצאית או מדים: בחירתן של נערות יוצאות אתיופיה בשירות לאומי-חילוני*. בתוך: מ' שבתאי ול' קסן (עורכות), *"מולועלם": נשים ונערות יוצאות אתיופיה במרחבים, עולמות ומסעות בין תרבויות* (עמ' 162-190). מודיעין: לשון צחה.
- הרצוג, א' (1998). *הברוקרטיה ועולי אתיופיה: יחסי תלות במרכז קליטה*. תל-אביב: צ'ריקובר.
- ווילן, ש' (2010). *דם, רטוריקה וסיכון: מהגרי עבודה, פיגועי התאבדות והפוליטיקה של אי-נראות במרחבי אבל*. בתוך: ע' לומסקי-פדר ות' רפפורט (עורכות), *נראות בהגירה, גוף, מבט, ייצוג* (עמ' 353-329). ירושלים: מכון ון ליר ותל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- וולש, ס' ואבוזן יונס, א' (2012). *"מחוברת וממשיכה... שומרת על האיזון": נשים אתיופיות מצליחות בישראל. חברה ורווחה*, ל"ב(ג), 317-345.
- חביב, ג', הלבן-אילת, ח', שץ, א' ואלמוג, י' (2010). *מעקב אחרי אינדיקטורים מרכזיים למצבה של האוכלוסייה האתיופית ברמה הארצית*. ירושלים: מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.
- כורם, ע' והורנצ'יק, ג' (2013). *תפיסות של צעירים יוצאי אתיופיה את הסתגלותם הסוציו-תרבותית בישראל*. *הגירה*, 2, 73-55.
- לב ארי, ל' ולרון, ד' (2008). *חינוך לרב-תרבותיות במכללה להוראה: בין הלכה למעשה. סוגיות חברתיות בישראל*, 5, 101-134.

- לב ארי, ל' ולרוח, ד' (2012). סטודנטים יוצאי אתיופיה במכללה אקדמית לחינוך: שילוב או בידול? *הגירה*, 1, 154-128.
- לב ארי, ל' ומיטלברג, ד' (2002). זהות ויחסי גומלים בין סטודנטים יהודים וערבים במכללת אורנים: לקראת חינוך רב-תרבותי. *ספר הכנס ה-4 "מורים חוקרים באורנים"*. קריית טבעון: המכללה האקדמית לחינוך אורנים, היחידה למחקר ולהערכה.
- לומסקי-פדר ע', ורפורט ת' (2012). *ישראלים בדרכם: סיפורי הגירה של צעירים מברית המועצות לשעבר*. ירושלים: מאגנס.
- לומסקי-פדר ע', רפורט, ת' וגינזבורג, ל' (2010). מבוא: נראות בהגירה – גוף, מבט, ייצוג. בתוך ע' לומסקי-פדר ות' רפורט (עורכות), *נראות בהגירה, גוף, מבט, ייצוג* (עמ' 11-39). ירושלים: מכון ון ליר ותל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- מורג-טלמון, פ' (2013). רשתות נשים: ראייה חדשה של מחקרי קלטה שנעשו בישראל בראשית שנות החמישים. בתוך: י' עצמון ופ' ומורג-טלמון (עורכות), *נשים מהגרות בישראל* (עמ' 175-185). ירושלים: מוסד ביאליק.
- מעין, י' (2013). *ממרחב מוגזע לרב קיומיות: תפיסות של השפעה בקרב מרצים על הקמפוס*. עבודת תזה לקבלת התואר מוסמך. אוניברסיטת חיפה.
- סלמון, ה' (2012). גורלו של בשר: דרמה בשלוש מערכות בין אתיופיה לישראל. *עיונים בתקומת ישראל*, 22, 224-204.
- ענתבי-ימיני, ל' (2010). בשולי הנראות: עולים אתיופים בישראל. בתוך: ע' לומסקי-פדר ות' רפורט (עורכות), *נראות בהגירה, גוף, מבט, ייצוג* (עמ' 43-68). ירושלים: מכון ון ליר ותל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- פפה, א' (2007). האקדמיה הרב-תרבותית בישראל: חזון או חזיון שווא? בתוך: פ' פרי (עורכת), *חינוך בחברה רבת תרבויות: פלורליזם ונקודות מפגש בין שסעים תרבותיים* (105-121). ירושלים: כרמל.
- קוילר, מ' (2014). אוכל, כבוד ואהבה: התמורות שחלו בתרבות האוכל של יוצאי אתיופיה בעקבות עלייתם לישראל. *ישראלים*, 6, 122-95.
- קימרלינג, ב' (2004). *מהגרים, מתיישבים, ילידים*. תל-אביב: עם עובד.
- קינג, י', פישמן, נ' ו-וולדה-צדיק, א' (2012). *לאחר עשרים שנה בישראל: סקר יוצאי אתיופיה הוותיקים*. ירושלים: מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.
- קליינברג, א' (2005). (עורך). *בטן מלאה: מבט אחר על אוכל וחברה*. ירושלים: כתר.
- קרומר-נבו, מ' (2014). יום שישי, שתיים וחצי בצהריים: אתניות מעמד ומגדר בחוג לריקודים קווקזיים. *סוציולוגיה ישראלית*, ט"ז(1), 131-109.
- רוגנסקי, ד' (2009). הלאומי, האתני ומה שביניהם: בחינה סוציולוגית של יחסי הגומלין בין ריקודי עם, ריקודי עדות וריקודי מיעוטים בישראל. בתוך: ה' רוטנברג וד' רוגנסקי (עורכות), *רב-קוליות ושיח מחול בישראל* (עמ' 62-95). תל-אביב: רסלינג.
- ריינגולד, ר' (2008). לימודים נפרדים כבסיס לדיאלוג פלורליסטי עתידי מיטבי: חקר מקרה של מסלול ללימודי תעודת הוראה. *דפי יוזמה*, 5, 123-110.
- שביט, ז', ששון-לוי, א' ובן-פורת, ג' (2013). מבוא: זהויות, גבולות ומרחבי מיון בחברה בישראל. בתוך: ז' שביט, א' ששון-לוי וג' בן-פורת (עורכים), *מראי מקום: זהויות משתנות ומיקומים חברתיים בישראל* (עמ' 7-25). ירושלים: מכון ון ליר ותל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- שבתאי, מ' (2001). לחיות עם זהות מאוימת: חוויות החיים עם שוני בצבע עור בקרב צעירים ומתבגרים יוצאי אתיופיה בישראל. *מגמות*, מ"א(2-1), 112-97.

- שלקס, ש' (2007). הגירה: אובדנה והתהוותה מחדש של זהות תרבותית וזהות שפתית. נדלה מאתר פסיכולוגיה עברית <http://www.hebpsy.net/articles.asp>
- שנהב, י' (2007). הגירה, קטגוריות של הגירה ופוליטיקה של הבדל בהקשר קולוניאלי. בתוך: ח' הרצוג, ט' כוכבי וש' צלינקר (עורכים), *דורות, מרחבים, זהויות: מבטים עכשוויים על חברה ותרבות בישראל* (עמ' 44-71). ירושלים: מכון ון ליר ותל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- שרעבי, ר' וקפלן, א' (2014). *כמו בובות בחלון ראווה: מנהיגי העולים מאתיופיה בישראל*. תל-אביב: רסלינג.
- Arieli, D., & Friedman, V. (2013). A negotiating reality approach to conflict transformation in natural spaces of encounter. *JABS The Journal of Applied Behavioral Sciences*, 49(3), 308-342.
- Arieli, D., Friedman, V., & Hirschfeld, M. (2012). Challenges on the path to cultural safety in Nursing education. *International Nursing Review*, 59(2), 187-193.
- Arieli D., & Hirschfeld, M. (2010). Teaching nursing in a situation of conflict: Encounters between Palestinian-Israeli and Jewish-Israeli nursing students. *International Nursing Review*, 57(3), 312-320.
- Arieli, D., & Hirschfeld, M. (2013). Supporting minority nursing students: 'Opportunity for Success' for Ethiopian immigrants in Israel. *International Nursing Review*, 60(2), 213-220.
- Arieli, D., Mashiach-Eizenberg, M., Friedman, V., & Hirschfeld, M. (2012). Cultural safety and nursing education in divided societies. *Nursing Education Perspectives*, 33(6), 364-368.
- Barabantseva, E. (2016). Seeing beyond an 'ethnic enclave': The time/space of Manchester Chinatown. *Identities*, 23(1), 99-115.
- Baratz, L., Reingold, R., & Abuhatzira, H. (2013). Educational policy towards the Ethiopian immigrant community in Israel: Multiculturalism or fake multiculturalism? In: H. Arslan & G. Rata (Eds.), *Multicultural education: From theory to practice* (pp. 145-164). Newcastle U.K: Cambridge Scholars.
- Ben-Eliezer, U. (2004). Becoming a black Jew: Cultural racism and anti-racism in contemporary Israel. *Social Identities*, 10, 245-266.
- Dominguez, V.R. (1989). *People as subject, people as object: Selfhood and peoplehood in contemporary Israel*. University of Wisconsin Press.
- Golden, D. (2003). A national cautionary tale: Russian women newcomers to Israel portrayed. *Nations and Nationalism*, 9(1), 83-104.
- Hagar, T., & Jabareen, Y. (2016). From marginalisation to integration: Arab-Palestinians in Israeli academia. *International Journal of Inclusive Education*, 20(5), 1-19.
- Irazábal, C., & Dyrness, G.R. (2010). Promised Land? Immigration, religiosity, and space in Southern California. *Space and Culture*, 13(4), 356-375.
- Kalnisky, E. (2013). Increasing access to higher education and employment, Ethiopian immigrants' in Israel. *Intercultural Education*, 24(5), 476-488.
- Kara, H. (2016). *The makings of migrant subjectivities: Time and intersectionality in the transnational everyday lives of Latin American women in Barcelona*. Doctoral dissertation. Helsinki University.
- Kass, E., & Reingold, R. (2013). Strengthening self-efficacy in a multicultural setting. In: H. Arslan & G. Rata (Eds.), *Multicultural education: From theory to practice* (pp. 263-282). Newcastle U.K: Cambridge Scholars.

- Kurman, J., Eshel, Y., & Sbeit, H. (2005). Acculturation attitudes, perceived attitudes of the majority, and adjustment of Israeli-Arab and Jewish Ethiopian students to an Israeli University. *The Journal of Social Psychology* 145(5), 593-612.
- Maoz, I., Bar-On, D., Bekerman, Z., & Jaber-Massarwa, S. (2004) Learning about 'good enough' through 'bad enough': The story of a planned dialogue between Israeli Jews and Palestinians. *Human Relations*, 57(9), 1075–1101.
- McMichael, C., & Manderson, L. (2004). Somali women and well-being: Social networks and social capital among immigrant women in Australia. *Human organization*, 63(1), 88-99.
- Moore, W. (2008). *Reproducing Racism: White Space, Elite Law Schools and Racial Inequity*. Maryland: Rowman & Littlefield.
- Park, R.E. (1928). Human migration and the marginal man. *American Journal of Sociology*, 33, 881-893.
- Reason, P., & Bradbury, H. (2008). *The SAGE Handbook of action research*. New York: Sage.
- Rothman, J. (1997). Action-evaluation and conflict resolution: In theory and practice. *Conflict Resolution Quarterly*, 15(2), 119-131.

נשירה סמויה ממערכת החינוך בקרב מתבגרים יוצאי אתיופיה

ווביט וורקו-מנגסטו וגבי הורנצ'ק

תקציר

המחקר בדק היבטים של נשירה סמויה בקרב תלמידים ממוצא אתיופי. נשירה סמויה היא מצב שבו תלמיד נעדר תכופות ממערכת החינוך או נוכח בכיתה בצורה פסיבית. שאלות המחקר עסקו בהיבטים של נשירה סמויה בקרב שלוש קבוצות של תלמידים ממוצא אתיופי בישראל (לומדים, נושרים סמויים, מנותקים ממערכת החינוך) במספר תחומים: אפליה נתפסת, תמיכה מהסביבה (משפחה ומערכת החינוך) וקשרים חברתיים. נערכו 30 ראיונות חצי מובנים עם בני נוער משלוש הקבוצות, שנועדו לזהות את הדפוסים המאפיינים נשירה סמויה מנקודת מבטם של המראיינים.

ממצאי המחקר מצביעים על דפוסים מובחנים בקרב שלוש הקבוצות בתחומים שנבדקו. בעוד בני הנוער בנשירה סמויה ובני הנוער הלומדים דיווחו שהוריהם מעודדים אותם להישאר במערכת החינוך, בני הנוער המנותקים דיווחו ברטרספקטיבה על חוסר מעורבות מצד המשפחה. הנושרים הסמויים דיווחו על אפליה שחוו במערכת החינוך עקב היותם ממוצא אתיופי, בני הנוער הלומדים דיווחו על אפליה בעיקר ברמה הקבוצתית ופחות ברמה האישית, ובני הנוער המנותקים סיפרו על יחס מנוכר בעברם בבית הספר. כמו כן, הנושרים הסמויים ובני הנוער הלומדים דיווחו על קשרים מועטים עם ישראלים שאינם יוצאי אתיופיה, והמנותקים דיווחו שאין להם כלל קשרים עם חברים שאינם ממוצא אתיופי. באשר לבילוי בשעות הפנאי, אצל הנושרים הסמויים ובני הנוער המנותקים ניכר דפוס של התנהגויות לא נורמטיביות, בעוד שבני הנוער הלומדים דיווחו על דפוס בילוי נורמטיביים.

מילות מפתח: נשירה סמויה, מתבגרים ממוצא אתיופי, אפליה נתפסת, תמיכה מהסביבה (משפחה ומערכת החינוך), קשרים חברתיים

הקדמה

נשירה מבית ספר היא אחת הבעיות החמורות שעימן מתמודדות מערכות חינוך. הבעיה היא כלל עולמית, ויעידו על כך מחקרים רבים העוסקים בנושא זה שנערכו במדינות שונות (למשל, Lamb, Markussen, Teese, Sandberg & Polesel, 2011). רוב המחקרים לא בדקו נשירה סמויה שהיא תופעה חשובה שקשורה לנשירה הגלויה. הנושאים הסמויים הם תלמידים שנמצאים בבתי הספר אך אינם מתפקדים באופן המצופה מהם (אינם משתתפים בשיעורים, אינם מכינים שיעורי בית, אינם נבחנו ועוד).

למרות שתופעת הנשירה הסמויה רווחת מאוד (הרבה יותר מאשר היא מדווחת באופן רשמי), הספרות עליה דלה מאוד. חשוב גם לבדוק נשירה בקרב צעירים מהגרים ובני מהגרים. כמעט אין מחקרים שבדקו נשירה בקרב תלמידים מהגרים בכלל, ובקרב תלמידים ממוצא אתיופי בישראל בפרט, זאת למרות ששיעורי הנשירה בקרבם גבוהים מאלו של עמיתיהם שאינם ממוצא אתיופי (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2012; קוך-דבידוביץ', 2011). במובן זה המחקר הנוכחי הוא מחקר חלוץ, הן מבחינת התופעה הנחקרת והן מבחינת סוג האוכלוסייה שבו הוא מתמקד. המחקר עוסק אפוא במהגרים מתבגרים ובבני מהגרים ממוצא אתיופי במעבר בין תרבויות, במטרה לזהות דפוסים של אפליה נתפסת, תמיכה מהסביבה (משפחה ומערכת החינוך), דפוסים חברתיים והתנהגויות סיכון בקרב נוסרים, גלויים וסמויים כאחד, תוך התמקדות באופן שבו מתבגרים אלה חווים את השתלבותם במערכת הבית ספרית.

מתבגרים יוצאי אתיופיה

מאמר זה מתמקד בבני נוער מהגרים ובני מהגרים ממוצא אתיופי. יוצאי אתיופיה, על אף היותם 1.5% בלבד מהאוכלוסייה הכללית בישראל (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015), בולטים בשל המאפיינים המיוחדים להם, גם בהופעה חיצונית (צבע עור) וגם במרכיבים תרבותיים שונים. אחת התוצאות של הגירת יהודי אתיופיה הייתה הפגיעה ביכולת הפיקוח של ההורים ושל המבוגרים על צעירי העדה. בני הנוער נשלחו ללמוד בפנימיות, דבר שגרם לשתי תופעות שליליות: האחת – ניתוק מפיקוח ההורים; השנייה – מפגש עם בני נוער ישראלים שהגיעו לפנימיות כתוצאה מקשיים בלימודים, בעיות משפחתיות או מצב כלכלי קשה. המעבר הבין-תרבותי כתוצאה מההגירה, והקשיים שנלוו אליו, הביאו להתחברות של רבים מצעירי הקהילה האתיופית לנוער שוליים, דבר שתרם לנשירה ממערכת החינוך ולאימוץ של נורמות התנהגותיות לא נורמטיביות ואף עברייניות (אדלשטיין, 2000).

בני נוער ממוצא אתיופי, בין אם היגרו בעצמם ובין אם נולדו בארץ, מדווחים על שיעור גבוה של גזענות המופנית כלפיהם (בן אליעזר, 2005). מדו"ח של עמותת "עלם" המטפלת בנוער בסיכון עולה כי 73% מהם נתקלו בהערות גזעניות בשל גוון עורם, ו-33% מהם סבורים שבני נוער שאינם בני העדה נמנעים מליצור איתם קשר חברתי בשל מוצאם (דו"ח עלם השנתי, 2012). במחקר על התמודדות חברתית של מתבגרים יוצאי אתיופיה מצאו בן דוד ובן-ארי (Ben-David & Ben-Ari, 1997) שרבים מהם הביעו תחושות של חוסר אונים לגבי יכולתם לשנות את הסטטוס החברתי שלהם, שכן לפי תפיסתם הוא קשור לצבע עורם. הם ציינו את צבע העור כקטגוריה דומיננטית בזהותם, דהיינו קטגוריה המשפיעה על כלל החוויה. גם במחקר אחר (Walsh & Tuval-Mashiach, 2011) דיווחו יותר ממחצית המשתתפים שהם חוו ביטויים של גזענות ואפליה. כאהן-סטרבצ'נסקי, עמיאל, לוי וקונסטנטינוב (2012) מצאו שרוב יוצאי אתיופיה (כ-70% בשתי הקבוצות: ילידי הארץ

וילידי אתיופיה) ציינו שהם חשים במידה רבה או במידה רבה מאוד שהם ישראלים וכן שהם בני קבוצת המוצא גם יחד. במחקר זה נמצאה זיקה חזקה לישראל (כ-67% הם בעלי זיקה חזקה מאוד לעומת 11% המעידים על זיקה חלשה לישראל), אך יחד עם זאת, רק 35% מהעולים ו-47% מקרב בני העולים דיווחו שלפחות מחצית מחבריהם אינם מקבוצת מוצאם. נתונים אלה מצביעים על נטייתם של בני הקהילה להסתגר בקבוצת המוצא.

וילצ'ק-אביעד (2005) חקרה את הקשרים בין משתנים סוציו-פסיכולוגיים לבין אינטגרציה חינוכית נורמטיבית בקרב עולי אתיופיה ובקרב עולים מחבר העמים, ומצאה שככול שהמחויבות הכוללת של בני הנוער לחברה הנורמטיבית גבוהה יותר, כך עולה גיבוש הזהות, ואזי גוברים סיכויי ההתמדה בלימודים. עם זאת, שטרית (2006) מצא שמתבגרים יוצאי אתיופיה הביעו אכזבה מרמת התמיכה שהם מקבלים מצוות בית הספר הן בתחום הלימודי והן בתחום הרגשי. הרגשה זו עשויה להשפיע על נשירה ממערכת החינוך.

במספר מחקרים נמצא שמורים במערכת החינוך הישראלית חסרים ידע והבנה בנוגע לתרבות של יהודי אתיופיה. וכמה מהם אף הביעו התנגדות לקליטת עולים בכיתותיהם ודרשו להפריד בין העולים מאתיופיה לתלמידים הישראלים, זאת בשל הקשיים שהעולים מעמידים בפניהם (אלבוים, 1997; גולן-קוק, הורביץ ושפטיה, 1987; יולמה, 1993; Newman, 1985). לב ארי ולרון (2012) אף מדווחות במחקרן על דו"ח מבקר המדינה המציין שמשרד החינוך הנחה במפורש למנוע ריכוז של יוצאי אתיופיה כאשר שיעורם עולה על 25%. זאת ועוד, הן כותבות במחקרן כי לפי מרכז המידע והמחקר של הכנסת (2011), מתקיימת בפועל הסללה של תלמידי אתיופיה ב-103 בתי ספר וגני ילדים ברחבי הארץ, שבהם למעלה ממחצית התלמידים הם ילידי אתיופיה. במחקרים אף דווח על הורים שהוציאו את ילדיהם מבית ספר בגלל שלמדו בו תלמידים יוצאי אתיופיה. הורים אלה דחו בתוקף את האשמה כי הם גזענים: "מדובר רק בהבדלים תרבותיים", הסבירו לסטודנט אתיופי שפעל למען שוויון במערכת החינוך: "אין לנו דבר נגד שחורים" (טרבלסי-חדד, 2002; סער, 2002). התיג הקשה של העולים ממוצא אתיופי והמצוקה החברתית והכלכלית המאפיינת את מרביתם, דוחפת צעירים רבים מקרב העולים אל מחוץ למעגל הלימודים, ומשם אל הרחוב ואל הסכנות האורבות להם בו. התנהגות זו משקפת בעיקר את מצוקתם של בני הנוער בהשוואה לעמיתיהם המהגרים מברית המועצות והישראלים הוותיקים.

נשירה גלויה וסמויה מבית ספר

נשירה וניתוק של בני נוער ממערכת הלימודים הפורמלית הם תופעות מוכרות בארץ ובעולם. המושג נשירה גלויה (actual dropout) מתאר מצב של ניתוק פיזי של המתבגר ממערכת החינוך המיועדת לבני גילו (Dupper, 1993; Franklin, Mcneil & Wright, 1991). מדינות רבות מתייחסות בחומרה לבעיית הנשירה מבית הספר (Aloise-Young & Chavez, 2002), שכן נמצא שמתבגרים שנושרים ממערכת החינוך הפורמלית נמצאים בסיכון גבוה להיות מעורבים בפעילויות בלתי חוקיות ובהתנהגויות עברייניות (Beauvais, Chavez, Oetting, Deffenbacher & Cornell, 1996). בני נוער אלה הם בעלי סבירות גבוהה לסבול מקשיי הסתגלות לסביבה החברתית ולתעסוקה, ולכן יש סיכויים גבוהים יותר לכך שהם יהיו תלויים בשירותי הרווחה, ושיסבלו מבעיות בריאותיות ורגשיות (Rumberger, 2004).

נשירה סמויה (hidden dropout) ממערכת החינוך, בשונה מנשירה גלויה, היא תופעה שלא נחקרה לעומקה. במערכת החינוך מצויים אלפי בני נוער, לעיתים אף עד סיוס כיתה י"ב, אשר

אינם שותפים לתהליך הלמידה. צעירים אלו מכונים "נושרים סמויים" (להב, 2000). ניתן להגדיר את הנושרים הסמויים כתלמידים הנוכחים בכיתה רק כדי להפגין נוכחות, אך אינם משתתפים בתהליכי הלמידה המתרחשים בה (Sultana, 2006).

תהליך הנשירה הוא תהליך דינמי ומתפתח. הוא יכול להתחיל בתופעות שליליות מזעריות ההולכות ומתגברות עד שהנשירה הסמויה עלולה להפוך לגלויה. המושג נשירה סמויה הוא מושג עמום יותר מהמושג נשירה גלויה. התהליך של נשירה סמויה כולל תופעות שונות היכולות להתרחש בו-זמנית או בנפרד, כמו למשל איחורים או היעדרויות תדירות משיעורים ומימי לימודים שגוררים בעקבותיהם קושי בתפקוד לימודי, ניכור כלפי בית הספר והתנהגות לא נורמטיבית (כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל, 2005; סבר, 2002). אדלר (1980) כינה את הנושרים הסמויים בשם "נוכחים-נפקדים", שכן הנפקדות מבית הספר הוא הסימן הבולט ביותר של נשירה סמויה. סימני הנשירה הסמויה אינם חד-משמעיים, והופעתם לא תמיד מעידה על קיומה. למרות זאת, טוענת סבר (2002) כי שתי תופעות שעליהן קיימים נתונים במערכת החינוך, עשויות לשמש נורות התרעה לקיומה של נשירה סמויה: ביקור לא סדיר בבית ספר, בין אם ברציפות ובין אם ב"תפוזרת", וכן ניידות בין מוסדות. יש חוקרים הסבורים כי גם בעיות חברתיות קשות והשתתפות בתקריות אלימות יכולים להיות סימנים של נשירה סמויה (כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל, 2005; סבר, 2002).

בשל היעדר הגדרה מדויקת של נשירה סמויה, יש פער בין שיעור הנשירה הרשמי, המתייחס רק לנשירה גלויה, ובין שיעור הנשירה בפועל, הכולל גם את נשירה סמויה. לדעת סם ו-וירטה (Sam & Virta, 2003), שיעור הנשירה מבתי ספר עלול להיות גבוה כמעט פי שלושה מההערכות הממשלתיות, שכן מכיוון שהנושרים הסמויים מבקרים בבית הספר באופן חלקי, המערכת מתייחסת אליהם כאל תלמידים לומדים.

רוזנבלום, גולדבלט ומויך טענו (Rosenblum, Goldblatt & Moin, 2008) כי נשירה סמויה עלולה להיות השלב הראשון של נשירה בפועל מבית הספר, ולכן יש להעביר את הדגש מהשלב הסופי של הנשירה לסימנים המנבאים אותה, דהיינו, לזהות את התלמידים השקטים הנמצאים בתוך מערכת החינוך אך אינם מתפקדים בה כפי שנדרש (Audas & Willms, 2001; Lamb & Markussen, 2011). פרספקטיבה כזו של תהליך הנשירה עשויה להיות המפתח להבנה טובה יותר של נשירה בפועל. הבנת התהליך והמשמעות של התנתקות סמויה היא צעד ראשון חשוב בתמיכה בתלמידים הנמצאים בסיכון של נשירה מבית הספר (Tam Zhou & Harel-Fisch, 2012).

במידה מסוימת, ניתן לראות את המושג נשירה סמויה כניגוד למושג "מעורבות ומחויבות בית ספרית" (school engagement). פרדריקס, בלומנפלד ופריס (Fredricks, Blumenfeld & Paris, 2004) מציינים שלוש צורות של מעורבות: (1) מעורבות התנהגותית (behavioral engagement) המתייחסת להשתתפות וכוללת מעורבות בפעילויות אקדמיות ובפעילויות חברתיות מחוץ לבית הספר (פעולות משלימות שהן מעבר לתוכנית הלימודים); (2) מעורבות רגשית (emotional engagement) המתייחסת לתגובות הרגשיות, חיוביות ושליליות, של התלמיד כלפי המורים, החברים לכיתה ובית הספר בכלל; ו-(3) מעורבות קוגניטיבית (cognitive engagement) שמתייחסת להשקעה של התלמיד ולנכונות שלו להשקיע את המאמץ הנחוץ להבנת רעיונות מורכבים ולרכישת ידע ומיומנויות.

המושג מעורבות בית ספרית פותח ונחקר בעיקר בהקשר של תלמידים הנוכחים בבתי ספר ומשתתפים בפעילות הלימודית ברמות שונות. המושג כמעט שלא נבחן בהתייחס לתלמידים שנוכחים במערכת באופן פורמלי, אך כמעט ולא מעורבים בנעשה בה, דהיינו, נושרים סמויים. המחקר הנוכחי נועד למלא חסר זה.

מערכות תמיכה סביבתיות והקשר בינן ובין נשירה גלויה וסמויה

אפשר למיין את הגורמים המרכזיים המשפיעים על נשירה סמויה לגורמים הקשורים לסביבה הבית ספרית ולגורמים הקשורים לסביבה המשפחתית. להלן סיכום תמציתי של ממצאי מחקרים העוסקים בשתי מערכות תמיכה אלה.

הקשר בין התלמיד למערכת הבית ספרית

באמצעות תהליך של חברות, ילדים לומדים כישורים, עמדות והתנהגויות התואמות את החברה שבה הם חיים. בתהליך זה משתתפים סוכני חברות רבים, ביניהם המשפחה, המערכת הבית ספרית, החברים ואמצעי התקשורת. מבחינה חברתית, בית הספר הוא מקום לפיתוח עצמי נפרד מהמשפחה (Chavous, Harris, Rivas, Helaire & Green, 2004). בשל הזמן הרב שתלמידים מבילים בו, הסביבה הבית ספרית חשובה לעיצוב הזהות. תחושת ההתחברות לבית הספר (school connectedness) כוללת רגשות אהבה לבית הספר וכן יחסים חיוביים עם המורים ועם התלמידים (Thompson, Iachan, Overpeck, Ross & Gross, 2006).

במחקרים נמצא קשר בין תפיסות שליליות של בית הספר ובין נשירה גלויה וסמויה (Cook & Hutchinson, 2006). כמו כן, תלמידים החווים את בית הספר כסביבה לא נעימה, נוטים לדווח בשכיחות גבוהה על תופעות פסיכו-סומטיות ועל מצוקות נפשיות, ונמצאים בסיכון גבוה לפתח דפוסי התנהגות מסכני בריאות (Haan, 2006; Thomas, 2006) כגון עישון, שתיית אלכוהול, אלימות ובריאות (למשל, Bond et al., 2007; Chatterji & DeSimone, 2005).

מחקרים שונים הצביעו על קשר בין ציפיות, הן מצד המשפחה והן מצד בית הספר, ובין הישגים אקדמיים (Jeynes, 2005, 2007). נמצא גם שדרכי הוראה, שיטות הערכה של מורים את התלמידים, ציפיות נמוכות של מורים והישגים נמוכים של תלמידים, כל אלה משפיעים על נשירה. בסקר שערכו כהן-נבות, אלנבוגן-פרנקוביץ, וריינפלד (2001) על היקפי הנשירה בקרב בני נוער יוצאי אתיופיה, נמצא שממדי הנשירה הגלויה אינם גבוהים במיוחד, אולם ממדי הנשירה הסמויה גבוהים ורבים מתלמידים אלה עוברים בתדירות גבוהה מבית ספר אחד לשני.

הקשר בין התלמיד למערכת המשפחתית שלו

המשפחה היא סוכן חברות משמעותי נוסף בחיי ילדים, שכן במסגרתה הם מפגימים נורמות וערכים חברתיים (Parker & Buriel, 2006). המשפחה היא אחת מרשתות התמיכה החברתית היעילות ביותר, ובשל כך היא עשויה לשמש בלם או גורם חוסן עבור המתבגר. מחקרים שונים מצאו קשר בין מבנה המשפחה ובין סיכון גבוה לבעיות פסיכולוגיות כמו דיכאון, חרדה ותחושת רווחה נפשית נמוכה (Ge, Natsuaki & Conger, 2006; Hetherington, 2003).

מחקרים רבים בדקו את ההשפעה של מערכות היחסים שבין מתבגרים להוריהם על רווחתם של מתבגרים ועל התפתחותן של התנהגויות סיכון. נמצא קשר שלילי בין תמיכה הורית ומעקב הורי ובין צורות שונות של התנהגויות סיכון, כולל שימוש בחומרים מסוכנים (סמים), עישון ושתיית אלכוהול (Barnes, Reifman, Farrell & Dintcheff, 2000; Dick, Viken, Purcell, Kaprio,)

הורים עם ילדיהם יכולים לפעול כגורמי הגנה מפני התפתחות של התנהגויות סיכון (Otten, Pulkkinen & Rose, 2007). עוד נמצא שמעורבות הורית, ציפיות של הורים ותקשורת חיובית עם הורים עם ילדיהם יכולים לפעול כגורמי הגנה מפני התפתחות של התנהגויות סיכון (Otten, Harakeh, Vermulst, Van Den Eijnden & Engels, 2007; Simons-Morton, Chen, Abroms & Haynie, 2004).

אפליה נתפסת

הספרות המחקרית עסקה גם בקשר שבין אפליה נתפסת בקרב מתבגרים מהגרים ובין נשירה גלויה וסמויה שלהם ממערכת החינוך. אחת ההגדרות לאפליה היא התייחסות לאדם או לקבוצת אנשים בצורה שונה, לרוב לא הוגנת, עקב השתייכותם לקבוצה חברתית מסוימת (Chryssochoou, 2004). אפליה של תלמידים עלולה להתרחש בכמה רמות או מעגלים: ברמת החברים (למשל אי קבלה מצד חברים או הצקות); ברמת צוות ההוראה (מתן ציון לא הוגן; וברמת הסביבה החברתית (אי קבלה של הקבוצה האתנית שאליה משתייך המתבגר המהגר לבית הספר (Aboud & Amato, 2001). תופעה מוכרת בספרות בתחום האפליה היא התופעה של "פער עצמי-קבוצה באפליה", ולפיה אנשים נוטים לתפוס את האפליה כלפי הקבוצה שלהם כגבוהה יותר מהאפליה כלפי העצמי (ראו Ruggiero, 1999; Hodson & Esses, 2002).

נמצא במחקרים כי חוויות של אפליה הן מגורמי המצוקה המרכזיים והן קשורות לבעיות של הסתגלות של מהגרים בכלל ושל בני נוער מהגרים בפרט. במספר מחקרים נמצא שחוויות של אפליה עלולות להשפיע בעקיפין על היכולות ההתפתחותיות והאקדמיות של מתבגרים. נמצאה השפעה שלילית של אפליה נתפסת על הערכה עצמית, על ההסתגלות פסיכולוגית והתנהגותית (למשל, Liebkind, Lahti & Solheim, 2004; Liebkind, Lahti & Solheim, 2001; Jasinskaja-Lahti & Liebkind, 2001), על מוטיבציה לימודית ועל מעורבות בית ספרית של מתבגרים מהגרים, וכן על ועל הסבירות לנשירה שלהם (Alfaro, Umaña-Taylor, Gonzales-Backen, Bámaca & Zeiders, 2009; DeGarmo & Martinez, 2006).

אפשר לסכם אפוא ולומר כי סביבה חברתית בית ספרית לא תומכת המלווה באפליה וברקע משפחתי לא מתפקד, עלולים לדרדר בני נוער לנשירה סמויה, להתנהגויות לא נורמטיביות ואף להתנהגויות סיכון. לבדיקת נושא זה בקרב בני נוער ממוצא אתיופי, ערכנו ראיונות עומק חצי מובנים עם מתבגרים יוצאי אתיופיה משלוש קבוצות: בני נוער לומדים, בני נוער נושרים סמויים ובני נוער מנותקים. שאלות המחקר המפורטות להלן נועדו לזהות את הדפוסים המאפיינים נשירה ולבדוק את נקודת מבטם של בני הנוער משלוש קבוצות המחקר על דפוסים אלה.

שאלות המחקר

1. מהם הדפוסים המאפיינים נשירה סמויה מנקודת מבטם של מתבגרים ממוצא אתיופי בשלוש הקבוצות שנבדקו.
2. באשר לגורמים שעשויים להיות קשורים לנשירה סמויה, כיצד תופסים מתבגרים ממוצא אתיופי בכל אחת מהקבוצות שנבדקו את התמיכה המשפחתית שהם מקבלים, את יחס המערכת הבית ספרית אליהם, ואת הרשת החברתית שאליה הם קשורים.
3. מהם דפוסי הבילוי בשעות הפנאי של בני הנוער מכל אחת מקבוצות המחקר שנבדקו, והאם קיימים דפוסים ייחודיים בקרב שלוש הקבוצות.

4. כיצד בני הנוער בשלוש הקבוצות שנבדקו תופסים אפליה אישית ואפליה קבוצתית, וכיצד הם מתמודדים עימה.

שיטת המחקר

אוכלוסיית המחקר

נערכו ראיונות עם 30 בני נוער בני 14-16, מהם 9 לומדים (5 בנות ו-4 בנים), 14 במצב של נשירה סמויה (8 בנות ו-6 בנים) ו-7 מנותקים (כולם בנים). הייצוג הרחב יותר לנושרים הסמויים נבע מכך שהמחקר מתמקד בנשירה סמויה ובגורמים הקשורים אליה.

בני הנוער הלומדים ובני הנוער שבנשירה סמויה אותו בבתי הספר בעזרת מגשרים חינוכיים (אנשי חינוך המוצבים בבתי הספר בתפקידי גישור בין-תרבותי בין ההורים, התלמידים ומערכת החינוך) או בעזרת מדריכים בתוכניות של החינוך הלא פורמלי המיועדות לבני נוער ממוצא אתיופי והמתקיימות בבתי הספר לאחר שעות הלימודים. הסיווג שלהם לשתי הקבוצות נעשה באמצעות בדיקת תשובותיהם של בני הנוער ושל המורים לשאלונים שנבנו במחקר מקדים לצורך זיהוי תלמידים בנשירה סמויה (ראו אצל וורק-מנגסטו, 2015). בני נוער המנותקים אותו ביחידות לקידום נוער באמצעות עובדי היחידות.

כלי המחקר

ראיונות

נערכו ראיונות חצי מובנים שעסקו בעיקר בסוגיות ובהיבטים של הקשר שבין בני הנוער למערכת החינוך בכלל ולמורים בפרט, תחושות וחוויות של בני הנוער כלפי אפליה על רקע השתייכותם לקבוצת מיעוט, קשרים חברתיים, השתלבות (או אי-השתלבות) לימודית וביטויי התנהגויות סיכון. מבנה הריאיון היה בהתאם לעקרונות של המחקר האיכותני, ולפיהם המראיין נשאר ממוקד במספר נושאים רלוונטיים למחקר, ואילו למרואיינים ניתנת האפשרות לספר את סיפורם (שקדי, 2003).

הראיונות נערכו בעברית ובאמהרית לפי הצורך. את הראיונות ערכה החוקרת שהיא ממוצא אתיופי ושולטת בשפה. נראה שהיותה של המראיינת בת העדה השפיעה לטובה על הדינמיקה של המפגשים, והקלה ברכישת אמונם של בני הנוער שהשתתפו במחקר. לחוקרת היה קל להבין את שפתם "הנסתרת" ואת הדקויות שבדבריהם. כל ריאיון נמשך כ-45 דקות והובטחה למרואיינים סודיות ואנונימיות. רק מעטים מן המרואיינים הסכימו להקלטת הראיונות עימם, ואלה תומללו לאחר הקלטתם. האחרים סוכם תוך קיום הריאיון, והושלמו לאחר מכן על סמך הזיכרון והערות שכתבה החוקרת במהלך המפגש.

ניתוח הראיונות

הראיונות נותחו בשיטת ניתוח היגדים. אותרו קטגוריות ראשוניות העולות כתמות, נושאים וכותרים החוזרים על עצמם והניתנים לשיום או לאפיון (צבר בן יהושע, 1990; שקדי, 2003). שמות המרואיינים שוננו כדי לשמור על סודיות. בדיווח להלן, מצוין לפני כל ציטוט לאיזה קבוצה משתייך המרואיין: תלמיד לומד (ל), תלמיד בנשירה סמויה (נ) או נוער מנותק (מ).

ממצאים

להלן סיכום הממצאים שעלו מהראיונות שנערכו עם בני הנוער משלוש הקבוצות. הדמיון בין דברי המרואיינים מכל קבוצה אפשרו להצביע על דפוסים המאפיינים כל אחת מהן בכל אחד מהנושאים שנבדקו.

מאפיינים של נשירה סמויה

אחת משאלות המחקר התייחסה לדפוסים המאפיינים נשירה סמויה מנקודת מבטם של מתבגרים ממוצא אתיופי. מתוך הראיונות עם בני הנוער, לומדים, נושרים סמויים ומנותקים, נמצא שלדעתם יש מספר מאפיינים המייחדים את התופעה של נשירה סמויה, וקיים דפוס המאפיין אותה, דפוס שניתן לאבחון ולזיהוי.

דפוסים של התנהגות לימודית

אחד המאפיינים של נשירה סמויה בקרב תלמידים הוא התנהגויות המצביעות על השתלבות או על אי-השתלבות במערכת הלימודית: הבאת ציוד לבית הספר, הכנת שיעורים ומבחנים, איחורים והיעדרויות.

- המרואיינים נשאלו: "האם יש תלמידים יוצאי אתיופיה שמגיעים לבית הספר ללא ציוד ושיעורי בית?"

להלן תשובה המאפיינת את התשובות של בני הנוער הלומדים לשאלה זו:
עדן (ל): "יש כמה תלמידים שבאופן קבוע לא מביאים את ציוד בית הספר. לגבי שיעורי בית, יש תלמידים שלא מכינים שיעורי בית, אבל כל הזמן יש להם סיבה למה לא הכינו את השיעורים".
להלן דוגמה לתשובה המאפיינת את התשובות של בני הנוער בנשירה סמויה לשאלה זו:
תמסגן (נ): "אני לא מכין שיעורים, לא מגיע בזמן, וגם כשמגיע, אני לא עושה כלום [...] מבחינתי, כל עוד אני הולך לבית הספר זה בסדר גמור. לגבי הצלחה [...] אני לא עסוק כרגע בזה".
בני הנוער המנותקים נשאלו אף הם על דפוסים ההתנהגות שלהם בהיבט הלימודי בעת שהשתייכו למסגרת בית ספרית. להלן תשובה אופיינית:
מולעלם (מ): "לא הייתי מגיע לשיעורים בזמן, לא הייתי מכין שיעורי בית ברוב המקצועות".

- התלמידים נשאלו גם על נוכחות בבית הספר בכלל, ובשיעורים בפרט: "האם את/ה יכול/ה לתאר לי מתי את/ה מגיע/ה לבית הספר ביום לימודים רגיל?"; "האם יש שיעורים שאת/ה נעדרת/ת או ימים שאת/ה לא מגיע/ה?"

להלן תשובה של אחת התלמידות הלומדות:
ירוסלם (ל): "בשנתיים האחרונות אני ממש משתדלת ומקפידה להגיע בזמן לשיעורים ובכלל".
בתשובה לשאלה: "למה את חושבת שצריך להגיע בזמן?" היא ענתה: "כדי לא לפספס את תחילת השיעורים".

מתשובות התלמידים שבנשירה סמויה לאותן שאלות מצטיירים דפוסים התנהגות השונים מאלה של הקבוצות האחרות:

היווט (נ): "אני מגיעה לבית הספר, אבל לא לומדת בכלל. לא נכנסת לשיעור, מחכה בחוץ, שיעור אחד אם אני מחזיקה זה טוב. קשה לי [...] אני גם מפריעה לשיעורים כשאני נכנסת [...] או שאני יושבת עם חברות או מעשנות סיגריות בפינת עישון".

גם התלמידים המנותקים נשאלו על דפוסי ההתנהגות שלהם בעת שלמדו במערכת החינוך. להלן אחת התשובות:

מולעלם (מ): "אפשר לומר שלא למדתי. הייתי הולך לעיתים רחוקות לבית ספר, וגם אז הייתי מגיע בחצי היום, כאילו כדי להראות שהייתי באזור בית הספר עם התיק. האמת, הייתי עושה בשביל ההורים, שיחשבו שאני הולך לבית ספר ונמצא במסגרת".

לסיכום, דפוסי ההתנהגות הלימודית וההתנהלות שתיארו בני הנוער משלוש הקבוצות, מצביע על דמיון בין בני הנוער המנותקים לבני הנוער שבנשירה סמויה. שתי הקבוצות מתאפיינות בתפקוד לימודי לא תקין: איחורים והיעדרויות משעות לימוד רבות ואף מימי לימוד רבים. זאת ועוד, גם כשהגיעו לבית הספר ונכנסו לכיתה, הם לא הביאו את הציוד הנדרש, לא הכינו שיעורי בית ולא השתתפו בשיעורים. לעומתם, בני הנוער הלומדים תיארו דפוסי התנהגות נורמטיביים. הם הגיעו לבית הספר, נעדרו מעט ומסיבה מוצדקת. כמו כן, דפוסי ההתנהגות הלימודית שלהם כוללים הבאת ציוד, הכנת שיעורים והשתתפות במבחנים.

מערכת התמיכה המשפחתית

בני הנוער נשאלו בראיונות על עידוד ותמיכה מצד המשפחה באופן כללי, ובפרט מצד ההורים, בכל הקשור ללימודיהם, וכן על מעורבות ההורים בנעשה בבית הספר, ועל התמיכה מהמערכת הבית ספרית. בסעיף זה יובאו דברי תלמידים על התמיכה המשפחתית, ובסעיף שאחריו יובאו דבריהם על תמיכה והאפליה כלפיהם מצד המערכת הבית ספרית.

• רוב בני הנוער ציינו שיש להם קשר טוב עם ההורים, אולם כשנשאלו לגבי מעורבות ההורים במערכת הבית ספרית ניתן היה לזהות דפוסים שונים בשלוש קבוצות המחקר.

מדבריהם של בני הנוער הלומדים עולה דפוס התנהגות של תמיכה, התעניינות ומעורבות של בני המשפחה בלימודים של בני הנוער:

יחדן (ל): "ההורים מגיעים לבית הספר לא רק כשמזמינים אותם. הם מגיעים ביוזמתם כדי לעקוב אחר הלימודים, לשמוע מהמורה את חוות דעתה [...] ובאספות ההורים הם מגיעים באופן קבוע. ובמקרה שלא הגיעה, [...] אימא שלי התקשרה כדי להתנצל וגם לקבל עדכון. הם גם מדברים עם אחי הגדול, מה אני צריכה, או האם הציונים שלי טובים, ואחי מתקשר אליי לפחות פעמיים בשבוע לבדוק מה קורה בבית ספר, איך אני מתקדמת. הוא מצ'פר אותי בכל מיני דברים כדי שאני אלמד ואצליח" [הערה: האח בעל משפחה ואינו גר באותו יישוב והוא עצמו התקדם ולמד]. לעומת בני הנוער הלומדים, בני הנוער הנמצאים במצב של נשירה סמויה סיפרו על מידה שונה של מעורבות בני משפחתם בבית הספר:

תספהון (נ): "אימא ידעה [...] שלא הייתי מגיע, לא נכנס לשיעורים ולא מכין שיעורים. בשנה הראשונה הייתה מגיעה לבית הספר המון, אבל בשנה השנייה כבר התייאשה. היא אמרה לי שלא מתכוונת להגיע על כל שטות שאני עושה: 'אתה לומד בשבילך העיקר שאתה נמצא בבית הספר' [...] לפני שנתיים היא כן ניסתה לעזור, לתמוך והייתה מגיעה המון לבית הספר. היא דיברה עם המורים שהאשימו אותי, אבל היא כבר התייאשה".

תמונה דומה על היעדר מעורבות של בני המשפחה בתפקוד החינוכי של הנער/ה עולה מדבריהם של בני הנוער המנותקים על העבר שלהם בבית הספר:

מולעלם (מ): "ההורים ידעו על כל מה שקרה בבית הספר, אבל אין להם מה לעשות. הם האשימו אותי. אני מרגיש שההורים כבר התייאשו ממני. הם לא האמינו שאני אחזור ללימודים יותר. בקושי דיברו איתי [...] כבר תקופה שאף אחד בבית לא מדבר אתי, אבל לא רוצה לדבר על זה".

לסיכום, מהראיונות עם בני הנוער משלוש הקבוצות על התמיכה שהם מקבלים מהוריהם, עולות תובנות באשר לקשר שבין תמיכה זו לנשירה סמויה. נראה שיש קשר בין דרגת התמיכה של ההורים ובין נשירה. דפוס הקשר עם ההורים שתיארו בני הנוער הלומדים היה יחס של מעורבות בתהליך הלימודי ושל עידוד. תמיכת ההורים מלווה בעשייה פעילה, כמו הגעה לבית הספר ושיחות עם צוות ההוראה בעת הצורך. לעומת זאת, מדברי בני הנוער שבנשירה סמויה ניכר כי למרות שהתפקוד הלימודי שלהם לקוי, וההורים, ובעיקר האם, מודעים למצבם, הם לא מסוגלים לשנותו. אומנם, חשוב לאימהות אלה שילדיהן לא ינשרו מהמסגרת החינוכית (ויהפכו למנותקים), והן אף מעודדות אותם להישאר במערכת החינוך, גם אם אין תפקוד לימודי הולם, אך בדברי בני הנוער לא ניכרת כל מעורבות מעשית שלהן שנועדה להשאיר אותם במערכת. בראיונות נמצא שלבני המשפחה ובפרט לאם, שמבינה את חשיבות הלימודים הפורמליים, אין כלים מתאימים להתמודד עם דפוסי ההתנהגות של ילדיהם, והן אינן מקבלות תמיכה בנושא זה מהצוות החינוכי. מדברי בני הנוער המנותקים עולה תמונה עגומה עוד יותר של חוסר מעורבות מצד המשפחה, תחושה של ויתור על הילד ותסכול מהמערכת, חוסר אמונה ביכולתם לשנות את המצב, המוביל גם לחוסר התעניינות ולחוסר מעורבות עד לנתק בין המשפחה לנער/ה בהיבטים הקשורים לתפקוד יומיומי תקין.

לעומת בני הנוער הלומדים שתיארו דפוס של תמיכה משפחתית כולל המשפחה המורחבת (אחים גדולים או דודים), רוב הנושרים הסמויים ציינו שההורים מעורבים בבית הספר בעיקר כאשר הם נדרשים לכך - סידור עניינים פרוצדורליים או במענה להזמנה לשיחה בשל התנהגות בלתי הולמת של ילדיהם. הנושרים הסמויים ציינו גם שפעמים רבות ההורים אומנם מודעים לנעשה, אך הם מטילים את האחריות עליהם ואינם מסייעים להם. ניכר כאן דפוס של מעורבות חלקית בו ההורים "נמצאים" שם, אך לא תמיד עוזרים באופן פעיל. ההורים מעבירים מסר סמוי של עידוד ואכפתיות לילדיהם, גם אם הדבר לא בא לידי ביטוי בעזרה מעשית. המצב בקרב המנותקים קשה אף יותר. רובם ציינו שהוריהם התייאשו מהם ואינם מעורבים כלל בלימודיהם, ובעצם ב"אי-לימודיהם". הם ויתרו והסירו מעצמם את האחריות על ילדיהם.

יחס המערכת הבית ספרית ותחושת אפליה

בני הנוער נשאלו אם הם חשים באפליה של המורים כלפיהם. מניתוח התמות הנוגעות ליחס המערכת הבית ספרית בכלל והמורים בפרט, עולה תפיסת אפליה מצד המערכת כלפי התלמידים.

נמצאו דפוסים בולטים של תפיסות של יחס שלילי מצד המורים כלפי בני הנוער כקבוצה (יוצאי אתיופיה) ואפליה ברמה אישית בשל היותם יוצאי אתיופיה. ניתן היה לזהות דפוסים ייחודיים של תפיסת יחס המערכת לתלמידים בכל אחת משלוש קבוצות המחקר.

- בראיונות של בני נוער לומדים עולה תחושת אפליה אישית מועטה יחסית:

צלאצאו (ל): "לא הרגשתי אפליה כלפיי כי אני אתיופי, אבל קיימת אפליה כלפי תלמידים יוצאי אתיופיה. חברים שלי סיפרו לי שהיא [המורה] תמיד צועקת עליהם, היא תמיד צועקת על תלמידים יוצאי אתיופיה. אני אישית לא מרגיש אפליה [...] המורים חושבים שיהיה לי קשה, עד שבאמת

רואים את הציון במבחן. אני מרגיש שיש כמה מורים שלא מאמינים שאני יכול לקבל ציון הכי גבוה." לשאלה האם הוא חושב שקיימת אפליה כלפי תלמידים יוצאי אתיופיה, הוא ענה: "כן [...] דיברנו פעם בכיתה על המקצועות שרוצים ללמוד בעתיד. אני אמרתי שאני רוצה להיות רופא. כולם אמרו: האם בכלל יש אתיופים רופאים? היה ויכוח מאוד רציני שאין בכלל. אמרתי להם שאחי לומד רפואה, אף אחד לא האמין כולל המורה".

בני הנוער הנושרים הסמויים מציגים בדבריהם דפוס בולט יותר של אפליה ברמה האישית: אווקה (נ) מספר הן על אפליה קבוצתית והן על אפליה על רקע אישי: "המורים כולם גזענים, תמיד חיפשו איפה להאשים את כול התלמידים האתיופים. יש להם רושם לא טוב על האתיופים. מבחינתם - כולם אותו דבר. אחד עשה משהו, כולם לא בסדר. הרבה פעמים היו מקרים שאם נגיד, רבו שני תלמידים, ישר מאשימים את האתיופים, גם בגלל שלהורים של הישראלים מפחדים מהם, לא מזמינים את ההורים שלהם, רק את שלנו [...]".

בראינות עם בני הנוער המנותקים, התפיסות של יחס מנוכר מצד המורים ושל אפליה על רקע קבוצתי ועל רקע אישי בולטות יותר וגורפות. כלומר, לתפיסתם, בעברם בבית הספר הם נתקלו באפליה חמורה הן קבוצתית והן אישית מצד כל המערכת הבית ספרית:

מולעלם (מ) התייחס בריאיון לאפליה אישית ולאפליה קבוצתית גם יחד: "המורים בבית הספר כולם גזענים. תמיד חיפשו איפה להאשים את כל התלמידים האתיופים [...] באופן אישי חוויתי אפליה מצד המורים. היה נגנב או נשבר משהו בבית הספר, תמיד חיפשו להאשים אותי. היה רעש בכיתה, תמיד היו אומרים שאני מפריע [...] בגלל המורים הגעתי למה שהגעתי. כל הזמן היו נגדי, לא מאמינים בכלל [...] כל המורים הם גזעניים, לא סובל אותם. אני מעדיף להיות בלי מסגרת מאשר עם מורים כאלה [...] בשנה שעברה [הערה: הנער למד בשנה שלפני הריאיון בבית ספר רגיל, נשר ממנו ועבר ליחידה לקידום נוער] הרגשתי יותר את האפליה מצד המורים. השנה אני לא מרגיש, אבל בטח שיש. כל מה שקורה בבית הספר שלא מקבלים אתיופים, שמעתי מה שקרה בקרית מלאכי שלא מוכנים למכור דירות לאתיופים או להשכיר. אנשים גזענים ומגעילים. יש להם מזל שאני לא הייתי שם, הייתי הורג אותם".

חשוב לציין שלעומת המצב בבית הספר, בני הנוער המנותקים ציינו דפוס יחס שונה כלפיהם מצד המערכת החינוכית ביחידות לקידום נוער שמטפלות בנוער מנותק. ביחידה לקידום נוער הם חוו יחס חיובי ומכבד כלפיהם ברמה האישית מהמורים ומהמדריכים:

אווקה (מ): "יש [ביחידה לקידום נוער] שתי מורות שבאמת אכפת להן, מאמינות ומשקיעות עד שאתה מבין את החומר טוב [...] פה היחס אחרת. יש המדריך שדואג לך. כל הזמן מתקשר, כל יום לפני השיעור [...] כשאתה מגיע, מקבלים אותך בחיוך, בלי לשפוט אותך".

לסיכום, באשר ליחס המערכת הבית ספרית, מדברי בני הנוער הלומדים עולה דפוס של אפליה על רקע קבוצתי מצד המערכת, אם כי רובם ציינו שהם לא חוו אותה אישית. כמו כן עולה מדבריהם דפוס המעיד על תחושות של אפליה על רקע אישי מצד המורים כלפיהם. עם זאת, לתפיסתם, לא כל המורים מפלים לרעה תלמידים ממוצא אתיופי. הם הבחינו בין מורים שאצלם חוו אפליה אישית (אם כי לא במידה רבה) ובין מורים שאצלם לא חוו אפליה כזו, ואף ציינו בריאיון מורים שיחסם אליהם הוא יחס טוב.

לעומת בני הנוער הלומדים, מדברי בני הנוער שבנשירה סמויה עולה דפוס של אפליה על רקע אישי, לצד אפליה על רקע קבוצתי. יש דמיון בין הדפוס שהם מביעים ובין הדפוס שמביעים

בני הנוער המנותקים. הם ציינו כי חוו תחושות קשות של גזענות, יחס משפיל ומפלה מצד המורים לפני שהגיעו ליחידות לקידום נוער ושנאה כלפיהם מצד המערכת הבית ספרית, הן ברמה הקבוצתית והן ברמה האישית. דבריהם נאמרו במרירות ובכאב, ומהם עולות תחושות קשות של תסכול, ניכור כלפי בית הספר וחוסר שייכות. על-פי תפיסתם, המערכת הבית ספרית שופטת את כל התלמידים ממוצא אתיופי כקבוצה אתנית אחת, ולא מתייחסת עליהם כיחידים. בני הנוער המנותקים שרואיינו אף הדגישו יחס שלילי מצד המורים שתפסו אותם כקבוצה חלשה שאין לה סיכויי הצלחה, וחשו אפליה הן ברמה האישית והן ברמה הקבוצתית. לדבריהם של בני הנוער המנותקים, הסיבה לכך שהם מחוץ למערכת החינוך הפורמלית היא יחס המורים כלפיהם. על-פי תפיסתם, הם נדחו ממערכת החינוך בגלל האפליה והגזענות של הצוות החינוכי שלא גילה אכפתיות כלפיהם בשל היותם ממוצא אתיופי, אלא ביטא יחס מנוכר כלפיהם כקבוצה וכיחידים, יחס שגרר נשירה וניתוק ממערכת החינוך הפורמלית. לטענתם, המורים "גזעניים", מצמידים אליהם סטיגמות, רואים בהם תלמידים "לא נורמטיביים", כל זאת בשל מוצאם האתני – אתיופים. הם חשים שהמורים "מחפשים" אותם כל הזמן ובכל מצב הם אלו שמואשמים בהפרת כללי ההתנהגות הנורמטיבית בכיתה.

הרשת החברתית של בני נוער ממוצא אתיופי

• בני הנוער נשאלו על קשריהם החברתיים מתוך מטרה להבין את מגמת ההשתלבות או ההתבדלות שלהם ואת הקשר שבינה ובין נשירה.

להלן דוגמה לתשובה של אחד מבני הנוער הלומדים על נושא זה:

ישי (ל): "החברה שלי בנות אתיופיות. אחרי שעות הלימודים, אין לי מגע עם חברים ישראלים, רק בבית ספר, ורק עם כמה בודדים. כי לישראלים קשה להתחבר. אני לא מרגישה בנוח להיות איתם".

מהראיונות עם הנושרים הסמויים עולה דפוס דומה, אך מלווה ברגשות שונים:

אלימות (נ): "החברות שלי הן כולן מהשכונה שלי, אתיופיות. אין לי בכלל חברות לא אתיופיות [...] אלא, אם אין ברירה, בכיתה או בטויל שנתי, כשאין בנות אתיופיות. אני לא מרגישה בנוח עם הבנות הלא אתיופיות, לא סומכת עליהן. כיף לי עם החברות מהעדה, הן מבינות אותי ואני מבינה אותן".

גם הקשרים בפייסבוק הם בעיקר עם בני העדה, כפי שמציינת טגסיט (נ): "כמובן, הם אתיופים מהשכונה, וגם מכל הארץ. אבל כולם אתיופים [...] יש לי מעט מאוד חברים ישראלים, בעיקר בבית ספר שאני נמצאת בו. בכיתה, אפילו בהפסקות, אני תמיד מחפשת את החברות שלי האתיופיות".

דבריהם של בני הנוער המנותקים על הקשרים החברתיים שלהם שונים מאלו של הלומדים או של הנושרים הסמויים:

דסלאי (מ): "החברים שלי הם בני נוער אתיופים. אני לא מרגיש בנוח עם חברים ישראלים, לא מנסה ליצור קשרים עם ישראלים. עם האתיופים אני מרגיש שמבינים נוח ובטוח, אני הכי מבסוט להיות איתם".

לסיכום, ללומדים היו מעט קשרים חברתיים עם בני נוער שאינם ממוצא אתיופי, וגם זאת רק בשעות הלימודים. לעומתם, הנושרים הסמויים, הדגישו דווקא את הניכור מהם, את החשדנות כלפיהם ואת חוסר הנכונות ההדדית לקשר. קבוצת החברים הקרובה והמסגרת החברתית

המשמעותית שלהם מורכבת מחברים ממוצא אתיופי בלבד, הן במשך היום בבית הספר והן בבילוי בשכונה. אפילו החברים הווירטואליים בפייסבוק הם מבני העדה. הנושרים הסמויים מדווחים שהם חשים שונים מהישראלים הוותיקים, ולתחושתם גם הישראלים הוותיקים חשים כך. הם לא סומכים על הישראלים, לא מבקרים בבתיהם ולא מארחים אותם. רובם ציינו שמקורה של העדפה זו ביכולת להתחבר וליצור קשר קרוב עם מישהו דומה, אך הם לא יכלו או לא רצו לתת הסבר מעמיק יותר להתבדלות.

בני נוער המנותקים מתאפיינים בדפוס קשרים חברתיים שכמעט אינו כולל מי שאינו ממוצא אתיופי. גם מדבריהם עולה תחושת חשדנות, לעיתים אף כלפי חבריהם מאותו מוצא. תחושות אלה גורמות לנתק בינם ובין הישראלים וגורמות להם להסתגר בחברתם של בני אותו המוצא, ולא לנסות להרחיב את המעגל החברתי שלהם.

• תוך בדיקת הקשר בין נשירה לרשת החברתית של בני הנוער, עלה גם הנושא של בילוי שעות פנאי. אומנם נושא זה לא נבדק מלכתחילה, ולכן אין הוא מוזכר ברקע התאורטי, אך הוא מוצג ונידון כאן בשל חשיבותו, כפי שהוא עלה בשיחות עם בני הנוער והרלוונטיות לתופעה הנחקרת.

בני הנוער הלומדים דיווחו על פעילויות פנאי נורמטיביות בעיקרן: מסגנאו (ל): "חוזר מבית הספר, רוב הזמן אני מתיישב מול המחשב לכמה שעות, קובע עם חברים לשחק כדורגל או יורדים למטה או שהולכים לאחד הבתים של החברים ומעבירים את הזמן עד שבע שמונה, חוזר הביתה, מתקלח, אוכל ארוחת ערב, צופה בטלוויזיה והולך לישון עם ספר". בניגוד ללומדים, הנושרים הסמויים תיארו דפוסי בילוי המתאפיינים בהתנהגויות לא נורמטיביות: פלגו (ב): "אני אוהבת לשמוע מוסיקה אמהרית, אנגלית, מזרחית. אני עובדת שלוש פעמים בשבוע אחר הלימודים. בימים שאני בבית, אני אוהבת לשבת עם אימא, לשתות בונה [קפה אתיופי]. בשעות הערב אנחנו החברות אוהבות לשתות משקאות חריפים. אפשר לומר לפחות שלוש פעמים בשבוע. בסוף שבוע יותר גרוע [...] אני שותה עד שאני משתכרת, זה כיף מרגישים משוחררים מהכול. שוכחים מכל הבלגן. לפעמים אני חוזרת מאוחר ולא הולכת בבוקר לבית הספר [...] או שאני באה מאוחר".

בני הנוער המנותקים תיארו דפוסי פנאי ובילוי דומים לאלו של הנושרים הסמויים: מולעלם (מ): "אני קם לקראת הצהריים, בודק אם ההורים צריכים עזרה ממני, ואם לא, הולך עם החברים, סתם יושבים ליד אחד הבניינים בערך עד שעה 3:00 לפנות בוקר [...] שמים מוסיקה, בירות, צחוקים [...] לפעמים אני גם משתכר ואז חוזר הביתה לישון עד הצהריים".

לסיכום, אפשר בנקל להבחין בקווי הדמיון שבין הרגלי הבילוי של בני הנוער המנותקים לאלה של הנושרים הסמויים. רוב המנותקים סיפרו על מסיבות במועדונים ועל בילוים עד שעות מאוחרות בסופי שבוע, אך גם באמצע השבוע, בילוים המלווים בהתנהגויות סיכון של עישון ושתייה עד כדי שכרות, ואף בהתנהגויות שמפריעות לסביבה שבה הם נמצאים (כגון, מוסיקה קולנית בשעות הלילה מתחת לבתי מגורים). לדבריהם של בני הנוער, השכרות מקנה להם ביטחון עצמי ומשכיחה צרות, והיא סממן למקובלות: "להיות גבר" או "להיות יפה". הנושרים הסמויים מודים שדפוסי הבילוי שלהם גורמים להם לתפקוד לקוי בבית הספר (איחורים ואף היעדרויות בבוקר שלאחר הבילוי). מדברי המנותקים עולה התחושה שהרגלי החיים ודפוסי הבילוי שלהם אינם מאפשרים להם מחויבויות למסגרת מקובלת של לימודים או של עבודה. לעומת זאת, בני

הנוער הלומדים דיווחו על דפוסי בילוי נורמטיביים שכללו פגישות עם חברים בשעות סבירות, גלישה באינטרנט או קריאת ספרים, דפוסי בילוי שאינם מפריעים, ואולי אף מעודדים, פעילות לימודית תקנית.

דיון ומסקנות

מחקר זה תורם נדבך נוסף לדיון המורכב על הסתגלותם של צעירים מהגרים בכלל ועל הסתגלותם של צעירים מהגרים יוצאי אתיופיה בישראל בפרט. המחקר מתמקד במטלה המרכזית של הסתגלות מתבגרים במערכת החינוך, דהיינו הסתגלות בית ספרית (Vedder & Horenczyk, 2006).

בסעיף זה נדון בממצאים המרכזיים של המחקר ובתובנות שיתרמו להבנה של נשירה בכלל, ושל נשירה בקרב מתבגרים יוצאי אתיופיה בפרט, וכן בדפוסים המובחנים בין שלוש קבוצות המחקר - לומדים, נושרים סמויים ומנותקים.

מהממצאים על התמיכה שמקבלים בני הנוער מהוריהם, עולות תובנות באשר לקשר שבין תמיכה זו לנשירה הסמויה. בספרות הנוגעת לבני נוער ממוצא אתיופי דווח כי הם חווים חוסר תמיכה מהמערכת, וכי הסביבה המשפחתית לא תמיד מספקת להם תמיכה מתאימה. הורים יוצאי אתיופיה נמנעים ממעורבות גלויה מפני שעל-פי תפיסתם התרבותית, אין להתערב בשיקולי המורה מתוך כבוד אליו ואמון בו ובסמכותו. לתפיסתם, האחריות לחינוך הילדים בבית הספר אינה מוטלת עליהם, אלא על המורה (בן-דוד, חסקי-לונטל, יורק ורונאל, 2004). הסבר אפשרי נוסף לחוסר מעורבותם של ההורים הוא שהם אינם מבינים את כללי החינוך בישראל ולפי תפיסתם אין ביכולתם לתרום (בודובסקי, דוד וערן, 1989; מינוצ'ין-איציקסון, הירשפלד, הנגבי וקריסלובסקי, 1997; סבר, 2007). מעניין לציין שבאתיופיה ההורים היו מעורבים בחינוך ילדיהם במידות שונות (מינוצ'ין-איציקסון ועמיתים, 1997), אך העלייה לישראל העמידה אותם מול מערכת שונה של ערכים ושל תפיסות חינוכיות, וגרמה לשינויים חדים בתפקידיהם (בן-עזר, 1992). במערכת החינוך הישראלית הם נתפסים כחסרים את הידע הרלבנטי לחינוך וכמי שמתנערים מאחריות לחינוך ילדיהם ומעבירים אותה למורה, אך חשוב להבין שחוסר המעורבות הגלויה של ההורים היא לא ביטוי לחוסר אכפתיות ולהתנערות מאחריות, אלא ביטוי לחוסר התאמה תרבותית ולקשיי הסתגלות. מעניין לציין שאונגר, סבר ורוזנטל (2011) מצאו שאימהות יוצאות אתיופיה, צעירות ומבוגרות, מעורבות בחינוך ילדיהן בגן הילדים. הן רואות את עצמן אחראיות לחינוכם ורואות בגננות "שותפות" באחריות לחינוך הילדים ולא אחראיות הבלעדיות לחינוכם. ואכן אם כן, לפי ג'יינס (Jeynes, 2005, 2007), ציפיות הוריות עשויות להיות המרכיב המכריע ביותר של מעורבות הורים. הסבר אפשרי לממצא זה הוא שלציפיות יש השפעה מחלחלת ועקבית לאורך שנות גידול של הילד.

למרות הדיווחים של בני הנוער בשלוש קבוצות המחקר על כך שיחס המערכת והמורים כלפי בני הנוער ממוצא אתיופי משולב בתפיסות של אפליה, זוהו דפוסים שונים של תפיסות אודות אפליה בקרב בני הנוער משלוש הקבוצות. בני הנוער שבנשירה סמויה דיווחו על חוויות של אפליה ברמה אישית שחוו במערכת החינוך, והרבו לספר על חוויות של אפליה ברמה קבוצתית שהיו פוגעניות ומשפילות עקב היותם יוצאי אתיופיה. בני הנוער המנותקים סיפרו על יחס מנוכר בעברם בבית הספר, שבו נתקלו באפליה חמורה הן קבוצתית והן אישית מצד כל המערכת הבית ספרית. זאת בשונה מהיחס החיובי והמכבד כלפיהם מצד המערכת החינוכית ביחידות לקידום נוער

שמטפלות בנוער מנותק. בדברי בני הנוער הלומדים נמצא שוני בין תפיסת אפליה ברמה אישית ובין תפיסת אפליה ברמה הקבוצתית. למרות שרובם ציינו שקיימת אפליה על רקע קבוצתי מצד המורים כלפי תלמידים ממוצא אתיופי, רובם ציינו שהם לא חוו אותה באופן אישי. כמו כן, לדבריהם, דפוס האפליה האישית בא לידי ביטוי רק אצל מורים בודדים.

באשר לקשרים חברתיים, הנושרים הסמויים, שכאמור נמצאים עדיין במערכת החינוכית הפורמלית, לא ציינו בחיוב קשרים עם חברים שאינם ממוצא אתיופי, והדגישו דווקא את הניכור ואת החשדנות כלפיהם וכן את חוסר הנכונות ההדדית לקשר כזה. קבוצת החברים הקרובה והמסגרת החברתית המשמעותית שלהם כוללת חברים ממוצא אתיופי בלבד.

בדומה לנושרים הסמויים, אם כי במידה מוקצנת יותר, המנותקים ציינו שאין להם כמעט חברים שאינם ממוצא אתיופי. גם בתיאור פעילויות הפנאי שלהם (שבחלקן גובלות בהתנהגויות סיכון), נמצא שהן התבצעו בחברת חברים ממוצא אתיופי בלבד. הם הדגישו את חוסר הרצון להתחבר עם חברים שאינם ממוצא אתיופי, לעומת תחושת נינוחות בקשרים עם חברים מאותו מוצא. גם מדבריהם עולה תחושת חשדנות כלפי הישראלים, ולעיתים אף כלפי חבריהם הנוכחיים מקבוצת המוצא. לעומת שתי קבוצות אלו, הלומדים ציינו קשרים חברתיים שמצביעים על יותר פתיחות כלפי בני נוער שאינם ממוצא אתיופי, בעיקר במהלך שעות הלימודים.

ההסבר של הנושרים הסמויים לחוסר הקשר עם חברים ישראלים התבסס על הבדלים תרבותיים והדגשת השונות בינם ובין ישראלים ותיקים. בדבריהם ניכרו ניכור וחוסר אמון. ממצאים אלה תומכים בממצאי מחקרים אחרים בקרב עולים מאתיופיה ועולים מחבר העמים (למשל, אדלשטיין ובר-המבורגר, 2003; כאהן-סטרבצ'ינסקי עמיאל, לוי וקונסטנטינוב, 2012; פישמן, איזיקוביץ, מ'ש, תורג'מן ומימון, 2003; ריץ', 1996; שבתאי, 2001; שבתאי ויבלברג, 2011; שטרית, 2006; Slonim-Nevo & Sharaga, 1997; Vega, Houry, Zimmerman, Gil & Warheit, 1995), המצביעים על מערכת קשרים מוגבלת של קבוצות אתניות של מהגרים עם חברים מהחברה הקולטת לעומת קשרים מרובים עם חברים מאותו מוצא.

לפי ממצאי המחקר הנוכחי, התלמידים הלומדים דיווחו על יותר קשרים עם חברים ישראלים ותיקים, ואילו הנושרים הסמויים והמנותקים דיווחו על פחות קשרים עם חברים ישראלים ותיקים ועל קשרים כמעט בלעדיים עם חברים מקבוצת המוצא שלהם. אם כן, ייתכן שהרשת החברתית הרחבה יותר של הנושרים הסמויים עם חברים ישראלים ותיקים (לעומת הנושרים), היא אחת הסיבות להיותם עדיין במערכת ולא נשירתם ממנה. חיזוק להסבר זה ניתן למצוא גם אצל שטרית (2006), שמצא כי רשת חברתית הכוללת גם חברים ישראלים ולא רק חברים מבני העדה, מדרבנת להצלחה ומצמצמת נשירה מן המערכת.

מסקנות עיוניות ויישומיות והמלצות למחקרי המשך

ממצאי מחקר זה עשויים לתרום משמעותית להבנת האפיונים והגורמים של נשירה סמויה ממערכת החינוך, במיוחד בקרב עולים ממוצא אתיופי בישראל. הגדרת קבוצת בני הנוער שבנשירה סמויה כקבוצה ייחודית בעלת מאפיינים משלה, הנבדלת במאפייניה מקבוצת בני נוער הלומדים ומבני נוער המנותקים, מהווה תרומה עיונית לידע בתחום.

ממצאי המחקר מצביעים על דפוסים של תפיסת אפליה קבוצתית ואישית מצד מערכת בית הספר בכלל, ומצד המורים בפרט, וכן על רמות שונות של ביצוע מטלות בית ספריות והיעדרויות מבית הספר. בעקבות כך, מן הראוי שמערכת החינוך הפורמלית תעודד פעילות יזומה בקרב

מורים לבחינת עמדותיהם כלפי בני נוער ממוצא אתיופי ולהפחתת סטריאוטיפים עליהם. אומנם קיימות מספר תוכניות העוסקות בכך, אך אין בכך די הן מבחינת היקף הנושאים שבהן הן עוסקות והן מבחינת היקף מספר המשתתפים בהן. כמו כן, חשוב שהשתלמויות בנושאים אלה יתקיימו בתדירות גבוהה ולאורך זמן. חשוב שהשתלמויות אלו ייכללו עיסוק בתרבות האתיופית ובקודים התרבותיים של העדה.

למחקר הנוכחי תרומה חשובה נוספת בהבחנה שבין מערכת התמיכה הבית ספרית ובין מערכת התמיכה המשפחתית. ממצאי המחקר מדגישים את החשיבות הגבוהה יחסית של תמיכה מצד המשפחה, ובפרט מצד ההורים, בהשאתם של תלמידים נושרים סמויים במערכת החינוך ובהפחתת הנשירה הגלויה. כנראה שההשפעה של עידוד מצד הורים מפצה על היעדר תמיכה מצד מורים. מכאן נגזרת תרומה מעשית נוספת של המחקר, ולפיה יש לערב את הוריהם של בני נוער בכלל ושל בני נוער עולים בפרט בוועדות העוסקות בענייניהם, ולשתף אותם בהחלטות הקשורות לילדיהם. מומלץ ליזום מפגשים בין ההורים הוותיקים ובין ההורים העולים, שכן מפגשים אלה יכולים לזמן דיאלוג והיכרות הדדית היכולים לתרום לשילוב ההורים החדשים בחברה. אם יש צורך, מומלץ להיעזר במתורגמנים. חשוב אפוא לפתח תוכניות התערבות שבהן מנחים דוברי אמהרית יקנו להורים יוצאי אתיופיה כלים להגברת מעורבותם בלימודים של ילדיהם, להגברת העידוד והתמיכה שלהם בילדיהם ולפיתוח ציפיות חיוביות מהם.

במחקר נמצא דפוס ולפיו בני הנוער ממוצא אתיופי נוטים להתחבר עם בני נוער מאותה קבוצת מוצא, וממעטים לקיים קשרים עם ישראלים ותיקים. רוב התוכניות והמסגרות שמשרד החינוך מפעיל במסגרת החינוך הלא פורמלי, כגון תנועות נוער, תוכניות לפיתוח מנהיגות וחוגי העשרה במתנ"סים, וכן תוכניות שמפעילים משרדי ממשלה אחרים, כגון שיקום שכונות של משרד הקליטה, מכוונות לפעילות תוך-קהילתית הומוגנית מבחינת משתתפיה, כלומר, על טהרת יוצאי אתיופיה. אין כמעט תוכניות שמטרתן שילוב של יוצאי אתיופיה עם ישראלים ותיקים. ממצאי המחקר מצביעים על החשיבות של פיתוח תוכניות התערבות הטרזוגניות מבחינת משתתפיהן אשר תעסוקנה בחינוך לרב-תרבותיות במטרה לפתח אצל התלמידים תחושת אמפתיה כלפי השונה תוך שמירה על הייחודיות התרבותית של כל יחיד ויחיד. מגע כזה עשוי גם להפחית את תחושת הזרות והניכור של מתבגרים יוצאי אתיופיה ולעודד אותם ליצור קשרים חברתיים בין-קבוצתיים. תמיכה של דמויות סמכותיות חשובות, כגון מנהיגים קהילתיים, מנהלים, מורים והורים, עשויה להעצים את ההשפעות של המגע הבין-קבוצתי.

מחקר זה מהווה רק צעד ראשון לקראת הבנה מקיפה של תופעת הנשירה בכלל, ובמיוחד הנשירה הסמויה. להלן כמה כיוונים למחקרי המשך העשויים להרחיב ולהעמיק את ההבנה בסוגיה זו. לאור הממצאים שהתקבלו במחקרנו בקשר למתבגרים ממוצא אתיופי, מומלץ לחקור גם קבוצות מיעוט אחרות, כגון עולים מברית המועצות לשעבר ותלמידים מהמגזר הערבי. כמו כן, מומלץ להרחיב את טווח הגילאים של אוכלוסיית המחקר, ולחקור את התופעה כבר בחטיבות הביניים, זאת מכיוון שככל שזיהוי הנשירה הסמויה ייעשה בגיל מוקדם יותר, קיים סיכוי טוב יותר למנוע את נשירתם בפועל של התלמידים.

לאור ממצאיו של ג'יינס (Jeynes, 2005, 2007) חשוב לחקור גם את ההיבטים הסמויים של מעורבות הורית, כגון ציפיות הורים מילדיהם, שכן ייתכן שבדיקה כזו תיתן הסבר מעמיק להבדלים בהתנהגות האקדמית ובנשירה של בני נוער. ואכן במחקר הנוכחי, שבו לא נבדקו ציפיות של

הורים והתקשורת שלהם עם ילדיהם, לא נמצאו הבדלים בין שלוש קבוצות המחקר במדד מעורבות הורים.

רשימת מקורות

- אדלר, ח' (1980). דו"ח הוועדה לאלטרנטיבות חינוכיות וטיפוליות לבני נוער שמחוץ למסגרות הלימוד וההכשרה. ירושלים: משרד החינוך והתרבות.
- אדלשטיין, א' (2000). דפוסי עבריינות וסטייה חברתית בקרב יוצאי אתיופיה בישראל. עבודה לקבלת תואר דוקטור. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- אדלשטיין, א' ובר-המבורגר, ר' (2003). דפוסי השימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים בקרב בני נוער יוצאי אתיופיה בישראל. ירושלים: הרשות למלחמה בסמים והאוניברסיטה העברית.
- אונגר, ל', סבר, ר', ורוזנטל, מ' (2011). "שלוש שקיות צ'יפס גדולות": מעורבותן של אימהות עולות מאתיופיה בחינוך ילדיהן בגן הילדים הישראלי. הרצאה בכנס "חינוך בחברה מרובת תרבויות", באר שבע: מכללת קיי.
- אלבוים, א' (1997). צעירי ביתא-ישראל: הוראה ולמידה. בתוך א' עמיר, א' זהבי ור' פרגאי (עורכים). שורש אחד וענפים רבים: סיפורי קליטתם של בני נוער מאתיופיה בעלית הנוער (עמ' 172-187). ירושלים: מאגנס.
- בודובסקי, ד', דוד, י' וערן, י' (1989). מנהגים ותרבות: השלכות לפיתוח קשר מקצועי. ירושלים: אסי, משאבים קהילתיים.
- בן-אליעזר, א' (2005). כושי סמבו, "ביל-ביל-במבו": כיצד יהודי הופך שחור אתיופיה בארץ מובטחת. ירושלים: מכון ון-ליר.
- בן-דוד, ב', חסקי-לוונטל, ג', יורק, א' ורונאל, א' (2004). ההתנדבות עובדת: ממצאי מחקר על מתנדבים והתנדבות במרכזי מידע וייעוץ לנוער "הפוך על הפוך". המוסד לביטוח לאומי והמרכז הבין-תחומי לחקר מדיניות וטיפול בילדים ונוער באוניברסיטת תל-אביב. נדלה מאתר עמותת עלם: [http://www.elem.org.il/lm/files/articlefile_1127047849766.pdf/](http://www.elem.org.il/lm/files/articlefile_1127047849766.pdf)
- בן עזר, ג' (1992). כמו אור בכד: עלייתם וקליטתם של יהודי אתיופיה בישראל 1977-1985. בן-שמך: מודן.
- גולן-קוק, פ', הורביץ, ת' ושפטיה, ל' (1987). הסתגלות התלמידים העולים מאתיופיה למסגרת בית הספר. ירושלים: המכון לחקר טיפוח בחינוך, האוניברסיטה העברית.
- הדו"ח השנתי של עמותת עלם (2012). <http://www.elem.org.il/wp-content/uploads/2013/04>
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2012). שנתון סטטיסטי לישראל 2012. ירושלים.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2015). שנתון סטטיסטי לישראל 2015. ירושלים.
- וורקו-מנגסטו, ו' (2015). מתבגרים יוצאי אתיופיה במעבר בין תרבותי: תפיסות אפליה נתפסת, תמיכה מהסביבה ונשירה ממערכת החינוך. עבודה לקבלת תואר דוקטור. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- וילצ'ק-אביעד, י' (2005). הקשר שבין משתנים סוציו-פסיכולוגיים לבין אינטראקציה חינוכית נורמטיבית בקרב עולי אתיופיה ועולי חבר העמים. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- טרבלסי-חדד, ת' (2002). תלמידים אתיופים? יש לי יותר מדי. ידיעות אחרונות, 2 יולי 2002.
- יולמה, ש' (1993). הדרך לירושלים. תל-אביב: הוצאה פרטית.
- כאהן-סטרבצ'נסקי, פ', עמיאל, ש', לוי, ש' וקונסטנטינוב, ו' (2012). בני נוער יוצאי אתיופיה וברית-המועצות לשעבר: עולים ובני עולים – דמיון ושוני. ירושלים: מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ומרכז אנגלברג לילדים ונוער.

- כהן-נבות, מ', אלנבוגן-פרנקוביץ, ש' וריינפלד, ת' (2001). הנשירה הגלויה והסמויה בקרב בני נוער. ירושלים: הכנסת וג'וינט-מכון ברוקדייל.
- כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל (2005). התוכנית הלאומית לחינוך: כי לכל ילד מגיע יותר. ירושלים: משרד החינוך, האגף לחינוך ממלכתי דתי.
- לב ארי, ל' ולרוך, ד' (2012). סטודנטים יוצאי אתיופיה במכללה אקדמית לחינוך: שילוב או בידול? הגירה, 1, 153-128.
- להב, ח' (2000). נוער בסיכון: התופעה בפרספקטיבה. מניתוק לשילוב, 10, 17-8.
- מינוצ'י-איציקסון, ש', הירשפלד, ר', הנגבי, ר' וקריסלובסקי, ד' (1997). תפקידים משפחתיים אצל עולי אתיופיה – שינוי והתמחדדות. בתוך: א' עמיר, א' זהבי ור' פראגי (עורכים), שורש אחד וענפים רבים: סיפורי קליטתם של בני נוער מאתיופיה בעליית הנוער (עמ' 67-98). ירושלים: מאגנס והאוניברסיטה העברית.
- סבר, ר' (2002). נושרי ההשכלה בישראל בזיקה לקליטת עלייה. ירושלים: המרכז לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- סבר, ר' (2007). דו"ח נוער העדה האתיופית בישראל: תמונת מצב. ירושלים: שתיל.
- סער, ר' (2002). ביה"ס דחה תלמיד בנימוק: יש לי יותר מדי אתיופים. הארץ, 30.6.2002.
- פישמן, ג', איציקוביץ, צ', מש, ג', תורג'מן, ח' ומימון ד' (2003). השפעות ההסתגלות התרבותית והחברתית על התנהגויות עברייניות של בני נוער מהגרים מברית המועצות לשעבר בגרמניה ובישראל: ממצאים ראשוניים. חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- צבר-בן יהושע, נ' (1990). המחקר האיכותי בהוראה ולמידה. תל-אביב: מסדה.
- קור-דבדוביץ, פ' (2011). השתלבות יוצאי אתיופיה במערכת החינוך. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
- ריץ, י' (1996). המצב החברתי של תלמידים עולים מחבר העמים בבית הספר בישראל. מורשתנו, 1, 260-253.
- שבתאי, מ' (2001). בין רגאי לראפ: אתגר ההשתייכות של נוער יוצא אתיופיה בישראל. תל-אביב: צ'ריקובר.
- שבתאי, מ' ויבלברג, י' (2011). סיכום ממצאי הלמידה הממוקדת של בני נוער יוצאי אתיופיה המשתתפים בפעילויות הרשות הלאומית למלחמה בסמים ואלכוהול. ירושלים: הרשות הלאומית למלחמה בסמים ואלכוהול.
- שטרית, א' (2006). תהליכי תירבות והסתגלות ללימודים ולחברה של מתבגרים יוצאי אתיופיה בכפרי הנוער הממ"ד. עבודה לקבלת תואר דוקטור. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- שקדי, א' (2003). מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תיאוריה ויישום. תל-אביב: רמות.
- Aboud, F.E., & Amato, M. (2001). Developmental and socialization influences on intergroup bias. In: S.L. Gaertner (Ed.), *Blackwell handbook of social psychology: Intergroup processes* (pp. 65–88). Malden, MA: Blackwell.
- Alfaro, E.A., Umaña-Taylor, A.J., Gonzales-Backen, M., Bámaca, M.Y., & Zeiders, K. (2009). Discrimination, academic motivation, and academic success among Latino adolescents. *Journal of Adolescence*, 32, 941-962.
- Aloise-Young, P.A., & Chavez, E.L. (2002). Not all school dropouts are the same: Ethnic difference in the relation between reasons school and adolescent substance use. *Psychology in the Schools*, 39, 539-547.

- Audas, R., & Willms, J.D. (2001). *Engagement and dropping out of school: A life-course perspective*. Hull, QC, Canada: Applied Research Branch, Strategic Policy, Human Resources Development Canada.
- Barnes, G.M., Reifman, A.S., Farrell, M.P., & Dintcheff, B.A. (2000). The effects of parenting on the development of adolescent alcohol misuse: A six-wave latent growth model. *Journal of Marriage and Family, 62*(1), 175-186.
- Beauvais, F., Chavez, E.L., Oetting, E.R., Deffenbacher, J.L., & Cornell G.R. (1996). Drug use, violence, and victimization among White American, Mexican American, and American Indian dropouts: Students with academic problems and students in good academic standing. *Journal of Counseling Psychology, 43*, 292-299.
- Ben-David, A., & Tirosh Ben-Ari, A.T. (1997). The experience of being different: Black Jews in Isreal. *Journal of Black Studies, 27*, 510-528.
- Bond, L., Butler, H., Thomas, L., Carlin, J., Glover, S., Bowes, G. et al., (2007). Social and school connectedness in early secondary school as predictor of late teenage substance use, mental health, and academic outcomes. *Journal of Adolescent Health, 40*(4), 357.
- Chatterji, P., & DeSimone, J. (2005). *Adolescent drinking and high school dropout*. National Bureau of Economic Research, Inc, NBER Working Papers: 11337.
- Chavous, T.M., Harris, A., Rivas, D., Helaire, L., & Green, L. (2004). Racial stereotypes and gender in context: An examination of African American college student adjustment. *Sex Roles, 51*, 1-16.
- Chrysochoou, X. (2004). *Cultural diversity: Its social psychology*. Malden, Mass: Blackwell.
- Cook, P.J., & Hutchinson, R. (2006). *Smoke signals: Adolescent smoking and school continuation*. National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper, No. 12472.
- DeGarmo, D.S., & Martinez, C.R., Jr. (2006). A culturally informed model of academic wellbeing for Latino youth: The importance of discriminatory experiences and social support. *Family Relations, 55*, 267-278.
- Dick, D.M., Viken, R., Purcell, S., Kaprio, J., Pulkkinen, L., & Rose, R.J. (2007). Parental monitoring moderates the importance of genetic and environmental influences on adolescent smoking. *Journal of Abnormal Psychology, 116*(1), 213-218.
- Dupper, D.R. (1993). Preventing school dropouts: Guidelines for school social work practice. *Social Work in Education, 15*(3), 141-149.
- Franklin, C., McNeil, J.S., & Wright, R. (1991). The effectiveness of social work in an alternative school for high school dropouts. *Social Work with Groups, 14*(2), 59-73.
- Fredricks, J.A., Blumenfeld, P.C., & Paris, A.H. (2004). School engagement: Potential of the concept, state of the evidence. *Review of Educational Research, 74*(1), 59-109.
- Ge, X., Natsuaki, M.N., & Conger, R.D. (2006). Trajectories of depressive symptoms and stressful life events among male and female adolescents in divorced and non-divorced families. *Development and Psychopathology, 18*, 253-273.
- Haan, N. (2006). Problem behavior as growth in adolescents. *PsyCRITIQUES, 2006*. Originally Published in *Contemporary Psychology: APA Review of Books, 1978, 23*(11), 925-926.
- Hetherington, E.M. (2003). Should we stay together for the sake of children? In: E.M. Hetherington (Ed.), *Coping with divorce, single parenting and remarriage: A risk and resiliency perspective* (pp. 93-116). Mahwah ,NJ: Erlbaum.

- Hodson, G., & Esses, V.M. (2002). Distancing oneself from negative attributes and the discrimination discrepancy. *Journal of Experimental Social Psychology, 38*, 500-507.
- Jasinskaja-Lahti, I., & Liebkind, K. (2001). Perceived discrimination and psychological adjustment among Russian-speaking immigrant adolescents in Finland. *International Journal of Psychology, 36*(3), 174-185.
- Jeynes, W. (2005). A meta-analysis on the relation of parental involvement to urban elementary school student academic achievement. *Urban Education, 40*, 237-269.
- Jeynes, W. (2007). The relationship between parental involvement and urban secondary school student academic achievement: A meta-analysis. *Urban Education, 42*(1), 82-110.
- Lamb, S., & Markussen, E. (2011). School dropout and completion: An international perspective. In: S. Lamb, A. Markussen, R. Teese, N. Sandberg & J. Polesel (Eds.), *School Dropout and completion: International comparative studies in theory and practice* (pp. 1-21). Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer.
- Lamb, S., Markussen, A., Teese, R., Sandberg, N., & Polesel, J. (Eds.). (2011). *School dropout and completion: International comparative studies in theory and practice*. Dordrecht: Springer.
- Liebkind, K., Lahti, I., & Solheim, E. (2004). Cultural identity, perceived discrimination and parental support as determinants of immigrant`s school adjustment: Vietnamese youth in Finland. *Journal of Adolescent Research, 19*(6), 635-656.
- Newman, S. (1985). Ethiopian Jewish absorption and the Israeli response: A two way process. *Israel Social Science Journal, 3*(1-2), 104-111.
- Otten, R., Harakeh, Z., Vermulst, A.A., Van den Eijnden, R., & Engels, R. (2007). Frequency cognitions and smoking onset. *Psychology of Addictive Behaviors, 21*(1), 1-12.
- Parker, J.D.A., & Endler, N.S. (1996). Coping and defense: A historical overview. In: M. Zeidner & N.S. Endler (Eds.), *Handbook of coping: Theory, research, applications* (pp. 3-23). New York: Wiley.
- Rosenblum, S., Goldblatt, H., & Moin, V. (2008). The hidden dropout phenomenon among immigrant high-school students: The case of Ethiopian adolescents in Israel – A pilot study. *School Psychology International, 29*(1), 105-127.
- Ruggiero, K.M. (1999). The personal/group discrimination discrepancy: Extending Allport's analysis of targets. *Journal of Social Issues, 55*, 519-536.
- Rumberger, R.W. (2004). Why students drop out of school? In: G. Orefield, (Ed.), *Dropouts in America: Confronting the graduation rate crisis* (pp. 131-155). Cambridge MA: Harvard Education Press.
- Sam, D.L., & Virta, E. (2003). Intergenerational value discrepancies in immigrant and domestic families and their impact on the psychological adaptation. *Journal of Adolescence, 26*, 213-231.
- Simons-Morton, B., Chen, R., Abroms, L., & Haynie, D.L. (2004). Latent growth curve analyses of peer and parent influences on smoking progression among early adolescents. *Health Psychology, 23*(6), 612-621.
- Slonim-Nevo, V., & Sharaga, Y. (1997). Attitudes and behavior: A comparison of immigrant and not immigrant adolescents in Israel. *Child and Adolescent Social Work Journal, 14*(4), 251-269.

- Sultana, R.G. (2006). *Facing the hidden drop-out challenge in Albania* (Evaluation report of hidden drop-out project piloted in basic education in 6 prefectures of Albania, 2001-2005). Retrieved from: <www.unicef.org/albania/HDO_new_eng_2006.pdf>.
- Tam, F.W., Zhou, H., & Harel-Fisch, Y. (2012). Hidden school disengagement and its relationship to youth risk behaviors: A cross-sectional study in China. *International Journal of Education*, 4(2), 87-106.
- Thomas, J.M. (2006). Evaluation of a community-based tutoring and mentoring program: Academic achievement, responsibility and pro-social behavior. *The Sciences and Engineering*, 6(3), 17-19.
- Thompson, D.R., Iachan, R., Overpeck, M., Ross, J.G., & Gross, L.A. (2006). School connectedness in the health behavior in school-aged children study: The role of student, school, and school neighborhood characteristics. *Journal of School Health*, 76, 379-386.
- Vedder, P., & Horenczyk, G. (2006). Acculturation and the school. In: D.L. Sam & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp. 419-438). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Vega, W.A., Houry, E.L., Zimmerman, R.S., Gil, A.G., & Warheit, G.J. (1995). Cultural conflicts and problem behaviors of Latino adolescents in home and school environments. *Journal of Community Psychology*, 23, 167-179.
- Walsh, S.D., & Tuval-Mashiach, R. (2012). Ethiopian emerging adult immigrants in Israel: Coping with discrimination and racism. *Youth & Society*, 44, 49-75.

הסנדלר הולך יחף: חוויותיהן של קלינאיות תקשורת עולות חדשות, בדרך לבניית זהות מקצועית בארץ

אורלי אלשיך

תקציר

עולים חדשים שנחתו זה עתה על אדמת ארץ ישראל יורדים מהמטוס נרגשים, מנפנים בדגל ישראל, מלאי תקווה...

ההגירה היא כיום תופעה ההולכת ומתעצמת, ובכך מעצבת את המפה החברתית, הפוליטית והתרבותית של העולם. ההאצה במגמות ההגירה הגלובלית יוצרת חברות הטרוגניות מבחינה תרבותית (מיכאל, סבר ותמיר, 2004). המהגר לישראל – "העולה" – נתפס כיהודי החוזר למולדתו ההיסטורית לאחר גלות. מיתוס העלייה מונע מאיתנו להכיר בעובדה שהגירה היא אירוע קשה ומשנה חיים (מירסקי, 2005). אחרי מאות שנות גלות היהודים חוזרים לביתם ההיסטורי, לא תמיד מרצונם, והחלום על השתלבות בחברה החדשה מתנפץ בגלל קושי שפתי. זה נכון עבור כל עולה חדש, ומשמעותי עוד יותר עבור עולים חדשים בעלי מקצועות הקשורים לשפה.

במחקר זה השתתפו חמש קלינאיות תקשורת עולות חדשות שעבורן עברית אינה שפת אם. ניתן לזהות שהן מחלקות את חוויותיהן בתהליך בניית הזהות המקצועית והחברתית בארץ תוך כדי התייחסות והשוואה בין 'שם' ו'פה'; 'אז' ו'עכשיו'; 'אני' ו'הם'. אלו מילים קטנות ומשמעותיות עבור כל אדם, על אחת כמה וכמה כאשר מדובר בעולה חדש, אשר עבורו הן מחברות עבר והווה, ומעמידות את ה'אני' הפרטי מול 'רבים' בחברה חדשה עם תרבות שונה ושפה זרה. סיפוריהן של המשתתפות מאפשרים לבחון את חוויותיהן ואת התהליכים האישיים שעברו בדרך לבניית זהות מקצועית בארץ. על מנת לחקור את הנושא נבחרה שיטת המחקר הנרטיבי, המתרכז ביצירת משמעות וזהות. המחקר מתבסס על ניתוח של חמישה סיפורים של קלינאיות תקשורת עולות חדשות. המסגרת התאורטית במחקר זו מתייחסת לשלושה תחומי ידע: הגירה, עלייה וקליטה, תפקידם של קלינאי התקשורת.

ממצאי המחקר מתמקדים בכל סיפור באופן ייחודי. ניתוח הנתונים העלה כי הן חשות תחושה דומה של זרות ושונות כפי שהרגישו בגלות. התקופה שקדמה לעלייה ואירועים אנטישמיים משפיעים על הרצון להסתדר בארץ המובטחת, להתקדם ולהיות חלק ממנה למרות הקשיים, ולעבוד במקצוע. מסקנות המחקר מצביעות על תהליך מקצועי לא פשוט שעשו בדרך להגשמת החלום לעבוד בארץ כקלינאיות תקשורת.

תרומתו של מחקר זה נוגעת באוכלוסיית העולים החדשים שהם בעלי מקצועות הקשורים לשפה ומתייחסת לשני מישורים: התפתחות אישית היררכית של הצרכים הבסיסיים הקשורים לעלייה וכן התפתחות מקצועית. באמצעות מודעות לתובנות שעלו מן המחקר יכלו גם הצוותים הקולטים את עולים החדשים להקשיב לקולם שלעיתים נבלע בתוך שתיקתם.

מילות מפתח: הגירה, עלייה וקליטה, זהות מקצועית

אורלי אלשיך, מכללת לוינסקי, אוניברסיטת בר-אילן

מבוא

מדינת ישראל היא מדינה קולטת עלייה שמטבע הדברים חיים בה דוברי שפות שונות (לשם, 1993). על מנת להבטיח עתיד מקצועי בארץ החדשה, חובה על המהגרים לשלוט היטב בשפת המקום. כאשר מדובר במהגרים בעלי מקצועות הקשורים לשפה העניין אף מורכב יותר. לעיתים מדובר באנשים ששנים רבות חקרו את שפת אימם, ואחד ממאפייני זהותם היה התבטאות בשפה עשירה, תקנית וברורה ולפתע הם מוצאים את עצמם עם קשיי תקשורת ברמה הבסיסית ביותר. הדבר מסובך אף יותר כאשר מדובר בקלינאי תקשורת (מרפאים בדיבור) שהם מטבע הדברים בעלי יכולת הבעה מצוינת והבנה עמוקה של תהליכים פונולוגיים ותחביריים של שפה, ברמה כזו שיש ביכולתם לטפל בילדים ובמבוגרים בעלי קושי בתחום זה.

שפה היא מדד בולט ביותר של זהות (דובינר, 2012), לכן יש לה פונקציה חשובה ביחסים הבין-אישיים. שאלות של זהות ממלאות גם תפקיד חשוב ביותר בהקשר המקצועי, לכן חשוב להראות את התהליך שעוברות מהגרות שהתמחותן כקלינאיות תקשורת נרכשה בארץ מוצאן, ובארץ ההגירה עליהן להתמודד עם שפה זרה והקשר תרבותי-מקצועי חדש תוך השתלבות בעבודת צוות רב-מקצועי במסגרות שבהן הן מועסקות.

אנשי מקצועות החינוך הם הראשונים לפגוש את העולים החדשים בארץ (קושר, בן אריה וכהן, 2011), ומחקר מסוג זה עשוי לתת כלים ולתרום לאנשי המקצוע להבין טוב יותר את קשייהם של עולים בכלל ועולים בעלי מקצועות הקשורים לשפה בפרט. חשוב לשקף את החוויות וההתלבטויות שעוברים מהגרים על מנת לגרום לכך שתהליכים אלו יקלו על מהגרים ועל הצוותים שמטפלים בהם.

שאלת המחקר שעולה מדברים אלה היא: מהן חוויותיהן של קלינאיות תקשורת מהגרות בדרך לבניית זהות מקצועית בארץ החדשה וכיצד הן משתלבות במערכת החינוך הישראלית.

סקירת ספרות

סקירת הספרות המוצגת להלן מתייחסת לתחומים הקשורים לנושא הנחקר וביניהם הגירה, עלייה וקליטה ותפקידם של קלינאי תקשורת.

הגירה, עלייה וקליטה

ההגירה היא כיום תופעה כלל עולמית ההולכת ומתעצמת, ובכך מעצבת את המפה החברתית, הפוליטית והתרבותית של העולם. ההאצה במגמות ההגירה הגלובלית יוצרת חברות הטרוגניות מבחינה תרבותית (מיכאל, סבר ותמיר, 2004). ההגירה היא התנתקות ממקום ומתרבות, ומעבר למקום אחר ולתרבות חדשה. הגירה מתרחשת מסיבות רבות ושונות. מדינת הגירה היא בעצם חברה המורכבת ממספר רב של קבוצות אתניות-תרבותיות ומהווה חברה רב-תרבותית במובן הדמוגרפי שלה. בתהליך ההגירה מתרחשים שני תהליכים: חציית גבולות טריטוריאליים, לאומיים ותרבותיים, וכן הבניה מחדש של אותם גבולות בתהליך של חיפוש אחר השתייכות וניסיון למיקום ולהתחברות מחדש (לרנר, 2003). מהגרים נתקלים בתסכולים, במגבלות פנימיות וחיצוניות תוך שהם נמצאים בסביבה זרה. הם נתונים במצב נפשי מיוחד ההופך אותם חסינים. חסינות זו מעניקה להם טווח זמן לשם רכישת מיומנויות חדשות, תרגולן וביסוסן. זמן התרגול תלוי במגוון גורמים של אישיים. בזמן הזה משתכללות היכולות החדשות, משתפרות ההתמצאות והשליטה בסביבה החדשה. לאחר תקופה זאת מהגרים מרגישים תחושות הדומות לאבל ושכול. ה"אבל" מביט

בתצלומים ישנים, נזכר בחוויות המשותפות לו ול"נפטר", הוא מצפה שזה ישוב בכל רגע כאילו לא אירע דבר. המהגרים מנסים לבטל את האובדן, אך ניסיונותיהם נידונים לכישלון ומעוררים תסכול וכעס. הכעס מופנה כלפי הסביבה החדשה הגורמת להם תחושת זרות וחוסר אונים (מירסקי, 2005). תהליכים אלה משפיעים על זהותו החברתית של האדם.

זהות החברתית של הפרט מבטאת את המאפיינים שהוא חולק עם אחרים וקשורה בהשתייכותו לקבוצות חברתיות שונות, כאשר מאפייני הקבוצה ומשמעותה עבור האדם משפיעים על תפיסתו העצמית. כל אדם שייך למספר קבוצות חברתיות, ביניהן משפחתו, עמו וקבוצת העיסוק שלו. משמעות ההשתייכות לכל אחת מהקבוצות משפיעה על זהותו. אחד ההיבטים של זהות חברתית היא הזהות האתנית (טור-כספא, פרג ומיקולינסר, 2004). בהקשר לכך המונח הזדהות פירושו הפגנה של השתייכות לקבוצה אתנית מסוימת. חלק מתהליך הזדהות כולל גם קבלת הערכים והנורמות של הקבוצה עימה מזדהים כקווים מנחים ומעצבים את אישיות הפרט המזדהה ואת התנהגותו (רבהון, 2001).

זהות חברתית, טוען כהן (2006), עוסקת בתשובה המשותפת של מספר משמעותי של אנשים לשאלה "מי אנחנו?". התשובה לשאלה זו קשורה בתודעת שייכות, זיכרון היסטורי, תחושת גורל, תפיסות, אמונות, ערכים, אורחות חיים, דפוסי התנהגות ועוד כיוצא באלה. תשובה זו מכוונת לעבר, להווה ולעתיד, והיא מהותית לעצם הגדרתה העצמית ולקיומה של כל קבוצה מובחנת. הזהות הקולקטיבית היא הצופן החברתי-תרבותי-ערכי המשותף לקבוצת אנשים.

התפיסה הרואה את הזהות כהבניה, טוענת שזהותם של בני אדם היא הסיפורים שהם מספרים לעצמם בתוך הקשרים היסטוריים, תרבותיים וחברתיים שבתוכם הם חיים. סיפורים אלו מהווים חלק מתהליך עיצוב והבניית הזהות (שגיא, 2002). חלק בבניית הזהות שייך לבחירת מקצוע. בגישה רב-ממדית שפיתח, טוען סופר (אצל קציר, שגיא וגילת, 2004) שבחירתו של הפרט בקריירה מקצועית אינה אירוע חד-פעמי אלא תהליך התפתחותי. המקצוע שהפרט בוחר מאפשר לו להביא לידי ביטוי את מכלול היכולות, התכונות וההעדפות שלו אשר מרכיבות את העצמי. לכן יש להתייחס להיבט החברתי שכן המקצוע הוא אחד התפקידים החברתיים שממלא הפרט, במקביל לתפקידים אחרים, והבחירה במקצוע מושפעת מהזיקה בין מילוי תפקידים אלה למילוי התפקידים האחרים. זהות עצמית היא היבט אישיותי המתפתח ביחסי הגומלין של הפרט עם סביבתו בהקשר ובנקודת זמן נתונים. על-פי תפיסה זו, זהות מקצועית מתעצבת בתהליך מתמשך שמשלב את הפן האישי ואת הפן המקצועי של המורה (עזר, 2004).

סיכומו של דבר, תהליך עיצוב הזהות נעשה תוך מפגש עם ה'אחר'. ה'אחר' הזה, המציב אלטרנטיבה להגדרת הזהות של הפרט, הוא בסיס לתהליך הדינמי שבו הפרט מבנה את זהותו על מרכיביה השונים. כחלק מבניית הזהות מתמודד המהגר גם עם קשיי השפה. שפת האם של המהגר מסמלת את מכלול תרבותו והיא חלק מזהותו. שינוי שפה הוא חלק משמעותי בתהליך ההגירה, ולעיתים מהווה את הקושי העיקרי בו. ההנחה המקובלת היא כי רכישת שפה שנייה הינה כלי להתאקלמות מהירה וכי יש במידת המיומנות הלשונית בכדי להעיד על אופן ההתאקלמות. השפה מסייעת בתהליך ההיטמעות החברתית ובכך מהווה אמצעי עיקרי להנעת תהליך של הסתגלות חברתית. היא משתנה בהתאם לחברה החדשה שבה המהגר מצוי, וכך גם מעמדו והדימוי העצמי משתנים (עזר, 2004).

בהקשר של הגירה, ראוי לתת דגש מיוחד להיבט הלשוני הקשור בקשר הדוק עם תופעת ההגירה. היבט זה הוא מרכיב ייחודי בתופעת ההגירה, והוא בא לידי ביטוי באינטראקציה עם בני המשפחה ועם החברה, בהישגים נמוכים ובפערים לימודיים, בתפיסת הזהות של המהגר ובנושא הזכויות הלשוניות של מהגרים (Skutnabb-Kangas, 2008; Spolsky & Shohamy, 1999).

"הגירה" מוגדרת כמעבר ממדינה אחת לאחרת של יחיד או של קבוצה, בעוד ש"עלייה" מתייחסת ליהודים הבוחרים להקים את ביתם בישראל. לרנר (2003) טוענת כי כל המהגרים היהודים בישראל נתפסים באופן רשמי, אידיאולוגי ותרבותי כ"עולים" החוזרים הביתה למולדתם ההיסטורית ולא כזרים. לכן, המדיניות החברתית של ההגירה מעוגנת בחוקים רשמיים, בראש ובראשונה בחוק השבות, הקובע כי ישראל פתוחה בפני כל יהודי שיחפוץ להתיישב בה. מדיניות זו יוצרת ציפייה חברתית שמהגרים ישלבו בחברה הישראלית, שיקבלו את ישראל כביתם, שיהיו מחויבים ונאמנים לה, שילמדו ויאמצו את דרכי החיים המקובלות בה. המהגרים לישראל אינם שונים בהתנהגותם ובתחושותיהם ממהגרים בכל מקום אחר בעולם, אך דבר אחד מבחין בין המהגר לישראל לבין המהגר לכל מקום אחר בעולם: זכותו על-פי מגילת העצמאות, בה נקבע כי מדינת ישראל תהא פתוחה בפני כל יהודי.

המהגר לישראל נקרא "עולה" והוא נתפס כיהודי החוזר למולדתו ההיסטורית לאחר גלות בניכר ולא כזר, ותופס את עצמו מלכתחילה כשווה ליושבים בה. לאחר העלייה מתחיל תהליך הקליטה ובין המניעים להצלחתה נמצאת גם המוטיבציה. מאהר וקפלן (2001) הגדירו שלושה ממדים להתנהגות מוטיבציונית: כיוון, עוצמה ואיכות. הכיוון מתייחס לבחירה שעושה אדם בפעילות אחת ולא אחרת ובהתמידו בפעילות מסוימת גם כאשר מתעוררים במהלכה קשיים, עוצמה היא רמת ההשקעה שאדם משקיע בפעילות, והאיכות מתייחסת לאופן שבו אדם פותר בעיות, חושב ומתנהג.

התאוריה ההומניסטית של מאסלו (Maslow, 1968), מדגישה את משמעות ההתנהגות עבור האדם. בתאוריה זו נטען כי מקור המוטיבציה נעוץ בצרכים פנימיים מולדים, והיא מתמקדת בתהליכי מוטיבציה כלליים יותר כגון: ערך עצמי ומימוש פוטנציאל אישי. מאסלו (Maslow, 1968) טען שמניעי האדם הם מגוונים, והוא חילק אותם לשתי קטגוריות עיקריות: מניעי חסך ומניעי גדילה. מניעי החסך הם צרכים שבלעדיהם לא יוכל האדם להתקיים מבחינה פיזית ופסיכולוגית. מטרת האדם היא להגיע באמצעותם לאיזון, זאת על-ידי הפחתה של מתח. לעומתם, מניעי הגדילה מספקים לאדם את התוכן שבאמצעותו יוכל לחיות חיים מלאים ומספקים. בניגוד למניעי החסך, מילוי שלהם לא מביא לצמצום בהתנהגות, אלא להגברתה. הצרכים מסודרים בהיררכיה עולה, כך שסיפוקם של צרכים במדרג נמוך יותר הוא חיוני להופעתם של צרכים משלב גבוה יותר. על-פי מאסלו, רוב בני האדם מקדישים את מרב זמנם למילוי מניעי החסך ורק מעטים מגיעים למצב בו הם יכולים לעסוק במניעי הגדילה.

תאוריה נוספת המתארת התנהגות מוטיבציונית של בני אדם, היא תאוריית ההכוונה העצמית (דיסי, לרנד וריאן, 1991), המבוססת על הגישה ההומניסטית. תאוריה זו מניחה שבבסיס התנהגותו של האדם עומדים שלושה צרכים מולדים: (1) הצורך באוטונומיה: הצורך של האדם להרגיש שהתנהגותו לא נכפית עליו, אלא נובעת ממנו ומבטאת את צרכיו ונטיותיו האוטונומיים; (2) הצורך ביכולת: הצורך של האדם להרגיש שהוא בעל יכולת ומסוגל להשיג יעדים שקשה

להשיגם; ו-3) הצורך בקשר ובשייכות: הצורך של האדם לאהוב אנשים אחרים ולהיות נאהב על ידם, הצורך להיות מחובר אל אנשים אחרים באופן עמוק וכן הצורך להיות חלק מקהילה. לפי תאוריית ההכוונה העצמית, סיפוק הצרכים הללו יביא את האדם למעורבות עמוקה ואיכותית בפעולות בהן יעסוק, בעוד שדיכוי או מניעת סיפוקם יפגום באיכותה של המוטיבציה, ולעיתים גם יפחית מעוצמתה.

לשם (Leshem, 2005) מצביע על שינוי מסוים בפתיחותם של העולים בכיוון של אימוץ התרבות המקומית ושילובה בהגדרת זהותם המחודשת, תוך שמירת אמונים לתרבות ולזהות המוצא. מירסקי (2005) טוענת כי השלב האחרון בהגירה מתחיל מספר שנים לאחר ההגירה - לפי הקצב האישי של כל מהגר - ואין לו נקודת סיום ברורה. היא מגדירה את השלב הזה כהליך של גיבוש הזהות האינטגרטיבית. המהגרים משלבים בזהותם רכיבים שנשמרו מארץ המוצא ורכיבים שאומצו בארץ החדשה. במקום אידיאליזציה בלתי מבוססת או ביקורת בלתי מרוסנת, הם מגבשים תפיסה מציאותית של הארץ החדשה ומבחינים במעלותיה ובחסרונותיה.

אחד הקשיים הבולטים שאיתם מתמודדים מהגרים הוא רכישת שפה. המושג רכישת שפה שנייה (Second Language Acquisition) מתייחס לרכישת שפה שאינה שפת האם של הלומד, אך מדוברת בסביבתו. בנוסף להיבטים הלשוניים, ישנן השפעות, גם במישורי הרגשי והחברתי, על רכישת שפות נוספות (דובינר, 2012). להצלחה ברכישת שפה שנייה יש קשר ישיר למוטיבציה ללימוד שפה נוספת (Masgoret & Gardner, 2003). כמו כן, התמצאות בתרבות של המקום משפרת את היכולות של רכישת השפה שנייה, שכן נדרש ידע שהוא מעבר לשימוש נכון במילים (Kramsch, 2000). חוקרים מצאו קשר בין העמדות כלפי השפה, לבין המוטיבציה ללמוד אותה (Dubiner, 2010). ממצאי מחקרים בתחום השפה מצביעים על המשך הנטייה החזקה להעדיף את השימוש בשפת המוצא על פני השימוש בשפה העברית הדומיננטית (Remennick, 2003). שליטה טובה של מהגרים בשפת המקום היא גורם חשוב במציאת מקום עבודה ומאפשרת להם להיות חלק משמעותי גם בעבודת צוות.

תפקידם של קלינאי התקשורת

קלינאי התקשורת הם המומחים בתחום של רכישת השפה הדבורה והכתובה, ויש להם תפקיד מרכזי במניעה, איתור מוקדם, אבחון וטיפול בילדים, מתבגרים ומבוגרים עם לקויות שפה ולמידה (ASHA - American Speech-Language-Hearing Association, 2000). קלינאי התקשורת העובדים במערכת החינוך עורכים אבחון מעמיק ומקיף של כישורי השפה והלמידה של התלמיד במטרה לגלות את תחומי החוזק שלו מחד, ואת התחומים הזקוקים לחיזוק על-פי המצופה מגילו מאידך. מטרה נוספת היא להעריך את משקלם של הקשיים השפתיים בהקשר הרחב של תפקודו הלימודי של התלמיד במסגרת החינוכית בה הוא לומד (בר-און, קרייזר ווינשטיין, 2011).

אחד התפקידים של קלינאי התקשורת הוא התאמת סוגי תקשורת לתלמידים שאינם מדברים. תת"ח - תקשורת תומכת חלופית (Augmentative & Alternative Communication - AAC), היא סדרה של שיטות ואסטרטגיות מגוונות התומכות בסוגים רבים של ליקויי תקשורת, החל מקשיי דיבור קלים ועד חוסר יכולת לתקשר כלל, והן מסייעות למתקשים בתקשורת מילולית וכתובה. תקשורת תומכת חלופית מאפשרת לסייע ולתמוך באמצעים נוספים מלבד דיבור, בילדים ובמבוגרים המתקשים לתקשר את צורכיהם עם הסביבה, להביע עמדה או דעה, לחלוק חוויות משותפות עם האחר, לפצות ולהקל על מגבלות הנובעות מקשיי התבטאות (חצרוני, רובין וקונקול,

1999). השימוש בתת"ח נעשה באמצעות בניית מערכת תקשורת אשר עשויה לכלול: שפת סימנים, לוחות תקשורת, מחשבים נישאים ועזרים המיועדים לתת פלט מדובר. במסגרות חינוך מיוחד עובדים צוותים רב-מקצועיים אשר קלינאי תקשורת הם חלק מהם. בבתי ספר מאפשרת עבודת צוות גם גיבוש זהות מקצועית ותהליך של צמיחה מקצועית שבו מורים לומדים במשותף, פותרים בעיות, חולקים ידע ומומחיות ומשתפים במידע (Krause & Loise, 1997). הסקירה שהוצגה לעיל משקפת תהליכי הגירה וקליטה, אך קיים אזכור מצומצם בנושא של קליטת קלינאי תקשורת עולים והשתלבותם במערכת החינוך. מחקרים שבוצעו בשנים האחרונות בארץ ובעולם כמעט ולא התמקדו בבניית זהות מקצועית של מהגרים בעלי מקצועות הקשורים לשפה. המחסור במחקר והרצון לחקור את חוויותיהן של קלינאיות תקשורת מהגרות בדרך לבניית זהות מקצועית בארץ ואת השתלבותן במערכת החינוך, היווה את המניע העיקרי לעבודה זו.

מתודולוגיה

מטרת המחקר

מטרתו של מחקר זה לתאר ולשקף את החוויות וההתלבטויות של מהגרות שהן קלינאיות תקשורת במקצוען בדרך לבניית זהות מקצועית, ולבחון כיצד הן משתלבות במערכת החינוך, זאת על מנת לבדוק ולהציג את התהליך שעברו במשך שנים ולהשיב על שאלות שמטרידות עולים חדשים (מהגרים) בעלי מקצועות הקשורים לשפה בדרכם לבחירת זהות מקצועית בארץ החדשה.

שאלת המחקר

מהן חוויותיהן של קלינאיות תקשורת מהגרות בדרך לבניית זהות מקצועית בארץ החדשה וכיצד הן משתלבות במערכת החינוך, זאת תוך התבססות על סיפורן האישי.

שיטת המחקר

המחקר נערך על-פי עקרונות הגישה הנרטיבית במחקר האיכותני. מחקר איכותני שם דגש על תיאור המציאות כפי שהיא מצטיירת מנקודת מבטו של החוקר. מטרתו לתאר באופן מפורט את שדה המחקר בתיאור עשיר וגדוש בפרטים. הגישה הנרטיבית נבחרה כמתאימה למחקר זה מכיוון שהיא מאפשרת לתאר ולהסביר את התופעה, לדון בגישות, דעות ותפיסות, וכן להציג את פרשנותה האישית של החוקרת (כותבת מאמר זה) על סמך הממצאים, תוך התייחסות לתחומי ספרות הרלוונטיים לשאלת המחקר (McDuffie & Scruggs, 2008).

משתתפות המחקר

במחקר השתתפו ארבע קלינאיות תקשורת, עולות חדשות לשעבר, שעובדות כיום במערכת החינוך בארץ במסגרות לחינוך מיוחד, וכן קלינאית תקשורת נוספת דוברת עברית כשפת אם שהיגרה מישראל לאחת ממדינות באירופה, שם נאלצה ללמוד את שפת המקום, שבה לישראל ומנסה להשתלב במערכת החינוך בארץ. לכל אחת מהמשתתפות (שמותיהן בדויים) תרומה רבה לתהליך המחקרי, ובלי הסכמתן לא היה ניתן לערוך את המחקר.

מירי היא הוותיקה שבהן, מתקרבת לגיל 60, שפת אימה ספרדית, עובדת כבר שנים רבות בבית ספר לחינוך מיוחד במרכז הארץ. שולטת היטב בכל מרכיבי השפה העברית, כולל קריאה (עיתונים וספרות מקצועית בעברית) וכתובה. מעדיפה לדבר עם בעלה וילדיה ספרדית. מירי עלתה ארצה מארגנטינה בשנות השבעים, היא בעלת תואר ראשון בהפרעות בתקשורת

מאוניברסיטה בארגנטינה, לפני עלייתה עבדה במקצוע כשלוש שנים. נשואה ואם לשני ילדים בוגרים. "אני טיפוס עם נטייה למקצועות טיפוליים, די פרגמטית, טיפוס שיש בו פלוסים וגם מינוסים. בן אדם מאוד אחראי, גם טיפוס שמאוד לוקח ללב ונפגעת מאוד" (מירי).

יוליה בת 47, שפת אימה רוסית, היא בעלת תואר שני בהפרעות בתקשורת מאוניברסיטה באובקיטון, מדריכה סטודנטים וקלינאיות תקשורת בתחילת דרכם. עם בעלה ובנה מדברת רוסית. שולטת יפה בשפה העברית אך מעדיפה לקרוא ברוסית. עלתה לפני יותר מ-20 שנה מאובקיטון, שם הספיקה לעבוד במקצוע כשש שנים. "אני היחידה במשפחה שלא רופאה אלא קלינאית תקשורת. בהתחלה גם רציתי ללמוד רפואה, אולם בפעם הראשונה שראיתי דם פשוט התעלפתי והבנתי שזה ממש לא בשבילי" (יוליה).

אורלי בת 46, שפת אימה רוסית, עלתה מאוקראינה לפני 20 שנה, עבדה כקלינאית תקשורת שנתיים לפני עלייתה. מדברת עברית שוטפת. בעלה יליד הארץ, בבית מדברים עברית, קוראת ספרות בעברית, היא בעלת תואר ראשון בהפרעות בתקשורת מחו"ל ותואר שני בחינוך מיוחד ממכללה בארץ. "הייתי ילדה שמחה, מוקפת בחברים, פעילה בכל מיני ועדות בבית ספר. מכיתה ה' היה לי שמור מקום בלתי מעורער בוועדת חונכות" (אורלי).

רונית בת 45, שפת אימה עברית, היא בעלת תואר ראשון בהפרעות בתקשורת מאוניברסיטה בארץ, היגרה מהארץ למדינה דוברת אנגלית לפני שלוש שנים, לאחר שבעלה קיבל עבודה באחת האוניברסיטאות באירופה. לפני שעזבה את הארץ עבדה כקלינאית תקשורת בגן שפתי במשך שמונה שנים. מדברת עברית עם בעלה ובניה. "תמיד הייתי תלמידה טובה וחרוצה. 'חרשנית' בסלנג של אז. מאוד אהבתי שעורי לשון וקיבלתי בבגרות ציון 100" (רונית).

שירה, הצעירה מכולן, בשנות השלושים לחייה, שפת אימה אנגלית, בעלת תואר ראשון בהפרעות בתקשורת מאוניברסיטת ניו יורק. עלתה מארצות הברית לפני שנתיים, עבדה שנתיים בניו יורק טרם עלייתה. בעלה יליד הארץ ובבית מדברים אנגלית ועברית. מעדיפה לקרוא באנגלית. עובדת בשני גנים תקשורתיים. "אני מחליטה לעלות ארצה ומגלה שכאן הכול אחרת. אפילו שאני דוברת עברית, בכל זאת העברית אינה מספיקה" (שירה).

כלי המחקר

במחקר הנרטיבי, הראיונות משמשים ככלי מרכזי לאיסוף נתונים. במחקר הנוכחי נעשה שימוש בארבעה ראיונות עומק נרטיביים וסיפור אישי אחד על אודות החיים המקצועיים. השימוש בארבעה ראיונות נעשה על מנת לקבל תיאור עשיר ומקיף של תהליך הקליטה של הנחקרות, וכדי לקבל מידע על כמה שיותר חוויות. קלינאיות התקשורת שהשתתפו במחקר נבחרו באופן אקראי מתוך צוותים של בתי ספר וגנים שבהם החוקרת מדריכה את אנשי המקצוע. השיחות הוקלטו ובהמשך תומללו.

הסיפור האישי שבו נעשה שימוש במחקר זה משמש זירה למפגש בין המשמעות החברתית-תרבותית לבין המשמעות האישית המוענקת לאירועים ולחוויות במהלך החיים. התרבות הופכת למציאות יומיומית, לבעלת משמעות, כאשר היא מבנה ומשנה אותה (פסטה-שוברט, 2000). הסיפור האישי מתחיל בזיכרון או חוויה שהכותב רוצה להכיר באמצעות הכתיבה. דרך הסיפור האישי מתאפשר לכותב להביא את ההשקפה שלו, את ניסיונו, הוכחות לעבודתו וניתוח הכתיבה (Williams, 2006). הבניית כלל החלקים, האישיים והמקצועיים, מביאה לראייה הוליסטית של האדם ותורמת הן להבנת הייחודי בסיפורו והן לראיית הסיפור כמייצג תהליכים אוניברסליים (שץ-)

אופנהיימר, 2003). באוריינטציה לחינוך, באמצעות עיבוד הסיפורים, ניתן לברר זהות מקצועית של מורים ואקלים של מוסדות חינוך, ולהציג את תמונת עולמו המקצועי של המורה בזיקה למערכות חינוך ולקבוצות ייחודיות של התרבות והחברה בה הוא פועל (Hargraves & Fullan, 2000).

הליך איסוף הנתונים וניתוחם

איסוף הנתונים לצורך המחקר הנוכחי החל בחודש נובמבר שנת 2014. בשלב ראשון, רואיינו ארבע קלינאיות תקשורת. הראיונות התבצעו בשיטה חצי פתוחה: המרואיינות התבקשו לספר את סיפורן המקצועי ובמקרה הצורך הן נשאלו שאלות. השיחה הוקלטה ובהמשך תומללה. לאחר מכן, נכתב סיפורה המקצועי והאישי של קלינאית התקשורת העולה החדשה. ניתוח הממצאים נעשה בשיטת התאוריה המעוגנת בשדה, ועיקרה הוא פיתוח תאוריות מתוך הממצאים העולים, אינדוקציה, הכללה, ולא דדוקציה - הסקת מסקנות והנחת הנחות מתאוריות קיימות. רק כך ניתן לחשוף דפוסים באופן מדויק (Charmaz, 2006). עם תחילת איסוף הנתונים בשדה המחקר החל גם ניתוחם. לאחר קריאת כל הנתונים, נעשתה קטגוריזציה לפי קטעי נתונים זהים, אמירות משותפות לנחקרות וחלוקה של הנתונים לקטגוריות תוך מציאת מכנה משותף בין הנתונים. נרשמו דברים שחזרו על עצמם, ומתוכם עלו שתי קטגוריות עיקריות שמהן נגזרו קטגוריות משנה. הנתונים שנאספו נותחו תוך הצלבת כלי המחקר. לאחר מכן הוצגו הקטגוריות וקטגוריות המשנה שנשארו לאחר הסינון בצירוף ציטוטים.

ממצאים

בפרק זה מוצגים הממצאים שעלו מסיפוריהן של המרואיינות על תהליך הקליטה והדרך להגשמת החלום - להיות קלינאית תקשורת במולדת החדשה למרות הקשיים. סיפוריהן של חמש נשים שרכשו מקצוע שפתי בארץ מולדתן והיגרו למדינה זרה שבה אין מדברים את שפת אימן. כל אחת עם סיפורה המיוחד. אין האחת דומה לרעותה ורק דבר אחד משותף לכולן - הרצון לעבוד במקצוע שרכשו בארץ מוצאן. הסיפור של כולן מתחיל עוד לפני ההגירה, כל אחת במדינה אחרת עם תרבות שונה ורק עם התקדמות המחקר התברר עד כמה הילדות ורכישת שפה בגיל צעיר משפיעים על חיינו כבוגרים, גם כאשר אדם חי במדינה החדשה יותר שנים מאשר במדינה שבה נולד וגדל בילדותו. אדם בוגר מחליט לעבור למדינה אחרת מסיבות רבות, גם אם הדבר אומר שעליו לעזוב בית אהוב, חברי ילדות, מורות ואפילו שכנים נחמדים ופחות נחמדים, אך כאלה שהורגל לברכם בשלום כל בוקר במשך שנים רבות.

התקופה שלפני העלייה

החלטה להגר למדינה זרה מתקבלת מסיבות שונות, לא אחת בעקבות אירועים משמעותיים. אירועים אנטישמיים שבאים בגלים בתקופות שונות במקומות שונים בעולם מזכירים ליהודים שיש להם מקום, שם רחוק, מעבר לים, שנראה שרק מחכה שיבואו. במוקדם או במאוחר יעשו את הצעד, כאשר לא יוכלו להישאר כמיעוט, כאשר לא ירצו להרגיש שונים ונרדפים.

אנטישמיות זה משהו שהתרגלתי לחיות אתו, היו ביזה תקופות טובות ותקופות קשות יותר. התקופה הכי קשה הייתה כאשר התחילה מלחמת לבנון ראשונה. ידוע שתמיד מה שקורה בארץ משפיע על גלי אנטישמיות בעולם, אך אני בספק שמישהו בארץ חשב שילדים בגלות הופכים להיות קורבנות בעקבות פעילויות צהל. בריונים חסרי רגש תמיד מחפשים את

החלשים ובמקרים אלה הילדים הם טרף קל. בתקופה ההיא [מלחמת לבנון הראשונה] לא היה בגופי מקום ללא סימני מכות עזות, אחרי כמה ימים של התעללות היה ברור להוריי שצריך להישאר בבית לפחות לתקופה של שבוע-שבועיים, עד שהמצב יירגע. (אורלי)

לעיתים זה קורה בעוצמות חזקות ולעיתים חלשות אך בכל מקרה זה כואב. המרואינות מספרות שחוו אנטישמיות במדינות מוצאן, אף כי הן חיו במדינות רחוקות זו מזו אלפי קילומטרים, שהיו בהן שלטון שונה ותרבות שונה.

לפני שעזבתי את ארגנטינה, עברתי אירוע אנטישמי קשה. פרצו לנו לבית. כתבו על הקירות יהודים וגנבו את כל דברי הערך שהיו לנו. מאז הרגשתי שאני פשוט רוצה לעוף משם. האנשים האלו היו אנשי ממשל ולכן לא היה למי להתלונן. הצבא השתלט על הממשלה וזאת הייתה תקופה פשיסטית. כל מי שלא תמך בצבא, או שנעלם או שנהרג. היו צעירים רבים בגילי אז שנעלמו ונהרגו. (מירי)

אירועים מסוג זה משפילים ומשפיעים על אישיותו של האדם, נחרטים בזיכרון וגורמים לעשות מעשה דרמטי, לעזוב הכול, לקום וללכת.

בתקופה זו התחילו אירועים אנטישמיים קשים מאוד. היחס ליהודים נעשה שלילי מאוד. היו מקללים אותנו וזורקים לעברנו מילות גנאי והיו אומרים לנו בקול רם "לכו לישראל". בזמן זה כבר הייתי נשואה והחלטנו, אני ובעלי, לעזוב הכול ולעלות ארצה. (יוליה)

ביום העמוק של חרדות קיומיות מהאירועים הקשים סביב האנטישמיות, ניתן לראות בכל הנרטיבים של הקלינאיות שרואיינו שאת הרוגע והשלווה הן מצאו באהבתן לילדים שצמחה בגיל צעיר מאוד וליוותה אותן עד תקופת בחירת המקצוע.

תמיד אהבתי מאוד ילדים. במשפחה של דודה שלי היו שני ילדים חירשים והרגשתי שאני מצליחה לתקשר איתם, לעזור להם וסיקרן אותי מאוד איך אני יכולה לעזור להם עוד. החלטתי אז ללכת ללמוד קלינאות תקשורת. (יוליה)

האהבה לילדים ותחושת המסוגלות ביצירת קשר טוב איתם משותפת בכל הסיפורים. נפשם של ילדים צעירים עוד נקייה מסטיגמות של שונות והם מקבלים את האדם לפי תכונות האופי הפנימיות שלו, שהרי ילדים יודעים לזהות בבירור מי בא אליהם באהבה.

ילדים זאת אהבת חיי, מגיל קטן מאוד טיפלתי בכל התינוקות של השכנים, הייתי מארגנת הפעלות, מחזמר וכל מיני דברים נחמדים שילדים אוהבים ותמיד הילדים שיתפו פעולה וכולם רצו להשתתף. כשקצת גדלתי עבדתי בחופשות כמדריכת מחנות. פעם האחראית הביאה לנו ספר עם כל מיני הפעלות ומשחקים למיניהם כדי שנדע מה לעשות עם הילדים, דפדפתי בספר ולא הבנתי בשביל מה הוא קיים כי היו לי בראש המון רעיונות. (אורלי)

מסיפוריהן של כל המרואינות עולה שהן מאוד אהבו ילדים, החלו לטפל בתינוקות וילדים מגיל צעיר מאוד ועשו זאת באופן עקבי ואחראי.

מאז ומתמיד אהבתי ילדים ואהבתי לטפל בהם. אני הקטנה אחרי שני בנים במשפחה וכבר מכיתה ה' עבדתי בשמרטפות. התחלתי עם תינוק ממש, בן כשנה וחצי. היום אני לא מבינה איך נתנו לילדה כבת 11 לשמור על תינוק כל כך קטן, אבל כנראה ששידרתי בגרות ואחריות. היו לי משפחות "קבועות" ששמרתי על ילדיהן. (רונית)

בתקופה שהתקבלה אצלן ההחלטה לעשות שינוי מהפכני בחיים ולעבור לחיות במקום חדש, זר ולא ידוע, לכל המרואיניות כבר היה מקצוע מכובד מאוד אך כזה שדורש ידע שפתי ברמה גבוהה ביותר.

קשיי העלייה והקליטה

העולות החלו את דרכן החדשה, מלאות תקווה ורצון להצליח ולהסתדר, רצון עז שלא נתן להן לעצור בדרך למרות הקשיים שכל מהגר נתקל בהם בדרך להגשמת החלום לחיים טובים יותר. בשל קשיי השפה, כבר בשלבים הראשונים של הקליטה, עלתה אצלן השאלה האם להמשיך ולעשות מאמץ אדיר כדי להיות קלינאית תקשורת גם בארץ החדשה או לוותר ולבחור במקצוע אחר.

הגעתי לארץ לבד, בת 23, מזוודה ביד ו-50 דולר בכיס, לא יודעת עברית חוץ מהמילה שלום. כלום. בראש שלי רק מחשבה אחת למה רציתי להיות דווקא קלינאית תקשורת, לא רופאה, לא מהנדסת, דווקא קלינאית תקשורת, שבמקצוע הזה הערך החשוב ביותר הוא היכולת השפתית. כל חיי למדתי רוסית גבוהה, דיקציה וכל הדברים שהיו נראים לי חשובים אז עבור המקצוע. (אורלי)

ללא ספק השאלה העסיקה את כולן, אך כל אחת התייחסה לזה אחרת בהתאם לאופייה. יוליה: "אמרתי לעצמי שאני צריכה לשכוח להיות קלינאית תקשורת, אבל החלום לעבוד בארץ כקלינאית תקשורת תמיד נשאר בליבי". גם רונית מתלבטת וחושבת ש"אוצר המילים, הידע התחבירי, ההיגוי השונה של המבטא המקומי ועוד מרכיבים שפתיים, כל אלה חלקיים וחסרים". השאלה לגבי העתיד המקצועי נשאלה מדי פעם, אך הקשיים שליוו את תהליך הקליטה תפסו חלק משמעותי בחייהן של המרואיניות. מעניין לציין שארבע מתוך החמש החלו לעבוד כזבניות ויחד עם זה הבינו שהדלת תיפתח רק למי שתלמד.

היינו צריכים גם להסתדר מבחינה כלכלית. מאוד רציתי להתחיל לעבוד במשהו, לא חשוב במה, אבל לקח קצת זמן עד שמצאתי עבודה. התחלתי לעבוד בחנות. עבודה זו נתנה לי ביטחון כלכלי מסוים, אפילו שהמשכורת לא הייתה גבוהה. לפחות הצלחתי לקנות משהו לי ולבעלי. הייתה לי לקוחה בחנות שכל הזמן דחפה אותי להתקדם לכיוון המקצוע, היא הייתה אומרת לי שחייבים ללמוד. (יוליה)

מירי הלכה אף רחוק יותר ופתחה עם אחותה חנות בגדים.

אז פתחתי חנות אופנה בתל-אביב. אחותי הייתה היצרנית ואני מכרתי את הבגדים שהיא עיצבה. עסקתי בזה כ-11 שנים, עשיתי הפסקה גדולה מאוד מהמקצוע של קלינאית תקשורת. בתקופה זו היו הרבה הצלחות וגם נפילות. (מירי)

להיות מוכרת זה לעשות צעד גדול בדרך להשתלבות בחברה. המוכרת עומדת חשופה בפני קהל הלקוחות של החנות, היא חייבת לדעת לפנות אליהם וגם להשיב לשאלותיהם, עליה להבין את הצד השני, דבר שדורש לתקשר עם אנשים - וזו דרך הכי טבעית ללמוד שפה.

התקבלתי לעבודה במחלקת הנעליים של המשביר לצרכן בהרצליה. המשכורת לא הייתה משהו וגם המקום לא אפשר לי שעות עבודה רבות, אולם היו לעבודה זו שני יתרונות חשובים. (א) זה אפשר לי תקשורת עם אנשים דוברי עברית - דבר שלא הזדמן לי קודם; ו-(ב) במקום הזה יכולתי לעבוד גם משמרת ערב וזה פינה לי בקרים פנויים לחיפוש עבודה. (אורלי)

עברו שנים עד שהחלום לעבוד במקצוע שב ועלה, אך בינתיים המשפט המוביל אצל כולן הוא: "צריך להסדר". לא רק מבחינה כלכלית, אלא גם מנטלית וחברתית, במדינה שהכול בה אחר. תרבות, שפה, אפילו האוכל והמוזיקה.

בשפה העברית לא היה לי כל רקע קודם למרות שהייתי שייכת לתנועת נוער בארגנטינה. נאלצתי לכן ללמוד עברית מאפס. כשעליתי, מאוד לא אהבתי את הארכיטקטורה, את האוכל והמוזיקה. כעת התרגלתי לאוכל וישראל עשתה שינוי גדול בתחום הזה. יש הרבה אוכל גורמה, נפתחות מסעדות בטעמים שונים מה שהכי עזר לי בקליטה היה שתמיד הייתה לי תמיכה. (מירי)

תמיכה ואנשים טובים בדרך הם דבר שכל אדם צריך בחייו, וכאשר מדובר בעולה חדש, על אחת כמה וכמה. היעדר חברים, מכרים ובני משפחה, מקשה מאוד. לקראת סוף תהליך הקליטה, במבט לאחור המרואיינות מנסות להבין מה עזר, מה היה טוב בתהליך. התחושה הראשונה היא סוף-סוף להיות בין שווים, בין אנשים שנמצאים באותה נקודת פתיחה והם חולקים אותם חלומות.

אני הגעתי ארצה לפני העלייה הגדולה מארגנטינה. המוטיבים שלנו היו קצת שונים. אנחנו היינו ציוניים והעלייה שבאה לאחר מכן, הייתה מונעת יותר מנימוקים כלכליים. אני אהבתי מאוד להיות בקיבוץ. אני חושבת שמה שעזר לי בקליטה הייתה שהמסגרת שלי הייתה עם עולים חדשים. (מירי)

במקום כמו מרכז קליטה נפגשים אנשים מכל העולם, מתרבויות שונות, הדוברים שפות שונות, הם שונים לעיתים גם בצבע עורם, אך כולם חדורי תקווה בארץ החדשה.

התחנה הראשונה בישראל הפתיעה אותי לטובה, מרכז קליטה לעולים חדשים באמצע הרצליה פיתוח, על שפת הים, כולם צעירים אקדמאים, הרוב מברית המועצות המתפרקת ויחידים בודדים מאנגליה, אמריקה, מדינות אירופה, הודו ואתיופיה. ללא ספק התחלה הכי טובה שיכולה להיות. מסלול לימודים דומה לכולם: אולפן א', אולפן ב' וקורס מקצועי. על הדרך פעילות חברתית, טיולים, מסיבות ואפילו ניתן להרוויח כמה שקלים בניקיון הווילות הסמוכות. (אורלי)

לכל אחת מהמרואיינות לקח זמן להתאקלם בארץ החדשה וכאשר החיים נכנסו לנתיב יציב הן החלו לחשוב ברצינות על המקצוע.

התהליך המקצועי

כמובן שההחלטה לא הייתה פשוטה. יתרון גדול בעיסוק בקלינאות תקשורת הוא מגוון האוכלוסיות שניתן לעבוד איתן והתחום של תקשורת תומכת הפך להיות המועדף על כל הקלינאיות שרואיינו.

לא היה לי קל ובהחלט לא פשוט, אולם לא קשה מאוד. בעבודה זו לא הייתי צריכה שפה גבוהה כי עבדתי עם אנשים אחרי אירוע מוחי כאלה שאיבדו את השפה לגמרי אז הצלחתי איכשהו להסדר עם המצב בשנה הראשונה ואחרי זה התחלתי לעבוד במקביל בבית ספר אילנות בירושלים שזה בית ספר לילדים עם CP [שיתוק מוחין]. בבית ספר זה היו הרבה מומחים. בתקופה הזאת הייתה שם גם ג'ודי ויין שהביאה לארץ את התקשורת התומכת. אז השתמשנו בסמלי "בליס" ואז התחלתי לעבוד עם תקשורת תומכת ממש. היה לי מאוד כיף כי הילדים היו מאוד תקשורתיים עם מגבלה פיזית גדולה אבל נהייתי מאוד והיה לי כיף גדול. (מירי)

טיפול בילדים עם קשיים רבים בתחום השפה והתקשורת הוא ללא ספק אתגר מקצועי. עבודה מסוג זה דורשת מאמץ רב, יצירתיות וחיבור רגשי, וכמובן אהבה, דבר שנדרש מכל מטפל.

כאשר החלטתי היכן אני מעוניינת לעבוד בארץ, העדפתי לא לעבוד עם ילדים עם בעיות רפואיות. התראיינתי במקום כזה וזה החזיר אותי אחורה ואז החלטתי שאינני רוצה בזאת. מאוד קשה לקדם ילדים כאלו ולא רואים תוצאות כל כך מהר. בחרתי לעבוד עם ילדים עם קשיי תקשורת. גם זה לא קל אבל אני אוהבת את העבודה הזאת. (שירה)

רוב המרואיינות מקשרות את האהבה לילדים עם רצון לעבוד דווקא עם ילדים צעירים בגילאי הגן.

החלטתי שהגיע הזמן. אני חייבת לתת לעצמי הזדמנות שנייה. אני כבר יודעת, פחות או יותר מה מתאים לי או מה לא. אם לדייק - עבודה טיפולית עם ילדים בגיל גן מתאימה לי ולא על הרצף. אני שואפת לעבוד במשרד החינוך, מרגישה נוח יותר במסגרות. מבינה מי נגד מי. נהנית מעבודת הצוות, הישיבות השיתוף והשיח שמסביב לטיפולים עצמם. נהנית מהפידבק החיובי והאהבה שהילדים מחזירים. (רונית)

העבודה בגנים גורמת לסיפוק רב, לעומת טיפול בילדים אוטיסטים המתואר כקשה ומאתגר.

אני עובדת גם בגן טיפולי ושם אני נהנית ביותר. אני מרגישה שאני נהנית יותר עם ילדים תקשורתיים כי יש לי קושי עם ילדים עם אוטיזם. התמודדות של קלינאית תקשורת עם ילדים אוטיסטים איננה פשוטה כי המאפיין העיקרי שלהם הוא חוסר רצון בתקשורת וזה מאוד קשה כי לא מקבלים הרבה פידבקים. (מירי)

בנוסף ליצירתיות ואהבה, המניע הרציני ביותר לחזור למקצוע הוא הגשמת החלום לעבוד במקצוע בארץ החדשה. הרצון הזה לעיתים מניע לעשות צעד לקראת הגשמת החלום אך יש לציודו ויתור על משהו בסיסי בעבודה - המשכורת.

נכנסתי אל המנהלת של בית הספר ושאלתי אותה אם יש לה מקום לקלינאית תקשורת. היא אמרה כי יש לה שתי קלינאיות ולמרות שזה לא מספיק לכל הילדים - אין לה תקן נוסף. לאחר מחשבה קצרה אמרתי לה כי אני רוצה לעבוד בהתנדבות. היא שמחה על הרעיון, בדקה את המסמכים שבידי, התייעצה עם מי שהייתה צריכה וסידרה לי יומיים עבודה בהתנדבות. מתברר שזה היה בית ספר לילדים עם מוגבלות שכלית. כך התחלתי בעבודה הראשונה בארץ ובבית ספר הזה אני עובדת כבר 20 שנה. (אורלי)

גורם נוסף שלדעתן של המרואיינות גורם לתחילת העבודה מנקודה בטוחה, ומרכיב את תחומי הדעת המקצועיים, זה השתתפות בקורסים. כולן מספרות על כך שהיה להן מאוד חשוב ללמוד בקורסים הקשורים לתקשורת, והלמידה פתחה בפניהן אופקים חדשים ואפשרות להתנסות בטיפול באוכלוסיות שהן לא הכירו קודם, כך החלו לטפל גם בתלמידים על הספקטרום האוטיסטי.

נרשמתי לקורס מקצועי שנפתח רק לאחר זמן רב. לאחר לימודי בקורס, למדתי בעוד קורסים ואחרי זה מצאתי עבודה בבית ספר לילדים אוטיסטים. לא ידעתי שום דבר על אוטיזם, אבל הייתי מלאת מוטיבציה. בתחילה זה לא היה לי פשוט לעבוד עם אוכלוסייה זאת, אבל מהר מאוד התחברתי לאוכלוסייה הזאת והרגשתי שאני מקדמת מאוד את התלמידים. הרבה ילדים התחילו לדבר בעקבות העבודה שלי איתם. לעבוד עם ילדים כאלו דורש יצירתיות רבה, כל חמש דקות להחליף נושא כדי לשמור על הריכוז. אני אוהבת מאוד את עבודתי ונהנית מאוד לעבוד עם הילדים. אני חושבת שהמקצוע שלי מאוד עוזר לאנשים, לילדים ולמשפחותיהם. האקלים במשפחה משתפר בעקבות ההתקדמות של הילד וזה כמו שרשרת, משנה יחסים במשפחה ועוזר כשיש צרה. זה מקצוע חשוב והומני. (יוליה)

טיפול בילד על הספקטרום האוטיסטי דורש יצירתיות רבה מצד המטפל, ובמקרים רבים הצלחת הטיפול משפיעה על כל המערך המשפחתי. הדבר גורם לשביעות רצון ממקום העבודה ויחד עם זה יש התמודדות עם קשיים ודרישות רבות. עומס יתר בעבודה מסוג זה לעיתים גורם לשחיקה בעיסוק המקצועי וביחסים בין אנשי הצוות.

רוב העבודה כעת היא עבודה עם ילדים אוטיסטים ויש הרבה מאוד קשיים בעבודה זו. זאת אוכלוסייה לא פשוטה. הדינמיקה בבית הספר לא קלה. אני עובדת גם בגן טיפולי ושם אני נהנית ביותר ואני מרגישה שאני נהנית יותר עם ילדים תקשורתיים כי יש לי קושי עם ילדים אוטיסטים. התמודדות של קלינאית תקשורת עם ילדים אוטיסטים איננה פשוטה כי המאפיין העיקרי שלהם הוא חוסר רצון בתקשורת וזה מאוד קשה כי לא מקבלים הרבה פידבקים. (מירי)

עבודת צוות היא חלק מרכזי בתפקיד של קלינאית תקשורת. ברוב המסגרות של החינוך המיוחד, קלינאית תקשורת היא חלק מצוות רב-מקצועי. לכל איש צוות יש תפקיד אך מה שעושה את עבודת הצוות יעילה יותר זו היכולת לעבוד יחד. בהיבט זה היכרות עם אנשים היא בעלת משמעות, וכדי להכיר איש צוות במסגרת חינוך כדאי לקיים איתו אינטראקציות שונות במשך היום, לדוגמה, לשתות אתו קפה בחדר מורים.

כמה שזה ישמע לא שייך, אבל כל בית ספר מתחיל מחדר מורים. לפי חדר מורים ניתן לנחש מי עובד בבית ספר הזה ומי מנהל אותו. כאשר מגיעה מורה חדשה לבית ספר, לרוב היא עוד לא יודעת איפה הכיתה שלה והיכרות הראשונה עם הצוות נעשית בחדר המורים. לא אשכח את הפעם הראשונה שנכנסתי לחדר מורים, זה פשוט שוק תרבותי, הייתי שנה וחצי בארץ, הרגשתי די בטוחה בפגישה עם המנהלת והיא אמרה שאני יכולה להכיר את הצוות ולשתות קפה בחדר מורים, נכנסתי, עשרות עיניים מסתכלות עליי. (אורלי)

עבור עולה חדש, המפגש עם הצוות הוא גם מפגש עם תרבות אחרת, שלעיתים שונה מאוד מהתרבות שהוא הכיר קודם. השונות מחזקת עוד יותר את הקשיים העומדים בפניו בדרך להתאקלמות בצוות הרב-מקצועי. הרב-תרבותיות מוצאת ביטוי בראש וראשונה בשפה אך לא רק, אלא גם בהבנת הנעשה בארץ ובתחושת השייכות למולדת החדשה.

בעלי לא איש מקצוע שפתי אולם מאוד חשובה לו השפה כדי להיות חלק מהחברה. אנחנו מתעניינים מאוד בכל הקורה בארץ. יש לנו גם חברים ישראלים וגם ארגונינו. אינני מדליקה טלוויזיה בספרדית. יש לי חברה שרואה טלוויזיה בספרדית וזה מאוד מקומם אותי. אני מרגישה כאן חלק מהמדינה. (מירי)

להיות חלק מהחברה זה גם ליצור קשרים עם אנשים שלא מייצגים את קבוצת השייכות ההתחלתית. בעניין זה קיימים קשיים אצל כל המרווינות. עם ההצלחה היחסית של הקליטה, הן מדברות על רצונן העז להתחבר עם נשים ישראליות, אך גם לאחר שהייה ממושכת בארץ הן לא ממש מצליחות לעשות זאת, עובדה שדי מתסכלת אותן.

כשאני מסתכלת אחורה, אני מרוצה מהדרך שעשיתי ואוהבת מאוד את מה שאני עושה. אני מסודרת ויש לי הכול, רק אני יכולה להעיד שחסרה לי חברה. עדיין אין לי חברה דוברת עברית, אפילו שאני כבר בארץ 25 שנים. זה פשוט לא הזדמן ולא קרה. (יוליה)

הסיבות לכך לא ממש ברורות ונראה שהן שונות ממרווינות אחת לשנייה. אך העניין המרכזי הוא כנראה להיות בקבוצת השווים.

אין לי הרבה חברות בארץ. יש לי כמה חברות איכותיות אבל אני די עסוקה ואין לי זמן להיפגש איתן. אין לי עדיין רכב וזה מאוד לא פשוט להיפגש עם חברים שאינם גרים בקרבת מקום. בסופי שבוע כל אחד עסוק בענייניו הוא. זה מאוד חסר לי לצאת. אינני משווה זאת עם איכות היציאות שהיו לי בניו-יורק, יש לי כאן חברות שגרו בחו"ל וחזרו ארצה, אבל אני כמעט לא רואה אותן. (שירה)

העניין להיות בקבוצת השווים גם מתואר כגורם שנותן בסיס לקליטה מוצלחת בהמשך. גם ההצלחות בחיים לא מבטלות את הגעגוע למקום שעזבו לפני שנים רבות גם אם לא היה המקום הטוב לחיות בו.

אני חושבת שמה שעזר לי בקליטה היה שהמסגרת שלי הייתה עם עולים חדשים. מה שחסר לי כעת הוא חברות הילדות שלי שמכירות את הוריי. כעת בזכות הפייסבוק אני מתכתבת עם אנשים מתנועת הנוער בארגנטינה, עם חברי הילדות שלי וזה מאוד מרגש. חברה שלי שגרה בארגנטינה נזכרה שיש לה פונצ'ו שסבתא שלי סרגה לה. היא זכרה שכל חפצנו נגנבו והיא שלחה לי את הפונצ'ו ואני מאוד התרגשתי. (מירי)

יחד עם השינויים, ההתלבטויות, הרצונות, ההצלחות והאכזבות שהמרואינות חוות, החיים ממשיכים וכל אחת מוצאת את מה שטוב ומתאים לה למרות השוני הרב ביניהן, החל מארץ המוצא, דרך ההעדפות בנוגע למקום העבודה ולאופי העבודה.

יש בי יתרונות וחסרונות ורובם לא תלויים בכך איך קוראים לי: סבטלנה, אורלי, יהודייה, רוסייה וכד'. בישראל תמיד מתייגים אנשים לכל מיני קבוצות: עולים וצברים, דתיים וחילוניים, רוסים, מרוקאים, תימנים. אולי זה עוזר לאנשים להשתייך לקבוצה ולא להרגיש לבד. אני פה 20 שנה ועדיין לא סגורה לאיזו קבוצה אני שייכת. רק בטוח שאני חולמת בעברית. (אורלי)

הממצאים משקפים את החוויות והאירועים המשמעותיים בחייהן של חמש הנשים שהשתתפו במחקר. החוויות והאירועים מאופיינים בריבוי מצבים לא פשוטים שהחלו עוד בארצות מוצאן עקב אירועי אנטישמיות שחוו ואשר הניעו החלטה גורלית לעלות ארצה, לאחר מכן ליוו את תהליך הקליטה המורכב עבור כולן עד לגיבוש העניין המקצועי.

התקווה לעתיד טוב יותר בארץ החדשה, אפיונים אישיותיים מיוחדים ותמיכה שקיבלו מהסביבה, עזרו להן בתקופה הראשונה ולכן תקופה זאת היא בעלת חשיבות רבה בהמשך הקליטה המוצלחת בארץ, וכאשר הרגישו שהזמן מתאים, קיבלו החלטה לנסות להשתלב במערכת החינוך בארץ. כולן התחילו את דרכן המקצועית בעבודה עם האוכלוסיות המתגרות ביותר בחינוך המיוחד, וכולן הצליחו להשתלב במערכת החינוך למרות הקשיים הרבים שנתקלו בהם בדרך להגשמת החלום להיות קלינאית תקשורת בארץ.

דיון

המחקר הנוכחי עוסק באופן בו קלינאיות תקשורת מהגרות בונות את זהותן במדינה חדשה. המוטיב החווייתי מוצג בעבודה זו דרך הנרטיבים הנשיים וביחס למאפיינים האישיים והמקצועיים של המשתתפות. מטרת המחקר, שנעשה במתודולוגיית מחקר נרטיבי, היא לתאר ולשקף את החוויות וההתלבטויות של אותן מהגרות, קלינאיות תקשורת במקצוען, בדרך לבניית זהות מקצועית בארץ זרה ולבחון כיצד הן משתלבות במערכת החינוך. כאמור, המחקר מתבסס על תהליך ממושך ומורכב דרך ההסתכלות הספציפית שמתייחסת למהגרות שמקצוען קשור באופן

ישיר לתחום השפה, כאל בונות את זהותן החברתית והמקצועית בארץ החדשה. המשתתפות מבטאות רצון עז להשתלב בחברה ובשוק העבודה במקום החדש למרות הקשיים האובייקטיביים הקשורים להגירה. ניתן לזהות בקולן של חמש המרואינות שהן מחלקות את חוויותיהן בתהליך בניית הזהות המקצועית והחברתית תוך כדי התייחסות והשוואה בין 'שם' ו'פה', 'אז' ו'עכשיו', 'אני' ו'הם'. אלו מילים בעלות משמעות רבה עבור כל אדם, על אחת כמה וכמה כאשר מדובר בעולה חדש או מהגר. עבורו המילים מחברות את העבר וההווה, ומעמידות את ה'אני' הפרטי מול 'רבים' בחברה חדשה עם תרבות שונה ושפה זרה.

מסיפוריהן של חמש הנשים עולים זיכרונות לא פשוטים מהמקומות שעזבו. הן השאירו את עברן מאחור: בית, עבודה, חברים והגיעו ל'פה'. 'פה' לא ממש חיכו להן, והמנגינה של השפה צרמה בצלילים מזורים ולא מוכרים, אך הן היו חייבות להתחבר ל'עכשיו'. גם אם 'שם' ו'אז' היה נוח ומוכר, ואולי זה לא היה יותר טוב מ'פה' בשל האנטישמיות ותחושת השונות, הפרדוקס הבלתי נתפס היה שגם בארץ ישראל, בבית ההיסטורי של כל יהודי (לרנר, 2003) הן חשות תחושה דומה של זרות ושונות שהרגישו בגלות. הן סבורות שהדבר קורה בשל העובדה שבאשרא, ה'אני' של כל עולה חדש שונה מאוד מהאנשים שחיים 'פה' ו'עכשיו'. שונה אולי יותר מאלו שחיו בקרבתן 'שם' ו'אז' גם בגלל שכעולות חדשות הן לא מבינות את שפת הסביבה והסביבה לא מבינה אותן, וכאשר לא מבינים נוצרת קרקע פורייה לאי קבלה, לצמיחת סטיגמות ולעיתים אף לשנאה, ואלו הדברים שאיתם הן היו צריכות להתמודד.

עובר די הרבה זמן עד שהאותיות הזרות נרקמות למילים ואלה למשפטים. תוך כדי התהליך הן גם מוצאות עבודה, לא מייד במקצוען, אך כל עבודה נתפסת כקראש קפיצה להשתלבות בחברה והנשים הללו לא עוצרות בדרך להגשמת החלום, הן הולכות ללמוד ובכך עושות צעד נוסף קדימה, יוצרות קשרים חדשים ולאט-לאט מרגישות בבית.

לא נמצאה בספרות המקצועית התייחסות למהגרים בעלי מקצועות הקשורים בשפה, והמחקר מחדד ומרחיב את ההתייחסות התאורטית לסוגיות הקשורות לאקטיביות של קלינאיות התקשורת לקראת התפקיד במערכת החינוך ובכך מצביע על תהליך של צמיחה ובנייה מחדש. לאור זאת, הממצאים שעלו מניתוח הנתונים במחקר זה מציגים תהליך רב-שלבי בהיבט הזמן שעברו חמש המשתתפות במשך שנים בדרכן לבניית זהות מקצועית. בתהליך זה קיימות תקופות שבהן גורם התמיכה בעולים חדשים (או במהגרים) נתפס מצידן כהכרחי. קצב השתלבותן דומה אך ייחודי עבור כל אחת ותלוי במאפיינים אישיים. הן שיתפו בכך שעבורן העבודה במקצוע היא גורם משמעותי בהשתלבותן בארץ. המחקר מראה (מירסקי, 2005) שכאשר מהגרים משיגים שליטה בשפה והתמצאות בסביבה החדשה, הם מתחילים לחוות בכאב את הכישלונות ואת המגבלות שבהם הם נתקלים בהתמודדות היום-יומית ואת היעדרה של הסביבה המוכרת והבטוחה שלהם. בשלב זה המהגרים מגיעים להכרה שהם חיים בסביבה זרה שחסרים בה מקורות חיצוניים לביטחון ורווחה. בתהליך זה ניתן לזהות מניעים שהובילו להצלחה ואפשר לחלקם לשתי קטגוריות לפי מאסלו (Maslow, 1968) - מניעי חסך ומניעי גדילה. בין מניעי החסך מתייחסות המשתתפות לקשיים כלכליים שנתקלו בהם בתחילת מסע העלייה והתמודדות עם מזג אוויר שונה. הן מבינות שכדי להתקיים חייבים לעבוד. בפירמידה של מאסלו הצרכים מסודרים בהיררכיה עולה, כאשר סיפוקם של צרכים במדרג נמוך יותר חיוני להופעתם של צרכים משלב גבוה יותר, וכאשר השפה הזרה נשמעת זורמת ומובנת, השמש היוקדת הופכת לעניין שבשגרה

וכאשר לחשבון הבנק נכנסת משכורת, הן מרגישות בטוחות יותר ובשלב זה הן מתחילות לחשוב על חזרה לעבודה במקצוען כקלינאיות תקשורת, אך עד שלא הצליחו לשלוט בשפה על בוריה, החלום לעבוד במקצוע נדחה לתקופה ארוכה.

כפי שמצוין בספרות, השפה מסייעת בתהליך ההשתלבות החברתית ובכך מהווה אמצעי עיקרי להנעת תהליך של הסתגלות חברתית (עזר, 2004). בנוגע להגירה ניתן דגש מיוחד להיבט הלשוני המתואר בספרות כמרכיב ייחודי בתופעת ההגירה, בתפיסת הזהות של המהגר ובנושא הזכויות הלשוניות של מהגרים (Skutnabb-Kangas, 2008). כעבור כמה שנים, כאשר מולאו הצרכים הבסיסיים במידה מספקת, המרוויינות פונות ללימודים ומתרכזות בבניית קשרים חברתיים ובחיצוקם. את המענה לצורך זה חלקן מקבלות דווקא בעבודת צוות. למרות הקשיים שלרוב קשורים לרב-תרבותיות, וביניהם אפילו שתיית קפה הופכת להיות טקס פולקלוריסטי לא מוכר, עבודת צוות נותנת תחושת שייכות (Krause & Loise, 1997).

אחת הסוגיות במחקר היא שאלת היותו של עולה חדש (מהגר) חלק מהצוות. חלק גדול מהתשובה כרוך בחשיבות המיוחסת לעבודה המשותפת. נראה כי ככל שצברו ניסיון בעבודה השוטפת, למדו אנשי הצוות להעריך את הקולגות שבדיבורן בולט מבטא זה. כאשר המרוויינות מגיעות לשלב גבוה בהיררכיה של הצרכים, הן פנויות לחיפוש הערכה והכרה בסביבתן. הן מזהות שמילוי של צורך זה ניתן למצוא בעבודה עם ילדים, בעיקר עם ילדים בחינוך המיוחד שמשתמשים בתקשורת תומכת כדי לתקשר עם סביבתם. זו עבודה יצירתית ומיוחדת והיא נותנת למרוויינות לחוש כי הן ראויות ובעלות ערך.

מחקר זה הציג את סיפורן של חמש נשים במערכת החינוך. על מנת לקבל תמונה רחבה יותר, יש צורך במחקרי המשך שיתמקדו בתקופות שונות של העלייה והקליטה, ויכללו להקיר כמות גדולה יותר של מהגרים. לנוכח המיקוד במחקר זה בחוויות של נשים, מומלץ להרחיב את התחום מגדרית ולהכליל במחקרי המשך גם נרטיבים של גברים. כיווני מחקר נוספים יכולים להתייחס להשוואה בין עולים ממדינות שונות ודוברי שפות שונות.

תרומתו של המחקר זה נוגעת באוכלוסיית המהגרים ממקצועות הקשורים לשפה ומתייחסת לשני מישורים: התפתחות אישית היררכית של הצרכים הבסיסיים הקשורים להגירה וכן התפתחות מקצועית. באמצעות מודעות לתובנות שעלו מן המחקר, יוכלו גם הצוותים הקולטים את המהגרים להקשיב לקולם שלעיתים נבלע בשתיקתם.

רשימת מקורות

בר-און, ע', קריזר, ו' ווינשטיין, י' (2011). תפקיד קלינאי התקשורת באבחון ובטיפול בתחום לקות השפה-למידה. ד"ש – כתב העת של האגודה הישראלית של קלינאי התקשורת, 30, 91 – 99.

דובינר, ד' (2012). התנאים הנדרשים לרכישת שפות והוראתן. סקירה מוזמנת כחומר רקע לעבודת צוות המומחים לנושא הוראת הערבית בחינוך העברי. [http:// education.academy.ac.il](http://education.academy.ac.il)

דיסי, א', לרנד, י' וריאן, ר' (1991). מוטיבציה וחינוך: הפרספקטיבה של הכוונה עצמית. *חינוך החשיבה*, 20, 36-54.

חצרוני, א', רובין, ק' וקונקול, א' (1999). המחשב ככלי לתקשורת עבור ילדות עם תסמונת רט. *מחשבים בחינוך*, 48, 18-25.

- טור-כספא, מ', פרג, ד' ומיקולינסר, מ' (2004). *היבטים פסיכולוגיים של גיבוש זהות ותרומתם להבנת מושג הזהות היהודית*. רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, מרכז רפפורט.
- כהן, א' (2006). *יהודים לא-יהודים. זהות יהודית ישראלית ואתגר הרחבת הלאום היהודי*. ירושלים: מכון שלום הרטמן, אוניברסיטת בר אילן וכתר.
- לרנר, י' (2003). דעת בהגירה: סטודנטים יוצאי רוסיה באוניברסיטה הישראלית. בתוך: איזיקוביץ, ר' (עורכת), *על גבולות תרבותיים וביניהם: עולים צעירים בישראל* (עמ' 123-154). תל-אביב: הוצאת רמות אוניברסיטת תל-אביב.
- לשם, א' (1993). האוכלוסייה הישראלית ויחסה לעולי שנות ה-90. *ביטחון סוציאלי*, 40, 73-54.
- מאהר, מ', וקפלן, א' (2001). תרבויות בית הספר. *חינוך החשיבה*, 20, 245-210.
- מיכאל, א', סבר, ר' ותמיר, פ' (2004). המיצוב המקצועי של מורים עולים מברית המועצות לשעבר בבתי ספר בישראל. *דפים*, 38, 126-103.
- מירסקי, י' (2005). *ישראלים סיפורי הגירה*. מבשרת ציון: הוצאת צבעונים.
- עזר, ח' (2004). *רב-תרבותיות בחברה ובבית ספר: היבטים חינוכיים ואורייניים*. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- פסטה-שוברט, ע' (2000). קריאת סיפורי חיים של אימהות לומדות כטקסט חברתי-תרבותי. *דפים*, 31, 99-80.
- קושר, ח', בן אריה, א' וכהן, ש' (עורכים). (2011). *ילדים עולים בישראל 2011*. ירושלים: המשרד לקליטת העלייה והמועצה הלאומית לשלום הילד.
- קציר, י', שגיא, ר' וגילת, י' (2004). בחירה במקצוע ההוראה: טיפוסים של מקבלי החלטות והקשר שלהם לעמדות כלפי הוראה. *דפים*, 38, 29-10.
- רבהון, ע' (2001). *הגירה קהילה הזדהות: יהודי ארצות הברית בשלהי המאה העשרים*. ירושלים: האוניברסיטה העברית, מאגנס.
- שגיא, א' (2002). *ביקורת שיח הזהות היהודית*. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, מרכז רפפורט.
- שץ-אופנהיימר, א' (2003). "סיפורי חיים" מקצועיים ככלי לפיתוח כישורי הדרכה. תל אביב: מכון מופ"ת.
- ASHA (2000). *Roles and responsibilities of speech-language pathologists with respect to reading and writing in children and adolescents*. Ad hoc committee on reading and written language disorders.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis*. London: Sage publications.
- Dubiner, D. (2010). The impact of incipient trilinguality on the socio-affective development of Jewish elementary school children in Israel. *The Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 31(1), 1-12.
- Hargraves, A., & Fullan, M. (2000). Mentoring in the new millennium. *Theory into Practice*, 39, (1), 50-56.
- Kramsch, C. (2000). Second language acquisition, applied linguistics, and the teaching of foreign languages. *The Modern Language Journal*, 84(3).
- Kruse, S.D., & Louis, K.S. (1997). Teacher teaming in middle schools: Dilemmas for a schoolwide community. *Educational Administration Quarterly*, 33, 261-289.
- Leshem, E. (2005). Immigrants from the former Soviet Union: Segregation vs. integration in Israeli society. In: A. Bareli, D. Gutwein & T. Friling (Eds.), *Society and economy in Israel*:

An historical and contemporary perspective (pp. 541-580). Jerusalem: Ben Zvi Institute; Sede Boqer: The Ben-Gurion Institute for Israel Studies; Beer Sheba: Ben-Gurion University.

- Masgoret, A.M., & Gardner, R.C. (2003). Attitudes, motivation, and second language learning: A meta-analysis of studies conducted by Gardner and associates. *Language Learning*, 53(1).
- Maslow, A. (1968). *Toward a psychology of being*. New York: Van Nostrand.
- McDuffie, K.A., & Scruggs, T.E. (2008). The contributions of qualitative research to discussions of evidence-based practice in special education. *Intervention in School and Clinic*, 44, 91-97.
- Remennick, L. (2003). From Russian to Hebrew via HebRush: Integrational patterns of language use among former Soviet immigrants in Israel. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 24, 431-453.
- Skutnabb-Kangas, T. (2008). Language rights and education. In: J. Cummins & N.H. Hornberger (Eds.), *Encyclopedia of language and education*, 2nd edition, Vol. 5, Bilingual education (pp. 117-131). New York: Springer.
- Spolsky, B., & Shohamy, E. (1999). *The Languages of Israel: Policy, ideology and practice*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Williams, B.T. (2006). Pay attention to the man behind the curtain: The importance of identity in academic writing. *Journal of adolescent & Adult Literacy*, 49(8), 710-715.

מבעד למראה האונומסטית: שיקוף התגבשות תרבותית במגזר היהודי בישראל

שלומית לנדמן

תקציר

ישראל קמה כמדינת קולטת הגירה. במהלך השנים התגבשה במגזר היהודי תרבות ייחודית למקום, וכיום ישנם ישראלים רבים המגדירים את זהותם יותר כישראלית ופחות כיהודית (מויאל ורואי, 2014), דבר התואם את התגבשות התנועה הלאומית הציונית (בן-ישראל, 2004) על-פי מודל הלאומיות של רוך (Hroch, 1985), ואכן וייטמן (1988) הוכיח כי קורפוס של שמות פרטיים עשוי לשקף מגמות של שינוי תרבותי ושל הזדהות לאומית של ההורים. במגמה לבדוק את תהליך ההתגבשות התרבותי והחברתי שאירע במגזר היהודי במדינת ישראל ב-60 שנותיה הראשונות, נבדקו 6,000 השמות השכיחים ביותר שניתנו ליילודים יהודים בישראל בין השנים 1948-2007 יחד עם מספר דומה של שמות נדירים. כן נערכו ראיונות איכותניים עם 45 הורים ילידי ישראל בקשר לשמות שהם נתנו לילדיהם ובקשר לתהליך השיום שלהם. השמות חולקו לארבע קבוצות על-פי מקורם: מסורתיים ששימשו בגלות; מחדשים שחודשו מהמקורות מתקופת ההתעוררות הציונית; חדשים שנגזרו מהעברית הדבורה; ושמות זרים שהם חסרי משמעות בעברית. התוצאות הראו כי ניתן לאבחן שלוש תקופות אונומסטיות מרכזיות: שיום על-פי מנהגי הגלות (מ-1948 עד 1960); התגבשות אונומסטיקה ישראלית בשנות ה-60-70; מתחילת שנות ה-80 נראית ההשתלטות של האונומסטיקה הישראלית, אם כי נמצאו השפעות מן העולם המערבי בעקבות תהליכי הגלובליזציה.

מילות מפתח: אונומסטיקה, שמות פרטיים, גלי הגירה, תרבות, מודל לאומיות, זהות

1. מכנה משותף יהודי בחברת המהגרים בישראל

חברות מהגרים שונות ברחבי העולם התגבשו בדורות האחרונים למדינות לאום בעלות תרבות ייחודית שצמחה במהלך האינטראקציה המתמשכת בין תרבות המהגרים לבין התרבות הקולטת. ישראל היא אחת ממדינות אלה, אך ההיבט הייחודי לישראל הוא המיתוס של שיבה לעבר הרחוק (שפירא, 2014) יחד עם המיתוס של הקמת חברה חדשה ואדם חדש (שפירא, 1997), זאת בניגוד לחברות מהגרים ברחבי העולם שלרוב נבנו על מיתוס של הקמת חברה חדשה. מאז הקמתה ב-1948 ועוד לפני כן במסגרת היישוב היהודי, הושפעה ישראל מבחינה תרבותית וחברתית מכל גל המהגרים חדש שנכנס אליה ונקלט בה. כמדינת מהגרים, ההיסטוריה היהודית המודרנית על אדמת ארץ ישראל מסומנת על-פי גלי העלייה שהגיעו אליה, כפי שתיארה זאת שפירא (2014), מימי העלייה הראשונה ב-1881 ועד למפגש של החברה הישראלית עם גל המהגרים הגדול מברית המועצות לשעבר. על-פי דלה-פרגולה, האוכלוסייה הישראלית גדלה בהתאם ל"מודל של צמיחה דמוגרפית שהתאפיין, מאז עצמאות המדינה (ובעצם מאז המחצית השנייה של המאה ה-19), על ידי תקופות של גידול מהיר ותקופות של גידול מתון יותר" (דלה-פרגולה, 1993: 3).

כאמור, ייחודיותה של מדינת ישראל לעומת מדינות מהגרים אחרות היא ההישענות על מיתוס של השיבה לעבר. העם היהודי שימר לאורך השנים זיכרון היסטורי שטופח בקפידה, של תקופת בית ראשון ובית שני. הזיכרון ההיסטורי נשען על מספר טקסטים מכוננים, בעיקר התנ"ך, והדגיש את החופש הפוליטי והדתי שזכו בו היהודים בישויות עצמאיות על אדמת ארץ ישראל (שביד, 2012). מיתוס השיבה הוא אחת הסיבות למעבר ההמוני למדינה שנאבקה על התבססותה הראשונית, והוא זה שגם הציף בעיות חברתיות לא פשוטות. וכך תיארה זאת שפירא (2014: 228): "[...] העולים לארץ לא ראו את עצמם כזרים המחפשים מולדת חדשה, אלא כבני האומה היהודית החוזרים למולדתם". המונח "אומה יהודית" שהשתמשה בו שפירא, קובע את ההנחה כי ישנה תרבות יהודית המשותפת למהגרים שהגיעו לישראל מזמן העלייה הראשונה. למעשה, הגיוון הגיאוגרפי של ארצות מוצאם של המהגרים קבע גם גיוון של "תרבות יהודית". כפי שסיכם זאת דלה-פרגולה: "התרבות היהודית באה לידי ביטוי באופנים שונים ומגוונים. ההיסטוריה מלמדת כי גיוון כזה חיוני להתפתחות התרבות [...]" (דלה-פרגולה, 2008: 15).

במשך שנים רבות הוגדרה היהדות כדת בלבד, והביטוי הידוע "גרמני בן דת משה" מייצג באופן מילולי גישה זו. באירופה של המאה ה-19 נולדה הציונות כשהציגה את היהדות כמכנה משותף תרבותי של העם היהודי שזכאי ככל האומות לטריטוריה לאומית. בן-ישראל (2004) השתמשה במודל התפתחות הלאומיות של רוך (Hroch, 1985) כדי להוכיח ששלבי ההתגבשות הלאומית של הציונות חפפו את מודל הלאומיות של רוך, שעל פיו, תנועה לאומית נולדת מתוך אכזבה של כישלון של קבוצה עילית המשתייכת למיעוט ומנסה להשתלב בקבוצת הרוב, אך בהצלחה חלקית שלא על-פי ציפיותיה. האליטה המאוכזבת מאמצת את התרבות המקורית של קבוצתה ובכך מפנה עורף לתרבות הרוב, ובשלב הבא היא מציגה את קבוצת האם שלה כלאום ומציבה בפני קבוצת הרוב דרישות לקיום ייעוד לאומי ולצדק חברתי. הציונות המודרנית אומנם נולדה באירופה, אך שם היא הייתה נחלתם של יחידים, וכתנועה לאומית רחבה פעלה האידיאולוגיה הציונית על המהגרים שהגיעו למדינה שנבנתה על בסיס אידיאולוגיה זו.

בן-ישראל הדגישה במאמרה כי הציונות ביססה את טיעוניה על "הקיום הממושך של אומה יהודית, עם ערכי תרבות המאפיינים אותה ואמונות בדבר ליכוד פנימי וייחודיות ששימרו אותה" (בן-ישראל, 2004: 215).

המונח "תרבות יהודית" הוא מונח עמום במקצת או אולי יותר מכך, במיוחד אם מנסים לסקור את התרבות היהודית מכל היבטיה. אך סקירת פן אחד בלבד של תרבות זו אולי יאפשר הבנה טובה יותר של היקלטות גלי המהגרים מ-1948 בישראל. אחד המאפיינים התרבותיים של בני אדם בכל מקום ומקום הוא שמותיהם הפרטיים. בחינתם של אלה מאפשרת הצצה לא רק אישית אלא גם חברתית ולאומית, במיוחד אם אלו שמות נפוצים בחברה. השמות הפרטיים מייצגים לא רק קווים תרבותיים המאפיינים חברה נתונה, אלא מהווים גם חלק חשוב בזוהתו של כל אדם ומתוך כך משפיעים גם על הדורות הבאים של אותה חברה. כאשר לצורך כך המונח זהות מתייחס למכלול של מרכיבים, נרכשים או מולדים, שבאמצעותם האדם מגדיר את עצמו (מויאל ורואי, 2014). על-פי קביעתם של מויאל ורואי, הגירה היא גורם משנה זהות, כאשר עומק השינויים המודעים והלא מודעים תלוי לא מעט ביחס המהגרים לסביבתם החדשה, וגם באינטראקציה הנוצרת אתה. בסוף שנות ה-40 ובמהלך שנות ה-50 הגיע למדינת ישראל גל מהגרים שבהיקפו עלה על מספרם של בני החברה הקולטת (שפירא, 2014). חלק גדול ממהגרים אלו, הגיעו מסביבה מסורתית יהודית ולא דווקא ציונית חילונית, אם הגיעו מארצות המזרח הקרוב או ממזרח אירופה (שפירא, 2014). מרבית האוכלוסייה הילידית של מדינת ישראל באותה התקופה היו ציונים מתוך הכרה, וקליטת המהגרים כוונה להטמיע בהם את הערכים ה'נכונים' (אלמוג, 1997; שפירא, 2014).

שאלת המחקר של עבודה זו מנסה להדגים כיצד מהווים השמות הפרטיים כלי בעל ייצוגים לאומיים ותרבותיים, ומתוך כך ניתוחם המספרי והלשוני עשוי להדגים תהליך של אסימילציה תרבותית של רוב שנקלט בתרבותו של המיעוט הקולט תוך שמירה על מכנה משותף רחב ביותר לכל הקבוצות בישראל המודרנית. בחינת המתרחש באוסף השמות השכיחים ביותר לעומת מה שאירע לשמות הנדירים, מאפשרת הבנת תהליכים שהיו משותפים לחלקים רחבים של האוכלוסייה, ובכך מתאפשר להבין בצורה מובחנת את מסקנותיו של וייטמן (1988) שחקר את תחושות ההזדהות הלאומיות של הורים ליילודים יהודים על אדמת ארץ ישראל לאורך 100 שנים עד 1980, זאת על-פי השמות הפרטיים שניתנו להם.

2. אונומסטיקה כהשתקפות של תהליכים חברתיים: שמות יילודים יהודים בישראל 1948-2007

מהמילה היוונית "אונומה" נגזר שמו של השדה המחקרי של האונומסטיקה, החוקר את השמות הספציפיים הניתנים לבני אדם, בעלי חיים, עסקים, מקומות ועוד. חוקרים מטווח רחב מאוד של נושאים כמו פילוסופיה, בלשנות, היסטוריה, לימודי דתות, פסיכולוגיה, סוציולוגיה, הרמנויטיקה ועוד, מכלילים ניתוחים אונומסטיים במחקריהם. חקר האונומסטיקה החל במידה רבה בפילוסופיה, והוא מתבסס מבחינה פילוסופית על השפה, כפי שפרגה הגדיר זאת: "[...] ב'סימן' או 'שם' אני מבין ציון כלשהו [...] שהוראתו, אם כן, היא אובייקט מסוים" (פרגה, תשמ"ד: 366). שמות פרטיים מסמנים אם כך מהויות מסוימות, ששפה נתונה ראתה לנכון לציין במילה ספציפית. המשך הגדרה זו הוא זיהויה של המילה כשם פרטי, כפי שטען פרגה (תשמ"ד: 366): "[...] כל אדם היודע במידה מספקת את הלשון או את מערכת הסימנים שאליה השם שייך."

על חשיבותם הפסיכולוגית המכרעת של שמות פרטיים בחיי האדם עמדו נדב ואחרים (2008), כאשר עימתו את תאוריית התפתחות האישיות של קוהוט (1984) עם מרכזיותו של השם הפרטי בחיי האדם. על-פי קוהוט, ילדים בונים את הערך העצמי שלהם על בסיס השיקוף (mirroring) המילולי והרגשי שהם מקבלים מהוריהם. לדעת נדב ואחרים (2008), בתהליך זה השימוש בשם הפרטי הוא מכריע, שכן בגיל צעיר, השם הפרטי הוא אחת המילים המרכזיות ביותר שהורים הוגים בפנותם לילדיהם, ואופן הגיית השם מכיל מהות רגשית המופנמת על-ידי הילדים. כמהויות המבוצעות פונולוגית, שמות פרטיים הם מילים, הם מרכיב בשפה, כל שפה, ועל כן ניתן לנתחם בכלים בלשניים. הממצאים של ניתוחים אלו עשויים לבסס קשר בין השמות לבין תהליכים חברתיים, כפי שציין אדוארדס (Edwards, 2013: 116): "Names, religion, and gender are three of the most important features of individual and group distinctiveness – and when they are linked with language, even more potent identity marking emerges".

ככלי לבדיקת תהליכים חברתיים, השמות הפרטיים מהווים קורפוס נגיש ונוח, ואכן מתוך גישה כזו בדק וייטמן (1988) את כל השמות הפרטיים שניתנו ליילודים יהודים על אדמת ארץ ישראל בשנים 1882-1980. הוא ביסס מתאם ישיר בין כיווני ההזדהות הלאומית של ההורים, נותני השם, לבין שיעורם היחסי של השמות ממקורות שונים בקורפוס. על-פי ממצאיו, הזהות היהודית שיוצגה על-ידי שמות (עבריים או אחרים) ששימשו בגולה, נמצאה בנסיגה ככל שהתחזקה הבחירה בזהות הישראלית שיוצגה על-ידי שמות שחודשו מהמקרא או שמות חדשים בעברית. בדומה לממצאיו של וייטמן מצאה גם בירנבוים (תשס"א) שוני ודמיון בין שמות של שתי קבוצות של ילדי 1983-1992 שלמדו בבית ספר חילוני ובבית ספר דתי-לאומי, אם כי היא חיפשה יותר מאפיינים לשוניים בשמות ופחות כיווני הזדהות של ההורים. בבית הספר הדתי-לאומי נמצאו יותר שמות מסורתיים ששימשו בגולה, מאשר בבית הספר החילוני. נטייתם של החילונים הייתה לרשום את הילדים בעלי השמות המסורתיים בכינוייהם, כך **רחל** נרשמה **כחלי**, ו**מרדכי** **כמוטי**. לא כך נהגו הדתיים-לאומיים שרשמו את השמות המסורתיים בצורתם המלאה. גם אפרת (Ephratt, 2013) דיווחה כי השם הפרטי הישראלי הוא בעל השתמעויות חברתיות והוא נושא משמעויות של זהות לאומית ואף תרבותית ואתנית.

המחקר הנידון כאן, העוסק בניתוח שמות של יילודים יהודים בישראל, נעשה מתוך כוונה לשרטט תהליכים תרבותיים במדינת ישראל שקמה כמדינת מהגרים (לנדמן, 2014). נחקרו שני קובצי נתונים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בקשר לשמות הפרטיים של יילודים יהודים במדינת ישראל. הראשון היה 50 השמות השכיחים ביותר שניתנו לבנות ו-50 השמות השכיחים ביותר שניתנו לבנים בכל שנה מ-1948 ועד 2007. הקובץ השני כלל שמות נדירים מאותן שנים לבנות ולבנים בשכיחות של שלושה עד עשרה שמות בשנה. מטבע הדברים, קיבל ניתוח השמות השכיחים משקל רב יותר, כמייצגים של מספר הורים רב בחברה הישראלית.

בעקבות וייטמן (1988), חולקו השמות לקבוצות על-פי מקורם, מתוך הנחה שקבוצת המקור של השם הפרטי מעידה על ערכים תרבותיים שונים שהורים בוחרים להדגיש, אך בשונה מוייטמן (1988) ובדומה לשטאל (תשנ"ה), חולקו השמות רק לארבע קבוצות: (1) שמות עבריים ולא עבריים ששימשו את קהילות ישראל השונות בגלות: **אברהם**, **בכור**, **גיטל**, **הערש**, **חממה**, **יונה**, **יחיא**, **נוריאל**, **שמחה** (לגבר ולאשה), **שרה**, **שרח** ועוד; (2) שמות מחודשים שחודשו מן המקורות מסוף המאה ה-19 והלאה: **אבישג**, **אהוד**, **איתמר**, **אלון**, **אסף**, **הגר**, **חמוטל**, **יפתח**,

מיכל, נועה, נמרוד, נעמה, תמר ועוד; (3) שמות חדשים שחודשו מן העברית הדבורה מתחילת המאה ה-20: **אלירן, ירון, ירין, לירון, לירן, רון, רונה, רוני, רונית, רונן, רינה, רן, רני, רנן, רננה** ועוד; ו-(4) שמות זרים שאין להם משמעות בעברית: **ליאם, ליאן, מאיה, מיקה, נטלי** ועוד.

השמות הזרים נכנסו לניתוח רק אם הגיעו לרשימת השמות השכיחים. שמות שמקורם זר, כגון **ורד ויסמין** (מפרסית), או **איריס ודפנה** (מיוונית) נחשבו כשמות עבריים מכיוון שהם משמשים כמילים בעברית ומשמעותם שקופה לדוברים. שמות שמקורם ככל הנראה זר, כמו **אודליה, מאי ורומי**, אך ניתן למצוא בהם משמעות עברית, נחשבו גם הם כשמות עבריים.

מתוך רצון לבסס את התמונה האונומסטית שעלתה מקובצי הנתונים ולהבין יותר לעומק תהליכי שיום של הורים ישראלים, נערכו בשנים 2012-2014 ראיונות איכותניים עם 45 הורים (22 אימהות ו-23 אבות). ההורים, לאו דווקא זוגות נשואים, היו בגילאים שונים וממגוון מקומות מגורים ומעמדות סוציו-אקונומיים, כולם ילידי ישראל שהגדירו עצמם כחילונים.

הראיונות שנערכו להורים היו במסגרת מחקר איכותני (Denzin, 1995). מסגרת כזו של מחקר שואפת להבין תהליכים בעולם המציאות דרך סיפורים של מרואיינים שחוו את התהליכים הללו. ככלי המחקר נבחר ריאיון חצי-מובנה, שכלל מספר מצומצם של שאלות הנוגעות לשמות המרואיינים ולשמות ילדיהם. יתרונו של הריאיון החצי-מובנה הוא שבשאלות לשם קבלת מידע נחוץ, הוא מאפשר למרואיינים לספר את סיפורם בחופשיות, בלי לכפות עליהם התאמת סיפוריהם לשאלות מפורטות שעשויות להניח הנחות מוקדמות באשר לתהליך ובכך לנתב את הנבדקים לכיוונים שלא התכוונו אליהם (Maykut & Morehouse 1994).

הראיונות הוקלטו, תומללו ונותחו מתוך מגמה למצוא נושאים משותפים שעלו מתוך הנרטיבים שפרסו המרואיינים, על המשותף להם ועל השוני ביניהם. סיפורי המרואיינים חשפו תהליכי שיום שעברו הורים בישראל וניתן היה להבחין בקווים משותפים שעלו מסיפורים אלו, וגם בייחודיות של נרטיבים מסוימים לעומת אחרים. כפי שטען שקדי לגבי הניתוח האיכותני (2010): "השערות המחקר אינן נקבעות מראש, ואף לא המשתנים הרלוונטיים לאיסוף המידע. סימן האיכות של הניתוח מורכב מכך שהחוקר מסיק את הקטגוריות האנליטיות שלו ישירות מהנתונים ולא מתפיסות או השערות מוקדמות".

התמה הנושאת שעסקה בהתאמה החברתית של השמות לסביבתם הייתה יותר מכול זו שהבדילה בין השמות לקבוצותיהם השונות. היחס שהפגינו המרואיינים כלפי שמות מסורתיים, מחדשים, חדשים זרים, כפי שתוארו למעלה, ביטא את הצורך של ההורים לשיים את ילדיהם בשמות ישראליים על-פי הגדרתם. נוסף על כך, עלה שימוש מעניין שעשו הורים רבים בשמות תואר מתוך הדגשים רגשיים שונים, כך למשל "ישראלי" היה תואר שהביע יחס חיובי חזק.

3. שמות פרטיים של יהודים בתקופת הגולה

בחינת השמות הפרטיים של יילודים יהודיים מתקופת העלייה הראשונה על אדמת ארץ ישראל אינה יכולה להיות שלמה ללא היכרות עם השמות ומנהגי השיום של התקופה שקדמה לכך - תקופת הגלות. על נושא זה נכתבו מחקרים רבים שקשה להביאם במאמר קצר, אך אנסה לעמוד על עיקרי הדברים. משיבת ציון הראשונה השתנה יחס היהודים כלפי שמות פרטיים. בתקופת המקרא הורים נתנו לילדיהם שמות שכללו כינוי תיאופורי של אלוהות מסוימת מתוך ציפייה שאלוהות זו תשגיח על הילד, כך נקרא ילד **יהונתן**, מתוך אמונה שאלוהי ישראל שכינויו הייחודי

הוא 'יה' או 'יהו' ישמור על הילד בימי חייו. מצב זה השתנה בעקבות הכיבוש ההלניסטי, ולמן ימי בית שני התקבלה בקרב היהודים מסורת השימוש בפפונימיה, קריאת שם אחר אבות המשפחה (אילן, 1984). ככלל, מתקופה זו והלאה הועברו השמות המסורתיים במשפחות היהודיות בכל אתר ואתר בעולם על-ידי פפונימיה, קריאה בשמות אבות המשפחה, ובעדות מסוימות אף פטרונימיה, קריאה על שם אבי היילוד. בתקופת הגלות התעצם מנהג זה ומרבית היילודים נקראו על דרך הפפונימיה (מוניץ, 1989).

קלאר (תש"י) כתב על מנהגי השיום של עדות ישראל בגולה. הוא התייחס לקהילות אירופה השונות וגם לקהילות המזרח, וכמוהו עשה גם גומפרץ (1956) שניתח שמות מסוימים בפירוט מתוך התייחסות לדרך שבה הם השתנו בעקבות המעברים מארץ לארץ ומשפה לשפה. רודריג-שורצולד (תשמ"ח) סקרה את מילוני השמות של עדות הספרדים מתוך הבנה כי היו סיבות תרבותיות לבחירת שמות מסוימים דווקא ודחיקתם של אחרים. מחקרים רבים חקרו שמות של עדה מסוימת, כמו למשל אנוך (תשע"א) שכתב על יהודי גיאורגיה, גימאני (תשנ"ז) שבחן את שמותיהם של יהודי תימן, ודמסקי (Demsky, 2003) שניתח שמות מתוך ספרי זיכרון של יהודי קאיפנג בסין. השוואת מחקרים שנעשו על שמות קהילות ישראל השונות ברחבי העולם מראים מכנה משותף רחב ביחס להבדל היחסי בין שמות העדות. התכונה המשותפת הראשונה היא העובדה כי השמות המקראיים של הדמויות המרכזיות בהיסטוריה היהודית הם השמות הנפוצים ביותר בכל עדה ועדה: **אברהם, אהרון, אסתר, דוד, חנה, יצחק, לאה, מרים, משה, רחל** וכד' הם השמות הנפוצים ביותר. כל המחקרים מזכירים את העובדה כי מילון השמות הנשי מהמקרא היה דל ביותר ולכן נלקחו שמותיהן של הבנות מן השפות שהיהודים חיו בתוכן או משפות יהודיות שהתפתחו בתקופת הגלות. התכנים של שמות הבנות היו דומים למדי בכל העדות, והם עסקו ביופי, חן, טוב ופוריות. כך על-פי קלאר (תש"י) נקראו בנות בעדות הספרדים **אסטלה** (כוכב), **גרציה** (חן), **פרציזה** (יקרה). **פלורה** הייתה פרח בקרב הספרדים כפי ש**בלומה** הייתה בקרב עדות אשכנז שהשתמשו גם בשמות **זלאטה** (זהב), **רוזה** או **רייזל** (שושנה), **פערלא** או **פערל** (פנינה).

שני הבדלים עיקריים נמצאו בין העדות השונות: האחד הוא שימוש בשמות מקראיים מסוימים שעדות אחרות השתמשו בהם פחות או כלל לא. בקרב עדות אשכנז השתמשו בשמות הדמויות הנערצות **חנה, חנוך ונח**, אם כי עדות אחרות לא השתמשו בהם מתוך ציות למסורת שהדירה שמות שקדמו לתקופת אברהם אבינו (גומפרץ, 1956), ואומנם בקרב קהילות הספרדים השתמשו בשמות **חנה, יוכבד, ציפורה** רק לעיתים נדירות (רודריג-שורצולד, תשמ"ח). בקהילות יהודי עירק היה מקובל שימוש בשמות האישים שעל-פי המסורת נקברו בדרום עירק, **יחזקאל ועזרא** (סומך, 2004). בממצאיו של גימאני (תשנ"ז) בולטים השמות **יחיא** (זכריה בעברית) ו**סעדיה**, שבעדות אחרות היו פחות נפוצים. נוסף על שמות הדמויות החשובות ביותר של הנרטיב היהודי, השתמשו יהודי סין גם בשמות של דמויות משניות מהמקרא: **אתמר, מכיר, נמואל, שדיאר, ישי** (Demsky, 2003). בתקופה מאוחרת יותר רווח בקרב קהילות איטליה שהיו הראשונות שהכניסו את שמות המלאכים לתוך מילון השמות הגבריים של היהודים, השימוש בשמות בעלי הרכיב התיאופורי 'אל', **אוריאל, איתאל, חננאל**, ואילו אצל יהודי פרס נמצא השם **נוריאל** או בגרסתו הערבית **נוראללה** (קלאר, תש"י).

המאפיין השני שהיה ייחודי לכל קהילה וקהילה היה שמות הסגולה השונים העבריים וכולו שנגזרו מן השפות השונות שהיהודים דיברו אותן. הגדרתם של שמות הסגולה היא שמות שנספחו לשמות העיקריים ונשאו גוון של תפילת איחולים לעתיד. לשמות אלו הייתה מטרה כמעט אחידה - הבטחת חיים טובים ליילוד או הבטחת החיים במקרה שהיילודים הקודמים של ההורים נפטרו בגיל צעיר (גומפרץ, 1956). שמות סגולה הופיעו כבר בתקופת בעלי התוספות בדמות איחולים לעתידם של הצאצאים: **אוהב, חיים, מיוחס, סימן טוב** ועוד (מרגליות, 1960). כך למשל נגזרו במזרח השמות **ניסים, רחמים** וגם השם **ששון** שניתן כשם פרטי לגבר אצל יהודי עירק, ושם משפחה בקרב יוצאי ספרד (סומך, 2004). באירופה נגזרו שמות כמו **ליבקינד** (ילד אהוב), **אלטר** (זקן), **בבה** (סבתא). על-פי גומפרץ (1956), כונו ילדים בשמות סגולה מסוימים כסגולת נגד הנזק של עין רעה וקנאה, למשל **טשרנה** (שחורה) ו**שוורצמן** (איש שחור) באשכנז, בדומה ל**מורינו** ול**מורינה** (שחרחרים) בג'וזמו, שפתם של יהודי ספרד (גומפרץ, 1956). בשמות אלו הסתכמה היצירתיות האנומסטית המקומית של קהילות היהודים, לעיתים תוך ניגוד מסוים בין העדות, כמו במקרה של השם **שמחה**, בת במזרח וגבר באשכנז, או **נחמה**, בת באשכנז ובן בקהילות הבלקן (ארזי, 1982). שרידים למנהג נותרו גם היום, כאשר מוסיפים שם נוסף כסגולה לבריאות במקרה של מחלה קשה או עקרות, כמו **חיים, חיה, מזל, ניסים** ועוד (מוניץ, 1989).

שמות סגולה מסוג שונה היו שמות בעלי תוכן דתי-לאומי ומטרתם הייתה להביע געגועים לארץ ישראל וכיסופים לגאולה (גומפרץ, 1956). כבר במקרא הופיעו שמות כאלו: **פלא יועץ, אל גיבור, אבי עד ושר שלום** (ישעיהו ט, ה). במשמעות דומה ניתנו השמות **משיח, צמח ורוחמה** במזרח, ובצרפת של ימי הביניים **צמח לקרשין** ובספרד **לקרישקאש**. במאה ה-18 נודע שמו של הרב האיטלקי **אביעד שר שלום** באזילה. אביו של כתב הספר מהמאה ה-19 "נחלת יוסף", ר' שמואל בן יוסף מעדן שבתים, קרא לשניים מבניו **ישועה ושילה** (גומפרץ, 1956). לימים הפכו שמות הסגולה מכל הסוגים לשמות בפני עצמם שיכלו להינתן כשם יחיד, וכמקובל בשמות המקראיים, גם שמות הסגולה הועברו בדרך של פפונימיה בקהילות ישראל.

השמות הייחודיים לבני העדות השונות, מקראיים ושמות סגולה, מאפשרים לנו התחקות אחר דבקותם של גלי מהגרים מסוימים באנומסטיקון ספציפי לעומת קבלת האנומסטיקון הכללי הישראלי שהתבלט על חשבון האנומסטיקון היהודי במהלך השנים. שמות מסוימים שהיו אופייניים לעדה מסוימת, בדרך כלל נותרו בשימוש רק בקרב עדה זו ולא עברו לעדות אחרות בישראל. זאת אנו יודעים מכיוון השימוש בשמות המסורתיים בכלל, שלרוב הועברו בדרך הפפונימיה, גם של הדמויות החשובות ביותר בתודעה היהודית, נמצא בדעיכה מזה כ-50 שנה וניתן לייחס זאת לדעיכת השימוש בשום על דרך הפפונימיה, כאשר ישראלים בוחרים את שמות ילדיהם בעצמם ותוך השקעת מחשבה מרובה בעניין (בורשטיין, 2010). דינור (1985) אף מצאה במדגם של צעירים חילונים ודתיים-לאומיים רתיעה סטריאוטיפית כלפי שמות מסורתיים ששימשו את היהודים בשנות הגלות, בעוד שנמצא יחס סטריאוטיפי חיובי כלפי שמות שחודשו מהמקורות מסוף המאה ה-19 וכלפי שמות חדשים שנגזרו מהעברית מתחילת המאה ה-20.

בחינת השימוש בשמות המסורתיים לעומת השמות האחרים בקרב השמות השכיחים של היילודים היהודים במדינת ישראל בשנים 1948-2007 העלה כי מספר תהליכים חברתיים שהתרחשו בחברה הישראלית הפכו אותה מחברת מהגרים לחברה בעלת תרבות ייחודית. תהליכים חברתיים אלו משתקפים בחילופי השמות הפרטיים של יילודים, במיוחד השכיחים ביותר,

"We can learn a great deal about societies and cultures by looking at their typical proper names, and gain interesting insights about gender perceptions and attitudes" (Muchnik, 2015: 210).

4. הממצאים

הממצאים העולים מניתוחן של שתי הרשימות של השמות השכיחים - של הבנות ושל הבנים - שיקפו שלוש תקופות אונומסטיות מרכזיות. תקופות אונומסטיות אלו מאפיינות את היותה של ישראל חברת מהגרים מצד אחד, יחד עם התגבשות חברתית שחלה במגזר היהודי ותוצאתה הסופית היה מילון אונומסטי שמשקף את התרבות הישראלית.

התקופה הראשונה נמשכה מ-1948 עד תחילת שנות ה-60 ונראתה בה תחלופה מועטה בין שמות שאפיינו במהלך שנות הגלות עדות מסוימות יחד עם שימוש בשמות עבריים חדשים, בעיקר עבור הבנות. התקופה השנייה הייתה שנות ה-60. במהלך עשור זה השתנו לחלוטין מילוני השמות השכיחים של הבנות והבנים. כיווני השינויים שחלו ברשימות השמות השכיחים מצביעים על תהליכים תרבותיים שחלו בכלל החברה הישראלית על קבוצותיה השונות. מתחילת שנות ה-70 אצל הבנים ושנות ה-80 אצל הבנות, מילוני השמות השכיחים התקבעו, ואז החלה התקופה השלישית, המשקפת חברה בעלת מספר נטיות שיום המשקפות תפיסות עולם שונות ולא הבדלי מוצא גיאוגרפי או הבדלים תרבותיים, כפי שהתאפיינו בהם המהגרים שהגיעו בתקופה הראשונה לישראל.

סקירת השמות הנדירים של הבנות ושל הבנים מאפשרת מעקב מסוים אחר השמות ה"עדתיים", ומתוך כך הסקת מסקנות לגבי עומק תהליכי ההתגבשות החברתית שעברו משפחות המהגרים בישראל. כאשר שם עדתי אופייני כמו **נוריאל** באירן או **יחיאל** באשכנז שניתן לילדים רבים בעבר מופיע במדינת ישראל בשכיחות של עד עשרה שמות בשנה, משמעות הדבר כי הפופונימיה שדרכה הועבר השם נמצאת בדעיכה, וכך מגמות תרבותיות שהיו חזקות במשך מאות שנים נפגעו בעקבות הפנמת התרבות הישראלית. הראיונות שנערכו עם 45 הורים איששו במידה מסוימת את התהליכים שנצפו מתוך ניתוח הנתונים, במיוחד בהתחשב בעובדה שהמראיינים ייצגו קשת מגוונת של מאפיינים אישיים וחברתיים במדינת ישראל.

4.1 1960-1948: חברת מהגרים

מ-1948 עד 1960, הפעילות האונומסטית בשמות הבנים השכיחים הייתה נמוכה למדי, ורשימת השמות השכיחים נשענה בעיקר על שמות מסורתיים של דמויות מרכזיות מההיסטוריה היהודית: אבות, נביאים וכוהנים, שופטים, מלכים ומנהיגים כמו **אברהם**, **משה**, **אהרון**, **שמואל**, **דוד**, **מרדכי** וכד'. עוד נמצאו ברשימה שמות של דמויות מקראיות מדרג בינוני כמו **אשר**, **בנימין** ו**פנחס**, וגם שמות סגולה, כפי שהוגדרו לעיל. כאמור, יתרונם של שמות אלו מבחינתנו הוא בהיותם סמנים של קהילות מאזור גיאוגרפי מוגדר. כך ידוע לנו כי שמות של חיות מסוימות שימשו כשמות סגולה בעיקר באשכנז, לעיתים בצירוף השם המקראי בהשפעת ברכת יעקב, כמו **יהודה אריה**, **יששכר דב**, **בנימין זאב**, **נפתלי צבי** (ריבלין, תשע"א). השמות **ניסים**, **רחמים** ו**ציון** שימשו במזרח (קלאר, תש"י), ואילו השמות **בכור**, **שם-טוב**, **נחמה** (לגבר) שימשו בקהילות ספרד (רודריג-שורצולד, תשמ"ח).

ב-1948, מרבית השמות ברשימת הבנים הם מסורתיים מסוגים שונים. בין השמות המסורתיים בלטו שמות החיות ששימשו בעיקר בקהילות אשכנז, כמו **אריה, דב, זאב וצבי**. כבר ב-1949 נעלמו מרשימת השמות השכיחים של הבנים מעט שמות של דמויות מקראיות מדרג בינוני האופייניים לקהילות אשכנז, **יחיאל, נתן**, והופיעו שמות סגולה שמאפיינים את קהילות המזרח - **הרצל, ניסים, ציון, ורחמים**, יחד עם שמות ששימשו בעיקר את יהודי עירק, **יחזקאל ועזרא**. תהליך זה תואם את סדר גלי העלייה שהגיעו בשנים אלו לישראל, תחילה מאירופה ולאחר מכן מארצות שונות במזרח, כמו תימן ועירק ולבסוף מצפון אפריקה (שפירא, 2014).

במהלך אמצע וסוף שנות ה-50, נעלמו מעט שמות מסורתיים ובמקומם נכנסו לרשימת השכיחים מעט שמות חדשים. נעלמו שמות אשכנזיים במובהק, כמו **דב וזאב**, וגם שמות שהיו שכיחים יותר בקהילות המזרח, כמו **הרצל, עזרא ורחמים**. במקום השמות המסורתיים שנעלמו, שרובם היו שמות סגולה או שמות עדתיים במובהק, נכנסו מעט שמות חדשים כמו **דורון, רון, ורוני**. בין השמות החדשים שהופיעו ברשימת השכיחים, חלק היו כינויי חיבה לשמות מסורתיים, אם כי יש להם משמעות גם כמילים: **אבי** (קיצור של אברהם?), **אלי** (קיצור של אליהו או אליעזר?), **רוני** (קיצור של אהרון?).

שמות רבים ברשימת הבנות היו חדשים מלכתחילה, אולי מפני שמילון השמות המסורתיים והמחודשים עבור הבנות היה כה דל. הדבר שיקף גם נטייה מסורתית, כפי שהיהודים בשנות הגלות התאימו את שמות בנותיהם למילוני השמות של החברות שבקרבת התגוררו, וכך נעשה גם בחברה הישראלית. כבר ב-1948, כמחצית משמות הבנות ברשימת השכיחים היו חדשים, אם כי ניכר כי לכל השמות היה פרופיל לשוני מובהק שאותו קבעו השמות המסורתיים מהמקרא. מרבית השמות, מסורתיים, מחודשים וחדשים, הסתיימו בסיומת הקלסית -**ה**, וכפי שהסתיימו השמות המסורתיים **שרה ורבקה**, כך גם השמות המחודשים **עפרה וצביה** והשמות החדשים **גילה ודרורה**.

בניגוד למצב ברשימת הבנים בתקופה הראשונה, ב-1948, לצד השמות ששימשו בעיקר בקהילות אשכנז, **חיה, מלכה ונחמה**, בלט גם שם ששימש בקהילות ספרד והמזרח - **מזל**. בתחילת המאה ה-19 שלושה רבעים מבין יהודי היישוב הישן היו מעדות ספרד, ובמקביל לעלויות ממזרח וממרכז אירופה הגיעו עולים גם מקהילות אלו לארץ (בצלאל, 2009). הופעתו של שם הסגולה **מזל** ברשימת השכיחים כבר ב-1948, ששימש את עדות הספרדים וגם את יהודי המזרח ככל הנראה בשכיחות גבוהה, הוא עדות לקהילות ספרדיות ומזרחיות גדולות שהתגוררו בישראל. מ-1949 עד 1960 נעלמו מעט שמות מהרשימה ובמקומם נכנסו מעט שמות. השמות שנעלמו היו בעיקר מחודשים וחדשים וכמוהם גם השמות שנכנסו. תחלופת השמות האשכנזיים בשמות המזרחיים שניכרה בשמות הבנים הסתמנה גם בשמות הבנות. נעלמו השמות ששימשו בעיקר באשכנז - **בתיה, חיה ונחמה**, אך שם הסגולה הספרדי והמזרחי **שמחה** שהופיע ב-1949 לא נעלם מרשימת השכיחים עד אמצע שנות ה-60 וכמוהו גם **מזל**.

עד 1960, רשימת השמות הנדירים לבנות ולבנים כללה שמות יהודיים מסורתיים רבים, עבריים ובעיקר לא עבריים, וגם שמות זרים שרובם נלקחו משפות אירופיות. שמות הבנים שהופיעו בתקופה זו ברשימת השמות הנדירים היו בעיקר שמות עדתיים. כך הופיעו ברשימת הנדירים **אבא, בן-ציון, זבולון, נטע, שניאור ושרגא** האשכנזיים, וכמוהם גם השמות הלא עבריים: **איסר, אלטר, הירש ושמיל**. בנדירים הופיעו גם שמות מזרחיים רבים, כמו העבריים **כדורי**¹ **נוריאל**,

נעים וצמח, והלא עבריים: **חליפה, כלפון, מחלוף ופרג'**, כמו גם שמות עבריים רבים ששימשו בקהילות ספרד כגון **בכור, מצליח, משיח, שבתי ושלוחה**, ושמות לא עבריים כגון **אליאש, בבר, יוטן, וידל זכי**.

שמות נדירים של בנות היו בעיקר שמות אירופיים. כבר בתקופת הגלות חדר השימוש בשמות אלו כמעט לכל עדה בעולם היהודי, כפי שעולה מדברי סומך (2004) לגבי יהודי עירק ומסקירתו של חיון (Hayoun, 2010) לגבי שמותיהם של יהודי נבול שבטוניס. למרות זאת ניתן למצוא מעט שמות עבריים ולא עבריים שהיו בשימוש עדתי מצומצם בתקופת הגלות. כך הם השמות העבריים **סרח ושרח**, שם מקראי בשינוי כתיב ששימש בעיקר בקהילת יהודי פרס, **ובינה**, **מנוחה ושבע** ששימשו באשכנז, והשמות הלא עבריים **בוליסו, גרציה, וידה וסיניורה** שהיו מקובלים בעדות ספרד, **סעדה ורחמה** המזרחיים ו**ביילה, הני ומינדל** האשכנזיים.

סיכום ממצאי השמות מהתקופה 1948-1960 מראה כי באופן כללי, גלי המהגרים השונים שמרו על מילוני השמות המסורתיים ועל מנהגי השיום על דרך הפפונימיה. דחיקתם של מרבית השמות העדתיים לרשימת השמות הנדירים אינה מצביעה רק על זניחתם, אלא יותר מכול על כך שגם בגלות שמות אלו ניתנו בשכיחות נמוכה יחסית לשמות של הדמויות המרכזיות ביהדות, כפי שנזכר לעיל. עיקרון זה נכון בעיקר לגבי שמות הבנים, היות ושמות הבנות מלכתחילה כללו פחות שמות מסורתיים יחסית לבנים. אך כפי שכבר צוין, גם בתקופת הגלות הבנות שוימו יותר בשמות מקומיים, וגם בישראל השמות הקודמים נזנחו בקלות לטובת שמות מקומיים שנגזרו מהשפה החדשה-ישנה.

4.2 שנות ה-60 וה-70: התגבשות תרבות ישראלית

בשנות ה-60 חלה ככל הנראה התגבשות חברתית ותרבותית של המגזר היהודי במדינת ישראל על-פי ההתרחשויות בשתי רשימות השמות השכיחים, של הבנות ושל הבנים. השתלטות האונומסטיקה הישראלית ודחיקת האונומסטיקה המסורתית, מוכיחות כי בשנות ה-60 הפכה החברה היהודית בישראל מחברת מהגרים עדתית לחברה ישראלית, ומכאן להבא לא נמצאו יותר שמות עדתיים בקרב השמות השכיחים. בתקופה זו נעלמו מרשימת השמות השכיחים של הבנים 27 שמות, למעלה ממחצית השמות שהופיעו בה בתקופה הקודמת. אם בתקופות הקודמות תחלופת השמות הייתה מצומצמת, הרי שבתקופה זו הרשימה שינתה את פניה. נעלמו השמות המסורתיים של דמויות מקראיות מדרג בינוני ושמות מלאכים כמו **אפרים, בנימין, ראובן, גבריאל ורפאל**. כמו-כן, נעלמו אחרוני שמות הסגולה המזרחיים **ניסים וציון**, האשכנזיים **אריה וצבי**, ואף שם הסגולה שהיה משותף לעדות רבות – **שלום**. מכאן והלאה הצטמצם מספר השמות המסורתיים ברשימת הבנים ל-17, שמות הדמויות המרכזיות בהיסטוריה של העם היהודי, בעיקר מהמקרא – **אברהם, יצחק, משה, אהרון, שמואל, דוד, מרדכי ועוד**, מהמשנה – **מאיר**, ושם סגולה אחד משותף לכל העדות – **חיים**.

דבר דומה קרה ברשימת השמות השכיחים של הבנות. בתקופה זו נעלמו כל השמות המסורתיים של דמויות מקראיות בדרג בינוני מן הרשימה, כמו **בת שבע, דבורה, יהודית, ציפורה ועוד**, כן נעלמו אחרוני שמות הסגולה העדתיים **מזל, מלכה, שמחה ועוד**, יחד איתם נעלמו גם שמות עבריים שנוצרו כתרגום של שמות סגולה משפות רבות שהיהודים השתמשו בהן בגלות, כמו **אהובה, זהבה, טובה, יפה ועוד**. מרבית השמות המסורתיים נעלמו ולאורך השנים

לא נוספו עוד שמות מסורתיים. שמונה שמות מסורתיים של דמויות נשיות מרכזיות מהמקרא נותרו ברשימת השכיחים – **אסתר, חנה, לאה, מרים, רבקה, רחל, שרה** ועוד, וגם שם הסגולה **חיה**. כשלושה רבעים מבין השמות שהופיעו ברשימת השמות השכיחים של הבנים בתקופה זו הם חדשים, ולראשונה ניכר היה שיטתם מאפיינים לשוניים שהישראלים מחבבים, כמו שמות בעלי שתי הברות בהטעמה מלרעית, צליל א/ע בתחילת השם וצלילי לנ"ר באמצע השם ובסופו, כמו בשמות החדשים **אילן ואמיר**, ובשמות המחדשים **אורן, אלון וערן**. הפרופיל הלשוני של השמות המועדפים מוכיח יותר מכל כי מסורת הפופולרית נמצאה בדעיכה בשנות ה-60, כלומר, השמות נבחרים ולא מועברים כמסורת.

למעלה ממחצית שמות הבנות ברשימת השכיחים התחלפו, ו-20 מתוכם הם שמות חדשים. הקצב המהיר של היעלמות שמות מהרשימה וכניסת שמות שכיחים אחרים החל ברשימת השמות של הבנות ב-1960 כמו בשמות הבנים, אך הוא הואץ במהלך שנות ה-70 ונמשך עד תחילת שנות ה-80. בניגוד לפרופיל הלשוני שנמצא בשמות הבנים שנכנסו לרשימת השכיחים במהלך שנות ה-60, אצל הבנות נמצאו מספר פרופילים לשוניים. בשנות ה-60 החליפו הסיומות **־ית ו־ת** את הסיומת **־ה** כסיומת החביבה על ההורים הישראלים. כך נכנסו לרשימת השמות השכיחים השמות המחדשים **אסנת, אפרת, חגית וענת**, והשמות החדשים **אילנית, גלית, סיגלית ויפעת**. בשנות ה-70 עזבו כמעט כל השמות בסיומות אלו את רשימת השכיחים של הבנות, למעט השמות המחדשים **אפרת וענת**, ובמקומם נכנסו מעל 40 שמות, רובם חדשים שניתוחם העלה שלושה פרופילים לשוניים מועדפים.

מכיוון שעניינו של מאמר זה אינו הצד הלשוני של השמות, לא אמנה את התכונות הלשוניות שנמצאו בניתוח שמות אלו, וכל המעוניין בכך יכול למצוא אותם אצל לנדמן (תשע"ח). אך מהשוואת שמות הבנות לשמות הבנים, עולה היחס השונה שקיבלו, יחס שנמשך מתקופת הגלות כלפי שמות שני המינים. כפי שנשמר ברוב קהילות ישראל, מילון שמות עברי יציב יחסית עבור הבנים ושינויים מהירים בשמות הבנות, בשל תחלופה גבוהה של מקומות מגורים ושפות, כך אירע גם בישראל לשמות הבנות בתקופה קצרה יחסית של 20 שנה – בין תחילת שנות ה-60 לתחילת שנות ה-80.

מרשימות השמות הנדירים של הבנות נעלמו לגמרי השמות המסורתיות העבריים. בשנות ה-60, הם הופיעו במספר קטן מאוד בשמות הבנים הנדירים, השמות המזרחיים, כמו **זכריה, מימון** (שם ערבי במקור [קלאר, תש"ז]), אך כיוון שהוא ידוע כשמו של אבי הרמב"ם הוא הוכנס לכאן) ו**סעדיה**. נוסף להם הופיעו מעט שמות עבריים ששימשו באשכנז: **אביגדור, טוביה, פסח**. בין השמות הנדירים העבריים שמשקפים הגייה עדתית נמצא מספר רב יותר של שמות ששימרו הגייה ספרדית של שמות עבריים: **חנוכו, ניסו, שלמו**. כן נמצאו שמות לא מעטים ששימרו הגייה עברית אשכנזית: **גורשום, לזר, מנדל, ראכעל** (בת – רחל), וגם שמות אשכנזיים לא עבריים כמו **קלמן**. שמות הבנות המסורתיות הלא עבריים שנמצאו ברשימת הנדירים באו בעיקר מיידש וחלקם אף שימר כתיב יידי, כמו **איטא, עטיל, פייגי** ועוד. לא נמצאו כלל שמות מזרחיים ברשימה זו, נמצא רק שם אחד ששימש בעדות ספרד, **סימי**.

המסקנה העולה מניתוח הנתונים של שנות ה-60 בשמות הבנים ושנות ה-60-70 בשמות הבנות היא כי פחת מאוד השימוש בשמות המסורתיים, הן עבריים הן שאינם עבריים. דעיכת

השמות המסורתיים התרחשה במקביל לכניסת מספר רב של שמות מחודשים ובעיקר חדשים שלמעשה השתלטו על השמות השכיחים ובמידה רבה גם על השמות הנדירים.

4.3 משנות ה-80 עד שנות ה-2000: תרבות ישראלית עם הפנים לעולם המערבי

מתחילת שנות ה-70, קצב תחלופת השמות הלך והואט מעשור לעשור ובנוסף ל-17 השמות המסורתיים שנתרו שכיחים לאורך 60 שנה, כפי שכבר נזכר לעיל, שמות מחודשים וחדשים רבים של בנים נותרו שכיחים לשנים רבות, ונראה כי התקבע אונומסטיקון יציב לבנים שנבנה משמות מסורתיים, מחודשים וחדשים. בין השמות הללו נמצאים שמות מחודשים כמו **אורי, איתי, דניאל, יאיר, יובל, יונתן, עידו** ועוד, וגם שמות חדשים, כמו **ליאור, נועם, עומר, עמית, רועי, שחר** ועוד. בחינת השמות המחודשים והחדשים שנתרו ברשימת השכיחים בין 30 ל-60 שנה, מעלה פרופיל לשוני מובהק שאותו ההורים הישראלים מעדיפים.

מתחילת שנות ה-80, תהליך ההאטה מגיע לשמות השכיחים של הבנות, אם כי קצב התחלופה של השמות היוצאים מהרשימה לעומת השמות הנכנסים אליה, לעולם חזק יותר ברשימת הבנות יחסית לרשימת הבנים. מטבע הדברים, אצל הבנות נמצאו פחות שמות מחודשים, מכיוון שמקורותינו אינם מכילים נשים רבות. אך משנות ה-80, עם התפשטותם של השמות הדו-מיניים (לנדמן, 2015) נכנסים לרשימת השמות השכיחים של הבנות שמות של גברים מן המקרא, בעיקר נמוכי דרג, כמו **הודיה, חן ועדן**. כאמור לעיל, ניתן לאתר מספר פרופילים לשוניים של שמות בנות המועדפים על הישראלים, וגם אם לשמות הבנות התקבע אונומסטיקון ששימש לאורך השנים, הרי הוא קטן מזה של הבנים.

השמות המחודשים שגילו יציבות בתקופה של 30-60 שנה כשכיחים הם: **אפרת, יעל, מיכל, נועה, נעמה, רות ותמר**. כפי שנראה, שמות אלו אינם מכילים פרופיל לשוני מובהק (לנדמן, 2014), אך מבחינה תרבותית ישנה כאן דחייה חזקה של המסורת היהודית, מכיוון שכמעט כולם השתייכו לנשים אסרטיביות שהמסורת היהודית דחתה. נמצאו מעט שמות חדשים שנתרו יציבים ברשימת השמות השכיחים, כמו **דנה, הילה, עדי, שירה ושני**. מספר פרופילים לשוניים עלו מניתוחם של שמות אלו (לנדמן, 2014).

נמצאו יותר שמות זרים שכיחים לבנות מאשר לבנים. השם הזר הראשון שהפך שכיח הוא **מאיה** שנכנס לרשימה ב-1971 לאחר פרסום שירו של היוצר שלום חנוך, והוא נותר שם שכיח גם בשנות ה-2000. מעשור לעשור עלה מספר השמות הזרים ברשימת הבנות, בעיקר כאלו הנפוצים בעולם המערבי, כמו **ליאם, מיקה, נטלי וקארין**. בשנות ה-2000 הופיעו ארבעה שמות זרים ברשימת השמות השכיחים של הבנות, יותר מבכל עשור בעבר. מבחינה פונטית של אורך השם, ההטעמה והצלילים הנפוצים במעמדות שונים בשם, השמות הזרים השכיחים של הבנות תואמים את הפונולוגיה הרווחת של השמות העבריים השכיחים (לנדמן, 2014). כלומר ההעדפה הפונולוגית נותרת גם כאשר בוחרים במשמעות שאינה עברית, ואפשר שהדבר נובע מן העובדה כי הממד הפונטי פחות מודע.

בשנות ה-2000, הגיע לראשונה שם זר לרשימת השמות השכיחים של הבנים - **ליאם**. הבחירה בזרות היא מכוונת. האיות של השם העברי **ליעם** היה שומר את צליל המילה, שהרי לדברי לאופר (2008), בישראל מבוצעים הגאים אלו על-ידי דוברי עברית ילידיים באותו אופן. הממצא של יותר שמות זרים שכיחים עבור בנות מתאים גם הוא למצב שהיה בתקופת הגלות,

כאשר בנים יהודים לרוב קיבלו גם שמות עבריים או בקהילות מסוימות בעיקר שמות עבריים או יהודיים, ואילו הבנות קיבלו בעיקר שמות יהודיים ומקומיים (שטאל, 2005).

כפי שכבר צוין, מלכתחילה מרבית השמות הנדירים היו זרים, בעיקר אירופיים ממקורות שונים. שמות בנים: **אליוט** (אנגלית), **אדמונד** (צרפתית), **ויטוריו** (איטלקית), **חביאר** (ספרדית), **חסן** (ערבית), **ליאונל** (רומנית), **פישטה** (הונגרית), **קשיטוף** (פולנית), **ריכרד** (גרמנית); שמות בנות: **אוטיליה** (רומנית), **איימי** (אנגלית), **אילדיקו** (הונגרית), **אלודי** (צרפתית), **אלסנדרה** (איטלקית), **ג'מילה** (ערבית), **הלגה** (גרמנית), **חוליה** (ספרדית), **ינינה** (פולנית). בשנות ה-2000, הסתמנה בשמות הנדירים, בעיקר באלה של הבנות, תופעה חדשה של גזירת שמות ממילים באנגלית. ב-1992 הופיע השם **סאן** (שמש) ברשימת הנדירים של הבנים, וב-1994 הופיע שם זה גם ברשימת השמות הנדירים לבנות. מאז ועד שנות ה-2000, השם מופיע לסירוגין ברשימות הנדירים של שני המינים. ב-1999 הופיע השם **סקאי** (שמיים) ברשימת השמות הנדירים לבנות והמשיך להופיע שם גם בשנות ה-2000. השם **סטאר** (כוכב) הופיע ב-2001 בין השמות הנדירים לבנות, ב-2004 הופיע השם **ריין** (גשם) וב-2007 השם **אושן** (אוקיינוס). נראה שמסתמנת כאן נטייה חדשה, של גזירת שמות מן האנגלית בדומה לדרך שבה נגזרים השמות החדשים בעברית. מעניינת במיוחד העובדה שזוהי ככל הנראה יצירה ולא חיקוי, כיוון שהשם סאן אינו קיים כשם (Hanks, Hardcastle & Hodges, 2006). נטייה זו נראית בעיקר בשמות הבנות אם כי היא החלה משמות הבנים. עוד מתקופת הגולה היה האונומסטיקון הנשי נתון יותר לשינויים מהירים והושפע מהשפות המקומיות שהיהודים חיו בתוכן ודיברו אותן. כך או כך, לפנינו עדות (במספר שמות לא משמעותי) להשפעת האנגלית על החברה הישראלית בשנים האחרונות.

מסוף שנות ה-80 ועד אמצע שנות ה-90 הגיעו לישראל מברית המועצות לשעבר כ-800,000 דוברי רוסית (שפירא, 2014), ולמרות זאת לא נמצא שם רוסי אחד ברשימות השמות השכיחים. מ-1948 ניתן למצוא שמות רוסיים רבים ברשימות של השמות הנדירים, כמו **אירה**, **אנדריי**, **אניה**, **אנסטסיה**, **ודים**, **זינה**, **יאנה**, **מיכאיל**, **קיריל** ו**ורודיון**. במקרים רבים השם מופיע ברשימת הנדירים תקופה מסוימת לפני תקופת העלייה הגדולה, נעדר מהרשימה בשנות העלייה, ובסוף שנות ה-90 או תחילת שנות ה-2000 הוא הופיע שוב כנדיר. כך למשל, השם **אנסטסיה** הופיע בנדירים ב-1961, ושוב ברצף מ-1969 עד 1976 וחזר לרשימת הנדירים רק ב-2007. מסלול דומה עשה השם **מיכאיל** שהופיע כנדיר ב-1954 ושוב בשנים 1963-1964, ונמצא ברשימת הנדירים ברצף בין 1966-1990, ואז נעלם מרשימת הנדירים (ככל הנראה מכיוון שנולדו בישראל ילדים שקיבלו שם זה בתחילת שנות ה-90) אך ורק כדי לשוב כשם נדיר ב-2005. יש בכך משום עדות לעובדה כי ילדים שנולדו בתחילת שנות ה-90 למשפחות של מהגרים, קיבלו שמות רוסיים כל עוד נמשך גל ההגירה, אך לא בכמות שהספיקה להכניס שמות אלו לרשימת השכיחים. ממצא חשוב יותר הוא הוויתור הכמעט גורף והמהיר למדי על השמות הרוסיים. נמצא מספר גדול של שמות רוסיים שבסוף שנות ה-90 ובשנות ה-2000 הגיעו לרשימת השמות הנדירים בישראל, כמו שמות הבנות: **אולגה**, **אירינה**, **טטיאנה**, **ילנה**, **יוליה** ו**מרינה**, ושמות הבנים: **איגור**, **אלכסיי**, **בוריס**, **דמיטרי**, **יבגני** ו**יורי**. שמות רוסיים אחרים הגיעו לרשימת הנדירים כבר בתקופת העלייה, כמו **נדיה** שהופיע בנדירים בשנים 1958, 1964, 1966 עד 1970, 1974, ובתקופת העלייה מ-1991 עד 1994, ושוב ב-1996, 1998, 2001, 2003 ו-2007. דומה לו בכך גם השם **גנאדי** שנמצא ברשימת הנדירים מ-1991 ברצף עד 1994 ושוב ב-1997.

במקביל לגל ההגירה מברית המועצות לשעבר, הגיע גל הגירה נוסף של עשרות אלפי מהגרים מאתיופיה: "[...] ההזדהות שלהם עם ישראל הייתה רוויה קשיים בשל תחושת שוני עמוקה, שאך התחזקה בשל ההסתייגויות מהם בקרב החברה הקולטת" (שפירא, 2014: 418). שמות אתיופיים לא נמצאו ברשימת השכיחים, אך שונה הדבר בשמות הנדירים. מהגרים רבים מאתיופיה הגיעו מסוף שנות ה-80 והלאה, אך שמות אתיופיים נמצאו בשמות הנדירים כבר מ-1948 ולאורך כל הזמן. שם הבנות **אדיסה** הופיע לסירוגין בנדירים מ-1948 עד 2002 ובאותן השנים ממש הופיע בנדירים גם שם הבנים **אינאו**. שם הבנות **טדלה** הופיע לסירוגין מ-1973 עד ל-2003, ושם הבנים **גטהון** הופיע לסירוגין מ-1963 עד 1998. שם הבנות **באנצ'עלם** הופיע לסירוגין מ-1995 עד 2004, בדומה לכך שם הבנים **בירהנו** מ-1987 עד 2002.

ניתן לסכם ולומר כי על-פי הניתוח הלשוני ובהשוואה לתקופות הקודמות, בתקופה זו השמות השכיחים מצביעים על תרבות מגובשת בעלת טעם אונומסטי מובחן מבחינה לשונית (לנדמן, 2014). החברה היהודית בישראל הייתה כה מגובשת מבחינה תרבותית, עד כי גל עלייה גדול שהגיע מברית המועצות לשעבר לא השפיע כלל על השמות השכיחים. לא רק שהגירה זו לא השפיעה על השמות השכיחים אלא שבזמן קצר להפליא ננחו חלק גדול מהשמות הרוסיים והפכו לנדירים. ממצא דומה עלה בהקשר של השמות האתיופיים בישראל. החברה הישראלית הוכיחה חוזק תרבותי מול גל הגירה שהגיע ממזרח אירופה, אך שונה הדבר באשר לאינטראקציה הנמשכת עם הכפר הגלובלי. שמות מערביים נכנסו במספר הולך וגדל לרשימות השכיחים ובשנות ה-2000 הופיעו בה ארבעה שמות של בנות ולראשונה גם שם זר אחד של בנים.

4.4 מי אנחנו ומהם שמות ילדינו: ראיונות עם ההורים

45 הורים חילונים ילידי ישראל ממגוון גילים, מקומות מגורים ומעמדות סוציו-אקונומיים רואיינו בקשר לתהליכי השיום של ילדיהם. הראיונות החלו בהסבר קצר על המחקר ומטרותיו ונמשכו בשלוש שאלות קבועות: מהי שנת הלידה; היכן התגוררו הוריהם בארץ כאשר נולדתם; מדוע נקראתם בשם זה. שאלות אלו חזרו לגבי כל ילד וילד במשפחה. מתכונת זו נקבעה מכיוון שלאחר מחקר מקדים שכלל מספר רב של שאלות, התברר כי שטף דיבור חופשי של תיאור התהליכים הקשורים בשמות המרואיינים, גרם להם לגלוש עצמאית למספר רב של נושאים, כמו דת, זהות ועוד.

מבחינה תרבותית התייחסו ההורים לשמות שונים על-פי מקורם, וזאת בלא שנשאלו על כך. הם הביעו דחייה כלפי שמות מסורתיים בהתאם לגילאים השונים, דהיינו המבוגרים שבין המרואיינים הביעו יחס ניטרלי כלפי שמם המסורתי, אך סירבו לתת לילדיהם שמות כאלו, כפי שאמרה אחת המרואיינות בעלת שם מסורתי לגבי שמו של בנה בן ה-40: "אימא שלי רצתה שנקרא על שם אחיה ז"ל שהיה ניצול שואה והגיע לארץ ומת פה די צעיר. לקרוא לילד **זאב** זה היה בלתי אפשרי, זאב זה שם של פעם, שם של חיה ונשמע נורא". מרואיינים בשנות החמישים שלהם או צעירים יותר התייחסו לשמם המסורתי כאל נטל. כך תיארה זאת מרואיינת בת 58: "כל החיים אני א---- ג----- [שמה הפרטי ושם משפחתה, ש"ל] זה כבד [...]".

הדחייה עוד החריפה כאשר דובר על שמות הילדים. אשתו של אחד המרואיינים ביקשה לקרוא לבנם בן ה-21 על שם אביה. המרואייין סיפר כי הוא סירב בתוקף, ולשאלתי מדוע סירב, ענה בבוז: "כי זה לא היה כל כך מתאים להתחיל לקרוא עכשיו לילד א----. [...]" כי אנחנו לא שייכים למגזר דתי, זה לא מקובל עכשיו לקרוא לילד **זרובבל** [זרובבל במלרע, ש"ל]. בת זוגו

של המרואיין ביקשה לקרוא לבן בשמו של אביה, שם מסורתי עברי מן המקרא, אך הבחירה של המרואיין לבטא את תחושותיו כלפי הבקשה על-ידי השימוש בשם זרובבל כנקודת ייחוס, שם בבלי עתיק ובעל מצלול זר לאוזן העברית, שהיהודים לרוב לא השתמשו בו בשנות הגולה, משקף את כעסו. השימוש בשם זה ממחיש את גודל המרחק שהמרואיין ניסה לקבוע בינו לבין השמות המסורתיים. למרות זאת נמצאו גם הורים שקראו בשמות מסורתיים על דרך הפפונימיה, בעיקר לבנים. אחד המרואיינים שקרא לבנו בן ה-19 על שם אביו, אמר: "אני חושב שזה הוסיף לו שאם אתה מתעקש אז זה עובר, זה עובד והנה זה, מקבלים את זה [...]".

השמות המחדשים זכו ליחס החיובי ביותר מהמרואיינים בזכות העובדה שהם מייצגים מורשת עתיקה וקשר לשורשים באדמת ארץ ישראל. וכך אמר אחד האבות לגבי השם המשני של בנו בן ה-41: "התאים, שם יפה **יוחאי**. גם יפה וגם עם מורשת מה שנקרא". מספר מרואיינים תיארו את השמות המחדשים כ"ישראליים". כך טען גם אביה של אביגיל בת החמש: "[...] גם **אביגיל** זה שם יפהפה, זה שם תנכי, ישראלי מאוד". באופן דומה דיברה מרואינת על בתה בת ה-17: "**אפרת** הוא [...]. הוא ישראלי, הוא לא עונתי, הוא לא אופנתי [...]".

השמות החדשים גם הם זכו ליחס חיובי מצד המרואיינים, אם כי לא כמו השמות המחדשים. ראוי לציין שמרבית ילדי המרואיינים נקראו בשמות חדשים, ומכאן ניתן להבין שהיצירה האונומסטית הישראלית התפשטה, לפחות בקרב הציבור החילוני. באופן מעניין, השמות החדשים זכו למדרשי שם, דבר שלא קרה לשמות המסורתיים והמחדשים שממילא מגיעים עם סימוכין עתיקים. כך למשל, אמה של **תהל** בת השמונה סיפרה כי השם מכיל ראשי תיבות: "**ת**היה **ה**שכינה **ל**צדך, סבא שלי אמר לי את זה, סבא שלי אדם דתי". ואילו אמה של גל בת ה-20 סיפרה על הגימטריה המיוחדת של השם: "אבל אחר כך חברה שלי שמעה הרצאות ואמרה שהשם גל בנוי מ-3 ו-3, 33 – ל"ג זה משהו חזק".

הצורך למצוא לשמות עבריים שמשמעותם שקופה לדוברים ילידיים של השפה, משמעות מוכמנת, מוכיחה כי למרואיינים יש צורך בעיבוי המטענים השונים של השמות החדשים, שלא כמו במסורתיים ובמחדשים. לגבי השמות המסורתיים, המחדשים והחדשים, שררה כמעט הסכמה מלאה בין המרואיינים, למעט היחס השונה של המבוגרים יותר כלפי שמותיהם המסורתיים ולמעט השימוש בפפונימיה עבור הבנים. לעומת זאת, השמות הזרים גררו תגובות רגשיות שחצו גיל, מיקום גיאוגרפי ומעמד סוציו-אקונומי. היו מרואיינים שהביעו זלזול כלפי השמות הזרים והנגידו אותם לתרבות הישראלית, כפי שאמר אחד המרואיינים, אקדמאי בן 74 המתגורר בפריפריה: "כי אם את מתחילה עם תום ודר [הגייה מודגשת ולועגת של השמות, ש"ל], זה לא שמות ישראליים. **תום** זה המשמעות שלו שזה משהו מחוץ לארץ". מרואיין נוסף, בן 30, ממוצא אתני שונה, שאינו אקדמאי ועובד באזור המרכז, התייחס לשמות הזרים בצורה דומה כשסיפר על החלטתו לבחור בשמות עבריים לילדיו: "יש מלא שמות, **יאן ומיי** וכל מיני שמות כאלה שמתחכמים. והיום גם מאוד נפוץ שמות כאלה של חו"ל, שמות כאילו מתחכמים כאלה". היו מרואיינים שדחו תוכחה סמויה בקשר לשמות הזרים, כפי שאמרה בתוקף מרואינת תושבת המרכז לגבי שם בתה בת ה-37: "דווקא לא חשבתי **שירלי** מקליין!". את ההסבר לצורה התקיפה שבה נאמר ההיגד של אימה של שירלי בלא שנשאלה על כך על-ידי המראינת, ניתן למצוא בדבריה של מרואינת אחרת תושבת הפריפריה שדיברה על שם בתה בת הארבע: "הכוונה שלי לא הייתה האנגלית. כולם אמרו לי, מה בגלל הסרט [...]? לא ולא! הכרתי את הסרט".

נראה אפוא כי הסביבה הישראלית על מגזריה השונים הגיבה ומגיבה לבחירה בשמות הזרים לא תמיד בצורה חיובית. במקרים מסוימים הצמידו מרואיינים לשמות הזרים פרשנות עברית, בדומה לפרשנות שהוצמדה לשמות החדשים. פרשנות כזו מצאה אמה של **ליאן** בת ה-18: "לקחתי מתוך ספר שמות ורק אחרי כמה שנים בעצם הבנתי שיש לשם הזה משמעות, **לי** אלוהים **נתן**". סוג אחר של משמעות היה קשר שביססו מרואיינים בין השם הזר למציאות הישראלית. אביה של **מיקה** בת התשע מצא בשם משמעות ישראלית: "סביב השיר, יש לזה חלק מהארץ-ישראליות. הקטע של אם השם הוא חלק מהיהדות פחות אני חושב עניין אותנו. הקטע של הארץ-ישראליות מאוד קסם לנו". לדבריו, המשמעות הישראלית נבעה משיר בשם זה. עולה מכך שהשפה העברית כמקור לשמות פרטיים בעלי משמעות שקופה, מתייתרת במידה מסוימת. מרואיינים אחרים דיברו על ההחלטה לבחור לילדיהם שמות שיהיו נוחים לאוזן המערבית. מרואיינת שבחרה לבתה בת השנתיים שם זר, סיפרה: "רציתי שהוא יהיה יותר עולמי". באופן מאוד דומה דיבר מרואיין אחר על בחירת שם בתו בת ה-15: "תמר זה מאוד ישראלי עם קונוטציות, **ותמרה** זה מאוד בין-לאומי". לא רק מרואיינים שבחרו שמות זרים דיברו על האוזן הבין-לאומית, אביה של **שירה** בת הארבע, שם עברי בעל הקשר תרבותי שנבנה על ספרו הידוע של ש"י עגנון, דיבר בצורה דומה: "[...] וגם אמרנו שזה שם גלובלי ותוכל להסתדר גם בארץ וגם בחו"ל. [...] שהוא גם נפוץ בחו"ל, במיוחד במקומות שדוברים בהם אנגלית. ולא שזה היה השיקול העיקרי". ניתן לראות כי הראיונות שנערכו להורים, ככל שהיו מגוונים, סיפקו ממצאים שתאמו את המתרחש ברשימות השמות השכיחים והנדירים. השמות המסורתיים נמצאים בדעיכה, מכיוון שציבור גדול מן הישראלים דוחה את הזהות היהודית הכרוכה בהם. השמות המחדשים רצויים במיוחד כי מרואיינים תופסים אותם כיותר ישראליים כיוון שהם מלווים במורשת, אך כזו שלא נפגמה בשנות הגלות. השמות החדשים הם אומנם השמות השימושיים ביותר, אך הם נתפסים כדלים לעומת המחדשים ויש צורך לעבותם במדרשי שמות. השמות הזרים קיבלו קשת של התייחסויות, מכעס ובז ועד קבלתם המלאה, כפי שעולה מרשימת הנדירים של הבנות, שכן בשנות ה-2000, הישראלים החלו לגזור שמות באנגלית, עדות לכך שתחושת הנוחיות בשפה האנגלית הולכת וגוברת.

5. דיון

סקירת השמות השכיחים והנדירים שיקפה מ-1948 עד 1960 קבוצות שונות שהשתמשו בשמות מסורתיים שונים, ושיימו את ילדיהם בעיקר על דרך הפונוימיה, כפי שהיה בתקופת הגלות בכל עדה ועדה. השמות הנפוצים ביותר היו שמות של דמויות מרכזיות וכן אלה מדרג בינוני, בעיקר מהמקרא. מעט שמות שכיחים אפיינו עדות מסוימות, שמות נדירים רבים היו עדתיים. גם מצב זה שיקף בעיקר את האונומסטיקון בגלות, שהרי מחקרים שונים שעסקו במתן שמות בעדות ישראל הראו כי השמות הנפוצים ביותר בכל עדה היו של האנשים והנשים החשובים במיוחד בנרטיב היהודי. במקביל, רשימת השמות השכיחים של הבנות כבר שיקפה שמות חדשים שנגזרו מהעברית, ובכך שיקפה את החדירה המהירה של התרבות הישראלית לאונומסטיקון הנשי, כפי שגם באונומסטיקה הגלותית השתנו שמות הבנות בקלות במעבר מארץ לארץ ומשפה לשפה. תחלופת השמות ברשימת השמות השכיחים בתקופה זו הייתה נמוכה למדי לעומת השנים הבאות. על-פי מודל הלאומיות של רוך (Hroch, 1985), ניתן לקבוע כי כל גל הגירה שהגיע למדינת ישראל שלא מתוך אידיאולוגיה ציונית, עשה את דרכו אל ההזדהות הלאומית הציונית מן השלב

השני, השלב שבו האליטה המקומית כיוונה אותו כלפי ההזדהות הלאומית הרצויה, עד להפנמת האידיאולוגיה והשלמת התהליך. אחד הכלים שפעלו בתהליך זה, היה האונומסטיקון הישראלי, שכפי שנראה מהראיונות עם ההורים, נקבע במידה מסוימת בניגוד לאונומסטיקון היהודי, ובמידה רבה מאוד בניגוד לאונומסטיקונים הזרים ששימשו את היהודים בארצות מוצאם. אולם שמות פרטיים לא היו רק כלים שפעלו על גלי המהגרים, אלא כפי שעלה מן הממצאים, הם גם פרמטרים שניתן להשתמש בהם ככלי מחקרי, מאחר שהם משקפים את רמת ההפנמה של התרבות הישראלית ואת מידת ההזדהות עם הלאומיות הציונית. העובדה כי שמות הדמויות החשובות ביותר בהיסטוריה היהודית המועברים בדרך כלל על-ידי הפפונימיה ומשקפים הזדהות עם התרבות המסורתית, נותרו באונומסטיקון הישראלי, היא עדות להתמודדות הנמשכת בין התרבות היהודית המסורתית לבין התרבות הישראלית, כמו גם לקיומן של קבוצות במגזר היהודי בעלות הגדרות זהות חלופיות.

ואומנם, אלמוג (1997) מצא כי השימוש בשמות עבריים היה נושא חשוב מבחינה פוליטית ותרבותית בראשית ימיה של המדינה, וכתוצאה מכך הפכה בחירת שמות לעניין ציבורי. גלי ההגירה שהגיעו מ-1948 למדינה היהודית, גילו כל אחד בתורו כי התרבות היהודית שהביאו עימם, אינה זהה לתרבות המקומית מן ההיבט האונומסטי, ולאחר יותר מעשור הם הגיבו לכך, דבר המתבטא ברשימות השמות השכיחים. בשנות ה-60 התרבות הישראלית השתלטה על רשימות השמות השכיחים. מרבית השמות המסורתיים עזבו את רשימות השכיחים, ובמקומם נכנסו בעיקר שמות חדשים שנגזרו מן העברית, תהליך שנמשך גם בשנות ה-70 ברשימת השמות השכיחים של הבנות. במקביל לכך, פחות ופחות שמות מסורתיים נמצאו ברשימת הנדירים. מהתחלופה המהירה והמקיפה ברשימות במהלך שנות ה-60 עולים תהליך כור ההיתוך והסתגלות של גלי המהגרים לשפה העברית ולתרבות הישראלית.

תחלופת השמות הגבוהה בשנות ה-60 לעומת התחלופה הנמוכה לפני כן, תואמת את מסקנתו של וילסון (Wilson, 1998), כי ככל שההסכמה החברתית בקשר לערכים המרכזיים של התרבות רופפת יותר, כך גבוהה יותר תחלופת השמות שלה. רשימות השכיחים של שנות ה-50 משקפות נאמנות למסורת היהודית של תקופת הגלות, מסורת שבמרבית הקהילות עדיין הייתה צמודה לדת היהודית, שיכולתה לשמור על ערכים מרכזיים התבטאה לאורך אלפיים השנים האחרונות בהצלחתה לקיים את ערכיה בדבקות יתרה בעולם עוין לה. אך בשנות ה-60 נפתחה האונומסטיקה הישראלית לשינויים נרחבים (לנדמן, 2014). בתהליך הדרגתי שהחל מן העלייה הראשונה בסוף המאה ה-19, קלט האונומסטיקון הישראלי שמות שחודשו מעיקר מהמקרא, שמות חדשים שנגזרו מהעברית ובתוכם גם שמות בעלי משמעות עברית וצליל שהתאים לעולם המערבי, כמו **גיא**, **רון ושירלי** (וייטמן, 1988).

בדיעבד התברר כי ההתגבשות האונומסטית שעברה החברה הישראלית בשנות ה-60 הייתה יציבה. כ-800,000 דוברי רוסית הגיעו במהלך שנות ה-90 מברית המועצות לשעבר (שפירא, 2014), ולמרות זאת השמות הרוסיים לא הגיעו לרשימות השמות השכיחים. מנהגי השיום של המהגרים החדשים השתנו. הם שיימו יילודים שנולדו בישראל בשמות עבריים במקורם שקיימים גם ברוסית וגם בעולם המערבי, כמו **דניאל**, **ודוד** לבנים, או בשמות זרים שפנו לעולם המערבי עבור הבנות, כמו **ניקול**, **דיאנה ומישל** לבנות (קרנצ'ר, 2004). כבר בסופו של גל העלייה הגדול מברית המועצות לשעבר, ולעיתים אף תוך כדי, הגיעו שמות רוסיים רבים לרשימות הנדירים.

ואומנם, מחקר שערכו מויאל ורואי (2014) על הגדרת הזהות של המהגרים מברית המועצות לשעבר, מצא כי בעשור השני של שנות ה-2000, רובם הגדירו את זהותם כישראלית, ורק מיעוטם ראו בישראל מקום מגורים בלבד, עדות קיימת להשלמת תהליך הפנמת הלאומיות החדשה על-פי רוך (1985).

העברית השתלטה על השיום הישראלי, והדבר ניכר לא רק בגוף הנתונים שרובו ככולו עברי, אלא יותר מכל בשמות הזרים הדומים לשמות העבריים מבחינה פונולוגית. אורכם הממוצע של השמות הזרים הוא שתי הברות, בדומה לשמות העבריים, וכך גם השימוש ברכיב **לי**, כמו **ליאם**, **ליאן** ו**נטלי**, או בסיומת **-ה**, כמו **מאיה** ו**מיקה**. האם ניתן לומר שהאונומסטיקה הישראלית היא בבואה לניצחון תחייתה של העברית? קשה לתת תשובה חד-משמעית לשאלה זו. בספרו "פרידה משרוליק" תיאר אלמוג (2004) את הזעזוע שעבר על ישראל כתוצאה ממלחמת יום הכיפורים, ואת שינוי הערכים שאותו ייצגו יצירות בתחומים שונים בשיח הערכי שהתרחש בעוז הולך וגובר במיוחד מסוף שנות ה-80 והלאה, במקביל להיפתחות לגלובליזציה ולהשפעתה על השפה העברית (גדיש, 2013). כך למשל, תוארה התופעה על-ידי שביד: "תרבות ה'רייטינג' הפרסומית-ממוסחרת, הרדודה והמבוללת, השתלטה על כל מרחב החיים הציבוריים" (שביד, 2012: 507).

מן הממצאים האונומסטיים עולה כי ב-60 שנותיה הראשונות הפכה מדינת ישראל מחברת מהגרים ששורשיה יהודיים במובהק, לחברה בעלת תרבות ישראלית פתוחה המאפשרת קיום של מגמות אונומסטיות שונות המייצגות העדפות תרבותיות שמתקיימות במקביל במדינת ישראל. הורים ישראלים כיום עשויים לבחור מיוזמתם לתת שם מסורתי, לרוב על דרך הפפונימיה שמקרב אותם לאבות קרובים ורחוקים ובכך הם מממשים את האופציה היהודית, כפי שעושות קבוצות שונות בחברה הישראלית, בכלל זה חילונים, כך עולה מן הראיונות שנערכו עם ההורים. עוד עולה מהראיונות ומנתוני השמות השכיחים, כי לשמות המקראיים המחודשים ישנו ערך גבוה במיוחד, אולי מכיוון שהם מייצגים את הישראליות, כפי שהגדירו אותם מספר הורים: "שמות ישראליים - יפהפיים". מרבית השמות השכיחים היום הם שמות חדשים שנגזרו מהעברית הדבורה, משמעותם לרוב עברית, אך צלילם עשוי להיות חביב ומוכר גם באנגלית. כל אחת מהאפשרויות הללו מייצגת שורשים מסוימים בתרבות הישראלית ונקשרת בציפיות עתידיות מסוגים שונים.

מצב אונומסטי זה נוצר כתוצאה משני גורמים מרכזיים: התשתית האונומסטית של העם היהודי, במיוחד כפי שהתגבשה בתקופת הגלות מאז חתימת התלמוד, והתזווה הפוליטיות שחלו ב-200 השנים האחרונות בעם היהודי, על-ידי השתלטות האידיאולוגיה הציונית על סדר היום של חלק גדול של העם היהודי שבחר לחיות במדינת ישראל (בן-ישראל, 2004). תזווה דומות נצפות בעולם כולו שעבר ועובר התמודדויות אידיאולוגיות בהקשר למימוש הפרקטיקות הלאומיות (רוך, 1985). אונומסטיקה היא שדה דינמי שהשינויים החלים בו ללא הרף משקפים זרמים ונטיות בחברה כולה, כפי שטענה מוצ'ניק (Muchnik, 2015), המגזר היהודי בחברה הישראלית ודאי שאינו יוצא מגדר כלל זה. שאלה אחרת היא האם ניתן לעקוב אחר הכיוון של השינויים החלים בישראל דרך האונומסטיקה שלה. וייטמן (1988: 147) קבע כי ניתוח של 100 שנות אונומסטיקה על אדמת ארץ ישראל מזמן העלייה הראשונה מוכיח כי: "ישראלים נטו לתפוס את שתי ההזדהויות העיקריות, הכלל-יהודית והישראלית-ילידית, כהזדהויות סותרות, כלומר כמוציאות זו את זו אהדדי". בדומה לכך, מצאו מויאל ורואי (2014) בקרב מדגם של ישראלים, התרחקות בין הגדרת

הזהות היהודית המתבטאת בפרקטיקה הדתית, לבין הגדרת הזהות הישראלית המתבטאת בתחושת שייכות אזרחית נעדרת מרכיבים לאומיים יהודיים. הנחה זו אומתה רק בחלקה מן הנתונים. אומנם, מרבית המרואיינים, במיוחד בגיל הביניים והצעירים, גילו דחייה כלפי השמות המסורתיים, ואומנם בשנות ה-60 נעלמו כל השמות המסורתיים של דמויות מדרג בינוני מן המקורות. למרות זאת, השתמרה הזהות היהודית בשמות השכיחים, והשמות המסורתיים לבנים ולבנות הם שמותיהן של הדמויות המשמעותיות ביותר שפעלו בשחר ההיסטוריה היהודית, והם השמות השכיחים ביותר לאורך 60 שנה, ומבחינה מספרית לא סביר שהם הגיעו לשם רק בזכות הקבוצות הדתיות השונות. מה גם שבין המרואיינים נמצאו כאלו שנתנו שמות מסורתיים לבניהם על דרך הפפונימיה. יותר מכול בלטה הזהות היהודית בצורך של לא מעט מהמרואיינים לצרף מדרשי שם לשמות חדשים ולשמות זרים חסרי רקע יהודי, בניגוד לשמות המסורתיים והמחודשים, כפי שתואר לעיל.

שמות פרטיים, על חשיבותם האישית והחברתית, הם מילים בלבד, אך מילים אלו מועברות מדור לדור, ומכוח זה הם נטענים במשמעויות חוץ-מילוליות מרובדות המייצגות מעגלי השתייכות של זהות משפחתית, קהילתית, חברתית ואף דתית. לא פחות חשובות מכך הן המשמעויות המילוליות, כפי שניכר ממדרשי השמות של מרואיינים. דבריו של ויגוצקי בקשר למילה מאירים זאת: "מילה המשוללת משמעות אינה מילה, אלא צליל ריק" (קוזולין ועילם, 2003: 194).

רשימת מקורות

- אילן, ט' (1984). *שמות היהודים בארץ ישראל בימי בית שני ובתקופת המשנה*, מחקר סטטיסטי. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- אלמוג, ע' (1997). *הצבר – דיוקן*. תל-אביב: עם עובד.
- אלמוג, ע' (2004). *פרידה משרוליק שינוי ערכים באליטה הישראלית*. חיפה: אוניברסיטת חיפה, אור יהודה: זמורה-ביתן.
- אנוך, ר' (תשע"א). *שמות פרטיים של יהודי גרוזיה. ואלה שמות, ה', י"ג-ל"ב*.
- ארזי, א' (1982). *ואלה שמות בני ישראל*. תל-אביב: שורשים.
- בורשטיין, ר' (2010). *ציפורה לבני ושאוולי מופז – על שמות חיבה בעברית בשישים שנות המדינה*. בתוך: ר' בן-שחר, ג' טורי ונ' בן-ארי (עורכים), *העברית שפה חיה, ה' (עמ' 65-86)*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד והמכון הישראלי לפואטיקה וסמיוטיקה ע"ש פורטר באוניברסיטת תל-אביב.
- בירנבוים, ע"מ (תשס"א). *שמות פרטיים של חילוניים ודתיים ילידי 1983-1992: עיוני משמעות וצורה*. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך. אוניברסיטת בר-אילן.
- בן-ישראל, ח' (2004). *בשם האומה: מסות ומאמרים על לאומיות וציונות*. באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- בצלאל, י' (2009). *עליות הספרדים לארץ ישראל בשלהי התקופה העותמאנית ותרומתן לחידוש פני היישוב ולגידולו*. בתוך: א' בן-רפאל, א' בראלי, מ' חזן וע' שיף (עורכים), *היהודים בהווה: כינוס ופיזור בהוקרה ליוסף גורני (עמ' 361-373)*. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- גדיש, ר' (2013). *המינוח העברי בעידן הגלובליזציה*. בתוך: י' בנימין (עורך), *לשון רבים העברית כשפת תרבות (עמ' 201-211)*. ירושלים: מכון ון ליר, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- גומפרץ, י"ג (1956). *קריאת שמות בישראל. תרביץ, כ"ה, 340-353, 452-463*.
- גימאני, א' (תשנ"ז). *שמות פרטיים בקהילות תימן: מחקר שמות על פי שטרי כתובה. ואלה שמות, 1, מ"ט-ס"ב*.
- דינור, ר' (1985). *שמות פרטיים כמסמלי זהות לאומית בישראל*. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך. אוניברסיטת חיפה.
- דלה-פרגולה, ס' (1993). *תמורות דמוגרפיות במדינת ישראל בראשית שנות התשעים*. ירושלים: המרכז לחקר המדיניות החברתית.
- דלה-פרגולה, ס' (2008). *תרבות יהודית בעולם גלובלי, דברי פתיחה*. בתוך: ס' דלה-פרגולה, א' ברגיל וע' יובל (עורכים), *חוג נשיא המדינה לתפוצות, סדרה ג', 13-16*.
- וייטמן, ס' (1988). *שמות פרטיים כמדדים תרבותיים: מגמות בזהותם הלאומית של הישראלים 1882-1980*. בתוך: נ' גרץ (עורכת), *נקודת תצפית – תרבות וחברה בארץ ישראל (עמ' 141-151)*. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- לאופר, א' (2008). *פרקים בפונטיקה ובריפון פונטי*. ירושלים: מאגנס.
- לנדמן, ש' (2014). *מהדסה להדס, מאליעזר לאלעזר: מאפיינים לשוניים ותרבותיים בשמות פרטיים של המגזר היהודי במדינת ישראל*. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור. אוניברסיטת בר-אילן.
- לנדמן, ש' (2015). *שמות פרטיים דו-מיניים של יילודים במגזר היהודי במדינת ישראל. הכנס הבינלאומי של NAPH ואוניברסיטת ממפיס לשפה, ספרות ותרבות עבריים, 19*.
- לנדמן, ש' (תשע"ח). *מאפייני תחלופת השמות הפרטיים השכיחים ביותר של המגזר היהודי במדינת ישראל כמשקפי תהליכים חברתיים ולשוניים. בלשנות עברית, 72, 79-103*.

- מויאל, ד' ורואי, י' (2014). עולי ברית המועצות לשעבר בין יהודיות וישראליות. בתוך: י' גולדשטיין (עורך), *בין דת, לאום וארץ: המאבק על הזהות היהודית בעת החדשה, מחקרים בעת החדשה* (עמ' 136-156). אוניברסיטת אריאל בשומרון.
- מוניץ, ש' (1989). *שמות בני אדם – מנהג והלכה*. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך. אוניברסיטת בר-אילן.
- מרגליות, ר' (1960). *לחקר שמות וכינויים בתלמוד*. ירושלים: מוסד הרב קוק.
- נדב, מ', רבין, ס', שיבר, א', בן-ציון, י' ומעוז, ב' (2008). *העצמי במראת השם*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- סומר, ש' (2004). *בגדאד, אתמול*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- פרגה, ג' (תשמ"ד). על מובן והוראה. *עיון, ל"ג*, 364-382.
- קוהוט, ה' (1984). *כיצד מרפאת האנגליזה?* תל-אביב: עם עובד.
- קוזולין, א' ועילם, ג' (2003). *לב ויגוצקי מחשבה ותרבות, אסופה*. ירושלים: מכון ברננקו וייס לטיפוח החשיבה.
- קלאר, ב' (תש"י). שמות בני ישראל. *לשוננו לעם - קונטרסים עממיים לענייני הלשון*, א(י), 1-42.
- קרנצ'ר, א' (2004). *ניקול, דניאל ומה שביניהם: מגמות באוריינטציה התרבותית של עולי שנות התשעים כפי שהיא משתקפת בשמות שהם בוחרים לילדיהם*. נייר עבודה מספר 6. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה – אגף חברה ורווחה.
- רודריג-שורצולד, א' (תשמ"ח). השמות הפרטיים העבריים בספרדית היהודית. בתוך: ת' אלכסנדר וג' חזן-רוקם (עורכות), *מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי* (עמ' 94-109). ירושלים: אקדמון.
- ריבלין, י' (תשע"א). מתן שני שמות לנולדים. *ואלה שמות, ה*, קל"ג-קמ"ט.
- שבדי, א' (2012). *נורמות הקיום של העם היהודי בזמן החדש*. ירושלים: ספריית הילל בן חיים, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- שטאל, א' (תשנ"ה). שמות ילדים כמשקפים הבדלים אידיאולוגיים בין הורים. *ידע-עם*, 59-60, 186-195.
- שטאל, א' (2005). *מוצא השמות*. אור יהודה: דביר.
- שפירא, א' (1997). *יהודים חדשים יהודים ישנים*. תל-אביב: עם עובד.
- שפירא, א' (2014). *ככל עם ועם, ישראל 1881-2000*. ירושלים: מרכז זלמן שזר.
- שקדי, א' (2010). תיאוריה המעוגנת בנרטיבים: הבניית תיאוריה במחקר איכותני. בתוך: ל' קסן ומ' קרומר-נבו (עורכות), *ניתוח נתונים במחקר איכותני*. באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- Demsky, A. (2003). Some reflections on the names of the Jews of Kaifeng, China. *These Are The Names*, 4, 91-107.
- Denzin, N.K. (1995). Symbolic interactionism. In: J.H. Smith, R. Harre & V. Langenhove (Eds.), *Rethinking psychology* (pp. 43-58). London: Sage Publications.
- Edwards, J. (2013). *Sociolinguistics: A very short introduction*. New York: Oxford University Press.
- Ephratt, M. (2013). Names of people: Modern Hebrew: Philosophical & sociological aspects. In: G. Khan, (Ed.), *Encyclopedia of Hebrew language & linguistics* (2, pp. 767-775). Leiden: Brill.

- Hanks, P., Hardcastle K., & Hodges, F. (2006). *A dictionary of first names*. New York: Oxford University Press.
- Hayoun, V. (2010). Jewish names, surnames, and nicknames of Nabeul, Tunisia. In: A. Demsky (Ed.), *Pleasant are their names* (pp. 145-190). Maryland: University Press of Maryland,
- Hroch, M. (1985). *Social preconditions of national revival in Europe: A comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European nations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maykut, P., & Morehouse, R. (1994). *Beginning qualitative research: A philosophic and practical guide*. London: the Falmer Press.
- Muchnik, M. (2015). *The gender challenge of Hebrew*. Leiden, Boston: Brill.
- Wilson, S. (1998). *The means of naming*. London & New York: Routledge.

¹ השם **כדורי** מקורו ככל הנראה בשם הערבי **חדורי** שנפוץ בקרב יהודי עירק. רישומו כשם כדורי מאפיינת את הנטייה למצוא משמעות עברית בישראל בשמות פרטיים בדרך כלל. תודתי לד"ר דורון דן שהפנה את תשומת לבי לשם זה ולמוצאו המקורי.

חלוקת תפקידים בזוגיות בין-תרבותית

ריבה זיו

תקציר

בשנים האחרונות גדל מספרן של המשפחות הבין-תרבותיות בישראל, שבהן אחד מבני הזוג יליד ישראל והשני מהגר. נישואים מעורבים עוררו מאז ומעולם סקרנות סוציולוגית, אך קיימים רק מחקרים מועטים ששפכו אור על הדינמיקה המשפחתית וחלוקת התפקידים בקרב זוגות אלה. האם ניתן לראות במשפחות בין-תרבותיות זירה לצמיחת תוצר תרבותי היברידי חדש, המבקש למחוק את ההבחנות המסורתיות בדפוסי חלוקת תפקידים בין בני זוג?

מטרת המחקר הנוכחי הייתה לבחון את חלוקת התפקידים בין בני זוג במשפחות בין-תרבותיות, שבהן אחד מבני הזוג יליד ישראל והשני מהגר. כלי המחקר היה שאלון חלוקת תפקידים במשפחה, שהועבר ל-200 משתתפים - 100 זוגות בהם אחד מבני הזוג יליד ישראל והשני מהגר ממדינות שונות. נבחנו ההשערות כי מוצאם של בני הזוג המהגרים משפיע על חלוקת התפקידים וכן שיימצאו הבדלים בחלוקת תפקידים כאשר בן הזוג הוא יליד ישראל לעומת כאשר בת הזוג היא ילידת ישראל. בנוסף, נבדקו ההשערות שוותק בארץ והשכלה משפיעים על חלוקת התפקידים במשפחות בין-תרבותיות. באופן כללי נמצא כי קיימים הבדלים בין גברים לנשים בחלוקת התפקידים, כאשר הגברים מדווחים על השקעה רבה יותר בתחום הכלכלי ובתחום הקריירה ונשים מדווחות על השקעה רבה יותר בתחום החברתי ובעבודות הבית. אך נמצא עבור גברים, כי ככל שעולה הוותק בארץ כך ההשקעה בעבודות הבית יורדת, ובקרב נשים, בהתאמה, ככל שעולה הוותק בארץ כך ההשקעה בעבודות הבית עולה וההשקעה בקריירה יורדת. לא נמצאו הבדלים בחלוקת התפקידים לפי מוצא בקרב נשים בכל תחומי חלוקת התפקידים שנבדקו: עבודות הבית, תפקיד כלכלי, תפקיד חברתי ובתחום הקריירה. אך בקרב הגברים נמצא שעולי ברית המועצות משקיעים בקריירה ובתפקיד הכלכלי יותר מילידי הארץ ומעולי מערב אירופה ודרום אמריקה. באשר לקשר שבין חלוקת התפקידים להשכלה ולמוצא, נמצא כי גברים בעלי השכלה גבוהה משקיעים יותר בתפקיד החברתי. בנוסף, נמצא אפקט אינטראקציה מובהק של השכלה ומוצא על עבודות הבית בקרב גברים. גברים שעלו מברית המועצות והם בעלי השכלה גבוהה, משקיעים בעבודות הבית פחות מגברים ממוצא זה שהם בעלי 12 שנות לימוד בלבד. בקרב נשים נמצא אפקט אינטראקציה מובהק של השכלה ומוצא על הקריירה. נשים שהגיעו ממערב אירופה ודרום אמריקה והן בעלות השכלה גבוהה, משקיעות בקריירה יותר מנשים עם השכלה של עד 12 שנות לימוד. לא נמצאו הבדלים בין גברים עולים לבין נשים עולות בחלוקת התפקידים.

מילות מפתח: חלוקת תפקידים, זוגיות בין-תרבותית, הגירה, מגדר

ד"ר ריבה זיו, המכללה האקדמית אשקלון

הקדמה

ההגירה העולמית נמצאת על סדר היום הציבורי והפוליטי ברוב מדינות המערב וזוכה לנראות גבוהה. בעבור הפרט, חוויית ההגירה והמעבר לארץ אחרת היא ביסודה חוויה של דיסאוריינטציה, פירוק ועירוב זהויות והגדרה מחדשת. ההגירה מייצרת מתחים רבים לצד אפשרויות מלהיבות: היטמעות והתבדלות והגדרות מחדשות של מושגי המרחב והבית. ההגירה המתרחשת בעולם כולו, מקבלת ממד מובחן וייחודי בהיבט המקומי. אופייה של ישראל עוצב כמדינת הגירה בעלת צביון אתני גזעי, משום שההגירה וההתאזרחות בה מיועדות ליהודים בלבד (דקל, 2013).

בשנים האחרונות גדל מספרן של המשפחות הבין-תרבותיות בישראל, שבהן אחד מבני הזוג יליד ישראל והשני מהגר. נישואים מעורבים עוררו מאז ומעולם סקרנות סוציולוגית, מאחר שהם נתפסים כמנגנון מרכזי של מוביליות חברתית וכמדד מובהק להשתלבות חברתית (לייבוזיץ ולומסקי-פדר, 2012). אך קיימים מחקרים מועטים ששפכו אור על הדינמיקה המשפחתית וחלוקת התפקידים בקרב זוגות אלה.

רב-תרבותיות מוגדרת על-ידי טאוב (2013) כהתנגדות לנרטיב של זהות משותפת. נרטיב כזה, לטענתו, הוא דיכוי זהותן של כל הקבוצות המרכיבות את החברה, למעט זו של הקבוצה המכונה הגמונית, זו שעיצבה את הנרטיב ועשתה אותו בצלמה ובדמותה. רב-תרבותיות הוא מושג דו-משמעי במהותו: הוא מתאר מצב עובדתי מצוי וחותר למצב נורמטיבי רצוי. המצב המצוי נוצר, לדעת טאוב (2013), על-ידי שורה של גורמים: הרכבי אוכלוסייה רב-לאומית, רב-דתית ורב-תרבותית. התפיסה הרב-תרבותית ניזונה מן ההכרה בזכויות של מיעוטים, מן הצורך להדגיש את זכויותיו של האחר ומהתביעה שהמדינה תשקף את האינטרס של כל הקבוצות (רובינשטיין, 2006). בחברה הישראלית קיים איום מתמיד של היעדר מכנה משותף, שהוא הכרחי כדי שחברה תוכל להתקיים (טאוב, 2013).

נישואין בין-תרבותיים בין יהודים נחשבו מאז ומתמיד לסימן הצלחה של אידיאולוגיית "כור ההיתוך" הישראלי (רמניק וקנורין-טבשי, 2012). אידיאולוגיה שדיכאה את הזהות הייחודית של כל קבוצה תרבותית ותמכה ביצירת מכנה משותף אחד לעם. אך תהליכי אינדיבידואליזציה וגלובליזציה מייצרים הזדמנויות משפחתיות שלא היו בעבר. הניידות הגלובלית מתוך ישראל ואליה מובילה להיווצרותם של קשרי נישואים בין ישראלים לבני זוג בני לאומים שונים. אלה הם זוגות בין-דתיים, בין-לאומיים, בין-תרבותיים או בין-גזעיים (הקר וליברזון, 2010).

כאמור, בשנים האחרונות גדל מספרן של המשפחות הבין-תרבותיות בישראל, שבהן אחד מבני הזוג יליד ישראל והשני מהגר. מה מתרחש בדינמיקה הפנימית של הזוגות הללו? מטרת המחקר הייתה לבחון את ההשפעות של ההבדלים התרבותיים על חלוקת התפקידים במשפחה.

סקירת ספרות

קליטתם של למעלה ממיליון עולים מברית המועצות לשעבר יצרה מציאות חברתית חדשה בישראל: התפיסות בעניין ההומוגניות התרבותית השתנו לחלוטין עם קליטת העולים. מדיניות הקליטה השתנתה: מהרס תרבותה של ארץ האם לשימורה ולטיפוחה, ממלחמה באלה שאינם דוברי עברית לתיאטרון, לרדיו ולטלוויזיה ברוסית. מבחינה זו הגשימה ישראל את התפיסה הרב-תרבותית (רובינשטיין, 2006).

מחקרים על זוגות מעורבים בעולם התמקדו ברובם במיפוי התופעה מבחינה מספרית (Lee & Bean, 2004) ובהסבר הנוגע לבחירת בני הזוג במונחי תאוריית החליפין, לפיה כל צד בקשר מביא אליו משאב כלשהו (כגון יופי או השכלה) כך שהזוג מקבל תמורה (Rosenfeld, 2005). גם בישראל נחקרה התופעה (Okun & Khait-Marely, 2008) ונמצא שחל שינוי בדפוסי הנישואין בחמישים השנים האחרונות: בשנות השישים והשבעים של המאה העשרים התאפיינו הנישואים בין אשכנזים למזרחים בדפוס של "החלפה" בין מעמד עדתי גבוה אצל בן/בת הזוג האשכנזי/ת לבין השכלה ומעמד כלכלי גבוהים יותר אצל בן/בת הזוג המזרחי/ת. לעומת זאת, משנות התשעים ואילך השתנה הדפוס, וזוגות מעורבים נוטים עתה להינשא בתוך קבוצת ההשכלה שלהם, והם מאופיינים ברמת השכלה גבוהה יחסית (Ben Ezer, 2013).

ספרות ההגירה מבחינה בין ארבע אסטרטגיות של השתלבות מהגרים בארץ היעד (ליסיצה, 2014) שמתבטאות בשני ממדים: נטיית המהגר לשמור על הזהות ועל תרבות המוצא ונכונות המהגר לקיים יחסי גומלין עם בני חברת היעד (Berry, 2009). ארבע האסטרטגיות הן: (1) אסטרטגיית הטמעה המתייחסת למהגרים שאינם מעוניינים בשמירה על תרבות המוצא שלהם; (2) אסטרטגיית התבדלות המתייחסת למהגרים השומרים על הזיקה לתרבות המוצא ונמנעים מקשר עם הוותיקים; (3) אסטרטגיית השתלבות המתייחסת למהגרים ששומרים על תרבות המוצא שלהם אך מקיימים קשר עם הוותיקים; ו- (4) אסטרטגיית שוליות המתייחסת למהגרים שאינם שומרים על זיקה לתרבות המוצא ואינם מקיימים קשר עם הוותיקים.

ליסיצה (2014) מציינת שחברות בעלות גישה רב-תרבותית מעדיפות מהגרים הנוקטים באסטרטגיית השתלבות. אך לא כל מגע עם הוותיקים תורם להשתלבות מוצלחת. לפי תאוריית האסימילציה הסגמנטית, המתייחסת לתרומת יחסי הגומלין עם הוותיקים להשתלבות המהגרים, רק מגע עם הוותיקים המשתייכים למעמד סוציו-אקונומי בינוני ומעלה מקדם את השתלבותם (Portes & Rumbaut, 2001).

מחקרים העוסקים בהגירת נשים מחבר העמים לארץ מגלים שמצבן של הנשים קשה יותר מזה של הגברים (פיאלקובה, 2013). לנשים קשה יותר להיקלט במקצועות בתחום ההנדסה, הטכנולוגיה והרפואה. כך למשל, אף-על-פי שמספר דומה של נשים וגברים מהגרים מחבר המדינות עברו את המבחנים הנדרשים לעסוק ברפואה בארץ, יותר גברים מנשים התקבלו ללימודי התמחות ברפואה (פיאלקובה, 2013). כתוצאה מכך, מהגרות, יותר ממהגרים, נוטות לקבל על עצמן עיסוק אחר ובלבד שהכנסתן תהיה מובטחת, כשאחת הסיבות היא קבלה מסורתית של רוב מטלות הבית (Remennick, 1999).

גם רבהון (2013) מסכים עם ההנחה שמהגרות נמצאות בעמדת נחיתות כפולה. לטענתו למהגרים יש היכרות חלשה עם החברה המארחת, הם סובלים מקשיי שפה, מנגישות מוגבלת למידע ומקשרים אישיים מצומצמים, הם נתקלים בקשיים בניסיון לניצול הזדמנויות חברתיות וכלכליות. בהתחשב במבנה המגדרי-סגרגטיבי של התעסוקה, שעדיין מאפיין ארצות מודרניות ובהן ישראל ומגביל בצורה מסוימת את הניידות התעסוקתית ואת הכנסתן של נשים, הרי שמהגרות נמצאות בנחיתות כפולה, והנטל המשפחתי מתעצם תחת תנאי הגירה הכרוכים בהתרחקות מן המשפחה הרחבה ומקרובים, ועל כן מגביל את הזמן המוקדש ללימוד השפה החדשה, להרחבת ההשכלה ולהסתגלות לדפוסי התנהגות כלכליים (רבהון, 2013).

כאמור, בשנים האחרונות גדל מספרן של המשפחות הבין-תרבותיות בישראל, שבהן אחד מבני הזוג יליד ישראל והשני מהגר. מה מתרחש בדינמיקה הפנימית של הזוגות הללו? מטרת המחקר הייתה לבחון את ההשפעות של ההבדלים התרבותיים על חלוקת התפקידים במשפחה. הרעיון שנישואים צריכים להיות שוויוניים הוא רעיון מודרני יחסית. שוויון מתייחס לסימטריה בחלוקת המטלות השונות. מרבית המחקרים שבחנו את חלוקת עבודות הבית בין בני הזוג מעלים ממצאים ברורים: נשים משקיעות בכך שעות רבות יותר בהשוואה לגברים. יתרה מכך, בחינת סוג מטלות הבית שמבצעים בני הזוג מלמדת על קיומה של חלוקת עבודה מגדרית: גברים נוטלים חלק במספר מוגבל של מטלות הבית, הנתפסות בדרך כלל כבעלות ערך ונעימות יותר, כמו למשל טיפול בילדים וקניות. לעומת זאת, מטלות מוערכות פחות והן פחות נעימות כמו ניקיון וכביסה נשארות מטלות "נשיות" (גליקמן, ארן ולוין-אפשטיין, 2003).

מחקרים שעסקו בחלוקת תפקידים במשפחות מצאו, כי חלוקת העבודה המסורתית נשארה דומיננטית במרבית המשפחות המערביות (Dunne, 2000). כך למשל מצאו סולומון ורוטבלום (Solomon & Rothblum, 2005), שבקרב זוגות נשואים קיימת חלוקת תפקידים מסורתית ומגדרית בכל הקשור למשימות כלכליות וביתיות. נראה, כי למרות שהאישה מועסקת מחוץ לבית, היא עדיין אחראית על עבודות הבית וגידול הילדים (Almeida, 2001; Viers & Prouty, 2001).

מחקרים שבחנו משתנים המשפיעים על חלוקת תפקידים במשפחות מצאו, כי קיים קשר בין השלב במעגל החיים המשפחתי שבו נמצא הזוג לבין מידת השוויוניות בחלוקת התפקידים. ככל שהנשים הן אימהות לילדים צעירים יותר, הן נוטות להפחית את השקעתן בעבודה בשכר (Pimentel, 2000), ככל שמספר הילדים רב יותר, כך חלוקת התפקידים מסורתית יותר (Delaunay, 2010). כמו כן, נמצא קשר חיובי בין השכלה גבוהה לחלוקת תפקידים שוויונית (Gaunt & Bouknik, 2012); ואילו הכנסה גבוהה יותר של האישה אינה מביאה בהכרח לחלוקת תפקידים שוויונית יותר (Tichenor, 1999; Brines & Joyner, 1999). מחקרים מראים כי נשים שעובדות בשכר זהה לשכר בני זוגן, משקיעות בעבודות הבית יותר מבני הזוג (Greenstein, 2000). דויבנדק וסטבנויטר (Duyvendak & Stavenuiter, 2004), מצאו שגברים מעדיפים מטלות הקשורות בטיפול בילדים בהשוואה למטלות הקשורות בטיפול בבית. החוקרים טוענים שכאשר בוחנים את המטלות המועדפות על-ידי גברים, קניות ניצבות בראש הרשימה, לאחריהן כביסה ולבסוף ביקור עם ילד אצל רופא. החוקרים מסבירים כי ייתכן שהסיבה לכך היא העובדה שקניות איבדו את הקונטציה המגדרית שלהן. לעומת זאת, כביסה ממוקמת בצד השני של הסקלה ונתפסת כתפקיד "נשי". כלומר, תפקידים שעברו לאורך השנים תהליך של de-gendering מבוצעים כיום גם על-ידי גברים.

חלוקת העבודה בין בני זוג בחברה מסורתית היא ברורה ומוסכמת. אך תהליכי התיעוש והמודרניזציה ערערו את המבנה המסורתי של חלוקת התפקידים. סייעו לכך גורמים שונים כגון יציאת נשים לעבודה מחוץ לבית, עליית רמת ההשכלה, הפיכתם של ערכי הדמוקרטיה והשוויון לנחלת הכלל והשתרשותם של אידיאולוגיות הדוגלות בזכויות אדם. גורמים אלו מעודדים שינויים בתא המשפחתי כך שחלוקת התפקידים המגדרית מתחלפת אט-אט בחלוקת תפקידים שוויונית יותר ובידולית פחות (אליאס, 2002).

בספרות העוסקת במשפחה ובעבודה, הזמן הוא מושג מרכזי בהסבר של תהליכי מגדור ויחסי כוח בין בני זוג בתא המשפחתי (Christina, 2012; Ruppanner & Alexandrowicz, 2012).

ספרות זו בוחנת מי עושה יותר, מי נוכח יותר, וכך מודדת את הזמן ככלי לבחינת מידת המעורבות של בני הזוג וחלוקת העבודה המגדרית (עירן-יונה, 2013). מרבית המחקרים שבחנו את מספר השעות שמשקיעים בני הזוג בעבודות הבית מעלים כי נשים משקיעות שעות עבודה רבות יותר בהשוואה לשעות שמשקיעים הגברים (גליקמן, אורן ולוין-אפשטיין, 2003). סוג כזה של מדידה אינו לוקח בחשבון אלמנטים תרבותיים.

המחקרים שעסקו בחלוקת עבודה התמקדו באיתור המשתנים הקשורים לשוק העבודה ולהון האנושי. מחקרים אלו מצאו שככל שהשכלתה של האישה גבוהה יותר, ככל שיוקרתה התעסוקתית גבוהה יותר וככל שהפער בין הכנסתה להכנסת הבעל קטן יותר, כך חלוקת העבודה במשפחה שוויונית יותר (Stier & Lewin-Epstein, 2000).

ההשכלה ככלי להעברת ידע, כישורים, ערכים ומנהגים, היא גורם מרכזי בקביעת מעמדו של אדם בחברה ובהכנתו לתפקידים ולמשרות המתוגמלים ברווחה כלכלית וברמת חיים (Morgan, 2005). הישגים בתחום ההשכלה תורמים, אם כן, להשתלבות בזרם החברתי המרכזי. עם זאת, הבדלים מגדריים מתחזקים בתנאי הגירה, והם תלויים גם ברמת המודרניזציה של ארץ המוצא. מידת הניידות וקצב רכישת ההשכלה לאחר ההגירה מושפעים ממצבה של החברה הקולטת, מן ההבדלים ההתחלתיים שבינה לבין המהגרים, מההתאמה של הערכים והנורמות החברתיות ומאפליה כלפי קבוצות מוצא מסוימות (רבהון, 2013).

מחקרים אמפיריים שעסקו ביחסי כוח במסגרת הנישואין התבססו על תאוריית המשאבים שמניחה כי בן זוג שברשותו יתרון משאבי (כלכלי, חברתי או תרבותי) יפעיל כוח רב יותר במסגרת הנישואין אל מול בן הזוג בעל המשאבים הפחותים (Kulik, 1999). ביסודה של גישה זו עומדת הטענה כי חלוקת עבודה בבית היא ביטוי של יחסי הכוח בין בני הזוג. עמדת כוח בזוגיות נשמרת בזכות יתרון של אחד מבני הזוג במשאבים חשובים כגון רשתות תמיכה חברתית (Davis, Greenstein & Marks, 2007). על-פי גישה זו, ביצוע עבודות הבית נתפס כמשימה לא רצויה ולכן בן הזוג חסר הכוח, כלומר בן הזוג אשר המשאבים שבידו מעטים יותר, יבצע עבודות בית רבות יותר. גישה זו היטיבה להסביר בעבר את מידת השתתפותם הנמוכה של גברים בביצוע עבודות הבית בשל העובדה שמאזן המשאבים החברתיים-כלכליים נטה בעבר לטובתם (קוליק, 2013). אך האם ניתן לראות במצבם של מהגרים דמיון למצבן של נשים בעבר? בן זוג מהגר הוא בעל משאבים חברתיים נמוכים יותר בהשוואה לבן הזוג הוותיק. האם הוא "משלם" על כך בביצוע מטלות הבית כפי ש"שילמו" בעבר נשים? הרשתות החברתיות של המהגר מעטות יותר וייתכן גם שמשאב ההכנסה בשנים הראשונות להגירה לארץ נמוך יותר. מחקרים מראים כי ככל שהפער בין רמות ההכנסה של בני זוג מצטמצם, חלוקת התפקידים שוויונית יותר (Gaut & Bouknik, 2010; Goni-Legaz, Ollo-Lopez & Bayo-Moriones, 2012).

מחקרים אחרים מעלים תמונת מצב שונה. קוליק וראיין (Kulik & Rayyan, 2003) מצאו כי ליתרון היחסי שיש לאחד מבני הזוג על האחר בהכנסה, אין תרומה להסבר חלוקת העבודה בבית, וכי ללא קשר להכנסה, נשים נוטות להשקיע יותר מגברים בעבודות הבית השונות. גישה תאורטית נוספת - האקולטורציה הסלקטיבית (Portes & Rumbaut, 2001), מתייחסת לאקולטורציה כהתבוללות תרבותית או כתהליך הסתגלות התחלתי, למידת השפה והנורמות היומיומיות של החברה המקומית. תהליך זה עשוי לבלום את קצב שילובם החברתי של המהגרים.

נישואין לבן זוג מקומי עשויים לזרז אקולטורציה, אולם האופן והמידה של השינוי פתוחים למשא ומתן (רמניק וקנורין-טבשי, 2012).

במחקרן של רמניק וקנורין-טבשי (2012) שערכו ראיונות עומק עם 18 זוגות בהם אחד מבני הזוג יליד ישראל והשני יליד חבר העמים, התגלתה נטייה ברורה של העולים לבצע את עיקר ההתאמה לנורמות ולציפיות של בני הזוג ילידי ישראל. ה"סחף לעבר התרבות ההגמונית" נחוה במחקרן יותר בקרב בנות הזוג הרוסיות מאשר בקרב בני הזוג הרוסים. במחקר הנוכחי נבחנו ההשערות כי מוצאם של בני הזוג המהגרים משפיע על חלוקת התפקידים וכן שיימצאו הבדלים בחלוקת תפקידים כאשר בן הזוג הוא יליד ישראל לעומת כאשר בת הזוג היא ילידת ישראל. בנוסף, נבדקו ההשערות שההשכלה והוותק בארץ משפיעים על חלוקת התפקידים במשפחות בין-תרבותיות.

שיטת המחקר

אוכלוסיית המחקר

המחקר כלל 100 זוגות שהם 200 משתתפים: 100 גברים ו-100 נשים. אחד מבני הזוג יליד הארץ והאחר נולד בחו"ל.

גיל המשתתפים נע בין 28 ל-63 שנים ($M=36.7$, $SD=7.8$). גיל המשתתפות נע בין 24 ל-58 שנים ($M=34.21$, $SD=7.4$). הוותק בארץ בקרב המשתתפים נע בין שנתיים ל-25 שנים ($M=15.4$, $SD=7.1$). הוותק בארץ בקרב המשתתפות נע בין 4 שנים ל-34 שנים ($M=16$, $SD=8.3$). מספר הילדים הממוצע נע בין 1 ל-5 ילדים ($M=1.9$, $SD=0.91$). ל-38 זוגות אין ילדים כלל. גילם הממוצע של הילדים במדגם הוא 8.6, עם סטיית תקן של 6.3, טווח הגילאים המדווח הוא בין חצי שנה ל-31. בקרב מרבית הזוגות הגבר הוא יליד הארץ ובת הזוג מהגרת: מרבית הגברים ילידי ישראל (67%) ומרבית הנשים ילידות ברית המועצות (35%). מרבית הגברים (53%) ומרבית הנשים (57%) הם בעלי השכלה תיכונית. ראוי להדגיש כי מרבית הזוגות (64%) מתגוררים בדרום הארץ ועל כן המדגם איננו מייצג. מרביתם (79%) מתגוררים ביישובים עירוניים. מרבית הגברים (52%) משתכרים מעל הממוצע במשק ומרבית הנשים (39%) משתכרות שכר ממוצע או מתחת לממוצע (36%). כל הנשים למעט אישה אחת דיווחו כי הן שכירות, האישה היחידה שהיא עצמאית במדגם זה היא ממוצא אירופי/אמריקאי. 63 גברים צברים הם שכירים ו-17 צברים הם עצמאים. הגברים ממוצא אתיופי הם שכירים. 8 גברים ממוצא אירופי/אמריקאי הם שכירים ו-5 עצמאים. מוצאם של הגברים הצברים: 23 גברים (34.3%) הם ממוצא אסייתי/אפריקני, 16 גברים (23.9%) ממוצא אירופי/אמריקאי, 22 גברים (32.8%) דיווחו כי הוריהם ילידי ישראל. 6 גברים (9%) לא השיבו. מוצאן של הנשים הצבריות: 13 נשים (40.6%) דיווחו כי הוריהן ילידי ישראל, 14 נשים (43.7%) ממוצא אירופי/אמריקאי, 5 נשים (15.7%) ממוצא אסייתי/אפריקני.

כלי המחקר

שאלון חלוקת תפקידים נועד להעריך את מידת השוויוניות בחלוקת התפקידים בן בני הזוג. השאלון כולל 20 שאלות על-פי השאלון של Bloode & Wolfe (1960) שהותאם לאוכלוסייה הישראלית על-ידי רבין ושפירא-ברמן (Rabin & Shapira-Berman, 1998). השאלות הן מארבעה תחומים הכוללים את חלוקת התפקידים בחיי הנישואין: עבודות הבית, אחריות כלכלית, אחריות

חברתית וקריירה. מהימנות השאלון נבדקה עבור כל אחר מהממדים על-פי חלוקה לנשים וגברים. נמצא כי המהימנות לגבי עבודות הבית: גברים 0.716, נשים 0.727; לגבי התפקיד הכלכלי: גברים 0.67, נשים 0.79; ולגבי התפקיד החברתי: גברים 0.57, נשים 0.55.

תחום הקריירה כולל שאלות כמו: מי עובד מחוץ לבית? מי עובד לפרנסת המשפחה?; תחום עבודות הבית כולל שאלות הקשורות לחלוקת תפקידים באחזקת הבית כמו: מי מכבס? מי מבשל? מי מדיח כלים? וכו'; תחום האחריות הכלכלית כולל שאלות כמו: מי עורך את תקציב המשפחה? מי מסדיר תשלומים?; תחום האחריות החברתית כולל שאלות הקשורות לחלוקת תפקידים בתחום תכנון הפנאי ותפקוד חברתי כמו: מי מתכנן את החופשות? מי מזמין חברים הביתה? מי מתכנן את הביילוי המשותף? וכו'. סולם התשובות נע מ-1 עד 7: 1 – בן/בת הזוג תמיד; 2 – בן/בת הזוג כמעט תמיד; 3 – בן/בת הזוג מעט יותר; 4 – שנינו באופן שווה; 5 – אני קצת יותר; 6 – אני כמעט תמיד; 7 – אני תמיד.

הליך המחקר

הליך איסוף הנתונים נמשך כחצי שנה במהלך 2014. עוזרי מחקר העבירו שאלונים לזוגות בין-תרבותיים על בסיס שיטת "כדור שלג" והיכרות אישית. כל אחד מבני הזוג התבקש לענות על שאלון חלוקת תפקידים בנפרד.

ממצאים

השוואה בין נשים לגברים בחלוקת התפקידים

לוח מספר 1: ממוצעים, סטיות תקן ותוצאות ניתוח t test להשוואת הבדל הממוצעים

בחלוקת התפקידים בין נשים וגברים

המשתנה	מגדר	M	SD	T
תפקיד כלכלי	גברים	4.58	1.3	** t (98) = 5.04, p < 0.01
	נשים	3.3	1.34	
תפקיד חברתי	גברים	3.9	.99	T = 1.8 n.sig
	נשים	4.2	.94	
תפקיד הקריירה	גברים	4.3	.95	** t (98) = 4.19, p < 0.01
	נשים	3.6	.81	
עבודות הבית	גברים	3.57	.85	** t (98) = 5.65, p < 0.01
	נשים	4.47	.84	

מקרא *p < .05, **p < .01

מן הלוח עולה כי קיימים הבדלים בין גברים לנשים בחלוקת התפקידים. הגברים מדווחים על השקעה רבה יותר בתחום הכלכלי ובתחום הקריירה, ונשים מדווחות על השקעה רבה יותר בתחום החברתי ובעבודות הבית.

לבדיקת ההשערה כי קיים הבדל בין עולים ותיקים לעולים חדשים בחלוקת התפקידים, נבדק מתאם בין מספר השנים בארץ מול חלוקת התפקידים (חברתי, כלכלי, קריירה ועבודות

הבית). המשתנה 'מספר שנים' חושב על-פי הנוסחה 2014 מינוס שנת העלייה של המשתתף/ת. בדיקת המתאם נעשתה עבור גברים ועבור נשים בנפרד. נמצא עבור גברים, כי ככל שעולה הוותק יש פחות השתתפות בעבודות הבית ($R=-.616, p<0.01, n=20$). נמצא עבור נשים, כי ככל שעולה הוותק כך יש השקעה רבה יותר בעבודות הבית ופחות בקריירה. עבודות בית מול ותק ($R=.37, p<0.05, n=33$). קריירה מול ותק ($R=.27, p<0.05, n=33$).

לבדיקת ההשערה כי ימצאו הבדלים בחלוקת התפקידים בקרב זוגות שבהם הגברים הם העולים לבין זוגות שבהם הנשים הן העולות, הועבר מבחן T למשתנים בלתי תלויים על-פי החלוקה הבאה: 29 גברים עולים ו-65 נשים עולות. המבחן הועבר על כל ארבעת התחומים של חלוקת התפקידים. כל תחום הורכב מתשובותיהם של שני בני הזוג ונוצר משתנה משותף בין תשובות הגבר והאישה לכל תחום.

לוח מספר 2: ממוצעים, סטיות תקן ותוצאות ניתוח t test להשוואת הבדל הממוצעים בחלוקת התפקידים בין נשים עולות לגברים עולים

המשתנה	מגדר	M	SD	T
תפקיד כלכלי	גברים	4.08	0.49	T=1.7, n.sig, p=0.08
	נשים	3.88	0.52	
תפקיד חברתי	גברים	4.06	0.4	T=0.52, n.sig
	נשים	4.06	0.2	
תפקיד הקריירה	גברים	4.02	0.43	T=1.1, n.sig
	נשים	3.89	0.3	
עבודות הבית	גברים	4.07	0.51	T=1.0, n.sig
	נשים	3.99	0.18	

לא נמצאו הבדלים בין גברים עולים לבין נשים עולות בתפיסת התפקידים. ההשערה הופרכה.

לגבי גברים

לוח מספר 3: התפלגות הגברים לפי עולים חדשים מול עולים ותיקים

שם המשתנה	עולה ותיק	עולה חדש
ארץ לידה		
ברית המועצות	2 (10%)	2 (10%)
אתיופיה	2 (10%)	0
מערב אירופה	1 (5%)	4 (20%)
דרום אמריקה	4 (20%)	1 (5%)
אחר	4 (20%)	0
N	13 (65%)	7 (35%)

המשתנה 'עולה ותיק' מול 'עולה חדש' נבנה באופן הבא: משנת 1989 עד 2000 – עולה ותיק; משנת 2001 עד 2012 – עולה חדש. במחקר השתתפו 33 גברים עולים, אך מתוכם רק 20 גברים דיווחו על שנת העלייה.

לצורך בדיקת ההשערה כי קיים הבדל בחלוקת התפקידים בין ארצות המוצא (ישראל, ברית המועצות, מערב אירופה ודרום אמריקה) הועבר מבחן Anova חד-כיווני אשר בדק את חלוקת התפקידים לפי ארץ מוצא.

לוח מספר 4: **ממוצעים, סטיות תקן, ותוצאות ניתוח שונות חד משתני (ערכי f) להשוואה**

בחלוקת התפקידים - הנתונים מתייחסים לגברים בלבד

המשתנה	מוצא	m	N	F
תפקיד כלכלי	ישראלים ותיקים	4.5	67	* F=4.57, p<0.05
	ברית המועצות	5.9	8	
	מערב אירופה ודרום אמריקה	4.4	19	
תפקיד הקריירה	ישראלים ותיקים	4.3	67	* F= 2.86, p<0.05
	ברית המועצות	4.8	8	
	מערב אירופה ודרום אמריקה	3.94	19	

מן הנתונים עולה כי הגברים עולי ברית המועצות משקיעים בתפקיד הקריירה ובתפקיד הכלכלי יותר מישראלים ותיקים ומעולי מערב אירופה ודרום אמריקה באופן מובהק.

לצורך בדיקת ההשערה כי קיים הבדל בחלוקת התפקידים בין בני הזוג כתלות במספר שנות ההשכלה והמוצא, הועבר ניתוח ANOVA דו-כיווני למשתנים הבלתי תלויים 'מוצא' ו'שנות השכלה', והמשתנים התלויים היו 'תפקיד כלכלי', 'תפקיד חברתי', 'קריירה' ו'עבודות הבית' (גם כאן המשתנה 'מגדר' הוחזק קבוע).

תפקיד כלכלי

ההשערות כי השכלה ומוצא משפיעים על התפקיד הכלכלי נבדקו על-ידי אפקט עיקרי. תוצאות הניתוח מראות כי לא קיים אפקט עיקרי להשכלה ולמוצא. כמו כן, לא קיים אפקט אינטראקציה בין השכלה ומוצא לתפקיד הכלכלי.

תפקיד חברתי

ההשערות כי השכלה ומוצא משפיעים על התפקיד החברתי נבדקו על-ידי אפקט עיקרי. תוצאות הניתוח מראות כי לא קיים אפקט עיקרי להשכלה ולמוצא. אך נמצא אפקט אינטראקציה מובהק של השכלה ומוצא על תפיסת התפקיד החברתי $F(3,88)=3.35, P<0.05$. בניתוחי המשך נמצא כי הגברים עולי ברית המועצות וגברים ממערב אירופה ודרום אמריקה יוצרים את האפקט. גברים ממוצא ברית המועצות בעלי השכלה גבוהה משקיעים בתפקיד החברתי יותר ($m=3.83$) מאשר גברים ממוצא זה בעלי 12 שנות לימוד בלבד ($m=2.8$). הבדל זה קיים גם אצל גברים ממערב אירופה ודרום אמריקה: גברים בעלי השכלה גבוהה יותר משקיעים יותר בתפקיד החברתי.

$T(9)=2.6' p<0.05$ בהתאמה. ($m=3.09$), ($m=4.29$)

תפקיד עבודות הבית

ההשערות כי השכלה ומוצא משפיעים על תפקיד עבודות הבית נבדקו על-ידי אפקט עיקרי. תוצאות הניתוח מראות כי לא קיים אפקט עיקרי להשכלה ולמוצא. אך נמצא אפקט אינטראקציה מובהק של השכלה ומוצא על תפיסת התפקיד עבודות הבית $F(3,88)=2.86, P<0.05$. בנייתוחי המשך נמצא כי הגברים עולי ברית המועצות בלבד יוצרים את האפקט וגברים ממוצא זה בעלי השכלה גבוהה משקיעים בעבודות הבית פחות ($m=2.5$) מאשר גברים ממוצא זה בעלי 12 שנות לימוד בלבד ($m=4.0$). $T(6)=3.4, p<0.01$.

תפקיד הקריירה

ההשערות כי השכלה ומוצא משפיעים על תפקיד הקריירה נבדקו על-ידי אפקט עיקרי. תוצאות הניתוח מראות כי לא קיים אפקט עיקרי להשכלה ולמוצא. כמו כן, לא קיימת אינטראקציה בין השכלה ומוצא על תפיסת תפקיד הקריירה.

ניתוח Manova רב-משתני עבור גברים

לגבי הגברים, לא נמצאו קשרים בין המשתנים למעט קשר בין התפקיד הכלכלי לתפקיד החברתי אך עוצמת הקשר נמוכה מאוד $r=0.19, p<0.05$, ולכן לא המשכנו לניתוח רב-משתני.

לגבי נשים

לוח מספר 5: התפלגות הנשים לפי עולות חדשות מול עולות ותיקות

שם המשתנה	עולה ותיק	עולה חדש
ארץ לידה		
ברית המועצות	8 (25%)	10 (32.3%)
אתיופיה	3 (9.7%)	0
מערב אירופה	4 (12.9%)	2 (6.5%)
דרום אמריקה	0	2 (6.5%)
אחר	2 (6.5%)	0
N	17 (54.8%)	14 (45.2%)

במחקר השתתפו 67 נשים עולות, אך מתוכן רק 31 נשים דיווחו על שנת העלייה.

לוח מספר 6: ממוצעים, סטיות תקן, ותוצאות ניתוח שונות חד משתני (ערכי f) להשוואה בחלוקת התפקידים - הנתונים מתייחסים לנשים בלבד

המשתנה	מוצא	M	N	F
תפקיד כלכלי	ישראליות וותיקות	3.6	32	F= 1.64 n.sig
	ברית המועצות	3	35	
	אתיופיה	2.8	7	
	מערב אירופה ודרום אמריקה	3.3	23	
תפקיד חברתי	ישראליות ותיקות	4.3	32	F= 1.76 n.sig
	ברית המועצות	4	35	
	אתיופיה	4.2	7	
	מערב אירופה ודרום אמריקה	4.2	23	
תפקיד הקריירה	ישראליות ותיקות	3.8	32	F= 1.4 n.sig
	ברית המועצות	3.6	35	
	אתיופיה	3.28	7	
	מערב אירופה ודרום אמריקה	3.43	23	
עבודות הבית	ישראליות ותיקות	4.6	32	F= 1.6 n.sig
	ברית המועצות	4.2	35	
	אתיופיה	4.3	7	
	מערב אירופה ודרום אמריקה	4.5	23	

מן הלוח עולה כי לא קיימים הבדלים בחלוקת התפקידים לפי מוצא בקרב הנשים בכל הממדים שנבדקו.

לצורך בדיקת ההשערה כי קיים הבדל בחלוקת התפקידים בין בני הזוג כתלות במספר שנות ההשכלה והמוצא, הועבר ניתוח ANOVA דו-כיווני למשתנים הבלתי תלויים 'מוצא' ו'שנות השכלה', והמשתנים התלויים היו 'תפקיד כלכלי', 'תפקיד חברתי', 'קריירה' ו'עבודות הבית' (גם כאן המשתנה 'מגדר' הוחזק קבוע).

תפקיד כלכלי

ההשערות כי השכלה ומוצא משפיעים על התפקיד הכלכלי נבדקו על-ידי אפקט עיקרי. תוצאות הניתוח מראות כי לא קיים אפקט עיקרי להשכלה ולמוצא. כמו כן, לא קיים אפקט אינטראקציה בין השכלה ומוצא לתפקיד הכלכלי. כך גם לגבי הקשר בין השכלה ומוצא על התפקיד החברתי ועל תפקיד עבודות הבית.

תפקיד הקריירה

ההשערות כי השכלה ומוצא משפיעים על תפקיד הקריירה נבדקו על-ידי אפקט עיקרי. תוצאות הניתוח מראות כי לא קיים אפקט עיקרי להשכלה ולמוצא. אך נמצא אפקט אינטראקציה מובהק של השכלה ומוצא על תפקיד הקריירה $F(4,63)=3.12, P<0.05$.

בניתוחי המשך נמצא כי הנשים השייכות לקבוצה של מערב אירופה ודרום אמריקה יוצרות את אפקט האינטראקציה. נשים ממוצא זה שלהן השכלה גבוהה, משקיעות בתפקיד הקריירה יותר $(m=3.79)$ מנשים עם השכלה של עד 12 שנות לימוד $(m=2.0)$ $T(13)=3.05, p<0.01$.

ניתוח Manova רב-משתני עבור נשים

כדי לבדוק האם קיימים הבדלים בין ארץ הלידה וההשכלה ביחס סימולטני בארבעת הממדים (תפקיד הקריירה, תפקיד עבודות הבית, תפקיד כלכלי ותפקיד חברתי), השתמשנו בניתוח רב-משתני (MANOVA) והתייחסנו למשתנים התלויים כמשתנה תלוי אחד.

נמצא כי קיים קשר מובהק בעוצמה חלשה בינונית בין התפקיד החברתי והתפקיד הכלכלי אצל הנשים $r=0.24, p<0.05$, ככל שהאישה תופסת את התפקיד הכלכלי כחשוב יותר, כך היא תופסת את התפקיד החברתי כחשוב יותר.

לגבי שאר הממדים לא נמצאו קשרים מובהקים ולכן לא בוצעו עבורם ניתוחים רב-משתניים. $R_s<0.04, p>0.05$.

בוצע ניתוח רב-משתני עם שני משתנים בלתי תלויים 'ארץ לידה' ו'שנות השכלה' לפי החלוקה של 12 שנות לימוד והשכלה אקדמית לבין שני המשתנים התלויים: 'ציון התפקיד החברתי של האישה' ו'ציון התפקיד הכלכלי של האישה'. תוצאות הניתוח מצביעות על הבדלים מובהקים בין רמות ההשכלה (עד 12 שנות לימוד, אקדמית) לבין התפקיד החברתי והתפקיד הכלכלי גם יחד. $\text{Hotelling's Trace} = 0.24, MF(2,29) = 3.51, p < 0.05$.

מניתוח שונות רב-משתני המוצג כאן ניתן לראות כי ציון התפקיד החברתי והכלכלי יחד מקבל אפקט משמעותי יותר כאשר הוא נבדק יחד ולא כשני משתנים תלויים בנפרד. כאשר רמת ההשכלה (עד 12 שנות לימוד, אקדמית) נבדקה על כל אחד מהמשתנים התלויים בנפרד ('תפקיד חברתי', 'תפקיד כלכלי') לא נמצאו הבדלים מובהקים. אולם אין הבדלים מובהקים בין עולות לילידות הארץ לגבי התפקיד הכלכלי והתפקיד החברתי יחד, כמו כן אין אינטראקציה מובהקת בין ארץ הלידה והשכלה לתפקיד הכלכלי והחברתי יחד.

דיון

האם ניתן לראות במשפחות בין-תרבותיות זירה לצמיחת תוצר תרבותי היברידי חדש המבקש למחוק את ההבחנות המסורתיות בדפוסי חלוקת תפקידים בין בני זוג?

מחקרים הבוחנים זוגות בין-תרבותיים מדגישים בדרך כלל את דפוסי בחירת בני הזוג. אלה הם ניתוחים שאינם מלמדים על הדינמיקה בתוך המשפחות עצמן. החוקרים מניחים את החליפין כמסגרת תאורטית המסבירה את דפוסי הנישואים, אך אינם חוקרים את יחסי החליפין עצמם (לייבוויץ ולומסקי-פדר, 2012).

מטרת המחקר הנוכחי הייתה לבחון את היחסים בתוך משפחות בין-תרבותיות באמצעות ניתוח חלוקת התפקידים בין בני הזוג, שאחד מהם יליד ישראל והשני מהגר. כלי המחקר היה שאלון חלוקת תפקידים במשפחה, שהועבר ל-200 משתתפים: 100 זוגות, בהם אחד מבני הזוג יליד ישראל והשני מהגר ממדינות שונות.

באופן כללי נמצא, כי קיימים הבדלים בין גברים לנשים בחלוקת התפקידים, כאשר הגברים מדווחים על השקעה רבה יותר בתחום הכלכלי ובתחום הקריירה ונשים מדווחות על השקעה רבה יותר בתחום החברתי ובעבודות הבית. ממצא זה חוזר על עצמו גם בקרב בעלי השכלה גבוהה ובתרבויות שונות (Greenstein, 2000). כך למשל טוענת קוליק, שיוצאי אסיה/אפריקה מאופיינים בגישות מסורתיות יותר ביחס לחלוקת העבודה במשפחה מאשר יוצאי אירופה/אמריקה (Kulik, 2005). ואכן, במחקר הנוכחי מרבית הגברים ילידי הארץ הם ממוצא אסיה/אפריקה, דבר שיכול להסביר את הממצא העיקרי של חלוקת התפקידים המסורתית. אך מרבית הנשים ילידות הארץ הן ממוצא אירופה/אמריקה.

ראוי להדגיש כי מרבית הזוגות (64%) מתגוררים בדרום הארץ. דהאן-כלב, ינאי, וברקוביץ (2005) טוענות, שהפריפריה, ועימה מבנה הכוח המגדרי, מבנים את סיכויי החיים של הנשים החיות בדרום, את דרכי הפעולה שלהן ואת האירועים המרכזיים בחייהן. חייהן של נשים בדרום, לדברי החוקרות, אינם ביטוי לקיפוח ולשוליות בלבד, אלא הם מבטאים פסיפס של אסטרטגיות קיום של נשים שחייהן אומנם מושפעים מן הבידוד, השוליות והפוליטיקה האתנו-מעמדית-מרחבית, אבל גם מן הצורך לשנות את המציאות ואת מגוון האפשרויות הפתוחות בפניהן.

אך למרות הצורך לשנות את המציאות וחרף השינויים שחלו במעמד האישה ובדפוסי הנישואים, נראה כי היררכיות מגדריות עדיין מאפיינות זוגות רבים. חלוקת תפקידים מגדרית עדיין מכתובה במידה רבה את חלוקת התפקידים בתוך הקשר הזוגי (Dune, 2000; Greenstein, 2000; Zimmerman et. al., 2001). למרות היציאה המסיבית של נשים לשוק העבודה, והשינוי במאזן הכלכלי של המשפחה, עדיין ניתן לראות כי נשים רבות אחראיות על התפקידים המסורתיים בבית (Almeida, 2001; Viers & Prouty, 2001). במובן זה, לא הצמיחו המשפחות הבין-תרבותיות תוצר היברידי חדש המוחק את ההבחנות המסורתיות בדפוסי חלוקת תפקידים בין בני זוג. אך נמצא עבור גברים, כי ככל שעולה הוותק בארץ, כך ההשקעה בעבודות הבית יורדת, ובקרב נשים, בהתאמה, ככל שעולה הוותק בארץ כך ההשקעה בעבודות הבית עולה וההשקעה בקריירה יורדת. כלומר, כשהעולים הם ותיקים – חלוקת התפקידים מסורתית, כשהעולים הם חדשים השקעתם של הגברים ושל הנשים מרוכזת בקריירה והגברים נאלצים ליטול חלק גם בעבודות הבית. כפי שנפוץ גם בקרב זוגות צעירים ישראלים רבים, אבות מעורבים כיום בגידול הילדים ובילוי עימם בשעות הפנאי. גם גברים רוסיים צעירים למדו "לשים בצד" את התפקיד הגברי

המסורתי (רמניק וקנורין-טבשי, 2012), והם עונים במהירות על ציפיות הסביבה החברתית החדשה והשונה מזו של הוריהם – שמגדירה גבריות מוצלחת גם דרך הורות פעילה (Ashwin & Lytkina, 2004). גם מספר הילדים הממוצע למשפחה במחקר הנוכחי (1.9) מעיד על שינוי מדפוסים המשפחה בברית המועצות לשעבר, שם מספר הילדים הממוצע למשפחה עומד על אחד.

אליאס ולמיש (2012) טוענות שהגירה והתמקמות בחברה חדשה כרוכות בשינויים אישיותיים ותרבותיים ורצופות תהפוכות, משברים ותגליות, המתחוללים כולם בד בבד עם ניסיונותיו של המהגר לשמור על הזהות המקורית ועל המשכיות תרבותית. רוב המהגרים מתמודדים לא רק עם השינויים שעוברים עליהם עצמם, אלא גם עם השינויים שחלים אצל בני משפחותיהם. קצב ההתערות של מהגרים צעירים בחברה חדשה שונה מקצב התערותם של המבוגרים. דבר זה יכול להסביר את השוני שנמצא ברמת ההשקעה בעבודות הבית בקרב עולים ותיקים בהשוואה לעולים חדשים. גם במחקרן של רמניק וקנורין-טבשי (2012) מצביעים הממצאים על סחף חזק אל עבר זהות תרבותית וסגנון חיים הגמוניים, אשר נחוה על-ידי בני הזוג העולים. תהליך זה עשוי לטענתן לשקף מגמה גוברת לאינטגרציה בחברה הישראלית בקרב עולים מברית המועצות לשעבר.

כלומר, הגירה יוצרת צורך מיידי בשינוי הדפוס המסורתי של חלוקת התפקידים, אך כאשר ההגירה הופכת לתופעה קבועה והמהגרים כבר נמצאים בארץ פרק זמן ארוך ויציב יחסית – דפוס חלוקת התפקידים חוזר להיות מסורתי, אך לא לגמרי, מאחר שבחברה הקולטת כבר יש שינוי מסוים בחלוקה המסורתית והגברים יותר פעילים במשק הבית. כך מתאימים עצמם המהגרים לדפוסים הקיימים בחברה הקולטת. מכאן שהמשתנה הדומיננטי הוא הוותק בארץ. ובנוסף, מבנה המשפחה ומאפייני התעסוקה מוסיפים צורך בגמישות בחלוקת התפקידים במשפחה: מספר הילדים הממוצע למשפחה במחקר הנוכחי הוא 1.9 וכמעט כל הנשים במחקר הן שכירות, בדומה למרבית הגברים במחקר שהם שכירים. במצב זה, כאשר שני בני הזוג הם שכירים והם מטופלים בשני ילדים צעירים (ממוצע גיל הילדים במחקר הוא 8.6), ניתן לצפות שהנטל יתחלק באופן שוויוני יותר.

חוקרים מוסיפים למשתנה הוותק ממדים נוספים שמתייחסים למדיניות ההגירה הממשלתית (כמו למשל תמיכה ממשלתית), לאווירה החברתית כלפי מהגרים (אמית ועמיתיה, 2012). וכן ממד הקשור בשוק העבודה (כגון ביקוש למקצועות מסוימים ולמיומנויות ספציפיות). קיימת אינטראקציה בין ממדים אלה של הקשרי הקליטה המוסדיים מחד, ומשאבים עצמיים של מהגרים מאידך, כך שהם מובילים לתוצאות שונות עבור המהגרים. לכן, דפוסי השילוב השונים של מהגרים בחברה הקולטת הם תוצאה של מאפיינים אישיים (כגון הון אנושי) והסדרים מבניים. הרלוונטיות של הקשרי הקליטה לדפוסי השילוב של מהגרים בולטת כאשר מהגרים מגיעים בתקופות של הגירה המונית וצמצום כלכלי, כפי שקרה בהגירה ההמונית ממדינות חבר העמים לישראל בשנות התשעים, כאשר העולים ניצבו בפני קשיים במציאת תעסוקה (אמית ועמיתיה, 2012).

לא נמצאו הבדלים בחלוקת התפקידים לפי מוצא בקרב נשים בכל התחומים שנבדקו: עבודות הבית, תפקיד כלכלי, תפקיד חברתי וקריירה. אך בקרב הגברים נמצא שעולי ברית המועצות משקיעים בקריירה ובתפקיד הכלכלי יותר מילידי הארץ ומעולי מערב אירופה ודרום

אמריקה. הסברים אפשריים לכך הם שייתכן שעולי ברית המועצות הם שאפתנים יותר, או מעוניינים לקצר את פרק הזמן הנחוץ להסתגלות, מבקשים להתקדם מהר יותר בסולם המוביליות החברתית הנהוג בארץ, או שהם זקוקים לפרנסה והכניסה שלהם לשוק עבודה בתפקיד משמעותי מחייבת השקעה רבה בקריירה בהשוואה לילידי הארץ או ילידי מערב אירופה שמגיעים לארץ עם רקע תרבותי הדומה לזה שקיים כאן, ולכן נקודת הזינוק שלהם בשוק העבודה שונה.

ההשקעה של גברים עולי ברית המועצות בקריירה ובתפקיד הכלכלי יותר מילידי הארץ יכולה להיות מוסברת גם בממצאי המחקר של רמניק וקנורין-טבשי (2012), שהצביעו על סחף חזק של העולים מברית המועצות שנישאו לבני זוג ילידי הארץ אל עבר זהות תרבותית וסגנון חיים הגמוניים המכונים "ישראליות", לעיתים קרובות במחיר ניתוק קשרים עם תרבות המקור. העולים, לטענתן, תפסו את מיקומם החברתי של בני הזוג ילידי הארץ כאטרקטיבי ומועיל. בחירה זו נראית יוצאת דופן לאור הנטייה הכללית של הקהילה הרוסית להתבדלות ולשימור תרבותי, כשרבים מן העולים מתייחסים לתרבות הישראלית כנחותה לעומת התרבות הרוסית (לשם, 2009). עם זאת, טוענות החוקרות, תהליך זה עשוי לשקף גם מגמה גוברת לאינטגרציה בחברה הישראלית. במחקר הנוכחי אנו רואים שבקרב גברים עולים מברית המועצות יש מגמה מוקצנת יותר מאשר בקרב ילידי הארץ להידמות לנורמות המקובלות היום בארץ בנושא של השקעה רבה בקריירה, או שהם חושבים שזה מה שמצופה מגבר ישראלי.

ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם מחקרים באירופה ובארצות הברית אודות זוגיות בין חברי רוב/מיעוט, המראים כי בני מיעוטים בדרך כלל נוטים להשקיע מאמץ רב יותר כדי לגשר על הפערים ולהצטרף אל תרבות הרוב המיוצגת על-ידי בן הזוג מהקבוצה ההגמונית (רמניק וקנורין-טבשי, 2012). אותן חוקרות טוענות שבניגוד למסורת הסובייטית בה האישה עובדת במשרה מלאה וכן אחראית על רוב מטלות הבית, סגנון החיים השוויוני בקרב מעמד הביניים בישראל מקרין גם על זוגות בין-תרבותיים שאחד מבני הזוג ילידי ברית המועצות. הן מוסיפות שעל אף הדימוי הנפוץ של נשים רוסיות כמקדישות את זמנן קודם כל לטיפוח עצמי ולספרה הפרטית, רוב הנשים במדגם שלהן היו שאפתניות וחרוצות אף יותר מבני זוגן הצברים (רמניק וקנורין-טבשי, 2012).

למרות התיקונים החוקתיים בנושא אפליה מינית, ועל אף עבודת הנשים מחוץ לבית, הרעיון כי עבודות הבית הן בעיקר באחריותן של הנשים נמשך גם בין בני זוג בעלי השכלה גבוהה ובתרבויות שונות. מכאן, שיציאת נשים לעבודה מחוץ לבית אינה מהווה, בהכרח, משאב הגורם לשינוי בחלוקת התפקידים במשפחה (Barnett & Shen, 1997; Hochschild, 1997).

הרחבת אפשרויות ההשכלה והתעסוקה עבור נשים אפשרה למספר גדול והולך של נשים מערביות לאמץ זהויות ואורח חיים עצמאי שאינו כולל בהכרח נישואין מסורתיים. עם זאת, בעוד שזהויות של נשים מודרניות מתרחבות, והן מפנימות ולוקחות על עצמן תפקידים שנתפסו בעבר כ"גבריים", חלוקת העבודה המסורתית נשארה דומיננטית במרבית המשפחות המערביות (Dunne, 2000).

באשר לקשר שבין חלוקת התפקידים להשכלה ולמוצא, נמצא כי גברים בעלי השכלה גבוהה יותר משקיעים יותר בתפקיד החברתי. בנוסף, נמצא שגברים עולי ברית המועצות בעלי השכלה גבוהה משקיעים בעבודות הבית פחות מגברים ממוצא זה שהם בעלי 12 שנות לימוד בלבד. ייתכן שהגברים המשכילים פחות נגישים לעבודות הבית בשל העובדה שהם עסוקים

בבניית קריירה משמעותית בשוק העבודה כחלק מהתפיסה הפרגמטית, ואילו הגברים הפחות משכילים לא אימצו את התפיסה הפרגמטית של השקעה בהשכלה בעולם גלובלי לצורך הצלחה חברתית וכלכלית.

לרנר (2012), שבחנה סטודנטים רוסים בישראל, מצאה שהם מאמצים במהירות את הגישה הרווחת היום בעולם הגלובלי, המייחסת לידע ולהשכלה אקדמית פורמלית חשיבות אינסטרומנטלית פרגמטית: ההשכלה היא אמצעי להצלחה חברתית וכלכלית. בעבור העולים הרוסים הוותיקים, ההשכלה הייתה בעלת משמעויות סמליות וכלי להבניה של זהות קבוצתית אתנית או תרבותית. ואילו בקרב הדור החדש של העולים, גדל והולך הדמיון בינם לבין בני דורם הישראליים הוותיקים. הדור החדש ממוצא רוסי הופך להיות חלק מהמעמד הבינוני בעל השכלה אקדמית בסיסית, שהוא הבסיס של הממסד הישראלי הפוליטי והכלכלי. אך הדור החדש אינו הופך לחלק מה"אינטליגנציה" באותה משמעות שייחסו לה הסטודנטים הרוסים של שנות התשעים.

לא נמצאו הבדלים בין גברים עולים לבין נשים עולות בחלוקת התפקידים. ייתכן שלא צריך להתייחס לנישואים מעורבים כאל יחידה תרבותית שונה ונפרדת, מאחר שבעולם גלובלי התופעה של זוגות בין-תרבותיים היא שכיחה ומקובלת ועל כן ניתן להתייחס לזוגות כאלה באותם כלים תאורטיים המתאימים לניתוח זוגות חד-תרבותיים. כך למשל, שואלת קולט (Collet, 2012) במחקרה על זוגות מעורבים בצרפת, האם התייחסות למוצא הזר של בן הזוג מלמדת אותנו על המציאות התרבותית של בני זוג. יותר מכך, המונח "זוגות מעורבים" לדעתה, לא מתייחס רק לתכונות בין-תרבותיות אלא מתייחס לסדר החברתי ולצורך לשקול מחדש יחסי משפחה. לכן, השאלה צריכה להיות: מה מבדיל זוגות מעורבים מזוגות אחרים? במובן מסוים ישנם תמיד הבדלים תרבותיים בין בני זוג, מכיוון שזוגיות בנויה על סוציאליזציה שונה ורקע משפחתי שונה. אז מדוע זוגות מסוימים מוגדרים "מעורבים" ואחרים לא?

תשובה אחת עשויה להיות שזוגות מעורבים משלבים קריטריונים שונים כגון אזרחות, מוצא אתני ודת. אך מגדר, גיל, והבדלים חברתיים בדרך כלל לא נכללים בהגדרה הזו, מאחר שהבדלי מגדר נתפסים כנורמה בקרב זוגות הטרוסקסואליים, והבדלים חברתיים הוגדרו בעבר כנישואי תערובת.

שאלה נוספת לפי קולט (Collet, 2012) היא: לאיזה הבדל דתי, אתני או תרבותי צריך להתייחס כרלוונטי לפני שמגדירים זוג כמעורב או לא מעורב? כשבן זוג מצפון צרפת פוגש בן זוג מדרום צרפת הם חווים הבדלים תרבותיים אך הם לא מוגדרים כמעורבים. לכן הבדלים תרבותיים הם לא מספיק מובהקים להגדרה "מעורב". הבדלים תרבותיים, אתניים או גזעיים הופכים למובהקים, לטענתה, רק כשהם מבוססים על הבניה חברתית. לכן, נראה מובן מאליה שהבדלים מסוימים נחשבים פחות מקובלים מאחרים. בהתייחסותנו ל"מעורבים" צריך לשלב את תפיסת ההבדלים עם הסדר החברתי והנורמות הקיימות.

רשימת מקורות

- אליאס, נ' (2002). חלוקת התפקידים והסמכויות במשפחה: השוואה בין-תרבותית בין ישראלים וותיקים, עולים חדשים מחבר העמים ותושבים של חבר העמים. *סוציולוגיה ישראלית*, 2(2), 315-289.
- אליאס, נ' ולמיש, ד' (2012). ביחד ולחוד: מקומה של תקשורת ההמונים בקרב משפחות מהגרים מחבר המדינות. בתוך: י' לרנר וק' פלדחי (עורכות), *רוסים בישראל: הפרגמטיקה של תרבות בהגירה* (עמ' 231-256). ירושלים: מכון ון ליר ותל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- אמית, ק', בגנו, א', ברידג', ו', דבורץ, ד', הברפלד, י', לוגן, ג', סמיונוב, מ', קוגן, א' ורייכמן, ר' (2012). אינטגרציה כלכלית של מהגרים ממדינות חבר העמים בארבע מדינות: ניתוח השוואתי. *הגירה*, 1, 79-51.
- גליקמן, א', אורן, ע' ולוין-אפשטיין, נ' (2003). משפחה ישראלית חדשה? תפקידי מין וחלוקת עבודה במשפחה בראשית המאה ה-21. *דעות בעם*, 8, 8-1.
- דהאן-כלב, ה', ינאי, נ', ברקוביץ, נ' (2005). *נשים בדרום: מרחב, פריפריה, מגדר*. באר-שבע: אוניברסיטת בן גוריון, חרגול.
- דקל, ט' (2013). *נשים והגירה, אמנות ומגדר בעידן טרנס לאומי*. תל-אביב: רסלינג.
- הקר, ד' וליברזון, ר' (2010). משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה. *המשפט, ט"ו* (2), 550-509.
- טאוב, ג' (2013). רב-תרבותיות לשם מה ובשביל מי. *מדיניות ציבורית*, 11, 6.
- לייבוביץ, ט' ולומסקי-פדר, ע' (2012). מפגש בין-אתני במשפחה מזרחית-רוסית: דינמיקה של חליפין. בתוך: י' לרנר ור' פלדחי (עורכות), *"רוסים" בישראל: הפרגמטיקה של תרבות בהגירה* (עמ' 199-230). ירושלים: מכון ון ליר ותל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- ליסצה, ס' (2014). האם מגע מקוון הוא מכוון? האפשרויות הגלומות במדיה חברתיים בנוגע להשתלבות מהגרים. *הגירה*, 3, 24-1.
- לרנר, י', רפפורט, ת' ולומסקי-פדר, ע' (2012). תסריט אתני בהגירה: סטודנטים רוסים בישראל. בתוך: י' לרנר ור' פלדחי (עורכות), *"רוסים" בישראל: הפרגמטיקה של תרבות בהגירה* (עמ' 99-126). ירושלים: מכון ון ליר ותל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- לשם, א' (2009). *השתלבות עולי ברית המועצות לשעבר 1990-2005*. מחקר תשתית רב-תחומי. ירושלים: המשרד לקליטת עלייה ומכון ברוקדייל.
- עירן-יונה, מ' (2013). ארגון "ישן" אבות "חדשים"? קצינים לוחמים בין הקריירה הצבאית לאבהות. *מגדר, כתב עת למגדר ופמיניזם*, 2, 26-1.
- פיאלקובה, ל' (2013). ניסיון ההגירה וההסתגלות בארץ בסיפוריהן של מהגרות ממדינות חבר העמים בישראל. בתוך: פ' מורג-טלמון וי' עצמון (עורכות), *נשים מהגרות בישראל* (עמ' 246-263). ירושלים: מוסד ביאליק.
- קוליק, ל' (2013). בישראלים, סידורים או תיקונים? מבטם של גברים על השתתפותם בעבודות הבית. *חברה ורווחה*, 3(3), 413-385.
- רבהון, ע' (2013). היבטים מגדריים של עלייה וקליטה בישראל 1948-2005, בתוך: פ' מורג-טלמון וי' עצמון (עורכות), *נשים מהגרות בישראל* (עמ' 143-174). ירושלים: מוסד ביאליק.
- רובינשטיין, א' (2006). שקיעתה אך לא מותה של הרב-תרבותיות. *הפרקליט*, 49(1), 91-47.
- רמניק, ל' וקנורין-טבשי, י' (2012). זוגיות רב-תרבותית מבפנים: נישואין בין מהגרים מברית המועצות לשעבר לבין ישראלים-צברים. *הגירה*, 1, 127-98.

- Almeida, R.V., & Hernandez, Z.M. (2001). Reflection on current feminist training in family therapy. *Journal of Feminist Family Therapy, 12*, 243-249.
- Ashwin, S., & Lytkina, T. (2004). Men in crisis in Russia: The role of domestic Marginalization. *Gender and Society, 18*(2), 189-206.
- Barnett, R.C., & Shen, Y.C. (1997). Gender, high- and low-schedule-control housework tasks, and psychological distress. *Journal of Family Issues, 18*, 403-428.
- Ben Ezer, G. (2013). Israeli "mixed families" with members of Ethiopian origin. *Israeli Studies Review, 28*, 157-173.
- Berry, J. (2009). A critique of critical acculturation. *International Journal of Intercultural Relations, 33*, 361-371.
- Bloode, R., & Wolfe, D. (1960). *Husbands and wives*. Chicago: Free Press.
- Brines, J., & Joyner, K. (1999). The ties that bind: Principles of cohesion in cohabitation and marriage. *American Sociological Review, 64*, 333-355.
- Christina, W. (2012). Housework revisited: A cross national comparison of cohabiting and married households. *Inaugural meeting of the new work and family researcher's network*. N.Y: Work & Family Researchers Network.
- Collet, B. (2012). Mixed couples in France. Statistical facts, definitions, and social reality. *Papers, 9*(1), 61-77.
- Davis, S.N., Greenstein, T.N., & Marks, J.P. (2007). Effects of union type on division of household labor. Do cohabiting men really perform more housework? *Journal of Family Issues, 28*, 1246-1272.
- Delaunay, C. (2010). Gender differentiation and new trends concerning the division of household labor within couples: The case of emergency physicians. *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology, 1*, 33-56.
- Dunne, G.A. (2000). Opting into motherhood: Lesbians blurring the boundaries and transforming the meaning of parenthood and kinship. *Gender & Society, 14*, 11-36.
- Duyvendak, J.W., & Stavenuiter, M.J. (2004). *Working fathers, caring men: Reconciliation of working life and family life*. Hague: Verwey Jonker institute.
- Gaunt, R., & Boukrik, S. (2012). Exploring the division of household labor outside the family context: Utilizing resources for doing gender. *Community, Work & Family, 15*, 189-208.
- Goni-Legaz, S., Ollo-Lopez, A., & Bayo-Moriones, A. (2010). The division of household labor in Spanish dual earner couples: Testing three theories. *Sex Roles, 63*, 515-529.
- Greenstein, T.N. (2000). Economic dependence, gender, and the division of labor in the home: A replication and extension. *Journal of Marriage and the Family, 61*, 700-711.
- Hochschild, A.R. (1997). *The second shift*. New-York: Avon.
- Kulik, L. (1999). Marital power relations, resources and gender role ideology: A multivariate model for assessing effects. *Journal of Comparative Family, 30*, 189-206.
- Kulik, L. (2005). The impact of background variables on attitudes about family life: A comparative analysis of parents and offspring in Israel. *Journal of Comparative Family Studies, 36*, 139-146.

- Kulik, L., & Rayyan, F. (2003). Wage-earning patterns, perceived division of domestic labor and social support. *Sex Roles, 48*(2), 53-66.
- Lee, J., & Bean, F.D. (2004). America's changing color lines: Immigration, race/ethnicity, and multiracial identification. *Annual Review of Sociology, 30*, 221-242.
- Morgan, S.L. (2005). *On the edge of commitment: Educational attainment and race in the United States*. Stanford: Stanford University Press.
- Okun, B.S., & Khait-Marely, O. (2008). Demographic behavior of adults of mixed ethnic ancestry: Jews in Israel. *Ethnic & Racial Studies, 31*(8), 1357-1380.
- Pimentel, E.E. (2000). Just how do I love thee: Marital relations in urban China. *Journal of marriage and family, 62*(1), 32-47.
- Portes, A., & Rumbaut, R.G. (2001). *Legacies: The story of the immigrant second generation*. Berkeley: University of California Press.
- Rabin, C., & Shapira-Berman, O. (1998). Egalitarianism and marital happiness: Israeli wives and husbands on a collision course? *American Journal of Family Therapy, 25*, 319-330.
- Remennick, L. (1999). Women of the 'sandwich' generation and multiple roles: The case of Russian immigrants of the 1990s in Israel, *Sex Roles, 40*, 5-6.
- Rosenfeld, M. (2005). A critique of exchange theory in mate selection. *American Journal of Sociology, 110*(5), 1284-1325.
- Ruppner, L., & Alexandrowicz, S. (2012). Housework time and gender empowerment: An investigation of metropolitan area measures. *Inaugural meeting of the new work and family researcher's network*. N.Y: Work & Family Researchers Network.
- Solomon, S.E., Rothblum, E.D., & Balsam, K.F. (2005). Money, housework, sex and conflict: Same-sex couples in civil unions, those not in civil unions, and heterosexual married siblings. *Sex Roles, 52*, 561-575.
- Stier, H., & Lewin-Epstein, N. (2000). Women's part-time work and gender inequality in the family. *Journal of Family Issues, 21*(3), 390-410.
- Tichenor, V.J. (1999). Status and income as gendered resources: The case of marital Power. *Journal of Marriage and the Family, 61*, 638-650.
- Viers, D., & Prouty, A.M. (2001). We've come a long way? An overview of research of dual-career couples' stressors and strengths. *Journal of Feminist Family Therapy, 13*, 169-190.
- Zimmerman, T.S., Haddock, S.A., Ziemba, S., & Rust, A. (2001). Family organizational labor: Who's calling the play? *Journal of Feminist Family Therapy, 13*, 65-90.

אינם עולים, אינם פליטים ואינם מהגרי עבודה: גולים מאמריקה הלטינית בישראל (1973-1978)

אפרים דויד

תקציר

בין 450 ל-500 גולים הגיעו לישראל בזמן הדיקטטורות הצבאיות בארגנטינה, צ'ילה ואורוגוואי בשנות ה-70 של המאה הקודמת. המאמר מתאר את מעורבותם הפוליטית של גולים אלה במאבקם נגד הדיקטטורות בארצותיהם ונגד המדיניות הרשמית של ממשלת ישראל שקיימה קשרים הדוקים עם המשטרים הצבאיים. במקביל, המאמר עוסק ברקע החברתי והפוליטי של הגולים שהחליטו להגיע לארץ – כאשר רבים מהם לא היו קשורים לישראל או לציונות, ובחלקם אף לא היו יהודים על-פי ההגדרה הדתית האורתודוקסית. המאמר מפרט את מכלול הסתירות הנובעות מהימצאותם של קבוצות גולים אלה בישראל.

מילות מפתח: אמריקה הלטינית, ישראל, גולים, דיקטטורות צבאיות

ד"ר אפרים דויד, המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן גוריון בנגב; מכון סברדלין להיסטוריה ותרבות של אמריקה הלטינית, אוניברסיטת תל-אביב.

הקדמה

שאלת מבקשי המקלט והפליטים בישראל התעוררה עם הגעתם לישראל של רבבות מאזרחי סודאן ואריתריאה בעשור האחרון. אך מאות גולים מאמריקה הלטינית הגיעו למדינת ישראל בתקופה שבין ההפיכה הצבאית בצ'ילה שהדיחה מהשלטון של הנשיא הסוציאליסטי סלבדור איינדה בספטמבר 1973 לבין המונדיאל – גביע העולם בכדורגל, שנערך בארגנטינה בעת שלטון הגנרלים ביוני 1978. רוב הגולים הארגנטינאים הגיעו ארצה לפני ההפיכה הצבאית במרס 1976 ובחודשים שלאחריה. הצ'יליאנים הגיעו בין ספטמבר 1973 לחודשים הראשונים של 1974, ואילו הגולים מאורוגוואי הגיעו בקבוצות קטנות יותר בין השנים 1974-1976.

לראשונה בתולדות המדינה הגיעו לישראל קבוצות של גולים פוליטיים, שאינם עולים-ציונים על-פי השקפתם ושלרוב לא נרדפו בארץ מוצאם בשל דתם. כמו כן, הם לא באו לישראל בחיפוש אחר מקום עבודה או פרנסה, אלא ניסו להציל את עצמם ממוות ודאי. חלק מהבאים הגיעו היישר מבתי כלא וממחנות ריכוז, האחרים לאחר שהות ממושכת במחתרת. רובם ככולם היו ממוצא יהודי ולא הוכרו על-ידי הממסד בארץ כגולים אלא כ"עולים" – חרף השוני הרב בהבנתם של הבאים את מטרת הגעתם לישראל.¹

מאמר זה עוסק במספר סוגיות: (1) הדומה והשונה בין גולי שלוש הארצות, בהתפלגות הגילאים, ניסיון החיים, המקצוע וההשקפות הפוליטיות; (2) ביחס הממסד הישראלי אל הגולים, החל מקליטתם בארץ, דרך פעילות הסוכנות היהודית בארץ המוצא ומשרד החוץ ושגרירויות ישראל; ו-(3) ביחסים הקרובים של ממשלות ישראל לשלוש הדיקטטורות (שהיו קרובים במיוחד חרף האופי האנטישמי והפשיסטי המוצהר של הגנרלים שעמדו מאחורי ההפיכות). יחסים אלו החלו עוד בתקופת ממשלת המערך בשנות ה-70 ונמשכו ללא הפסקה לאחר המהפך הפוליטי בישראל ב-1977 ועליית הליכוד לשלטון בראשות מנחם בגין. עוד יעסוק המאמר בצורות ההתארגנות של הגולים: הקמת ועדי סולידריות עם העמים באמריקה הלטינית וסירובם של ממסדי העולים לקבלם לשורותיהם וכן ביחסן של המפלגות השונות וההסתדרות לגולים ולתביעותיהם.

לכאורה, העובדה שתנועת העבודה (מפלגת העבודה ומפ"ם) שלטה בשנים אלה, עד למהפך ב-1977, אמורה הייתה לסייע לגולים. תיק קליטת העלייה הופקד בין 1970 ל-1977 בידיו שרים ממפלגת מפ"ם: בין 1970 ל-1974 כיהן נתן פלד כשר לקליטת העלייה ועמיתו שלמה רוזן בין 1974 ל-1977. רבים מן הבאים, בייחוד יוצאי צ'ילה ואורוגוואי, היו פעילים במפלגות שהיו חברות באינטרנציונל הסוציאליסטי, ארגון בין-לאומי בו הייתה למפלגת העבודה עמדה מרכזית. במשך עשרות שנים כיהנו מנהיגי המפלגה כסגני היו"ר של הארגון הבין-לאומי הוותיק.² יחד עם זאת, הממשלה הייתה מוכנה לקבל בישראל אך ורק גולים שהיו מסוגלים להוכיח את יהדותם, וכאמור, קשרה קשרים הדוקים מאוד עם המשטרים הצבאיים בארגנטינה, צ'ילה ואורוגוואי.

יתר-על-כן, המשטרים הרודניים קיבלו הכרה דיפלומטית ישראלית עם כינונם, ולאחר מכן סיוע צבאי רב. הראשון שקיבל הכרה רשמית ישראלית היה משטרו של הגנרל אוגוסטו פינשוה, חרף העובדה שהנשיא המודח סלבדור איינדה (שמת במהלך ההפיכה) היה היו"ר של "מפלגה אחות" בצ'ילה במסגרת האינטרנציונל הסוציאליסטי. ישראל הייתה גם בין המדינות הראשונות שהכירו בדיקטטורות של ארגנטינה ואורוגוואי,³ מהלכים דיפלומטיים שהתרחשו כולם תחת שלטונה של תנועת העבודה.

ההפיכה הצבאית שהתחוללה בארגנטינה ב-24 במארכ 1976 הייתה השישית במספר בארץ זו מאז שנת 1930. ההפיכה בצ'ילה הייתה הראשונה מאז שנות ה-30 ואילו ההפיכה באורוגוואי – נדירה למדי בתולדות המדינה שכונתה אז "שוויץ של דרום אמריקה". אולם היקף הדיכוי של משטרי הגנרלים בשנות ה-70 של המאה שעברה היה חסר תקדים. בשם הדוקטרינה לביטחון לאומי והמאבק בחתרנות נחטפו, עונו ונרצחו עשרות אלפי בני אדם. מה שהוכרז באורח רשמי כתהליך הארגון מחדש של האומה, מוכר מאז בעולם כולו בשם "המלחמה המלוכלכת".

מאות הגולים מאמריקה הלטינית שהגיעו לישראל בסוף שנות ה-70 לא היו הראשונים. קדמו להם רבבות עולים לטינו-אמריקנים, מרביתם ארגנטינאים, שהחלו להגיע לארץ עוד בסוף שנות ה-30 ובמיוחד עם הקמת המדינה ב-1948.⁴ על-פי הערכות, יותר מ-500 גולים ארגנטינאים, צ'יליאנים ואורוגוואים הגיעו לישראל מספטמבר 1973 ועד למונדיאל שנערך בארגנטינה ב-1978. מרביתם באו מארגנטינה והם לא היו חברים בקהילות היהודיות אף שחלקם היו בעבר חניכי תנועות הנוער הציוניות. רובם עזבו את ישראל בסוף שנות ה-70 ובתחילת שנות ה-80 למדינות מערב אירופה, בייחוד לספרד ולצרפת, ואחרים שבו למולדתם באמריקה הלטינית עם נפילת המשטרים הצבאיים באמצע שנות ה-80.⁵

הפרופיל הדורי, התעסוקתי והפוליטי של הגולים לא היה אחיד. רוב הארגנטינאים היו צעירים, תלמידי תיכון וסטודנטים, בהם פעילים מהשורה השנייה בתנועת הגרילה הפרוניסטית "מונטונרוס" (Montoneros) ובתנועה המרקסיסטית "צבא העם המהפכני" (ERP) ומיעוטם אף במפלגה הקומוניסטית. ביניהם בלטו שלושה: הסופר המנוח איסמאל וינאס,⁶ הפסיכיאטר ד"ר חוסה איציקסון⁷ ומאוחר יותר העיתונאי והעורך חקובו טימרמן (על טימרמן, ראו בפירוט רב בהמשך). בין הבאים מצ'ילה היו פעילים באיחוד העממי של הנשיא איינדה, מרביתם אנשי המפלגות הרדיקלית והסוציאליסטית – כולל מנהיג הרדיקלים בנחמין טפליצקי,⁸ ומי שהיה יועצו המשפטי של הנשיא איינדה, עו"ד לואיס (ברוך) וגה.⁹ עוד היו בין הבאים טייס קרב בחיל האוויר הצ'יליאני ואשתו שהייתה פעילה קומוניסטית. בין הבאים מאורוגוואי היו פעילים מה"חזית הרחבה" של השמאל, אנשי מקצוע סוציאליסטים וקומוניסטים.

אחד מבני הגולים מצ'ילה פרסם ב"גארדיין"¹⁰ הבריטי את הסיבות להגעתו לישראל:

שמי דניאל סילברמן. ב-1973, אז ילד בן שש, התגוררתי יחד עם משפחתי בעיירה צ'וקיקמטה שבצפון צ'ילה. אבי, דוד סילברמן,¹¹ היה פעיל פוליטי בממשלת איינדה ושנתיים לפני כן התמנה למנכ"ל של חברת מכרות הנחושת הלאומית. מלבד אבי ואנוכי, משפחתי מנתה אז את אמי מריאנה ואת שני האחים, קלאודיו ועל. חיינו השתנו לתמיד ב-11 בספטמבר 1973. הצבא תפס את השלטון, הפציץ את [ארמון הנשיאות] לה מונדה בבירה סנטיאגו וגרם למותם של רבים – ביניהם הנשיא. מאות נפגעו ואנשים נרצחו ברחובות העיר. אלפים הובלו לאצטדיון הלאומי, המקום הגדול ביותר בו ניתן היה להחזיק את העצירים. ההשפלות והעינויים החלו ממש באותו יום ובאותו מקום.

במכרה המצב היה קשה במיוחד. הפעילים שבקרב העובדים החליטו להתבצר במכרה והצבא שלח כוחות כדי להשתלט על המקום. רבים מהמתבצרים מצאו שם את מותם ואבי הצליח להימלט. חרף הסכנות, אמי הבריחה את כולנו במכונית המשפחתית בחזרה לסנטיאגו. לאחר מספר ימים במחתרת, אבי החליט למסור את עצמו לידי המשטרה. הוא היה משוכנע שאינו אשם בדבר ושלא ביצע כל פשע. מיד הוא הועמד לדין בבית משפט צבאי, ללא אפשרות לגונן על עצמו ונידון ל-13 שנות מאסר בגין גניבת 13 מיליון דולר מכספי המכרה. מאוחר יותר הבנו שהוא היה בר מזל. הוא הועמד לדין והמשטר רצה להוכיח שטחנות הצדק אכן טוחנות. כך שאבי נותר בחיים, אבל רבים מחבריו נרצחו כבר

בימי ההפיכה הראשונים. אמי הורשתה לבקר את אבי בבית הסוהר פעם בשבוע. עינויים נפשיים ופיזיים היו לשגרת יומו בבית הסוהר. הוא הוכה עד אובדן החושים וגם עינו אותו באמצעות מכות חשמל באיבר מינו. לפעמים שמו שק שחור על ראשו במשך שעות רבות. מחוץ לבית הסוהר היינו צריכים להתמודד עם הכללים החדשים. אמי פוטר מהעבודה והיא סומנה. שמה הופיע ברשימה שחורה ואיש לא רצה להעסיק אותה. שרדנו תודות לחנות מוצרי הלבשה קטנה שהייתה בבעלות סבתי. המשטרה החשאית עקבה אחרינו במהלך כל יום, כל היום: מצאתנו לבית הספר ועד לשעות הלילה המאוחרות. אמי הפכה קורבן להשפלות החיילים ברחוב והיה חשש בכל רגע שהיא תיעצר. אבל המצב לא הרפה את ידיה. היא שיגרה מכתבים לכל קצוות עולם ודרשה לשחרר את בעלה [...] בסוף 1974 מאמציה נשאו פרי. חקירה רשמית קבעה שמשפט השדה של אבי נעשה שלא על-פי הכללים. המשטר הצבאי הציג אז עסקה: שחרור מהכלא תמורת יציאתה המיידית של כל המשפחה מצ'ילה. אמי מיהרה למכור את הדירה ואת הרכב ואף לרכוש כרטיסים. היא אף מסרה לקרוביה בישראל שתוך ימים ספורים כל המשפחה עומדת להתאחד שם. אך ב-4 באוקטובר 1974, אבי נחטף מתוך כותלי בית הסוהר בסנטיאגו. זה היה אמור להיות הביקור האחרון של אמי בכלא לפני השחרור והגירוש. היא הגיעה לשערי הכלא ונמסר לה שאבי איננו שם. ולא הוסיפו דבר. מאז לא נמסר לנו דבר על גורל אבי. החיים הפכו קשים מנשוא. אמי שבה וכתבה לכל מי שיכול היה לתת ולו רמז על מקום הימצאו של אבי. לפעמים הגיעו אלינו שמועות או מסרים קצרים של אסירים אחרים ששהו במחיצתו כמה לילות באותו תא. היה אף חייל, שסיכן את חייו, ומסר לנו פרטים על מצבו. כך נודע לנו שבמהלך 1976, בתום סידרה של עינויים, הוא אושפז בבית החולים הצבאי. על מנת להציל את חייו, הרופאים נאלצו לקטוע את ידו. וזה היה גזר דין מוות. החונטה לא רצתה לשחרר אסיר ללא יד – הוכחה חד-משמעית להפרה הסיטונת של זכויות האדם על-ידי אנשי הצבא. מרגע יציאתו את שולחן הניתוחים, הוצאתו להורג היה עניין של זמן. רק שנה לאחר מכן, בפברואר 1977, לאחר שהודלף לנו שאבי אינו בחיים, החלטנו לצאת את צ'ילה ולהתיישב במדינת ישראל, שהפכה לביתנו. במשך כל השנים טיפחנו תקוות שוא. אף גורם רשמי לא מסר לנו את סיבת המוות או את נסיבותיו [...] כעת אני מתגורר יחד עם אשתי ובני בבוסטון, ארצות הברית, אבל צילם של האירועים שהתרחשו בצ'ילה ירדוף אותי כל חיי.

אחד הצעירים הארגנטינאים סיפר בספר אוטוביוגרפי את קורות "עלייתו":

לא היה קל עבורי לחיות בישראל בסוף 1976 ובתחילת 1977. התקשיתי ללמוד את השפה העברית וגם לעבוד במפעל המיצים של הקיבוץ. זמן קצר לאחר הגעתי לגן שמואל, הבנתי שהפכתי לחלק מקבוצת צעירים מארגנטינה שנשלחה לקיבוץ על-ידי הסוכנות [היהודית]. רובם היו צעירים מאוד, מרביתם פעילים שהגיעו לישראל בגלל פעילותם הפוליטית [...] אחדים היו קורבנות לעינויים או קרוב משפחה שלהם 'נעדר' [desaparecido]. אחד מהם היה דניאל טרנפולסקי, שמאוחר יותר הגיש תביעה נגד חיל הים [הארגנטיני] ונגד מפקדו [אמיליו אדוארדו] מסרה.¹² כל משפחתו נחטפה והוא נותר לבד. אצל אחרים, כמו במקרה שלי, אנשי הצבא פשטו על בתיהם וחטפו את קרוביהם, או שהם נחטפו, נכלאו ולאחר מכן היו קרבנות לעינויים.

בספרו "ילדי הגלות" מספר דניאל טרנפולסקי את קורות הגעתו לגן שמואל, מספר שבועות לפני [...] בשדה התעופה לוד הוא פגש עוד שני צעירים מארגנטינה. "גם אנחנו באנו מארגנטינה. אנחנו 40" הם מסרו לו. עוד הוא כתב בספרו, שמתוך 40 צעירים שהגיעו לקיבוץ רק שלושה היו ציונים [...] אין ספק, שהצעירים מארגנטינה שהגיעו לגן שמואל הפכו לקבוצה בעייתית, בגלל שרובנו הגענו לישראל מסיבות פוליטיות. רוב הבאים לא היו ציונים והיו אף שהגדירו את עצמם כאנטי-ציונים. אחרים, כמו במקרה שלי, נטשו את הציונות זמן קצר לאחר בואנו לישראל. כאשר התחלנו להכיר את המציאות בישראל כפי שהיא, ולא כפי שסברנו בתנועות הנוער הציוניות בארגנטינה, עזבנו את הציונות ובכך לא היה כל הבדל בין חניכי ומדריכי תנועות השמאל או הימין, אלה היו חברי תנועות הנוער איחוד הבונים, דרור, השומר הצעיר ובית"ר".¹³

צ'ילה: אחדות ופילוג

גילויי המחאה הראשונים בישראל נגד הדיקטטורות באמריקה הדרומית החלו עם ההפיכה הצבאית בצ'ילה ב-11 בספטמבר 1973. הכותרת הראשית של השבועון הקומוניסטי "זו הדרך" שיצא לאור ב-13 בספטמבר 1973 הדגישה "כאב ומחאות – הפיכה צבאית פשיסטית בצ'ילה בתמיכת ארצות הברית". זו הייתה גם לשון הכותרת בעיתון הקומוניסטי בשפה הערבית "אל אתיחאד" היוצא לאור בחיפה, למחרת ההפיכה. ההפיכה גם מצאה ביטוי בעמודים הראשונים של העיתונים היומיים בשפה העברית.¹⁴ ימים ספורים לאחר ההפיכה נערכה ההפגנה הראשונה, על-פי קריאת רק"ח (הרשימה הקומוניסטית החדשה – מאוחר יותר מק"י – המפלגה הקומוניסטית הישראלית), ומאות הפגינה נגד ההפיכה מול שגרירות ארצות הברית בישראל.¹⁵ באותו ערב יצאה קריאה מאספת הקיבוץ ברשפים נגד "השותקים" בעקבות הרצח ההמוני בצ'ילה.¹⁶

בסיועם של פעילי רק"ח ובתמיכת אנשי מפ"ם הוקם בסוף 1973, יחד עם מספר גולים צ'יליאנים, הוועד הישראלי לסולידריות עם צ'ילה, שלראשונה קיים הפגנה מול ביתו של הנשיא אפרים קציר בירושלים בעת שזה קיבל את כתב האמנה של שגריר צ'ילה הראשון של החונטה הצבאית, סמואל גלייזר. ערב הגשת כתב האמנה, הסביר העיתון "מעריב" (05.04.74) כי עו"ד גלייזר הוא "משפטן ידוע מסנטיאגו התומך בציונות". חילוקי דעות פוליטיים בין מפלגת העבודה ומפ"ם שהיו חברות בממשלה לבין רק"ח שהייתה באופוזיציה הביאו במהרה לפילוג בשורות הוועד ולהקמתם של שני ועדי סולידריות בעלי שם דומה. זאת, חרף העובדה שבצ'ילה עצמה, סוציאליסטים וקומוניסטים היו שותפים באותה ממשלה טרם ההפיכה, והמשיכו בשיתוף הפעולה גם לאחר מכן. הוועד הפעיל ביותר היה זה שתחת הגמוניה קומוניסטית קיים במשך החודשים הבאים שורה ארוכה של דיונים, הרצאות ומפגשים בהם השתתפו חברי הכנסת של רק"ח, מנהיגי המפלגה, מרצים, משוררים יהודים וערבים וגולים צ'יליאנים – מנצרת בצפון ועד לבאר-שבע בדרום. האירועים נערכו מטעם הוועד, או לחילופין בשם רק"ח, בעברית, בערבית ובספרדית.

ב-11 בספטמבר 1974, יום השנה הראשון להפיכה, נערכה ההפגנה הראשונה נגד המשטר הצבאי מול שגרירות צ'ילה בירושלים. הפגנה זו נערכה מדי שנה מאז 1974 ועד להשבת הדמוקרטיה בצ'ילה ב-1990, תחילה מול שגרירות צ'ילה בירושלים ולאחר מכן בתל-אביב, עם מעבר השגרירות לעיר זו. להפגנה הראשונה קראו שני ועדי הסולידריות במסגרת "שבוע סולידריות בין-לאומי", בו כל ועד ערך אירועים נפרדים. הוועד שבתמיכת מפ"ם ומפלגת העבודה קיים אספה פומבית ב-1 בספטמבר 1974 במועדון "צוותא" בתל-אביב בהשתתפות מנהיג צעיר במפלגת העבודה דאז, ח"כ מיכה חריש (שכיהן בכנסת בשנים 1973-1996 והיה בין היתר מזכ"ל המפלגה) והאחראי על הנוער במפ"ם, עו"ד נחום סולן שהוא ממוצא ארגנטינאי. כעבור ארבעה ימים הוועד בהגמוניה קומוניסטית קיים אספה נוספת בתל-אביב, בהשתתפות הזמרת חנה רוט והמשוררים יב"י (ישראל בן-יהודה) וסמיח אל-קאסם. בלחצם של הגולים, כעבור שנה איחדו הוועדים כוחות וההפגנה נגד המשטר הצבאי מול שגרירות צ'ילה נערכה ב-11 בספטמבר 1975 במשותף תחת השם "הוועדה המרכזת של ועדי הסולידריות עם צ'ילה". בעצרת נשאו דברים נציגי רק"ח, מפ"ם, בנק"י (ברית הנוער הקומוניסטי הישראלי), השומר הצעיר ותנועת השמאל "מוקד". בשם הגולים נשא דברים בנחמין טפליצקי.

שיתוף הפעולה בין העבודה, מפ"ם ורק"ח התפוגג בתחילת 1976, כאשר מפלגות המערך שבשלטון איבדו עניין בסולידריות עם צ'ילה ורק הוועד לסולידריות עם צ'ילה שבהגמוניה

קומוניסטית שרד והמשיך, במשך שנים רבות, לקיים אירועים פומביים. גם מרבית הגולים הצטרפו לוועד של רק"ח. ההפגנות נערכו מאז ספטמבר 1976 על-ידי הוועד בהגמוניה קומוניסטית בשיתוף עם הגולים, שברובם עזבו את ישראל, כך שבמשך השנים רק רק"ח (ולאחר מכן מק"י וחד"ש) נשאו בסולידריות – כמעט ללא נוכחות של יוצאי צ'ילה אך בתמיכת אנשי שמאל רבים שלא השתייכו למסגרת המפלגתית הקומוניסטית.

אורוגואי: איפה אבי?

הניסיון ללמוד מן העיתונות הישראלית בשפה העברית על הנעשה באמריקה הלטינית מסוף שנות ה-60 ועד אמצע שנות ה-70 של המאה שעברה - מאכזב. אך מעט הוקדש בעיתונות לחדשות בין-לאומיות שאינן קשורות ישירות בישראל או בסכסוך במזרח התיכון ומעטות עוד יותר היו הידיעות על אמריקה הלטינית. פרט לידיעות אודות ההפיכה בצ'ילה בספטמבר 1973, כמעט ולא התפרסמו ידיעות על הנעשה בארגנטינה או אורוגואי. נטישת אורוגואי את המשטר הדמוקרטי לא עניינה את התקשורת הישראלית. רק השבועון "זו הדרך" (26.12.73) פרסם ידיעה בה נאמר ש"הרדיפות באורוגואי לא ישתיקו את הכוחות הדמוקרטיים". בידיעה צוטטה הודעה של המפלגה הקומוניסטית שבמחתרת, לפיה נעצרו 150 אישים דמוקרטים, ביניהם מזכ"ל המפלגה רודני אריסמנדי (Rodney Arismendi). אך רק כעבור כשנתיים, ועם הגעתם ארצה של הגולים הראשונים, הוקם הוועד הישראלי לסולידריות עם האסירים הפוליטיים באורוגואי. רוב פעילי הוועד היו קומוניסטים בישראל או כאלה שבאו מאורוגואי. הפעילות הפומבית הראשונה של הוועד הייתה הפגנה מול שגרירות אורוגואי בירושלים בתחילת ינואר 1976. בידיעה שפורסמה ב"זו הדרך" (07.01.76) נאמר שעשרות מפגינים השתתפו בהפגנה, ביניהם אירנה לוינהוף, בתו של המנהיג הקומוניסטי בלייר (Bleier), שקראה מכתב גלוי בו דרשה את שחרורו. המכתב נמסר מאוחר יותר לשגרירות. פרסום דבר מעצרו של ד"ר אדוארדו בלייר, רופא שיניים בן 47, גרם להתעניינות תקשורתית מסוימת אודות הנעשה באורוגואי.¹⁷ בלייר נחטף על-ידי כוחות הביטחון של אורוגואי ב-1975, נפל קורבן לעינויים בזמן המעצר ונפטר כתוצאה מכך ביולי 1976. אמצעי תקשורת באורוגואי מוסיפים לסקר את אירועי החטיפה והרצח של המנהיג הקומוניסטי גם בשנים האחרונות.¹⁸

ביולי 1976 אירנה לוינהוף הפגינה במשך שלושה ימים מול שגרירות אורוגואי בירושלים, וקראה לברר מה עלה בגורל אביה ובדרישה לשחררו. למחאה הממושכת הצטרפו בן זוגה, קרלוס וילדם עמית, והיא זכתה לסיקור אוהד בעיתונות ואף לכתבה בערוץ הטלוויזיה הממלכתי היחיד של התקופה. הדי המחאה הגיעו עד לכנסת, ו-14 חברי כנסת מכמה סיעות (כולל חברי הכנסת של מפלגת העבודה שבממשלה) שיגרו מכתבי תמיכה, בנוסף להודעת תמיכה מטעם הוועדה המרכזת של ההסתדרות.¹⁹ מכתב מחאה חתום על-ידי חברי הכנסת ומאות אזרחים, נמסר לידי של השגריר אלחנדרו רובירה (Rovira)²⁰ על-ידי בני משפחות לוינהוף וחבר הכנסת מסיעת רק"ח אברהם לבנבראון. השגריר התחייב למסור תשובה מהירה אודות גורלו של ד"ר בלייר, אבל זו לא התקבלה מעולם.²¹

הוועד למען האסירים הפוליטיים באורוגואי המשיך בפעילותו השוטפת עד תחילת שנות ה-80, אך בשל מיעוט החברים בו, לא זכה לתשומת הלב לה זכו קבוצות דומות שפעלו נגד המשטרים הצבאיים בצ'ילה ובארגנטינה. יחד עם זאת, ומסיבות פוליטיות שיפורטו בהמשך, הוועד

פעל בשיתוף פעולה הדוק עם הוועד הצייליאני (שבהגמוניה הקומוניסטית) וכמעט ללא קשר עם הוועד הארגוני.

הדיקטטורה בארגוניקה וקולות המחאה בארץ

ידיעות על הקשרים הקרובים בין ישראל וארגוניקה, בעיקר הקשרים הצבאיים, עברו תחת עינה הקפדנית של הצמורה הצבאית.²² הוראות הצמורה אסרו פרסום של כל ידיעה שנגעה ליחסים הביטחוניים בין שתי המדינות, כך שהמצב בארגוניקה לא עלה כמעט על סדר היום הציבורי בישראל. ככל שהדברים נוגעים למישור הפרלמנטרי, השרה לשעבר שולמית אלוני העידה ש"סתמו" את פיה כאשר ניסתה לדון בכנסת על מכירות הנשק של ישראל למשטר הצבאי בארגוניקה:

בשעתו לא רק סתמו את פי, אלא שח"כ יגאל הורוביץ ז"ל איים עליי שלא אעז לפתוח את פי. היה זה כשממשלת ישראל סיפקה נשק לקולונלים הברוטליים ששלטו בארגוניקה וחסלו אזרחים בהמוניהם. בחדרי הכנסת, בקומה החמישית, ישבו הורים לילדים שנעלמו וביקשו שנעשה דבר, והגשתי הצעה לסדר היום, ודרשתי דיון. לא אפשרו לי. ההצעה לסדר לא אושרה. הבטיחו לי שיהיה על כך דיון בוועדת החוץ והביטחון. למיטב ידיעתי לא היה כי לא הזמנתי לדיון.²³

על-פי דו"ח שפרסם מרכז המחקר של דא"א (DAIA), ארגון הגג של המוסדות היהודיים בארגוניקה, כ-1,300 יהודים נחטפו ונעלמו בארגוניקה בזמן שלטון הגנרלים, הרבה מעבר לחלקם היחסי של היהודים בארץ זו. ארגוני זכויות אדם בארגוניקה סבורים שכ-30,000 אזרחים נעצרו ונרצחו באותה עת. משפחות הנעדרים והעצירים הפוליטיים שהתגוררו בישראל פנו לראשי הממשלה, לשרים ולחברי כנסת, לקצינים בכירים בצה"ל ולדיפלומטים זרים בבקשת סיוע. בדו"ח של הוועדה הבין-משרדית שהוקמה בישראל כשני עשורים לאחר קיצה של הדיקטטורה כדי לחקור את גורל הנעדרים היהודים בארגוניקה, נכתב כך:

המשפחות חשו כי עניינן לא טופל ביעילות הנדרשת, הזמן אזל ועזרה או מידע אין, ואם [היה] קיים, [הוא] לא נמסר למשפחות. חלק מהמשפחות הקימו ארגון על מנת לאחד את המאמצים ולנסות ולהשפיע ביתר שאת. הוקם אז ועד קרובי משפחות של הנעדרים בארגוניקה, שלאחר מכן הפוך לארגון "ממוריה". ארגון זה דרש התערבות פעילה של המדינה בעניינם. בין היתר, פנה ועד המשפחות לחברי כנסת שונים וביקש התערבותם. בין חברי הכנסת נמצאה קבוצה, מכל הקשת הפוליטית, אשר הביעה רצון לסייע. אך מאמצי הקבוצה להביא את הנושא לדיון במליאת הכנסת העלו חרס. לדבריהם, יו"ר הכנסת, מנחם סבירור ז"ל, לא אפשר להביא את הנושא למליאה. לאחר פניות רבות שלא נענו, למזכירות הכנסת, פנה ועד המשפחות לבג"צ. בעקבות הגשת הפנייה התקיים דיון בכנסת, עוד לפני הדיון בבג"צ, ולראשונה, נסעה ועדה פרלמנטרית לארגוניקה במטרה ללמוד את הנושא. אך הוועדה הפסיקה את מסעה לאחר שהות בת יומיים בארגוניקה וחזרה ארצה לקראת הצבעת אי-אמון בכנסת. המסע לא הניב כל תוצאות. אירוע זה אף חיזק את תחושת המשפחות על העדר מדיניות ברורה הלוקחת בחשבון את מכלול הנתונים שעמדו באותה עת לרשות הרשויות השונות ואת כלל האינטרסים. רושם זה התחזק מאחר שעל-פי הידוע למשפחות, הממשלה מעולם לא קיימה דיון בעניין הנעדרים באופן מסודר, ממוסד, בנושא העומד על סדר יומה של המדינה.²⁴

בתום דיוניה של הוועדה הבין-משרדית, אמר היו"ר שלה, סמנכ"ל משרד החוץ פנחס אביבי – אשר היה ציר צעיר בשגרירות ישראל בבואנוס-אייירס בשנות הדיקטטורה – כי "בדיעבד אנו יודעים כי אפשר היה לעשות יותר".

למרות הוראות הצנזורה, לא היה זה סוד שבין ישראל לחונטה הצבאית נרקמו יחסים ביטחוניים הדוקים. במסמך שפורסם על-ידי הוועדה הבין-משרדית אף נכתב:

השגרירות [של ישראל בבואנוס איירס] טיפלה בקשרים המסחריים ברמה של המדיניות הכללית, תוך ניסיון לקדם את הסחר בין המדינות, ובעיקר את הרכישות בישראל. השגריר לא היה מעורב ישירות בעסקות השונות וביניהן עסקות הציוד הצבאי ומסגרות ההכשרה לשימוש באותו ציוד, עניינים שהיו בטיפולם של נספחי צה"ל ונציגי החברות הישראליות. אולם לשגריר הייתה מעורבות פעילה בקידום הכללי בחיזוק הקשרים עם בעלי ההכרעה בהחלטות הרכישה.²⁵

מהלשון המעורפלת של המסמך הרשמי ניתן להסיק שעסקאות ביטחוניות היו גם הן, שאנשי צבא ישראלים הכשירו חלק מלובשי המדים בארגנטינה ושהשגריר פעל לקידום ביצוע עסקאות בקרב בעלי ההכרעה בהחלטות הרכישה. במילים אחרות, מדובר בגנרלים וקצינים בכירים שהיו אחראים להפרה השיטתית של זכויות האדם בארגנטינה. כאן המקום לציין שהנספחות הצבאית הארגנטינית פעלה בתל-אביב בנפרד מן השגרירות ששכנה ברחוב הירקון. הייתה זו נספחות מסחרית מיוחדת אשר ישבה בבניין של קונצרן כלל במרכז תל-אביב, אז אחד הגבוהים בישראל, והיא ריכזה את כל הרכש הביטחוני של ארגנטינה בישראל. בראשה עמד קצין בכיר ארגנטינאי בשירות פעיל. בנספחות עבדו מספר ישראלים דוברי ספרדית והיא נסגרה עם שובה של ארגנטינה לדמוקרטיה ב-1983.²⁶

בעת ביקורו של הרמטכ"ל לשעבר, מרדכי (מוטה) גור בארגנטינה, סמוך מאוד למונדיאל, ביולי 1978, ביקור שבמהלכו נפגש עם הנשיא הגנרל חורחה רפאל וידלה, הכריז גור במידה של הפרזה: "זה לא סוד. כולם יודעים שישראל היא אחת הספקיות העיקריות של נשק לצבא ארגנטינה".²⁷ גור פעל באותם הימים כשליח התעשייה הביטחנית באמריקה הלטינית. בצד התמיכה הצבאית והפוליטית של ממשלות ישראל בחונטה הצבאית, עשתה הסוכנות היהודית (בתיאום עם מוסדות ממלכתיים בישראל) מאמצים כדי להוציא גולים מארגנטינה. גולים אלה, רובם ככולם יהודים, לא הגיעו לישראל במעמד של פליטים או מבקשי מקלט מדיני, אלא מכוח חוק השבות. גולים אלה, שאליהם הצטרפו צעירים שעלו לארץ במסגרת תנועות הנוער הציוניות בתחילת שנות ה-70, ומספר מצומצם של ישראלים בעלי עמדות פוליטיות שמאליות, היוו את עיקר הפעילים במחאה שאורגנה בישראל נגד הדיקטטורה הצבאית בארגנטינה.

ההתארגנויות הראשונות נרשמו בסתיו של 1975, מספר חודשים לפני ההפיכה הצבאית, כאשר לראשונה נפגשה קבוצת גולים עם עולים ותיקים ומספר פעילי שמאל ישראלים, כדי לקדם תמיכה מעשית באסירים הפוליטיים ובמשפחות הקורבנות של הכנופיות הצבאיות-למחצה, אשר פעלו בחסותו של חוסה לופס רגה (López Rega), האיש החזק בממשלתה של מריה אסטלה מרטינז דה פרון שכונתה "איסבליטה". אך רק בתחילת אפריל, לאחר ההפיכה הצבאית של מארס 1976, נערך בתל-אביב (בבית תה שפעל בצפון רחוב בן-יהודה ותחת עינם הפקוחה של שירותי הביטחון הישראליים, אשר שיגרו מספר "נציגים" שעמדו בכניסה) מפגש בו לקחו חלק כ-150 גולים ועולים ובו סוכם לראשונה על הקמת מסגרת מקומית לסיוע ותמיכה בעם הארגנטיני ובייחוד באסירים הפוליטיים ובמשפחות ה"נעדרים".

אולם מעבר להסכמה כללית זו התגלעו חילוקי דעות פוליטיים עמוקים בין המתכנסים. לכולם ברור היה שיש לתמוך בעצירים, באסירים ובמשפחות ה"נעדרים". אך לאן יש להפנות את המחאה? הפעילים שזה עתה באו והיו חברים במפלגה הקומוניסטית הארגנטינית טענו שיש לקדם

את המאבק למען זכויות האדם בארגנטינה, אבל חלילה לפגוע בחונטה הצבאית "האנטי-פינושטיסטית" (כלומר, השונה באופייה מן הדיקטטורה הצבאית שתפסה את השלטון בצ'ילה השכנה שבהנהגת הגנרל פינושה), זאת בהתאם לעמדת מפלגתם. אותם גולים טענו שהמשטר הצבאי בארגנטינה מייצג את הגורמים הדמוקרטיים בתוך כוחות הביטחון, הנאבקים ביסודות הפינושטיסטיים. הם אף סירבו לגנות את המשטר הצבאי חרף מחאותיהם של רוב המשתתפים בפגישה בתל-אביב, אשר דרשו לפרסם גינוי ציבורי לדיקטטורה הצבאית הפשיסטית. בעמדה זו נותרו רוב המתכנסים שהיו פעילי מפלגות ותנועות שמאל של הפרונוים והשמאל הרדיקלי בארגנטינה. רוב העולים הצטרפו אף הם לעמדה זו. כתוצאה מכך נוצר פילוג בתוך שורות הגולים. המיעוט (רובם תושבי תל-אביב והסביבה) דגל בגישה ששמה דגש אך ורק על נושא ההגנה על זכויות האדם בארגנטינה. בקרב הרוב (רובם תושבי ירושלים, חיפה והקיבוצים) הייתה הסכמה שיש לגנות את ההפרה השיטתית של זכויות האדם והאזרח בארגנטינה, והם אף הצביעו על האחראי לכך: הדיקטטורה הצבאית הפאשיסטית. כך הוקם הוועד הישראלי לסולידריות עם העם הארגנטיני. מאוחר יותר, סמוך למשחקי גביע העולם בכדורגל, הוקמה התארגנות שלישית. זו כללה הורים וקרובים של אותם "נעדרים", שהגיעו אט-אט לישראל בעקבות הרדיפות או לאחר שנאשו מלמצוא את יקיריהם. בכרוז הראשון של הוועד הישראלי של קרובי העצורים והנעדרים בארגנטינה, אשר פורסם ב-1977 נאמר:

אנו, 21 משפחות יהודיות החיות בארץ, שלהן בנים, בעלים ואחים שנעלמו בארגנטינה, התארגנו כוועד קרובי העצורים הנעדרים בארגנטינה. ועד זה שם לו למטרה לעשות כל מאמץ לשחרור העצורים, ובנוסף לכך לגרום לדעת הקהל בישראל ולממשלתה ללחוץ על המשטר הצבאי הארגנטיני, על מנת שיודיעו לנו מה עלה בגורלם של יקירינו שנעלמו.²⁸

חרם המונדיאל בישראל

אחת הפעולות המתוקשרות ביותר של הוועד לסולידריות עם העם הארגנטיני הייתה החרמת משחקי גביע העולם בכדורגל שנערכו בארגנטינה. המבצע להחרמת המונדיאל החל בישראל בחדשים הראשונים של 1978. ערב יום השנה השני להפיכה הצבאית בארגנטינה, במוצאי שבת, ה-23 במארס 1978, נערכה הפגנה בה לקחו חלק כמה מאות אנשים מול בניין שגרירות ארגנטינה בישראל, אז ברחוב הירקון בתל-אביב. אחד מפעילי הוועד באותם הימים סיפר:

הייתה לנו בעיה איך להפגין מול שגרירות ארגנטינה, כאשר חלק מן המפגינים הגיעו לישראל עוד בטרם ההפיכה הצבאית ורבים רצו לשוב לארגנטינה ולו כדי לבקר את משפחתם. גם לגולים היו בני משפחה בארגנטינה. הפגנה מול השגרירות העמידה בפנינו דילמה קשה, כי ידענו שמצלמים אותנו מתוך הבניין [למרות שלכאורה השגרירות הייתה סגורה באותו יום] ולא יכולנו לבדוק את המסמכים של כל צלמי העיתונות שבאו לסקר את האירוע.²⁹ הפתרון היה פשוט: רוב המפגינים עטו מסכה ורק ישראלים שבאו לתמוך במאבק הפגינו ופניהם גלויות. העניין הפך גימיק תקשורתי כי כך יכולנו להדגיש שהמפגינים חוששים לגורל יקיריהם בארגנטינה. לבסוף ההפגנה זכתה לסיקור צנוע, אך בכל זאת היה זה סיקור, בחדש בו פורסמו כמה וכמה ידיעות על הנעשה בארגנטינה ואף פורסמו מאמרים של כותבים שקראו להחרים את המונדיאל.³⁰

כתבות לא מעטות אודות המונדיאל והפולמוס הפוליטי סביבו פורסמו כאמור בעיתונות הישראלית במהלך חודש מארס 1978 בעיתונים "ידיעות אחרונות", "מעריב", "דבר", "ג'רוזלם פוסט", בשבועון "העולם הזה" ובעיתון "הארץ" (בו פורסמו ארבע כתבות כולל שני מאמרי פרשנות מאת הסופר הצרפתי היהודי מארק האלטר שקראו לקדם את החרם). מאמר שלראשונה עסק בגורל היהודים

בארגנטינה, נכתב על-ידי שליח "הארץ" בארגנטינה, מרסל זוהר, ופורסם בסוף אותו חודש תחת הכותרת: "ארגנטינה: לאן נעלמו יותר מ- 300 יהודים".³¹

ביום השנה השני להפיכה הצבאית, ב-24 במרס 1978, תכננה קבוצה של קרובי הנעדרים לקיים כנס ציבורי באולם "צוותא" בתל-אביב, אך הכנס נדחה בשל "המצב בישראל". כך פורסם על-ידי המארגנים בהודעה לעיתונות. מטרת האירוע הייתה להקים בישראל ועד למען זכויות האדם בארגנטינה בהשתתפות אישים מקומיים. האירוע לא התקיים בסופו של דבר, והוועד לא הוקם. במהלך כל השבוע שהחל באותו מועד, נערכו אירועים ציבוריים צנועים נגד אליפות העולם בכדורגל ברחבי הארץ, וב-27 בחודש הוקם בחיפה הוועד הישראלי להחרמת אליפות העולם בכדורגל בארגנטינה. כ-50 פעילים לקחו חלק באירוע ההקמה, מרביתם אנשי הוועד לסולידריות עם העם הארגנטיני ופעילי שמאל ישראליים שלא נמנו עם חברי המפלגה הקומוניסטית. עוד סוכם באותו אירוע להקים ארבעה מרכזי פעילות: בתל-אביב, בחיפה, בירושלים ובבאר-שבע, וכן לפעול בקיבוצים - במיוחד בקיבוצים בהם התגוררו הרבה יוצאי אמריקה הלטינית. כמו כן, הוחלט להצטרף לשבוע הבין-לאומי להחרמת האליפות שנערך בין ה-22 ל-28 באפריל 1978, על-פי קריאת הוועד המקביל הצרפתי. פעילות המחאה נגד המונדיאל צברה תאוצה עם פרסום ידיעות בעיתונות הישראלית לפיהן מדריכים ישראלים, ממשטרת ישראל ומצה"ל, הדריכו קצינים של המשטרה הפדרלית הארגנטינית (ששימשה כמשטרה פוליטית) בלוחמה נגד גרילה בחודשים שקדמו למשחקי המונדיאל.³² כך סיכם הפעיל ב"ס את פעילות הוועד הישראלי להחרמת האליפות בארגנטינה:³³

על-פי המידע שאספנו, במשלחת הישראלית היו כשישים קצינים ושוטרים והם שבו לארץ שלושה ימים לאחר גמר האליפות. ניסינו לעניין את אמצעי התקשורת המקומיים בידיעה, אבל היא לא פורסמה. אגב, מה שפורסם ב"מעריב" וב"הארץ" התבסס על מקורות חוץ. ייתכן שהוראת הצנזורה מנעה את פרסום המידע שהיה בידינו. בכל מקרה ניסינו להתחכם עם ההוראות ופתחנו בקמפיין להחתמת עצומה נגד מכירות נשק ישראלי לארגנטינה. להפתעתנו אספנו אלפי חתימות שנשלחו אל יו"ר הכנסת יחד עם בקשה להיפגש איתו. לא קיבלנו כל תשובה. זו הייתה התגובה המקובלת מן הממסד: לא מאשרים קבלת מכתבים או תלונות. אפילו ההסתדרות מעולם לא השיבה לפניית שלנו. כתבנו למזכ"ל ההסתדרות ולמחלקה לקשרים בין-לאומיים, כי בתמימותנו חשבנו שההסתדרות, כמו איגודים מקצועיים רבים בעולם, תתמוך במאבק שלנו. להסתדרות היה ערב ההפיכה גם נציג בארגנטינה שידע היטב מה קורה שם. אבל כל הניסיונות לקבל תשובה או לקבוע פגישה עם ההסתדרות או נציגיה לא עלו יפה.³⁴ מצד שני ידענו שיש משלחות המגיעות לארץ מארגנטינה כדי לקדם את הרכש הביטחוני. בחודשים שקדמו לאליפות הגיעה לישראל משלחת של קצינים בכירים של חיל הים הארגנטיני ובראשה מי שהיה סגנו של האדמירל הרוצח מאסרה, אדמירל למברוסקיני. אנשי חיל הים של ארגנטינה רצו אז לרכוש ספינות דומות לאלה שנרכשו על-ידי משטר האפרטהייד של דרום אפריקה. בחודשים שקדמו למונדיאל היו ביקורים רבים של אנשי צבא ארגנטינים בישראל וגם של אישים ישראלים בארגנטינה. למשל מנכ"ל אל-על נפגש בבואנוס איירס ערב המונדיאל עם הבריגדיר אגוסטי שהיה מפקד חיל אוויר הארגנטיני. אגוסטי היה הצלע השלישית בטרויקה שעמדה בראש החונטה הצבאית. אגוסטי הודיע שארגנטינה תיתן היתר לחברת התעופה הממלכתית הישראלית לבצע טיסות לאסיסה, שדה התעופה הבין-לאומי של בואנוס איירס. הטיסות אמורות היו להתחיל מיד לאחר המונדיאל. אך למיטב ידיעתי הקו הסדיר לארגנטינה לא פעל. כל הביקורים והג'סטות מעידים על כך שהיו קיימים קשרים הדוקים בין הממשלה בישראל ובייחוד בין הצמרת הביטחונית לבין הפיקוד העליון בארגנטינה [...]. לכן, חשוב היה לנו לצאת במסע הסברה בנושא מכירות הנשק. מעבר לפרסום והפצת כרזות וכרוזים וקיום אספות וחוגי בית - כולל מפגשים בבתי ספר בערים ובקיבוצים,

החתמנו במרכזי הערים ובייחוד ברחבת המשביר לצרכן במרכז ירושלים ובבית הקרנות שבהדר הכרמל בחיפה אלפי עוברים ושבים על העצומה. בשלב זה ידענו שלא נקבל כל מענה מצד הממסד הישראלי, אבל העצומות אפשרו לנו להגיע אל האיש ברחוב. היו גם סוחרים - כולל סוחרים ממוצא ארגנטיני, שתלו בכניסה לחנות כרזה בעברית ובה הקריאה להחרים את המונדיאל.³⁵ העצומה נפתחת במילים: "אנו, החתומים מטה, פונים אל חברי הכנסת מכל הסיעות בבקשה לפעול בכל האמצעים העומדים לרשותם נגד ההפרה השיטתית של זכויות האדם ונגד ביטוי האנטישמיות בארגנטינה".³⁶ בסך הכול היו לנו כחמישה עד שישה חודשים של פעילות מאוד אינטנסיבית. רצינו להגיע לכל בית בישראל עם המסר שלנו. לא עמדנו בכך כי הכוחות לא היו שקולים. אף אחת מהמפלגות לא תמכה בנו, כולל מפלגות השמאל, ההסתדרות לא מצאה לנכון להשיב לפנינו שלנו, הכנסת הייתה סגורה בפנינו. גם משאבים לא היו לנו והשלטים, הגליות, הנסיעות, ההפגנות, הכרזות, הכול מומן מהכספים שלנו. היינו קבוצה של סטודנטים שעבדו לפרנסתם ועוד מספר קיבוצניקים בעידן שלפני ההפרטה, והמשאבים שבידינו היו מצומצמים ביותר. אפשר להסתכל על חצי הכוס הריקה ולטעון שלעומת פעילויות דומות שנעשו בצרפת, הולנד או שוודיה, הפעילות שלנו הייתה צנועה מאוד. אבל בהתחשב בתנאים ששררו בישראל באותן השנים, עשינו את המקסימום.

מן הראוי לציין שעם תום המשחקים בארגנטינה פוזר הוועד להחרמת המשחקים. הוועד הישראלי לסולידריות עם העם הארגנטיני המשיך לפעול עד לאחר מלחמת פוקלנד/מלווינאס ב-1982 בשלהי המשטר הצבאי. ארגון קרובי הנעדרים, שהיה לארגון "ממוריה", המשיך בפעילות ההנצחה והמחאה עוד שנים רבות לאחר מכן. הפולמוס על המעורבות הישראלית באספקת נשק לצבא ארגנטינה גבר עם מלחמת פוקלנד/מלווינאס.

נושא נוסף שהעסיק את הגולים הארגנטינים בישראל הוא חטיפתו של יחקובו (יעקב) טימרמן, ב-25 במאי 1977. טימרמן היה אז אחד העיתונאים בבואנוס איירס ועורך העיתון "לה אופניון". טימרמן שתמך בהפיכה עוד בטרם בוצעה, מאז מחצית 1975, הפך גיבור של אחת הפרשיות הרגישות והטעונות ביותר ביחסי ישראל-ארגנטינה. כמי שהגדיר עצמו כל חייו כציוני סוציאליסטי, טימרמן קיים קשרים נרחבים עם שגרירות ישראל בבואנוס איירס עוד משנות ה-60. במקביל להפגנת תמיכה ברורה בישראל ובציונות בעיתונים ובמגזינים שתחת חסותו (המאמרים על הנעשה במזרח התיכון נכתבו בשגרירות ישראל), טימרמן הפך למקור ויועץ בעל ערך עבור הדיפלומטים הישראלים בארגנטינה, בשל קשריו עם האליטה הפוליטית והצבאית במדינה.

באמצע שנות ה-70 המצב השתנה, ובתקופת שלטונה של החונטה הצבאית הפך טימרמן לאחד מכ-1,300 יהודים שנחטפו, נעלמו ועונו על-ידי הגנרלים. במשך שנתיים וחצי הוא ישב בבתי כלא ובמעצר בית. משפחות הנעדרים והעצירים הפוליטיים שהתגוררו בישראל פנו לראשי ממשלה, שרים, חברי כנסת, קצינים בכירים בצה"ל ודיפלומטים זרים בבקשת סיוע. ישראל נמנעה מלעסוק בסוגיה באופן פומבי בשל קשרים צבאיים נרחבים עם שלטון הגנרלים, אך טימרמן היה העציר המפורסם ביותר, ודבר מעצרו הרעיש את משרד החוץ. לאחר 30 חודשי מאסר תיאמו הגנרלים הארגנטינאים את העברתו של טימרמן לישראל. כך, ב-28 בספטמבר 1979 עלה טימרמן על מטוס בדרכו לישראל. הוא התיישב ברמת-אביב והחל להעלות את זיכרונותיו מהעינויים והחטיפות מימי החונטה על הכתב בספרו "אסיר ללא שם, תא ללא מספר", שהפך לרב מכר ותורגם לשפות רבות, בהן עברית.

הרומן של טימרמן עם ישראל לא נמשך זמן רב. מלחמת לבנון הראשונה גרמה לו לחוות משבר אמון חריף עם הציונות וישראל, בין היתר בשל מעצרו של בנו דניאל המתגורר בישראל,

שהיה אז חייל מילואים שסירב לשרת בלבנון. במהרה הפך למבקר קולני במיוחד של הממסד. את ראש הממשלה דאז מנחם בגין, כינה "טרוריסט הגורם נזק לעמו". את שר הביטחון, אריאל שרון, הגדיר כ"איש הרוצה להפוך את ישראל לפרוסיה של המזרח תיכון". מגיבור, אסיר ציון, הפך לאישיות בלתי רצויה. בסופו של דבר עזב טימרמן האב את הארץ בטריקת דלת ב-1983 ועם התחלפות השלטון שב לארגנטינה ושם חי עד מותו ב-1999.

השמאל הישראלי והסולידריות עם אמריקה הלטינית

אף כוח פוליטי בישראל לא תמך, כאמור, בחרם על המשחקים, ובאופן כללי, כל המפלגות גילו איפוק רב מאוד ככל שהדברים נגעו למאבק נגד החונטה הצבאית בארגנטינה. מפלגת העבודה ומפ"ם, שפעלו במסגרת המערך, לא נתנו יד לפעילות זו. גם ההסתדרות, אז תחת הגמוניה ברורה של מפלגת העבודה, לא תמכה בפעילות המחאה (ראו הערה 19 במאמר זה). המפלגה הקומוניסטית (רק"ח) והחזית שלה (חד"ש), החזית הדמוקרטית לשלום ולשוויון – שהוקמה ב-1977) אף הן לא צידדו בפעילות החרם, אף כי בניגוד למפלגות האחרות, מק"י הייתה דווקא המפלגה הפעילה ביותר בכל הקשור לסולידריות עם העמים באמריקה הלטינית, בייחוד במסגרת הוועדים למען צ'ילה ולמען אורוגוואי. עמדת רק"ח שתמכה ביד רחבה בשני הוועדים מחד גיסא, אך תוך הימנעות מתמיכה בוועד דומה למען ארגנטינה מאידך גיסא, הייתה נעוצה במדיניות החוץ הסובייטית, מדיניות שהשפיעה הן על המפלגה הקומוניסטית של ארגנטינה והן על זו של ישראל – מפלגות שהצטיינו במשך עשרות שנים בדבקותן באסטרטגיה הסובייטית הבין-לאומית.

כך פרסמה למשל רק"ח ב-1974 חוברת דו-לשונית (עברית וספרדית) המקיפה 50 עמודים: "למען צ'ילה לא נשתוק!" ובה שירים של פבלו נרודה, מרדכי אבי-שאול, ויקטור כ"רה, סמיח אל-קאסם ואחרים,³⁷ אך סירבה לפרסם את הכרוזים והפרסומים הצנועים בהרבה של הוועד הארגנטיני. פעיליה לא לקחו חלק בפעילות הוועד הארגנטיני, ואילו פעילי הוועד למען ארגנטינה לא הוזמנו לאירועים שהתקיימו בחסות הוועדים של אורוגוואי וצ'ילה. עם זאת, החשש מבידוד פוליטי של חברי רק"ח גרם לכך שכל הוועדים עשו לעיתים יד אחת בהפגנות ובאירועי מחאה, בייחוד בהפגנות שנערכו מול שגרירות צ'ילה מדי שנה ב-11 בספטמבר (יום ההפיכה הצבאית במדינה זו), ובאירועים נוספים, כגון הפגנה שנערכה בהר הצופים נגד הכלכלן הנודע ופרס נובל לכלכלה פרופ' מילטון פרידמן (אבי התאוריה הכלכלית הקפיטליסטית הנאו-ליברלית) ב-4 ביולי 1977 בעת שזה קיבל תואר דוקטור לשם כבוד של האוניברסיטה העברית. במנשר שפורסם תחת הכותרת "מילטון פרידמן – לך הביתה!" נאמר בין היתר:

בשנת 1975 נסע מילטון פרידמן לבקר את תלמידיו בצ'ילה הפשיסטית [...]. לפי הצעותיו קוצצו התקציבים בצ'ילה, האבטלה גברה ביותר מ-25 אחוז [...]. עם משטר זה בצ'ילה שיתף פעולה מילטון פרידמן. מילטון פרידמן אינו אורח רצוי בארצנו! אנו מביעים התנגדות ומחאה על החלטת האוניברסיטה העברית להעניק למתכנן שואה כלכלית זו תואר כבוד.

על הקריאה להפגנה חתמו הוועדים לסולידריות עם צ'ילה, ארגנטינה ואורוגוואי, תנועת הסטודנטים השמאלית קמפ"ס (הקבוצה למעורבות פוליטית וסטודנטיאלית) וועד הסטודנטים הערבים.³⁸

שבועון מק"י, "זו הדרך", פרסם את הידיעה הראשונה על ההפיכה הצבאית בארגנטינה רק שלושה שבועות לאחר שלובשי המדים תפסו שם את השלטון, זאת תחת הכותרת "המפלגה הקומוניסטית של ארגנטינה מציעה הקמת ממשלה צבאית-דמוקרטית", ובכותרת המשנה נכתב:

"תומכת בכמה עקרונות הממשל הצבאי". בפסקה הראשונה של המאמר הארוך, החתום על-ידי הנס לברכט, נאמר:

הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית של ארגנטינה פרסם בסוף מארס הודעה לעיתונות בה נאמר, בין היתר: "אף כי מפלגתנו איננה שותפה לכל העמדות של ההצהרה המדינית של המשטר החדש, היא רואה כחובה לעצמה לקבוע, כי היא מסכימה עם המסמך הפרוגרמטי של הכת, שעלתה לשלטון בהפיכת ה-24 במארס, היות והעקרונות היסודיים הבאים לידי ביטוי במסמך זה זהים לעקרונות הפרוגרמטיים של המפלגה הקומוניסטית של ארגנטינה מבחינות רבות".³⁹

בשבועון "זו הדרך" התפרסמו דרך קבע ידיעות וצילומים של פעילויות הסולידריות עם אורוגוואי וצ'ילה, אך לא נכתבה ולו מילה אחת בין אפריל 1976 ליולי 1978 על הוועד לסולידריות עם ארגנטינה. עם זאת, בחלוף השנים, נימת הדיווחים השתנתה בהדרגה והחלו להתפרסם ידיעות על הפרות שיטתיות של זכויות האדם בארגנטינה, כולל מעצר, מאסר של פעילים קומוניסטים והירצחם. מכל מקום, תמיד היה ערפול מסוים באשר לזהותם ואחריותם של מבצעי מעשים אלה: הם כונו גורמי ממשל או קבוצות הקשורות לצבא, מבלי לייחס אותם למדיניות מתוכננת ושיטתית של הדיקטטורה הארגנטינית. גם בידיעה שפורסמה עם תום משחקי המונדיאל, ולאחר דיווח בעל אופי "ספורטיבי" נטול כל הקשר פוליטי, נמסר לקוראי השבועון כי נמשכות הפרות זכויות האדם, שוב ללא ייחוס ישיר לפעולה מתוכננת ורצופה של המשטר הצבאי ומבלי לציין את התפקיד התעמולתי של המשחקים עבור משטר זה.

לסיכום, פעולות המחאה בישראל נגד הדיקטטורות בדרום אמריקה, ובמיוחד נגד האירוע המתקשר ביותר באותן השנים - קיומם של משחקי אליפות העולם בכדורגל בארגנטינה, היו במידת מה הד לפעולות המחאה שהתארגנו במדינות אחרות, במיוחד באירופה. אולם בהשוואה למדינות סקנדינביה, צרפת או הולנד, המחאה בארץ הייתה מוגבלת בהיקפה וכללה בראש ובראשונה את הגולים שנמלטו לישראל מרדיפותיהם של אנשי הצבא, כך שוודאי שלא ניתן לטעון שהנמלטים השפיעו על החברה הישראלית או על הפוליטיקה בישראל. השפעתם הוגבלה בשל קשיי הסתגלות ושהות קצרה יחסית בישראל של רבים מהם. יתר על כן, מכיוון שחלק גדול מן הגולים לא היו ציונים ולא ראו עצמם כחלק מן החברה אליה הגיעו, הם התקשו להעביר את מסריהם לחברה הישראלית-יהודית. ארגון העולים מאמריקה הלטינית אף סירב להושיט כל סיוע לגולים או לוועדי הסולידריות.⁴⁰

יותר מכל יש לייחס את מספרם המצומצם של המשתתפים בפעולות המחאה לעובדה שהשלטונות בישראל הצליחו לא אחת למנוע פרסום של מידע על פשעי הדיקטטורות ועל קשרי ישראל עם המשטרים הצבאיים. כאמור, ניסיונותיהם של כמה חברי כנסת להביא את הנושא לדיון בכנסת הוכשלו אף הם. דיכוי זכויות האדם בארגנטינה, אורוגוואי וצ'ילה לא הצליח בנסיבות אלה להגיע לדיון ציבורי של ממש בישראל, להוציא מקרים בודדים של כתבות בעיתונות היומית או בערוץ הטלוויזיה הממלכתי. הדוגמאות הבולטות לכך היו מאמרו של אריה פלגי, "כדור עגול ועולם מרובע" ב"על המשמר" (16.3.78), שהשווה במהלך אליפות העולם את המשחקים בארגנטינה עם אלו שנערכו בברלין של היטלר בשנת 1936, או הסרט התיעודי של יוחנן (חורחה) וולר, "ארנסטו", שהוקדש לפעולות הוועד לסולידריות עם העם הארגנטיני, ואשר הוקרן בשנת 1981 בערוץ הטלוויזיה הממלכתי היחידי דאז.⁴¹

הערות

- ¹ על הגירה לישראל, עלייה ומהגרי עבודה ראו קמפ ורייכמן, 2008.
- ² עד לפילוג והקמת סיעת "עצמאות" בינואר 2010, כיהן כסגן נשיא האינטרנציונל הסוציאליסטי, יו"ר מפלגת העבודה ושר הביטחון, אהוד ברק. קדם לו, ובמשך כמעט שני עשורים, הנשיא המנוח שמעון פרס, שכיהן בתפקיד סגן נשיא האינטרנציונל, אז יו"ר מפלגת העבודה - בטרם נטש אותה לטובת "קדימה" ולאחר מכן לתפקיד נשיא מדינת ישראל.
- ³ חרף האיסור שהוטל על-ידי הצנזורה על הידיעות בדבר מכירות נשק ישראלי למשטרים באמריקה הלטינית, הנושא העסיק רבות את הסגל הדיפלומטי במדינות אלה ואת משרד החוץ בירושלים. במכתב ששיגר מנהל מחלקת אמל"ט 2 במשרד החוץ ב-5 ביולי 1978 לשגריר ישראל בבואנוס איירס, מפרט דב שמורק את סוגי הנשק שנמכרו למשטרים הצבאיים בארגנטינה ובצ'ילה. בתום המסמך, המסווג 'סודי', ממליץ שמורק להמשיך ולמכור נשק ותחמושת "לכל דורש" (המכתב בארכיון המחבר). בהמשך, בשנים 1980-1985, השנים האחרונות של השלטון הצבאי, כיהן שמורק כשגריר ישראל בבואנוס איירס. בספטמבר 1973 הסיעה הקומוניסטית שיגרה מכתב מחאה לראש הממשלה גולדה מאיר בו חברי הכנסת מאיר וילנר, תופיק טובי ואברהם לבנבראון התלוננו על כך שממשלת ישראל הייתה בין הראשונות שהכירו בחונטה הצבאית הצ'יליאנית ו"זו בגידה במעמד העובדים ובכוחות הדמוקרטיה הצ'יליאנים ובתנועות הסולידריות הקמות בכל בעולם" (שבועון *זו הדרך*, 3 באוקטובר 1973). בריאיון שפורסם במעריב ב-2 במאי 1974 הדגיש שגריר צ'ילה בישראל, סמואל גלייזר שלישראל ולצ'ילה גורל משותף. עוד הוא אמר כי היחסים בין שתי המדינות מצויינים והבטיח כי "החיים הדמוקרטיים ישובו בצ'ילה תוך זמן קצר" למעשה הם שבו כעבור 16 שנה.
- ⁴ על ההקילה הלטינו-אמריקנית בישראל, ראו Roniger & Babis, 2008.
- ⁵ מדובר על הערכות. כל הגולים היו, מבחינה סטטיסטית עולים.
- ⁶ איסמאל ויניאס ואחיו הסופר הנודע דוד ויניאס נמנו בתחילת שנות ה-60 עם מבשרי השמאל החדש בארגנטינה, שאינו קשור בזרמים הפרוניסטים הרבים או במפלגות הסוציאליסטיות והקומוניסטיות הוותיקות. ב-1976 עמד ויניאס בראש תנועה קטנה ששמה "פעולה קומוניסטית" שלא הצטרפה למאבק המזוין. עם הגעתו ארצה, החל ויניאס לכתוב בשבועון הישראלי בשפה הספרדית "סמנה". הוא עזב את הארץ בתחילת שנות ה-80 ומאז התגורר בארצות הברית, בה נפטר ב-2014.
- ⁷ ד"ר חוסה איציקסון, פסיכיאטר ומרצה בעל שם, היה פעיל ציוני שהחליט לעלות ארצה עם ההפיכה הצבאית במרס 1976. עם הגעתו הוא החל לעבוד עבור הסוכנות היהודית דווקא עם הצעירים שהגיעו כגולים. אך חרף עמדותיו הציוניות הוא הבהיר למעסיקיו (שקיבלו זאת) שאין בכוונתו לפעול כדי לשנות את עמדותיהם של הגולים הצעירים אלא רק כדי להקל על הקשיים הרבים בהם נתקלו בישראל. מאז ועד היום הוא מתגורר בירושלים. שני בניו מתגוררים כעת בארצות הברית. על חקובו טימרמן ראו אצל ריין ודויד, 2009.
- ⁸ המפלגה הרדיקלית הצ'יליאנית הייתה אחת השותפות הזוטרות בקואליציית ה"אחדות העממית" של איינדה. המפלגה הייתה קשורה בחוגי הבונים החופשיים. בנחמין טפליצקי, אחד ממנהיגיה, כיהן בעת ממשלת איינדה כסגן יו"ר הפרלמנט והכיר היטב את הצמרת הפוליטית של תנועת העבודה בישראל. הוא עזב את הארץ יחד עם משפחתו, בתחילת שנות ה-80 והתיישב ברומא.
- ⁹ וגה עונה קשות במהלך מעצרו לאחר ההפיכה, ובשנת 1975 הגיע לישראל. על קורות ההפיכה הצבאית בצ'ילה הוא פרסם ב-1981 בירושלים ובשפה הספרדית, את הספר *צ'ילה: אנטומיה של הפיכה צבאית* (הוצאת סמנה). וגה נכלא, יחד עם עצירים פוליטיים נוספים, במשך חודשים באוניית חיל הים הצ'יליאני "אסמרלדה" שהפכה לכלא צפ ובה פעל מרכז עינויים. להלן עדותו, כפי שנמסרה ב-1976 לארגון הבינלאומי "אמנסטי" לזכויות אדם:
<http://www.amnesty.org/en/library/asset/AMR22/006/2003/en/bef2207b-d6d5-11dd-ab95-a13b602c0642/amr220062003en.pdf>

¹⁰ המאמר פורסם בעיתון גארדיין היוצא לאור בלונדון, ב-27 באוקטובר 1998 תחת הכותרת "סיפור מצ'ילה": <http://www.guardian.co.uk/world/1998/oct/27/pinochet.chile>

¹¹ המהנדס דוד סילברמן היה פעיל במפלגה הקומוניסטית. סילברמן, יחד עם שר החקלאות ז'ק שונשול (Chonchol Chait) והעו"ד לואיס וגה היו היהודים בעלי המעמד הבכיר ביותר בממשלת איינדה. סילברמן, לכאורה "רק" מנכ"ל חברת מכרות הנחושת הגדולה של צ'ילה, הוא מי שהוביל את הלאמת המכרות מידי החברות הרב-לאומיות האמריקאיות. חברות רב-לאומיות שמאוחר יותר מימנו את ההפיכה הצבאית. שונשול, יליד 1926, היה מראשי מפלגה שמאלית בקואליציה של איינדה, ופעל למימוש הרפורמה האגררית. הוא נמלט מצ'ילה עם פרוץ ההפיכה הצבאית, והתגורר בפריז מ-1973 עד 2004. במשך שלושים שנה הוא לימד באוניברסיטת פריז. בשנת 2004 הוא שב לצ'ילה וכעת הוא פעיל בחוגי השמאל.

¹² באוגוסט 2004 זכה טרנופולסקי בפיצוי של יותר מ-200 אלף פסו בעקבות תביעה אזרחית שהגיש נגד מפקד חיל הים בעת הדיקטטורה, אמיליו מסרה. הוא תרם כספים אלה ל"סבתות מכיכר מאי", ארגון המחפש נכדים ונכדות שנחטפו יחד עם הוריהם או שנולדו בשבי. ראו ידיעה בעיתון פאחינה, 12, בואנוס איירס: <http://www.pagina12.com.ar/diario/elpais/1-40103-2004-08> על קורות משפחתו אמר טרנופולסקי באירוע שנערך בבואנוס איירס לרגל פתיחת "ארכיון התייעוד והזיכרון" ביולי 2001: "הורי היו בנים ונכדים של מהגרים. הם גדלו באווירה בה למושג שילוב היה לו חלק מרכזי בעיצוב התודעה, העבודה והחינוך. ליצור מדינה כדי לעצב את העתיד. הוריי ואנחנו, הילדים, גדלנו על בסיס השקפה זו. הם חיו את הרעיון וכך חינכו אותנו. אנו גדלנו לאור השקפה זו. מה שהוריי לא הבינו, כפי שרבים אחרים לא ראו, הוא שבמדינתנו היו שתי תפישות. שתי חברות דרו בכפיפה אחת. יחד עם השקפת הפיתוח, המעשה הפורה ובניית העתיד נבנתה חברה אחרת על בסיס הפניה אחורה, אל החושך, מדינה בה יש מקום למתי מעט וסבל לרוב אזרחיה.

אבי היה כימאי שלמד בעיר לה פלטה. מדי יום הוא נסע מבואנוס איירס ללה פלטה כדי ללמוד באוניברסיטה. הוא היה בוגר בית ספר מקצועי ובבירה, לבוגרי בתי הספר המקצועיים לא הייתה דריסת רגל באקדמיה. באוניברסיטת לה פלטה היה אחרת. יחד עם מאות סטודנטים נוספים הוא עשה את הדרך מדי יום. כך הוא זכה להשכלה גבוהה ולתואר כימאי.

מיד עם קבלת התעודה הוא פתח יחד עם עמיתים, בוגרים טריים כמוהו, מפעל כימי הקיים גם כיום. מפעל שהצליח להתגבר על המשבר ועל חטיפת אבי. מפעל בבעלות מקומית, וחרף העובדה שהוא צמח, הוא טרם נמכר להון הזר [...] אמי, שסיימה לימודי פילוסופיה וספרות, יחד עם חברותיה וידידותיה קידמה את הפסיכו-פדגוגיה, הן בצד התאורטי והן בצד הקליני. ובשל כך קיבלה את התמיכה וההכרה של עמיתים למקצוע, מהמטופלים שלה ומתלמידיה הרבים. עד היום אני פוגש אנשים שהכירו אותה והמשבחים את פועלה.

ביתי היה בית בטלטה, בטלטה הוויכוח הרעיוני והמעשה. התווכחנו רבות, ואף רבנו לפרקים. לא תמיד הסכמנו ההורים עם הילדים וגם הילדים בינם לבין עצמם. אבל היה זה בית חי, ומצוות הבית היו לעבוד וללמוד. אבל מעבר לעבודה וללימודים, המוסיקה, התיאטרון והספורט היו לחלק בלתי נפרד ממנו. במרוצת הזמן, וכפי שהתרחש בבתיים דומים ברחבי ארגנטינה, המעורבות הפוליטית גדלה. בין השנים 1973-1976, נאבקנו, לחמנו, אבל סבלנו רבות. עם ההפיכה הצבאית בצ'ילה ב-1973 הונחתה בביתנו מכה קשה. חלק ממשפחתי התגוררה בצ'ילה עוד מתחילת המאה, וליוונו את ממשלת איינדה ואת ההפיכה של פינושה בחרדה גדולה. זו הייתה באמת מכה קשה ואף נבואה למה יכול היה לקרות בארגנטינה.

בין 1973 ל-1976 המשכנו לעבוד ולהיאבק, אבל בסוף היד השחורה של הטרור הממלכתי השיגה אותנו. לא אשכח את היום בו הגנרל איבריקו סנט-ז'אן אמר: 'קודם נהרוג את האדומים, לאחר מכן נהרוג את הוורודים, לאחר מכן את אלה המתלבטים ולבסוף נהרוג גם את אלה שלא נקטו עמדה'. באותו ערב, לאחר שהאזינה לנאום אמרה אמי 'הם יהרגו את כולנו'. וכך קרה שב-15 ביולי 1976, בלילה שחור, הוריי וכל האחים שלי נמחקו מהמפה. גורלם היה כגורל אלפי צעירים, אנשי מקצוע, סטודנטים, פועלים, פעילי האיגודים המקצועיים ועמך".

http://mincyt.gov.ar/noti_archivo_de_documentacion.htm

¹³ Faingold, 2006, 2008

¹⁴ ראו כותרות העיתונים *ידיעות אחרונות*, *מעריב*, *הארץ*, *דבר* ועל *המשמר* שפורסמו ב-12 בספטמבר 1973.

¹⁵ המידע על ההפגנה פורסם ב*זו הדרך*, ביטאון רק"ח (24 בספטמבר 1973). רק"ח היה אז שמה של המפלגה הקומוניסטית הישראלית בעקבות הפילוג בשורותיה ב-1965. ב-1989, המפלגה שבה לשמה המקורי - מק"י, המפלגה הקומוניסטית הישראלית.

¹⁶ *זו הדרך*, 24 בספטמבר 1973.

¹⁷ עדויות על מעצרו וגורלו של ד"ר בלייר: <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/session37/7-30.htm>

¹⁸ על חקירת מעצרו והירחצו של ד"ר בלייר: <http://www.larepublica.com.uy/politica/96362-documento-prueba-que-eduardo-bleier-aun-vivia-un-mes-despues-de-su-desaparicion>

¹⁹ הוועדה המרכזת ("הממשלה") של ההסתדרות פרסמה הודעה יוצאת דופן זו בלחצם של חברי סיעת רק"ח בוועד הפועל ("הפרלמנט") של ההסתדרות. אך היא סירבה לכל צעד נוסף. בניגוד לאיגודים המקצועיים ברחבי העולם, ההסתדרות סירבה להושיט כל סיוע לנאבקים נגד הדיקטטורות באמריקה הלטינית. פניות שנעשו, בנפרד על-ידי הוועדים לסולידריות עם צ'ילה, ארגנטינה ואורוגוואי במשך השנים לתמיכת ההסתדרות כלל לא נענו (ר' גם הערה 34). ייתכן שדבקותה של ההסתדרות במדיניות הממלכתית הפרו-אמריקאית היא המקור לכך. בכל מקרה, ראשי ההסתדרות ידעו היטב על הנעשה באמריקה הלטינית, כי הארגון החזיק נציגויות ביבשת הרחוקה ואף מספר שליחים שדיווחו על המצב הפוליטי, החברתי והכלכלי ועל רדיפות אנשי האיגודים המקצועיים במדינות אלה, כולל אנשים שקיימו קשרים עם ההסתדרות, ביקרו בישראל בהזמנת ההסתדרות או למדו במכון הבין-לאומי ההסתדרותי שפעל אז בצפון תל-אביב. אך כמדיניות, ההסתדרות ניתקה כל מגע עם מנהיג איגוד או ועד עובדים, אם עם האיגוד המקצועי ברגע שנודע על כך שהוא הוצא מחוץ לחוק, נמצא במעצר או נרדף על-ידי השלטונות (תיקים IV 219a-4-74 ו-IV 219a-4-74, שבארכיון לבון, ארכיון ההסתדרות שבצפון תל-אביב). אחד מראשי המחלקה המדינית של ההסתדרות, שליחה של ההסתדרות באמריקה הלטינית, מרדכי חצור, כתב בדו"ח המסכם את פעילותו ב-1977, בעת הדיכוי הרצחני של המשטרים הצבאיים באמריקה הלטינית: "מטרות הנציגות הן: לחזק את ההסברה הישראלית בקרב איגודים מקצועיים וקואופרטיבים, לחזק את השפעת ההסתדרות בקהילות היהודיות ולקדם את שיתוף הפעולה הכלכלי והחברתי בין ישראל למדינות אמריקה הלטינית" (תיק IV 219a-4-121 במכון לבון). על-פי דו"ח פנימי מסווג של משרד החוץ, מ-23 באוגוסט 1981, נציג ההסתדרות בבואנוס איירס, שהייתה אז הנציגות הגדולה של ההסתדרות באמריקה הלטינית, גורש מהמדינה מיד לאחר ההפיכה הצבאית במארס 1976. הוא נאלץ להקים את הנציגות מחדש בעיר מקסיקו (ארכיון המחבר).

²⁰ טרם מינויו של רובירה בישראל, הוא כיהן כשר הפנים. לאחר מכן, בין השנים 1976-1978 הוא שימש כשר החוץ של אורוגוואי בעת השלטון הצבאי. בדצמבר 2007, בית המשפט העליון של איטליה פרסם צווי מעצר נגד 146 קצינים וסוכנים של שירותי ביטחון באמריקה הלטינית (מארגנטינה, ברזיל, צ'ילה, פרו, אורוגוואי, בוליביה ופארגוואי) שפעלו בשנות ה-70 וה-80 בגין פשעים נגד האנושות ומעורבותם ברציחתם של אזרחים איטלקיים בדרום אמריקה. משפחותיהם של 25 "נעדרים" איטלקיים דרשו את הסגרתם והעמדתם לדין. לפי העיתון האיטלקי *ליברזיונה* (26.12.07) בין המבוקשים היה אלחנדרו רובירה.

²¹ *זו הדרך*, 28.08.76.

²² על יחסי ישראל-ארגנטינה באותן שנים עדיין לא התפרסם מחקר מקיף. לדיון בכמה היבטים של יחסים אלה, ראו רוניגר ושניידר, 2005; זדוף, 2003; בר-רומי, 1996; זוהר, 1991; סנקמן, אצל שרפמן, 1999; Mualem, 2004.

²³ "אכן, מוסר בביטחון", *הארץ*, 24.5.2006. אלוני כתבה דברים אלה בתגובה למאמר: "דרוש מוסר בביטחון", מאת העיתונאי יוסי מלמן, שפורסם אף הוא ב*הארץ* (17 במאי 2006). וכך כתב מלמן: "סוחרי נשק ישראלים משתוללים בכל רחבי העולם ומוציאים שם רע למדינה. אין כמעט עימות צבאי, סכסוך אתני או מלחמת אזרחים שאין בצד זה או אחר שלהם (ולעיתים בשני הצדדים)

סוחר נשק, יועצי ביטחון, מדריכים ומאבטחים מישראל. הם מוכרים נשק מתוצרת ישראל, מעודפי צה"ל או מכל מקור אחר בעולם לכל דורש. זה יכול להיות שליט צמא דם, מפקד מיליציה או רמטכ"ל בצבא. כמעט בכל יום מגיעה לישראל משלחת ביטחונית כדי לרכוש נשק או ידע ביטחוני. לרוב הן מוזמנות על ידי סוחר נשק או חברה ליצוא ביטחוני, שדואגים להציג להם את המערכות החדשות, ולקינוח - לארגן להם פגישה עם שר הביטחון או עם פקידים וקצינים בכירים - בפועל או בדימוס".

²⁴ ראו DAIA, 1999.

²⁵ הוועדה הבין-משרדית בעניין גורל הנעלמים היהודים בארגנטינה, *דין וחשבון, ממצאים, עדויות, המלצות*, עמ' 70.

²⁶ כמה וכמה עסקאות בין ישראל לארגנטינה בוצעו בתיווכו של קונצרן כלל. לתאגיד הייתה חברת-בת לייצוא ביטחוני שמכרה ציוד צבאי במאות מיליוני דולרים לשנה ואף קיבלה היתר מיוחד מהנהלת הבורסה בתל-אביב על מנת שמאזניה השנתיים לא יפורסמו, שמה ושמות ראשיה ואף לא ידווחו היקפי ההכנסות וההוצאות של אותה חברה. היה זה היתר חריג שניתן בלחצם של גורמים רשמיים.

²⁷ מיכל קפרא, "דילמת השטן", *מעריב סופשבוע*, 28.3.1986.

²⁸ ארכיון המחבר.

²⁹ מכתב מאת ב"ס, לשעבר פעיל בוועד הישראלי לסולידריות עם העם הארגנטיני. בואנוס איירס, ינואר 2007.

³⁰ החשש היה מוצדק. "עוזר שגריר ארגנטינה בישראל אסף מידע על עולים שהפגינו" הייתה הכותרת של ידיעה שפרסם העיתונאי מרסל זוהר (*ידיעות אחרונות*, 29.3.1979), מספר ימים לאחר הפגנה שנערכה מול השגרירות ביום השנה השלישי להפיכה הצבאית. בידיעה נמסר כי חואן קרלוס גרא, עוזר אישי של השגריר, קיים קשרים עם צעירה ישראלית שביקשה להפסיק קשרים אלה כאשר נודע לה כי הוא אסף מידע על עולים המפגינים מול השגרירות. לדברי הצעירה הוא אף אמר לה "כאשר הם יבקרו שם ידאגו כבר לטפל בהם". דובר השגרירות, משה ינאי, מסר לעיתון כי חואן קרלוס גרא לא היה עובד השגרירות או משרד החוץ הארגנטיני אלא עוזרו האישי של השגריר לשעבר. להרחבה סוגיית החרם בעולם ובישראל, ראו ריין ודויד, 2009.

³¹ הידיעה נפתחה במילים "כל יום בשעות הבוקר מגיעות לשערי השגרירות הישראלית מאות נשים צעירות המבקשות לשוחח עם הקונסול [...]". הקונסול הכללי משה פאר וצוותו מעניקים כמעט בכל יום מכתבים בהם מתחייבת מדינת ישראל לתת אשרת כניסה למקלט לכל יהודי עצור בארגנטינה, המוכן להעלות ארצה. ההתחייבות הישראלית היא כלפי ממשלת ארגנטינה ולפי בקשתה" (*הארץ*, 29.3.1978).

³² הידיעות פורסמו *במעריב* (26 במאי 1978) ו*מזארג* (1 ביוני 1978).

³³ מכתב מאת ב"ס, ינואר 2007.

³⁴ הפונים לא קיבלו תשובה והבקשות והמכתבים אף לא נשמרו בתיקים המסודרים להפליא של המחלקה לקשרים בין-לאומיים של ההסתדרות או של לשכת המזכ"ל. כך עולה מבדיקה שערכנו במכון לבון, הארכיון של ההסתדרות (ר' גם הערה 19).

³⁵ מכתב מאת ב"ס, ינואר 2007.

³⁶ "פניה לכנסת ישראל". ארכיון המחבר.

³⁷ פבלו נרודה, מרדכי אבי-שאול, ויקטור כ'רה, סמיח אל-קאסם, אריה דקר, חנה דן וחיים ס', "*למען צ'ילה לא נשתוק! – Por Chile! Venceremos!*" (הוצאת הוועד הישראלי לסולידריות עם צ'ילה, רחובות: יולי 1974). ארכיון המחבר.

³⁸ ר' המנשר "מילטון פרידמן – GO HOME" בארכיון השמאל הישראלי המקוון: www.israeli-left-archive.org/gsd/collect/campus

³⁹ *זו הדרך*, 12.4.1976.

⁴⁰ הארגון "אולי" (Olei), ראשי תיבות בספרדית של "ארגון יוצאי אמריקה הלטינית בישראל", הוקם על-ידי הסוכנות היהודית וממומן מכספיה. לכאורה זהו ארגון עולים, למעשה הוא מנגנון ממלכתי הועסק בקליטה וכל הפן הפוליטי והארגוני בפעילותו משקף את עמדות ממשלות ישראל. הארגון סירב בעקשנות ובמשך שנים לטפל בבעיות הגולים או להצטרף למחאה נגד הדיקטטורות באמריקה הלטינית וצייד בעמדות הימין. חרף העובדה שזהו "ארגון יוצאי אמריקה הלטינית", הוא מסרב בשנים האחרונות לקבל לשורותיו מהגרי עבודה מדרום ומרכז אמריקה (שאינם יהודים) השהים בישראל או להושיט להם כל סיוע – כולל חיפוש עבודה, כפי שנעשה עם העולים שהגיעו לארץ באמצעות הסוכנות היהודית.

⁴¹ "ארנסטו", 1980

רשימת מקורות

- בר-רומי, י' (1996). האם הופקרו יהודי ארגנטינה. *גשר*, 133, 53-71.
- זדוף, א' (2003). מחויבותה של ישראל כלפי יהודים בתפוצות בעתות משבר ומצוקה – המקרה של ארגנטינה, 1976-1983. *ביטחון לאומי*, 3-2, 45-59.
- זוהר, מ' (1991). *שלח את עמי לעזאזל: בגידה בכחול לבן*. תל-אביב: ציטרין.
- טימרמן, י' (1981). *אסיר ללא שם, תא ללא מספר*. ירושלים: דומינו.
- סנקמן, ל' (1999). מילוט יהודים בארגנטינה בעת השלטון הצבאי, 1976-1983. בתוך: ד' שרפמן (עורכת), *אור לגויים? מדיניות החוץ של ישראל וזכויות האדם* (עמ' 91-118). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- קמפ, א' ורייכמן, ר' (2008). *עובדים זרים. הכלכלה הפוליטית של הגירת עבודה בישראל*. ירושלים: ון ליר, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- רוניגר, ל' ושניידר, מ' (2005). מילוט וגלות: הנמלטים מרדיפת שלטון הגנרלים בארגנטינה בשנות השבעים. *סוציולוגיה ישראלית*, 2(2), 233-263.
- ריין, ר' ודויד, א' (2009). מגיבור יהודי לעוכר ישראל: פרשת טימרמן, הממסד הישראלי והעיתונות העברית. *ישראל, כתב עת לחקר הציונות ומדינת ישראל – היסטוריה, תרבות, חברה*, 15, 167-192.
- ריין, ר' ודויד, א' (2009). ספורט, פוליטיקה וגולים: מחאה בישראל בעת אליפות העולם הכדורגל, ארגנטינה 1978. *עיונים בתקומת ישראל – מאסף לבעיות הציונות, היישוב ומדינת ישראל*, 19, 373-400.

Bahbah, B. (1986). Israel's military relationships with Ecuador and Argentina. *Journal of Palestine Studies*, 15(2), 76-101.

Barromi, J. (1995). Israel frente a la dictadura militar argentina: El episodio de Córdoba y el caso Timerman. En: L. Senkman & M. Sznajder (Eds.), *El legado del autoritarismo. Derechos humanos y antisemitismo en la Argentina contemporánea*, Buenos Aires.

Centro de Investigaciones Sociales de la DAIA (1999). *Informe sobre la situación de los detenidos-desaparecidos judíos durante el genocidio perpetrado en Argentina*, Buenos Aires.

CONADEP (1993). *Nunca Más. Informe de la Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas*, Buenos Aires.

Faingold, E.D. (2006). *Diaspora y exilio. Crónica de una familia argentina* (pp. 78-79). Al Margen: La Plata.

Faingold, E.D. (2008). *Exile from Argentina: A Jewish Family and the Military Dictatorship (1976-1983)*. New York.

- Kaufman, E. (1989). Jewish victims of repression in Argentina under military rule (1976–1983). *Holocaust and Genocide Studies*, 4(4), 479-499.
- Lida, C.E., Crespo, H., & Yankelevich, P. (comp.). (2008). *Argentina, 1976. Estudios en torno al golpe de estado*. Buenos Aires.
- Lotersztain, G. (2008). *Los judíos bajo el terror. Argentina 1976-1983*. Buenos Aires.
- Mochkofsky, G. (2003). *Timerman, el periodista que quiso ser parte del poder (1923-1999)*. Buenos Aires.
- Mualem, Y. (2004). Between a Jewish and an Israeli foreign policy: Israel- Argentina relations and the issue of Jewish disappeared persons and detainees under the military junta, 1976-1983. *Jewish Political Studies Review*, 16(1-2), 51-79.
- Vega, L. (1981). *Anatomía de un golpe de estado*. Jerusalem.
- Rein, R., & Davidi, E. (2010). Exile of the World: Israeli Perceptions of Jacobo Timerman. *Jewish Social Studies*, 16(3), 1-31.
- Rein, R., & Davidi, E. (2008). Deporte, política y exilio: Protestas en Israel durante la Copa Mundial de Fútbol (Argentina, 1978). *Estudios Sociales*, 35, 169-198.
- Roniger, L., & Deby Babis, D. (2008). Latin American Israelis: The collective identity of an invisible community. In: E. Ben-Rafael, Y. Gorny, J. Liwerant & R. Rein (Eds.), *Identities in an era of globalization and multiculturalism: Latin America in the Jewish world*. Leiden: Brill.
- Sznajder, M., & Roniger, L. (2005). De Argentina a Israel: Escape y exilio. En: P. Yankelevich (Ed.), *Repression y destierro. Itinerarios del exilio argentino* (pp. 157-185). La Plata.
- Timerman, J. (1981). *Prisoner without a Name, Cell without a Number*. New York.

סרטים ישראליים

- ללא נקודה סופית** (2011). במאי: שלמה סלוצקי (60 דקות, עברית וספרדית), ערוץ 1 והטלוויזיה הארגנטינית.
- ארנסטו** (1980). במאי: יוחנן (חורחה) וולר, (38 דקות, עברית וספרדית), אוניברסיטת תל-אביב.
- אססינו** (2002). במאית: נורית קידר (52 דקות, עברית וספרדית), דני סיטון.

ביוגרפיות

פרופ' רחל שרעבי

פרופ' שרעבי היא ראשת החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, והחוג הרב-תחומי במדעי החברה, במכללה האקדמית אשקלון. משמשת עורכת משנה, יחד עם פרופ' דלה-פרגולה, העורך הראשי, של כתב העת הדו-לשוני "הגירה". מחקריה דנים בנושאי הגירה, מסורת ומודרניות, מגדר, מפגש בין תרבויות וסינקרטיזם. הספרים שפרסמה לאחרונה הם: *התחדשותה של מסורת- חגיגות הסהרנה בישראל*. רסלינג, 2016;

Dynamics of Gender Borders-Women in Israel's Cooperative Settlements (with Prof. Fogiel-Bijaoui, Silvia). Walter de Gruyter, Berlin/Boston & Hebrew University Magnes Press. 2017.

rsharaby@gmail.com

ד"ר דניאלה אריאלי

ד"ר אריאלי היא מרצה בכירה בחוג לסייעוד ובחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה במכללה האקדמית עמק יזרעאל. מחקריה משלבים בין גישות מהאנתרופולוגיה החברתית לבין גישת מחקר הפעולה. עוסקת ביחסי גומלין בין יחידים, קבוצות ותרבויות במרחבי חיים שונים, ובעיקר במרחב האקדמי ובמרחב המפגש הטיפולי.

daniellaa@yvc.ac.il

יעל סקורקוביץ M.A.

גב' סקורקוביץ היא מרצה בחוג לסייעוד, בחוג לפסיכולוגיה ובחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה במכללה האקדמית עמק יזרעאל. בעלת תואר שני במגמה לפסיכולוגיה חברתית באוניברסיטת תל-אביב ולומדת לתואר שלישי בחוג למנהיגות ומדיניות בחינוך באוניברסיטה חיפה. מחקריה עוסקים במגדר, הגירה ומפגשים בין-תרבותיים.

yaelsk@yvc.ac.il

פרופ' מרים הירשפלד

פרופ' הירשפלד היא פרופסור (אמריטה) לסיעוד. כיהנה בתפקיד האחות הראשית מטעם ארגון WHO ובהמשך גם כיושבת ראש תחום המשאב האנושי בבריאות של ה-WHO. במסגרת זאת ייסדה את מערך הטיפול הממושך של הארגון. הקימה את החוג לסיעוד במכללה האקדמית עמק זרעאל וכיהנה בו כראשת החוג הראשונה.

Mj.hirschfeld@gmail.com

ד"ר ווביט וורקו מנגסטו

ד"ר וורקו-מנגסטו קיבלה את תואר המוסמך מאוניברסיטת בר-אילן, ואת תואר הדוקטור מהאוניברסיטה העברית בירושלים. היא מרצה במכללת דוד ילין בחוג לחינוך בלתי פורמלי. תחומי ההוראה והמחקר העיקריים שלה הם נוער בסיכון, זהות והגירה. משמשת גם כמפקחת על ילדים ונוער בסיכון במשרד החינוך. משתתפת כעת במחקר השוואתי על נשירה גלויה וסמויה בקרב ילדים מהגרים וחברים בקבוצות מיעוט.

wovite@walla.com

פרופ' גבי הורנצ'יק

פרופ' הורנצ'יק מכהן כפרופסור בחוג לחינוך ע"ש שלמה (סימור) פוקס, ובמרכז מלטון לחינוך יהודי באוניברסיטה העברית בירושלים. תחומי ההוראה והמחקר העיקריים שלו הם היבטים פסיכולוגיים של זהות אתנית, תרבותית, ויהודית; זהות והסתגלות של מיעוטים ומהגרים; מהגרים בבתי ספר; מעברי זהות. פרופ' הורנצ'יק עמד בראש הצוות הישראלי של ICSEY (מחקר בין-לאומי השוואתי של נוער אתנו-תרבותי), והוא משתתף כעת במחקר השוואתי על נשירה גלויה וסמויה בקרב ילדים מהגרים וחברים בקבוצות מיעוט.

gabriel.horenczyk@mail.huji.ac.il

M.A. אורלי אלשיך

אורלי אלשיך היא קלינאית תקשורת, דוקטורנטית במחלקה לחינוך באוניברסיטת בר-אילן. בעלת תואר ראשון בהפרעות בתקשורת ובחינוך מיוחד מאוניברסיטת סלאוינסק, אוקראינה, ותואר שני בחינוך מיוחד מאוניברסיטת בר-אילן.

משמשת כמדריכה מחוזית בתחום התקשורת וטכנולוגיות למידה עבור תלמידים עם אוטיזם ולקויות מורכבות.

תחומי המחקר שלה הם טכנולוגיות למידה ותקשורת בקרב תלמידים על הספקטרום האוטיסטי ומוגבלות שכלית ועבודת צוות רב-מקצועי.

אורלי אלשיך מאמינה בחשיבות החיבור בין האקדמיה לשדה, ומתוך אמונה שיש צורך בהעמקת קשר זה, מעבירה הרצאות בהשתלמויות לצוותים חינוכיים בתחום החינוך המיוחד.

liorsow@gmail.com

ד"ר שלומית לנדמן

ד"ר לנדמן היא בלשנית החוקרת את האונומסטיקה הישראלית והיהודית מנקודת מבט סוציו-לינגוויסטית. מלמדת נושאים שונים הקשורים לחקר השפה העברית ולכתיבה אקדמית במכללה האקדמית אחווה ובמכללת לוינסקי לחינוך.

shlomitlandman@gmail.com

ד"ר ריבה זיו

ד"ר ריבה זיו היא מרצה בחוג הרב-תחומי במכללה האקדמית אשקלון ובחוג לסיעוד באוניברסיטת תל-אביב. את תואר הדוקטור קיבלה מהחוג לסוציולוגיה באוניברסיטת בר-אילן, בנושא "קריירה שנייה של נשות צבא". תחומי המחקר וההוראה שלה הם מהגרי עבודה, מגדר, חלוקת תפקידים במשפחה, זוגות חד-מגדריים.

rivaz@ariel.ac.il

ד"ר אפרים דוידי

ד"ר דוידי הוא מרצה וחוקר במחלקה לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בן גוריון בנגב, מלמד היסטוריה של אמריקה הלטינית באוניברסיטת תל-אביב ומשמש כעמית מחקר במכון סברדלין להיסטוריה ותרבות של אמריקה הלטינית באוניברסיטת תל-אביב. פרסם חמישה ספרים, ביניהם "עבודה, הון ושלטון – עשור בתולדות תנועת הפועלים בארגנטינה (1966-1976)" (הוצאת רסלינג, 2008), וכן עשרות מאמרים בכתבי עת בעברית, אנגלית, ספרית, צרפתית, פורטוגזית וערבית.

davidief@netvision.net.il

המכון להגירה ושילוב חברתי מאמרים ופרסומים

נייר עמדה

אנדה ברק (דוקטורנטית) וד"ר דבורה בלום: תועלות כלכליות בהשמת מבקשי מקלט
בענפים רלוונטיים.

נייר עמדה

**השמת מבקשי מקלט בענפי
תעסוקה רלוונטיים:
היבטים כלכליים**

יולי 2016

המכון להגירה ושילוב חברתי - אנדה ברק-ביאנקו וד"ר דבורה בלום

תחשיבים כלכליים: מכון ERI - אור קרמר ועמית לוונטל

אינדקס

	1. תקציר	3
	2. מבוא	4
	3. סקירת ספרות	8
8	3.1. השפעות על כלכלת המדינה הקולטת	
10	3.2. תכניות לפיזור אוכלוסייה של מדינות אחרות - למידה מניסיון של אחרים	
	4. מודל כלכלי	12
14	4.1. גידול בתוצר בענפי הבינוי, החקלאות והמלונאות	
15	4.2. עלייה בהכנסות ממיסים וביטוח לאומי	
16	4.3. צמצום גירעונות בבתי חולים	
	5. סיכום	18
18	5.1. תיאור הבעיה	
18	5.2. מעגלי השפעה	
19	5.3. הצעה למדיניות	
19	5.4. תיאור הפעולות	
19	5.5. תוצאות רצויות (לא כלכליות)	
20	5.6. תועלות כלכליות	
	6. המלצות	21
	7. מקורות	22
	נספח א': ביזור מבקשי המקלט לפי יישוב, 2012	24
	נספח ב': מסקנות והמלצות צוות ה-IMF	25
	נספח ג': אופן חישוב הגידול בייצור	28
	נספח ד': אופן חישוב צמצום הגירעונות בבתי החולים	30

1. תקציר

בנייר עמדה זה אנו מבקשות להניח את היסודות לתוכנית רב שנתית במסגרתה יועסקו מבקשי מקלט מאריתראה וסודן השוהים בישראל תחת הגנה זמנית,¹ במספר ענפי תעסוקה ייחודיים ומוגדרים מראש בהם חסרות ידיים עובדות. בהצעה זו אנו מתייחסות לענפי החקלאות, הבניין והמלונאות. במסגרת התכנית יוענקו למועסקים אשרות עבודה המקנות זכויות סוציאליות וביטוח בריאות וכמו כן "חסינות" מפני האפשרות להישלח למתקן חולות, כל זאת למשך כל תקופת ההעסקה. בשלב הראשון, אנו מציעות להפעיל פיילוט שיכלול 2,500 מבקשי מקלט בלבד, אשר יורחב בהדרגה, על-פי הצורך ובהתאם להצלחתו עד להעסקתם של 25,000 מבקשי מקלט בשלב השני.

מסמך זה יתמקד **בתרומה הכלכלית הישירה** הצפויה מהפעלת התוכנית המוצעת:

- הגדלת התוצר השנתי של כלל הענפים בהם יועסקו מבקשי המקלט.
314 מיליון ש"ח בשנה² בשלב הפיילוט, **3.3 מיליארד ש"ח** בשנה בשלב השני.
- גידול בהכנסות המדינה מתשלומי מס הכנסה.
11.6 מיליון ש"ח בשנה בשלב הפיילוט, **119.6 מיליון ש"ח** בשנה בשלב השני.
- גידול בהכנסות המוסד לביטוח הלאומי.
0.6 מיליון ש"ח בשנה בשלב הפיילוט, **6.3 מיליון ש"ח** בשנה בשלב השני.
- הקטנת החובות האבודים של בתי החולים.
כ- **1 מיליון ש"ח** בשנה בשלב הפיילוט, **10.3 מיליון ש"ח** בשנה בשלב השני.

מעבר ליתרונות הכלכליים הישירים שצוינו ואשר יפורטו בהרחבה בנייר זה, התוכנית המוצעת מאפשרת לפזר גיאוגרפית את אוכלוסיית מבקשי המקלט שכיום מتركזת בעיקר בשכונותיה הדרומיות של העיר תל אביב-יפו ובשכונות מוחלשות בערים גדולות נוספות. לצעד שכזה השפעה משמעותית על רווחתם של התושבים הוותיקים בשכונות כמו גם השפעה כלכלית עקיפה הנגזרת מהקטנת העומס על התשתיות העירוניות ופוטנציאל לגידול בפעילות הכלכלית של הישובים הפריפריאליים כתוצאה מעלייה בביקוש לסחורות, שירותים ודיור.

¹ אשרה (א5) לפי חוק הכניסה לישראל

² אלא אם צוין אחרת, כל הסכומים הנקובים במסמך זה הם במחירי 2014.

2. מבוא

המשק הישראלי מתמודד מזה עשרות שנים עם מחסור בידיים עובדות, בעיקר בענף הבניין והחקלאות. לאחר מלחמת ששת הימים המשרות החסרות בענפים אלה אוישו על-ידי עובדים פלסטינים מיהודה ושומרון ומרצועת עזה, אולם בעקבות האינתיפאדה הראשונה והחשש מפיגועי טרור הוגבלה תנועתם של פלסטינים למדינת ישראל ונוצר מחסור חמור בעובדים. מצב זה אילץ את מקבלי החלטות למצוא פתרונות חלופיים לעובדים הפלסטינים שהפסיקו לפקוד את מקומות העבודה על רקע המצב הביטחוני, וכך ממשלת ישראל התירה את הבאתם של מהגרי עבודה לענפי החקלאות והבניין (Raijman & Kemp, 2010).

גם כיום, למרות הבאתם של מהגרי עבודה המועסקים בחקלאות ובבניין,³ עדיין קיים מחסור של אלפי עובדים בענפים אלה כמו גם בענף המלונאות. תימוכין לכך ניתן למצוא באישור החריג של הממשלה מיוני 2014 להעסקת 1,500 עובדים מירדן במלונות באילת בעקבות אזהרת המלונאים מפני קריסת הענף,⁴ או בתביעת החקלאים לפיצויים בגין "הפסדים כלכליים רבים" שנגרמו כתוצאה ממחסור של אלפי עובדים בחקלאות,⁵ או בהיתר הממשלתי מספטמבר 2015 להבאת 20,000 פועלי בניין מסין שלא במסגרת ההסכמים הבי-לטרליים. בהקשר לכך טען שר האוצר משה כחלון שתוספת זו לענף הבניין "תביא לצמצום משך הבניה הממוצע של בניינים גבוהים, ותוריד את עלות הבנייה לקבלן בכ-50,000 שקל לדירה".⁶ אם כן, למרות שכיום מועסקים בחקלאות ובבניין כ-30 אלף מהגרי עבודה, ענפים אלה עדיין סובלים מתת איוש בדומה לענף המלונאות, שהיה בין הראשונים לקלוט לעבודה את מבקשי המקלט שהגיעו לישראל.⁷

משנת 2005 ואילך החלו עשרות אלפי מבקשי מקלט לחצות רגלית ובאופן לא חוקי את הגבול המשותף עם מצרים וביקשו בישראל מקלט מתוקף החוק הבינלאומי.⁸ לנכנסים לישראל ניתנה "הגנה קולקטיבית" ואשרת שהייה זמנית לפי סעיף 2א (5) לחוק הכניסה לישראל הניתנת למי שנמצא בישראל ללא רישיון ישיבה והוצא כנגדו צו הרחקה.⁹ את האשרה יש לחדש מדי מספר חודשים והמחזיק בה אינו זכאי לזכויות בריאות, זכויות סוציאליות ואף לא לזכות לעבוד.¹⁰ אם כן, מבקשי המקלט זוכים להגנה בפני גירוש והחזרה לארץ המוצא, אך לא מעבר לכך.¹¹ כפי שניתן לראות בתרשים 1, מספר הנכנסים הגיע לשיא בשנת 2011, עת הגיעו לישראל מעל 17 אלף מבקשי מקלט בשנה, אך ירד בצורה חדה החל ממצחית 2012 עם השלמת הגדר לאורך הגבול עם מצרים, כאשר מאז נכנסים לישראל רק עשרות בודדות של מבקשי מקלט. נכון לסוף 2015 שוהים בישראל כ-43 אלף מבקשי

³ נכון לסוף שנת 2015 שוהים בישראל 77.2 אלף מהגרי עבודה כחוק. כ- 30% מועסקים בחקלאות וכ- 10% בענף הבניין (רשות האוכלוסין וההגירה, 2015)

⁴ <http://www.themarket.com/consumer/tourism/1.2353199> וגם http://passportnews.co.il/article_9423

⁵ <http://israel.agrisupportonline.com/news/csv/csvread.pl?show=5487&mytemplate=tp2>

⁶ <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4702336,00.html>

⁷ ראשוני מבקשי המקלט החלו לעבוד בענף המלונאות ב-2007, בעקבות הפנייה של גורמי צבא. ראו

<http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000757599>

⁸ ישראל חתומה על האמנה הבינלאומית בדבר מעמדם של פליטים משנת 1951 ועל הפרוטוקול שהתווסף בשנת 1967.

⁹ יוצאים מכלל זה כ- 500 דרפורים להם ניתנה אשרת תושב זמנית וכ- 2,500 אריתראים שקיבלו אשרת עבודה.

¹⁰ בתחום ההעסקה מתקיימת מדיניות "אי-אכיפה" המעוגנת בהחלטת הממשלה מס' 3936 מ-11/12/2011 ובתשובת המדינה

לבית-המשפט העליון בשבתו כב"ץ בתיק מס' 6312/10. לעניין זה ראו

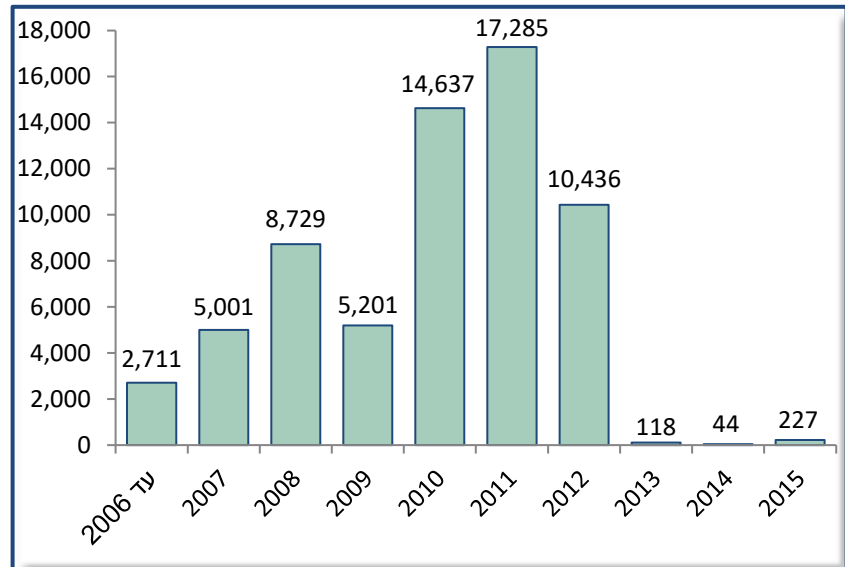
<https://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m03008.pdf>

¹¹ סעיף 33 לאמנה הבינלאומית בדבר מעמדם של הפליטים אוסר על המדינה הקולטת לגרש או להחזיר פליט/מבקש מקלט

לגבולות של מדינות בהן החיים שלו או חירותו יהיו נתונים בסכנה.

מקלט, מתוכם 92% מאריתריאה או סודן (רשות האוכלוסין וההגירה, 2016). הרוב המכריע של מבקשי המקלט הוא גברים בגירים בגילאי עבודה המסוגלים פיזית לשרוד את הדרך הקשה והמסוכנת.¹² הנתונים מראים שמתוך 27,626 אנשים שנכנסו לישראל בשנים 2010-2011, כ-85% היו גברים בגירים והיתר נשים בגירות וקטינים (נתן, 2011).

תרשים 1: מספר נכנסים דרך הגבול עם מצרים, 2006-2015

(מקור: רשות האוכלוסין וההגירה, 2015)

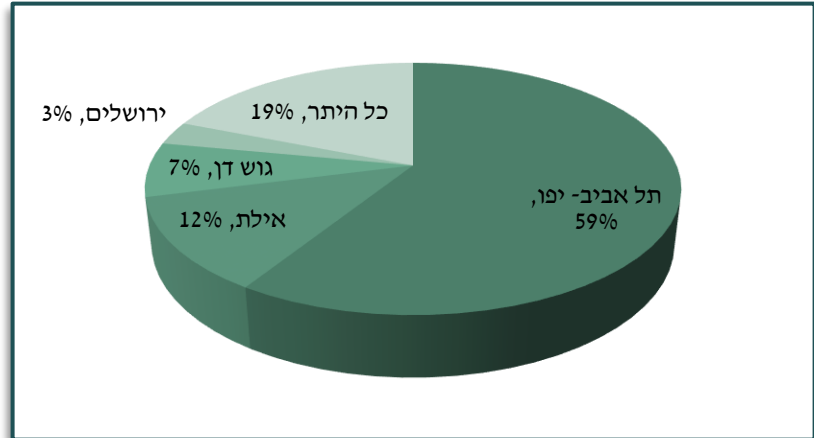
אין בנמצא סטטיסטיקה עדכנית לגבי הפיזור הגאוגרפי של מבקשי המקלט בישראל. מנתונים הנכונים לשנת 2012 עולה כי למעלה ממחצית מבקשי המקלט התגוררו בתל אביב-יפו, כאשר רובם המכריע מרוכז בשכונות הדרומיות של העיר. גם יתר מבקשי המקלט מתגוררים בישובים עירוניים בהם אילת, ערד וירושלים (ראו נתונים מפורטים בנספח א'). ראש אגף זרים ברשות האוכלוסין וההגירה העיד שאכן מבקשי המקלט בישראל מתרכזים בישובים העירוניים על שום זמינות מקורות הפרנסה (נתן, 2012), הערכה הנתמכת על ידי הספרות הענפה הקיימת בתחום. אמנם במהלך השנים 2006 ו-2007 נעשו ניסיונות להפנות מבקשי מקלט שיצאו ממשמורת לישושים כפריים ולהעסיקם בעבודות החקלאות השונות, אולם ניסיונות אלו כשלו בעיקר על רקע התגמול העושה שהיה נמוך משמעותית מהאלטרנטיבות.¹³ תרשים 2 מתאר את הפיזור הגאוגרפי באחוזים על סמך נתונים משנת 2012. על בסיס דו"ח המומחים על הגירה לשנת 2015 (Nathan, 2015) חלוקה זו נכונה גם כיום, כאשר רוב מבקשי המקלט עדיין מתגוררים באזור המרכז בכלל ובשכונותיה הדרומיות של תל אביב-יפו בפרט,

¹² לפי וורגפט (2015) אחת הסיבות למיעוט נשים נובעת מכך שהגברים הם שיצאו ראשונים למסע מתוך ההנחה שאחרי שיקבלו מעמד חוקי במדינה אליה יגיעו יוכלו לצרף אליהם את נשותיהם, בדומה למבקשי המקלט שהגיעו לארה"ב ולקנדה.

¹³ מבוסס על תצהיר של גבי סיגל רוזן מהמוקד לפליטים ולמהגרים שהייתה אחראית על איתור חלופות מעצר למבקשי מקלט מאריתריאה וסודן בישובים חקלאיים ברחבי הארץ. התצהיר מצוי בידי הכותבות.

אזור שהחל להתהוות כמובלעת אתנית עוד מתחילת שנות התשעים עת הגיעו ראשוני מהגרי העבודה לישראל (שנל, 1999).

תרשים 2: פיזור גאוגרפי של מבקשי מקלט בישראל, 2012

(מקור : נתן, ג. (2012). פיזורם הגיאוגרפי של מסתננים ומבקשי מקלט בישראל. הכנסת, מרכז המידע והמחקר, ירושלים)

ריכוז מבקשי המקלט בשטח גאוגרפי מצומצם שאינו ערוך להיקף גדול של דיירים יוצר עומס על התשתיות והשירותים הציבוריים של העיר. ב-2013 העריך מנהל אגף השכונות והרבעים בעיריית תל אביב-יפו את העלויות הנגרמות מהנטל העודף על התשתיות ביותר מ-100 מיליון שקלים בשנה הכוללים בין היתר פינוי אשפה, היטלי הטמנה, ומניעת הידרדרות של כבישים, מדרכות, ביוב ותשתיות פיזיות אחרות (הוועדה לבחינת בעיית העובדים הזרים 2013). הצפיפות הרבה והתחרות על משאבים ציבוריים המוגבלים גם כן, יוצרים חיכוכים תמידיים בין תושביהן הוותיקים של השכונות למבקשי המקלט שהופכים מעת לעת לאירועים אלימים.¹⁴ רבים מהתושבים הוותיקים מדווחים על פגיעה ברווחתם ובתחושת הביטחון האישי בעקבות ריכוז מבקשי המקלט בשכונותם.

כאמור, מבקשי המקלט מאריתראה וסודן "נהנים" מ"הגנה קבוצתית". מעמד זה מאפשר את המשך שהייה בישראל אך אינו מקנה זכויות כלשהן ובכלל זה הזכות לעבוד, למרות מדיניות "אי-אכיפה" כלפי המעסיקים המתקיימת בתחום. המצב העמום של סטטוס התעסוקה של מבקשי המקלט מהווה כר פורה להעסקה פוגענית המפרה את חוקי העבודה תוך ניצול מעמדם הרעוע ופגיעותם של מבקשי המקלט. רבים ממבקשי המקלט מועסקים באופן לא פורמלי: ללא חוזה חתום, בשעות רבות מהמותר, בשכר נמוך משכר מינימום, ללא הפרשות סוציאליות וללא ביטוח בריאות תוך פגיעה בזכויותיהם ובתשלומים להם הם זכאים על פי חוק (נתן, 2010א; נתן, 2011; ברק-ביאנקו, 2013).

אין בנמצא נתונים סטטיסטיים לגבי מיצוי זכויות העבודה של מבקשי המקלט בישראל אולם מדין וחשבון של בנק ישראל (2015) אודות העסקה של עובדים פלסטינים ללא היתר עבודה בענף הבניין, עולה כי 73% הועסקו

¹⁴ לקריאה מורחבת על התחרות על משאבים ציבוריים ראו למשל: Sabar & Rotbard (2015). לקריאה מורחבת על רמת האלימות ראו דו"ח נתונים על פשיעה של מסתננים ומבקשי מקלט וכנגד מסתננים ומבקשי מקלט <https://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m02625.pdf>

ללא חוזה עבודה ורק 1% מהמועסקים דיווחו על הפרשות סוציאליות. אנו מניחים שתנאי ההעסקה של מבקשי המקלט לא שונים מהותית מאלו של העובדים הפלסטינים ורבים מהם מועסקים באופן לא מוסדר, מצב המשפיע ישירות על תקבולי המדינה ועל תקבולי המוסד לביטוח לאומי. בנוסף, היעדר ביטוחי בריאות מטיל את עלות הטיפול הרפואי על בתי החולים המדווחים על גירעונות שנתיים של עשרות מיליוני שקלים (משה, 2013).

בשנת 2014 פורסם על ידי קואליציה של ארגונים בינלאומיים הפועלים לקידום זכויות העבודה של פליטים ומבקשי מקלט דו"ח העוסק בזכויות התעסוקה, הזכות להתפרנס והזכות להגנה משפטית בתחום העבודה (Asylum Access and the Refugee Work Rights Coalition, 2014). על אף שהצעה זו שלנו אינה עוסקת בפן המשפטי של התעסוקה חשוב לציין כי הזכות לעבוד היא זכות יסוד העומדת לכל אדם ומעוגנת באמנה בדבר מעמדם של פליטים מ-1951 ובאמנות בינלאומיות אחרות כגון ICESCR.¹⁵ גם הוועדה לענייני הגירה שמונתה על ידי מועצת אירופה יצאה בקריאה למדינות החברות לאפשר אינטגרציה מלאה של פליטים בשוק העבודה של המדינה המארחת ובכך לממש את הזכות לעבוד (Committee on Migration, Refugees and Displaced Persons, 2012). מתוך אלה עולה שחובת המדינה לאפשר למבקש המקלט ולפליט להתקיים בכבוד ולדאוג לצרכיו ורווחתו במידה והמדינה אינה נוטלת על עצמה את האחריות למדור ומחיה.

המדינה פתחה את מתקן "חולות" שבנגב ב-2013 בעקבות תיקון מס' 4 לחוק למניעת הסתננות.¹⁶ מאז תחילת 2016 נמצא מתקן זה בתפוסה מלאה ורב הזמן שוהים בו 3,360 איש, כולם גברים בגירים בגיל העבודה. שירות בתי הסוהר העריך ביוני 2014 את העלות השנתית של אחזקת כל מבקש מקלט במתקן חולות ב-25 אלף שקלים והעלות הכוללת של הפעלת המתקן היא מעל 100 מיליון ש"ח בשנה.¹⁷ אין מסמך זה מניח כי מתקן "חולות" ייסגר ואין הוא מדמה שלא יהיו מבקשי מקלט שישהו בו. יחד עם זאת, אנו חושבות שהעלות הכרוכה באחזקתם של למעלה מ-3,000 מבקשי מקלט במדבר למשך 12 חודשים מהווה פרספקטיבה מתאימה לבחינת ההצעה שלנו.

לסיכום, מחד, המשק הישראלי חסר ידיים עובדות בעיקר בענפי החקלאות, הבניין והמלונאות, ענפים בהם עובדים ישראלים אינם רוצים לעבוד. אמנם עבור ענפי החקלאות והבניין הממשלה מתירה הבאת מהגרי עבודה אולם מספר העובדים המגיעים אינו עונה על הביקוש. מאידך, שוהים בישראל מעל 43 אלף מבקשי מקלט, הרוב המוחלט בגיל העבודה, אשר להערכתנו מועסקים בעיקר באופן לא פורמלי בעבודות מזדמנות או עבודות בלתי מקצועיות אחרות. הצעתנו להעסקת מבקשי מקלט בענפי החקלאות, הבניין והמלונאות נובעת מהפער בין המחסור בעובדים לבין אי מימוש ההיצע של כוח העבודה בישראל, וגם נותנת מענה לייצוג העודף של מבקשי המקלט בישובים העירוניים בכלל ובשכונות הדרומיות של תל אביב בפרט.¹⁸

¹⁵ ICESCR (The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) - האמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות היא אמנה רב-צדדית שאושרה על-ידי האספה הכללית של האו"ם ב-16 בדצמבר 1966 ומחייבת לפעול למען הענקת זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות לשטחים ללא שלטון עצמי וליחידים לרבות זכויות העבודה, זכויות בריאות, חינוך, ואת הזכות לרמת חיים נאותה. ישראל חתמה על האמנה ב-1966 ואשררה אותה ב-1991.

¹⁶ לקריאת החוק ראו https://www.nevo.co.il/law_word/Law15/memshala-817.pdf

¹⁷ ראו <http://www.haaretz.co.il/news/education/premium-1.2361467>. כל זאת בנוסף לכחצי מיליארד ש"ח עלות ההקמה של המתקן (ראו סעיף 174 בתגובת המדינה בבג"ץ 8425/13 גבריסלאסי ואחי' נ' כנסת ישראל, 11.03.2014)

¹⁸ בהקשר זה נציין את הצעת החוק משנת 2015 של חה"כ מירב מיכאלי ואחרים שמטרתה שיקום שכונות דרום-תל-אביב ומתן תמריצים לפיזור גאוגרפי של מבקשי המקלט. (1545/פ)

3. סקירת ספרות

תת פרק זה יציג (1) ספרות הדנה בהשפעות ובהשלכות ההגירה על כלכלת מדינת היעד ויסקור (2) מחקרים המתמקדים בתוכניות לפיזור אוכלוסיית פליטים ומבקשי מקלט שיושמו במדינות שונות בעולם.

3.1. השפעות על כלכלת המדינה הקולטת

ההשפעות המאקרו כלכליות של ההגירה על המדינה המארחת נחקרות באינטנסיביות והשאלה האם מהגרים מהווים נטל כלכלי או תועלת עבור מדינת היעד עולה לעיתים קרובות. הספרות הענפה הקיימת בנושא נסובה סביב שלוש סוגיות עיקריות ;

הסוגיה הראשונה, בה מתמקד המחקר, בוחנת את ההשפעה של ההגירה על שוק העבודה המקומי. קרי, ההשלכות הנובעות מהצטרפות מהגרים לשוק העבודה על שכר העבודה ועל הזדמנויות התעסוקה של העובדים המקומיים. סוגיה זו היא אחת הדאגות המרכזיות בכל דיון ציבורי בנושא ההגירה. אך למרות האמונה הרווחת שמהגרים "לוקחים" את מקומות העבודה של ילידי המקום, ואף-על-פי שהשיח הפוליטי-תקשורתי לעיתים קרובות מתמקד בנזקים שכביכול גורמת ההגירה לשוק התעסוקה המקומי, אין לתפיסה זו תימוכין ברוב המחקרים האמפיריים (e.g. Dustmann et al., 2005).

בורחס, כלכלן ההגירה המוביל בארה"ב מדמה את ההגירה כ'*grease on the wheels of the labor market*' (Borjas, 2013), ואילו Friedberg & Hunt (1995), במחקרן המצוטט בהרחבה, מוכיחות שלא קיימת ירידה בשיעור תעסוקה של העובדים המקומיים כתוצאה מהצטרפותם של עובדים מהגרים למעגל התעסוקה. באמצעות ניתוחים אמפיריים של המשק האמריקאי ושל משקים אחרים הן טוענות שירידה בשכר של העובדים המקומיים אפשרית, אך היא תהיה מזערית ותתרחש רק בענפי תעסוקה בהם המהגרים והמקומיים יתחרו על אותן משרות ורק במידה ותהיה כניסה מסיבית של מהגרים לענפים הללו. מחקר של ה OECD (2014) בקרב המדינות החברות מעלה שמהגרים אינם מתמודדים על אותם מקומות העבודה עם התושבים המקומיים אלא תופסים משרות שאין להן ביקוש ואשר אינן נחשקות על-ידי האוכלוסייה המקומית, ובכך תורמים ליציבותו וגמישותו של שוק העבודה. סקר של "המועצה לענייני פליטים של אוסטרליה" מצא כי לפליטים הנקלטים במדינה ישנו תפקיד חיובי בשוק העבודה: הם נותנים מענה למחסור בידיים עובדות בענף החקלאות, כמו גם מהווים תשובה לירידה באוכלוסייה המקומית שחווים אזורי הפריפריה באוסטרליה (Refugee Council of Australia, 2010).

הסוגיה השנייה בה מתרכזים המחקרים דנה בהשפעתה של ההגירה על הצמיחה של המשק המקומי ועל התוצר הלאומי הגולמי (תל"ג). בורחס טען שהנוכחות של מהגרים (חוקיים ולא חוקיים) בשוק העבודה האמריקאי "מצמיחה" את התוצר הלאומי ב – 11% כל שנה, כלומר 1.6 טריליון דולר לשנה (Borjas, 2013). מחקר שעקב אחר ההשפעה של ההגירה על הצמיחה הכלכלית של 22 מדינות ה OECD בין השנים 1996-2006 מצא השפעה חיובית (אף כי קטנה) של ההגירה על הצמיחה במדינות אלה הנובעת מהגידול בפרייון ומהעלייה במאגר ההון האנושי במדינה (Boubtane et al., 2013). בנוסף, עקב התמהיל הדמוגרפי של המהגרים ומשום שרובם בגיל

העבודה, הם משפרים את מדד התלות במדינה המארחת ואת היחס בין האוכלוסייה הפרודוקטיבית והעובדת לאוכלוסייה שהיא מחוץ למעגל העבודה (Gagnon, 2014).¹⁹

הסוגיה השלישית בה עוסקת הספרות היא ההשפעה הפיסקלית של ההגירה, או במילים אחרות האם מהגרים מעמיסים על הקופה הציבורית. מחקר שנערך בקרב מדינות ה-OECD האירופיות, כמו גם אוסטרליה, קנדה וארה"ב, מעלה שהתרומה נטו של מהגרים עובדים לקופה הציבורית היא חיובית ושסך המיסים הנגבים גבוה מעלות ההטבות שהמדינה מקנה להם (OECD, 2013). זאת ועוד, ככל שגיל המהגרים העובדים נמוך יותר, התרומה המצטברת לקופת המדינה גבוהה יותר (שם). באופן זה, העסקה פורמלית מהווה אמצעי יחיד ומשמעותי ביותר לגביית מיסים מאוכלוסיית המהגרים וכלי יעיל להעברת כספים ל"קופה הציבורית". לכן, ככל שהמועסקים המהגרים ישתלבו בשוק העבודה הראשוני במדינה המארחת וככל ששכרם יהיה גבוה יותר ותואם לכישורים ולהשכלה, הכנסות המדינה ממסים יגדלו והתרומה הפיסקלית תהיה גבוהה יותר.

מידת ההשפעה הכלכלית של ההגירה עניינה גם את Refugee Services Collaborative of Greater Cleveland (RSC), ארגון גג של עמותות הפועלות בקרב פליטים באזור העיר קליבלנד אוהיו, בארצות הברית. בעקבות הגעתם של כ- 4,500 פליטים בין השנים 2000-2012 ביקש הארגון לבדוק את התרומה של אוכלוסייה זו לכלכלה המקומית. נמצא שבשנת 2012 הפעילות הכלכלית של הפליטים שנקלטו במחוז יצרה הכנסות של כ- 48 מיליון דולר והוסיפה 650 מקומות עבודה חדשים.²⁰ עוד נמצא שההשפעה הפיסקאלית הנגזרת מגביית מיסים הייתה – 2.7 מיליון דולר בשנה. הספרות מדגישה את התרומה המשמעותית שיש לפליטים על כוח העבודה המקומי ועל הפיתוח הכלכלי בטווח הארוך, גם אם בטווח הקצר קליטתם נושאת עלויות כספיות. תפיסה זו עומדת גם בבסיס הדוח של קרן המטבע הבינלאומי המנתח את ההשלכות הכלכליות הצפויות כתוצאה מגלי ההגירה האחרונים המגיעים לאירופה (Aiyar, et al., 2016). להערכת כותבות הדו"ח, בטווח הזמן הקצר צפוי שתירשם עלייה מתונה בתוצר המבטאת את ההרחבה התקציבית (פיסקאלית) הקשורה בתמיכה במבקשי המקלט לצד העלייה בהיצע כוח העבודה עם כניסתם לשוק העבודה. ההשפעה לטווח הבינוני והארוך תלויה באופן ומידת ההשתלבות בשוק העבודה; ככול ששילובם בשוק העבודה מהיר יותר כך תרומתם הכלכלית גדולה והסיכוי שהם יתרמו לתקציב הציבורי הודות לתשלומי מיסים, גבוה יותר.²¹ ניסיון העבר מלמד כי למרות החששות מצד עובדים מקומיים בנוגע לפגיעה בשכרם ותעסוקתם, השפעות שכאלו הן מוגבלות וזמניות, אם אכן קורות.

לסיכום, הספרות הדנה בהשפעות הכלכליות של הגירה על כלכלת המדינה המארחת טוענת להשלכות חיוביות על המדדים המאקרו כלכליים, בעיקר בטווח הבינוני והארוך. הדבר מתבטא בעלייה בתוצר המקומי, שיפור המאזן הפיסקאלי, הגמשת שוק התעסוקה ושיפור היחס בין האוכלוסייה הפרודוקטיבית לאוכלוסייה שהיא

¹⁹ מדד התלות (dependency ratio) – מודד את היחס בין אלה שאינם משתתפים בכוח העבודה (הגורם התלוי) לאלה שכן משתתפים (הגורם הפרודוקטיבי).

²⁰ ההשפעה חושבה לפי שלושה מעגלים: (1) הוצאה ישירה הנובעת מצריכה של משקי בית של פליטים, עסקים בבעלות פליטים והוצאות ארגוני הפליטים (2) הוצאה עקיפה כגון משרות והוצאות בשרשרת האספקה של שלושת מחוללי ההוצאה הישירה (3) הוצאה מושרה כגון הוצאות של עובדים במעגל ההשפעה הישירה. לקריאת הדו"ח ראו

<http://www.hias.org/sites/default/files/clevelandrefugeeconomic-impact.pdf>

²¹ אנו ממליצות למקבלי החלטות, לעשות שימוש במסמך שחיברו חברי ה-IMF על מנת ללמוד לעומק על ההשפעות האפשרויות של השתלבות מבקשי מקלט בשוק העבודה. בנספח ב' מצורף פרק המסקנות וההמלצות של כותבי המסמך כלשונו.

מחוץ לכוח העבודה. אולם תנאי מפתח ליהנות מהיתרונות הכלכליים של ההגירה הוא שילובם המהיר של המהגרים בשוק העבודה המקומי והעסקתם הפורמלית.²²

3.2. תכניות לפיזור אוכלוסייה של מדינות אחרות - למידה מניסיון של אחרים

בסוף המאה ה-20 ובתחילת שנות האלפיים הופעלו על ידי מספר מדינות בעולם תכניות לפיזור גאוגרפי של פליטים, שנועדו להתמודד עם הפריסה המרחבית הלא שווה בין הערים הגדולות לפריפריה. חלוקת הנטל, שהיא עיקרון בסיסי בקליטת מבקשי מקלט ברמה הבינלאומית, אומצה כאבן פינה במדיניות הפנים וכמענה לריכוזים האתניים הגדולים בערים המרכזיות שעוררו אווירה ציבורית עוינת ויחס שלילי כלפי הפליטי (Andersson, 2003) זאת ועוד, המדינות שאימצו מדיניות של פיזור גאוגרפי ציפו שהדבר יאיץ את השתלבותם החברתית-כלכלית של הפליטים במדינה המארחת. כפי שנתאר בהמשך, רוב התוכניות הללו לא צלחו בעיקר בגלל אי-התאקלמות של הפליטים במקומות החדשים; התוכניות השונות דגלו בפיזור הפליטים בקבוצות קטנות בכדי להקל על האינטראקציה במקומות החדשים. בפועל הדבר הביא לבידוד כפול של הפליטים, הן מהקהילה האתנית והן מחברת הרוב בישובים החדשים. גם ארגוני הסיוע לפליטים שילמו את מחיר מדיניות הפיזור; הכורח להנגיש את השירותים לקהילות רבות ומרוחקות ללא תוספת משאבים החליש אותם והשפיע על איכות פעילותם (Griffiths et al., 2006; Zetter et al., 2005).

שבדיה הנהיגה תכנית פיזור בין השנים 1985-1994 לאור הריכוז האתני של מהגרי עבודה ופליטים בערים גדולות. בתחילה הכוונה הייתה לפזר פליטים בין 60 רשויות מקומיות שונות שנמצאו מתאימות מבחינת מצב שוק העבודה ומערכת החינוך. עם זאת, הגידול במספר מבקשי המקלט בסוף שנות ה-80 הוביל להכללת כמעט כל הרשויות המקומיות במדינה בתוכנית הפיזור, כאשר הקריטריונים של עבודה וחינוך הוחלפו בקריטריון של זמינות דיור הולם. שינוי זה הוביל לכך שפליטים רבים יושבו במקומות ללא היצע מספיק של מקומות עבודה. מחקר שהתמקד בפליטים שהגיעו למדינה בשנים 1990-1991 מצא שלישוב במקומות ללא עבודה זמינה הייתה השפעה ארוכת טווח והפליטים במסגרת התוכנית נטו לסבול מאבטלה גם עשור מאוחר יותר (Zenou et al., 2010).

דנמרק החלה להפעיל תכנית לפיזור גיאוגרפי בשנת 1986 במטרה לפזר את מעמסת הקליטה בין המחוזות השונים, לעודד את סיכויי ההשתלבות של הפליטים בחברה הדנית ולצמצם את הקסנופוביה הגואה. התוכנית כללה שיכון הפליטים בדיור ציבורי ו"סל קליטה" שהכיל לימודי שפה, אזרחות והכשרה מקצועית (Damm, 2005). בפועל, מכיוון שהפרמטר המוביל היה דיור ציבורי פנוי, הפליטים לא פוזרו באופן אחיד אלא הופנו

²² בהקשר זה נציין את פועלה של ראש עיריית בוליטמור -סטפני רולינגס-בלייק - לעידוד הגעתם של פליטים לעיר. העירייה ייסדה משרד לטיפול במהגרים ובפליטים לצמצום הסחבת הביורוקרטית בעניינם ובתוך כך גם עזרה בהכשרות לתעסוקה ותמיכה פיננסית. צעדים אלה, הנובעים ממניעים כלכליים, נועדו להגדיל את מספר הפליטים הנקלטים בעיר, כמו גם לשמר את הפליטים הנמצאים ולמנוע את עזיבתם. רולינגס-בלייק הצטרפה ל-17 ראשי ערים נוספים בקריאה לנשיא ברק אובמה להגדיל משמעותית את מכסת הפליטים במדינה. לקריאה נוספת ראו <http://www.economist.com/news/united-states/21677240-hardscrabble-baltimore-finds-kindness-brings-its-own-rewards-city-wants-more>

לישובים החלשים יותר בדנמרק. כאן הם עוררו עימותים קשים על המשאבים הציבוריים ורגשות שטנה ועוינות. הפליטים עצמם חשו מבודדים ומודרים חברתית והתלוננו על הנתק מהקהילה האתנית התומכת (Wren, 2003). תוכנית הביזור הופסקה ב 1998 .

בריטניה מיישמת מאז שנות ה – 2000 מדיניות ביזור בעקבות 'חוק ההגירה והמקלט 1999'²³ במטרה לשחרר את הלחץ החברתי ואת ביקוש היתר לדיור בדרום מזרח אנגליה (לונדון רבתי), אזור בו רוב המהגרים ומבקשי המקלט התרכזו באופן ספונטני. במסגרת התוכנית מבקשי מקלט משוכנים בדיור ציבורי ברחבי המדינה ללא אפשרות בחירה וללא התחשבות בפרמטרים דמוגרפיים וסוציו-אקונומיים שלהם או של הקהילה המקומית (Stewart, 2011). בדומה לדנמרק, בפועל יעדי הביזור נבחרים לפי זמינות הדיור ולא לפי נוכחותה של קהילה אתנית במקום. הדבר הוביל לריכוזם של מבקשי המקלט בישובים מקופחים חברתית בעלי אחוזי אבטלה גבוהים בהם הם התקבלו בעוינות ועוררו תגובות גזעניות (שם). מבקשי המקלט שנותקו מהרשתות החברתיות המקוריות נשארים מבודדים במקומות הישוב החדשים.

אף אוסטרליה הנהיגה מדיניות פיזור של פליטים וישובם באזורי פריפריה בתחילת שנות האלפיים . מחקר שנעשה על תהליך היישוב במדינת ויקטוריה מדגיש את הצורך במקומות עבודה פנויים, גישה חיובית של החברה המארחת ומחויבות מצד קהילת הפליטים עצמה על מנת שתוכנית הביזור תצליח (McDonald et al., 2011).

אם כן, מהמחקרים הקיימים עולה שמרבית תוכניות הביזור לא השיגו את מטרתן ולא הצליחו בשילובם של הפליטים בישובים החדשים בעיקר בגלל: (1) היעדרה של קהילה אתנית תומכת, (2) הדרה חברתית וכלכלית מחברת הרוב ו-(3) סביבה חלשה עם מיעוט משאבים ציבוריים שהגבירה גזענות ושנאת זרים. המדיניות שאנו מציעות במסמך זה תנסה ללמוד מכישלונות התוכניות האחרות וליישם את הלקחים; (1) הביזור שייגזר ממתן אשרות העבודה הוא וולונטרי וכולל אפשרויות לתעסוקה (2) הפיזור לא יהיה של אנשים בודדים, אלא של קבוצות על מנת לאפשר הקמתה של קהילה תומכת (3) הביזור ייעשה בשיתוף פעולה עם הקהילה הקולטת. הצעתנו גובשה על סמך הספרות המדגישה את היתרונות המאקרו-כלכליים של שילוב הפליטים ומבקשי המקלט בשוק העבודה, ומתוך רצון לתת פתרון לריכוז מבקשי המקלט בדרום-תל-אביב. בפרק הבא נביא את ההשלכות הכלכליות הצפויות מהשמת התוכנית המוצעת.

4. מודל כלכלי

לצורך חישוב ההשפעות הכלכליות הישירות אנו מתייחסות לשני שלבים: לשלב הראשון והמינימלי, שלב הפיילוט, במסגרתו יועסקו 2,500 מבקשי מקלט בגילאי עבודה, ולשלב האחרון והמקסימלי במסגרתו צפוי שיועסקו 25,000 מבקשי מקלט.

בטבלה 1 מוצגות מספר המשרות הפנויות בענפי הבניין, החקלאות והמלונאות בטווח הקצר, לפי סקרי כוח אדם של הלמ"ס (2015), הרלוונטיות לשלב הפיילוט. כפי שניתן לראות, הביקוש לעובדים לטווח הקצר בענפים הללו גדול משמעותית ממספר העובדים שצפוי שיתווסף בשלב הפיילוט. עם זאת, יש לקחת בחשבון שנתוני המשרות הפנויות כוללים את כל המשרות הפנויות בענף, ושהביקוש לעובדים בלתי מקצועיים הינו פחות מ-10% מסך הביקוש (לא כולל חקלאות). על כן, הקצנו במודל את 2,500 העובדים בין הענפים ביחס שווה. החלוקה היא שרירותית, ויתכן שבפועל יהיה צורך לשנות את הקצאת העובדים בפיילוט לפי צרכי הענפים השונים. מכיוון שההערכה שבטווח הארוך הביקוש לעובדים יהיה גבוה יותר בענפי החקלאות והבינוי לעומת ענף המלונאות, הקצנו לענפים הללו את רוב העובדים בשלב השני, כמפורט בטבלה 2.

טבלה 1: משרות פנויות בענפים בינוי, חקלאות ומלונאות, 2014

ענף	משרות פנויות (באלפים)
בינוי	6.7
חקלאות (2012 ²⁴)	5.1
תיירות ושירותי הארחה	9.7
סך משרות פנויות במשק (ללא חקלאות)	66.1
מתוכן משרות של עובדים בלתי מקצועיים	6.3

(מקור: הלמ"ס (2015), שנתון סטטיסטי לישראל, 2015; מנהל מחקר וכלכלה (2012). הביקוש לעובדים במגזר העסקי, 2012).

עם סיום שלב הפיילוט ניתן יהיה לבחון את הקף הביקוש בענפים אלה ולהקצות בהתאם את אשרות העבודה, כמו גם לבחון ענפי תעסוקה נוספים. ייתכן ובפועל יהיה צורך לשנות את הקצאת העובדים לפי צרכי המשק השונים אולם אנו מעריכות שלא יהיה צורך לצמצם את מספר האשרות הכולל המתוכנן לשלב השני.

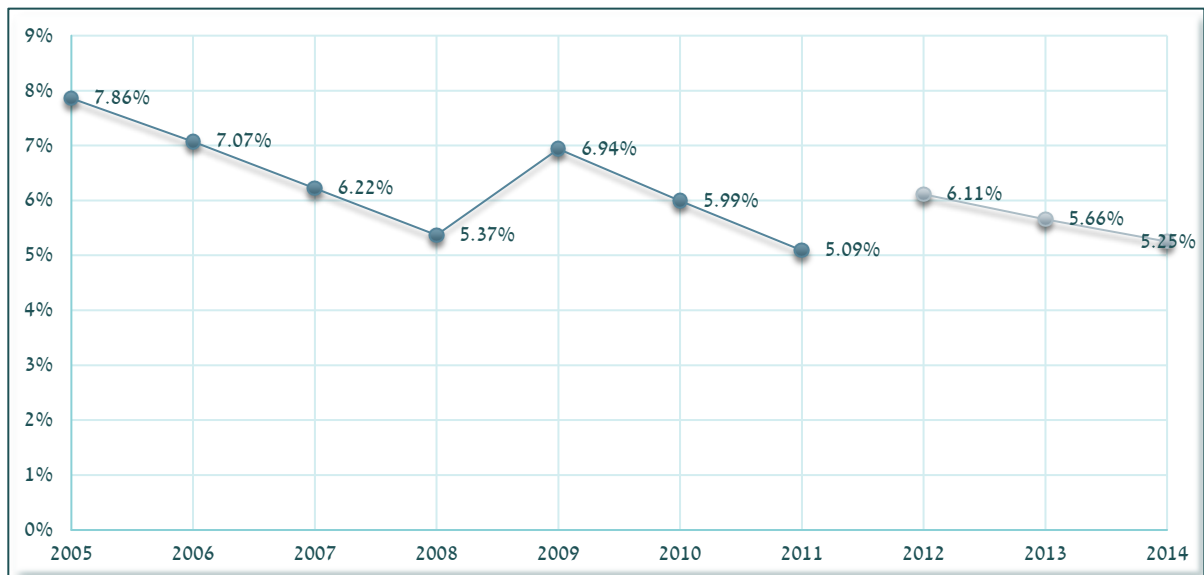
טבלה 2: השמת מבקשי מקלט - חיתוך לפי ענפי תעסוקה, שלב הפיילוט ושלב שני

ענף	מס' עובדים - שלב הפיילוט	מס' עובדים - שלב שני
בינוי	834	10,000
חקלאות	833	10,000
מלונאות	833	5,000
סה"כ	2,500	25,000

²⁴ מחושב על-פי ממוצע של נתונים רבעוניים.

הערכה זו מתבססת על שיעורי האבטלה בעשור האחרון ; למרות שנכנסו לישראל עשרות אלפי מבקשי מקלט, שיעורי האבטלה בישראל נשארו נמוכים ואף נמצאים במגמת ירידה (תרשים 3), בעוד ששיעור המועסקים והשכר הממוצע במשק עולים. סימנים אלה מצביעים על כך שהמשק הישראלי נמצא קרוב לשיעור האבטלה המינימלי האפשרי במדינות מפותחות ולמצב המכונה "תעסוקה מלאה", כלומר מצב בו כל מי שמעוניין לעבוד מצליח למצוא תעסוקה.²⁵ מכאן שיש מקום סביר ביותר להניח כי **כניסתם של מבקשי מקלט נוספים לשוק העבודה באופן פורמלי לא תגדיל את שיעור האבטלה**, בדומה לנטען בספרות הכלכלית כפי שהוצג בפרק של סקירת הספרות.

תרשים 3: שיעור האבטלה בישראל בגילאי עבודה (25-54), 2005-2014

(מקור : הלמ"ס (2015). שנתון סטטיסטי לישראל, 2015.)

הערה : אי הרציפות בין 2011 ל-2012 נובעת משינויים בשיטות האמידה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה המקשים על השוואה ישירה בין נתונים לפני 2012 ונתונים מ-2012 והלאה.

כפי שכבר תואר בפרק המבוא, בקרב אוכלוסיית מבקשי המקלט ישנו שיעור גבוה של עובדים המועסקים באופן בלתי פורמלי. העסקתם במסגרת התוכנית המוצעת תוביל להגדלת התוצר בענפים בהם יועסקו ולהגדלת תקבולי המדינה ממיסים. כמו כן העסקתם תגזור ביטוחים רפואיים מורחבים (בדומה לכיסוי הרפואי תחת חוק הבריאות הממלכתי). טבלה 3 מסכמת את התועלות הכספיות העתידיות המוערכות מביצוע שלב הפיילוט והשלב השני. הגידול בהכנסות ממיסים ומהפרשות ביטוח לאומי מסתכם ב-12.2 מיליון שקלים מסך המקורות של

²⁵ יחד עם זאת, לא בהכרח המשורה תואמת לכישורים, ניסיון והשכלה של המועסק.

תקציב המדינה בשנה עבור שלב הפיילוט וב-125.9 עבור השלב השני. הגידול בתוצר מסתכם ב-314 מיליון שקלים בשנה עבור שלב הפיילוט ובכ-3.3 מיליארד שקלים בשנה בשלב השני.

הצמצום בגירעונות בתי החולים מסתכם בכמיליון שקלים בשנה בשלב הפיילוט ובכ-10.3 מיליון שקלים בשנה בשלב השני. מכיוון ששינויים בהכנסות המדינה, שינויים בתוצר ושינויים בגירעונות בתי חולים אינם שקולים, לא מוצגת סכימה של הסכומים הללו.

טבלה 3: סיכום התועלות הכלכליות – שלב הפיילוט ושלב שני

התועלת הכלכלית	אופן מידול	חיסכון /גידול בהכנסות לשנה - שלב הפיילוט (מיליון ₪)	חיסכון /גידול בהכנסות לשנה - השלב השני (מיליון ₪)
גידול ממסים	חישוב המיסים ותשלומי החובה שהיו משלמים עובדים חדשים בענפים הרלוונטיים	11.6	119.6
גידול בהכנסות ביטוח לאומי		0.6	6.3
סה"כ גידול בהכנסות המדינה	-	12.2	125.9
גידול בתוצר בענפים בהם יועסקו מבקשי המקלט	חישוב התוספת לתוצר בענפים כתוצאה מגידול בכוח העבודה	314.0	3,278
צמצום בגירעונות בתי חולים	הערכת מספר הזרים הלא מבוטחים, עלות הטיפול בהם, והסכומים שייחסכו עקב השינוי	1.0	10.3

בסעיפים הבאים נציג את אופן החישוב של כל אחת מהתועלות הכלכליות שהוצגו : הגידול בתוצר, עליה בהכנסות המדינה וצמצום גירעונות בתי החולים.

4.1. גידול בתוצר בענפי הבינוי, החקלאות והמלונאות

טבלה 4 מפרטת את אומדן הגידול בתוצר של ענפי הבינוי, החקלאות והמלונאות בשלב הפיילוט טבלה 5 מפרטת את צפי הגידול בתוצר בשלב השני. נספח ג' מרחיב על אופן החישוב ועל ההנחות שהוא כולל. בסך הכול הגידול הפוטנציאלי בתוצר בשלושת הענפים יחד מוערך בכ-314 מיליון ש"ח בשנה בשלב הפיילוט, וב-3.3 מיליארד ש"ח בשנה בשלב השני.

טבלה 4: צפי גידול בתוצר בענפים בינוי, חקלאות ומלונאות - שלב הפיילוט²⁶

סה"כ	מלונאות	חקלאות	בינוי	
54,621	4,821	11,846	37,955	תוצר נוכחי (במיליוני ש"ח)
224.58	30.9	39.9	153.8	מספר מועסקים נוכחיים (באלפים)
2.5	0.833	0.833	0.834	תוספת עובדים שלב הפיילוט (באלפים)
-	2.70%	2.09%	0.54%	שיעור הגידול בכוח העבודה (אחוזים)
-	0.63	0.44	0.60	אומדן גמישות העבודה לעומת התוצר
-	1.70%	0.92%	0.32%	שיעור הגידול בתוצר (אחוזים)
54,935	4,903	11,954	38,078	תוצר לאחר תוספת כוח העבודה (במיליוני ש"ח)
314	82	109	123	הפרש בתוצר (במיליוני ש"ח)

טבלה 5: צפי גידול בתוצר בענפים בינוי, חקלאות ומלונאות - שלב שני²⁷

סה"כ	מלונאות	חקלאות	בינוי	
54,621	4,821	11,846	37,955	תוצר נוכחי (במיליוני ש"ח)
224.58	30.9	39.9	153.8	מספר מועסקים נוכחיים (באלפים)
25	5.0	10.0	10.0	תוספת עובדים שלב שני (באלפים)
-	16.19%	25.06%	6.50%	שיעור הגידול בכוח העבודה (אחוזים)
-	0.63	0.44	0.60	אומדן גמישות העבודה לעומת התוצר
-	10.21%	11.04%	3.90%	שיעור הגידול בתוצר (אחוזים)
57,899	5,313	13,153	39,433	תוצר לאחר תוספת כוח העבודה (במיליוני ש"ח)
3,278	492	1,307	1,479	הפרש בתוצר (במיליוני ש"ח)

4.2. עלייה בהכנסות ממיסים וביטוח לאומי

מכיוון שאנו מניחות כי רב המשתתפים בפיילוט לא עבדו לפני כן באופן פורמלי, העסקתם תגדיל את תשלומי המיסים (מס הכנסה) ודמי הביטוח הלאומי.²⁸ אנו מניחות כי מי שייקלט לעבודה במסגרת התכנית ישתכר שכן מינימום ויעבוד את מספר השעות הממוצע לענף.²⁹ טבלה 6 מפרטת את העלייה הצפויה בהכנסות המדינה ממיסים ותוספת ההכנסות של המוסד לביטוח לאומי בשלב הפיילוט. בטבלה 7 מוצגים הנתונים הצפויים בשלב השני. סה"כ העלייה בשלב הפיילוט מוערכת בכ – 12.2 מיליון ש"ח לשנה, ובכ – 125.9 מיליון ש"ח לשנה בשלב השני.

²⁶ ראו נספח ג' לפירוט המקורות ואופן החישוב.

²⁷ ראו ה"ש 26

²⁸ כיום מועסקים זרים אינם משלמים מס בריאות.

²⁹ הנחות אלה עשויות להימצא בסתירה להנחות החישוב בחלק 4.1, מכיוון ששם על מנת לפשט את החישוב הנחנו כי כל העובדים בענף מסוים הם אחידים, בעוד פה ישנה הנחה מדויקת לגבי השכר ושעות העבודה

טבלה 6: תקבולי מס הכנסה וביטוח לאומי - שלב הפיילוט

סה"כ (₪)	מלונאות	בניין	חקלאות	
-	30.6	38.7	38.0	שעות עבודה שבועיות ³⁰
-	39,780.0	50,310.0	49,400.0	שכר מינימום שנתי ³¹
-	210.8	266.6	261.8	ניכוי ביטוח לאומי שנתי לעובד ³²
-	3,978.0	5,031.0	4,940.0	ניכוי מס הכנסה שנתי לעובד ³³
616,101	175,625	222,380	218,096	סה"כ תקבולי ביטוח לאומי (₪)
11,624,548	3,313,674	4,195,854	4,115,020	סה"כ תקבולי מס הכנסה (₪)

טבלה 7: תקבולי מס הכנסה וביטוח לאומי - שלב שני

סה"כ (₪)	תיירות	בניין	חקלאות	
-	30.6	38.7	38.0	שעות עבודה שבועיות ³⁴
-	39,780.0	50,310.0	49,400.0	שכר מינימום שנתי ³⁵
-	210.8	266.6	261.8	ניכוי ביטוח לאומי שנתי לעובד ³⁶
-	3,978.0	5,031.0	4,940.0	ניכוי מס הכנסה שנתי לעובד ³⁷
25,000	5,000	10,000	10,000	מספר עובדים חדשים בענף
6,338,800	1,054,170	2,666,430	2,618,200	סה"כ תקבולי ביטוח לאומי (₪)
119,600,000	19,890,000	50,310,000	49,400,000	סה"כ תקבולי מס הכנסה (₪)

4.3. צמצום גירעונות בבתי חולים

בהתבסס על נתונים חלקיים שנאספו על ידי מרכז המידע והמחקר של הכנסת (משה, 2013) הערכנו את הסכומים שייחסו בגין חובות אבודים לבתי החולים כתוצאה מקליטת מבקשי המקלט בתעסוקה פורמלית הכוללת הטבות סוציאליות וביטוח. נספח ד' מרחיב על אופן החישוב ועל ההנחות שהוא כולל. טבלה 8 מציגה אומדן של שיעור הירידה במספר הזרים חסרי הביטוח הרפואי בעקבות הפעלת התכנית, ומטבלה 9 ניתן ללמוד על הסכומים השנתיים שייחסו לבתי החולים בגין חובות אבודים. האומדן מתבסס על הנתונים של המרכז הרפואי תל אביב ע"ש סוראסקי (מעתה ב"ח איכילוב), ברזילי- המרכז הרפואי האוניברסיטאי באשקלון (מעתה ב"ח

³⁰ לפי הממוצע בשנת 2014 לשכירים בענף.

³¹ לפי שכר מינימום 25 ש"ח לשעה ברוטו.

³² לפי 0.04% מן השכר על חשבון המועסק ו-0.49% על חשבון המעסיק

³³ לפי שיעור מס שולי של 10%, ובהנחה שעובדים זרים גברים שאינם בתחום הסיעוד ממשיכים לא לקבל נקודות זיכוי.

³⁴ ראו הייש 30

³⁵ ראו הייש 31

³⁶ ראו הייש 32

³⁷ ראו הייש 33

ברזילי), וקופת חולים כללית, המפעילה בין היתר את בתי החולים סורוקה בבאר שבע ויוספטל באילת. נספח ד' מכיל מידע על המקורות ועל שיטת החישוב. כפי שמצוין בטבלה 9 ההוצאות על זרים לא מבוטחים צפויה להצטמצם בכמיליון ש"ח לאחר שלב הפיילוט, וב-10.3 מיליון ש"ח לשנה בשלב השני. בעקבות התכנית יכוסו עלויות אלה על ידי חברות הביטוח או קופות החולים³⁸ ועל-ידי ההשתתפות העצמית של העובדים מבקשי המקלט.

טבלה 8: אומדן זרים חסרי ביטוח רפואי בישראל³⁹

227,293	סך זרים בישראל (2015)
103,426	אומדן זרים חסרי ביטוח רפואי בישראל
100,926	זרים חסרי ביטוח לאחר שלב הפיילוט
2.42%	שיעור הירידה לעומת המצב הנוכחי
78,426	זרים חסרי ביטוח לאחר השלב השני
24.17%	שיעור הירידה לעומת המצב הנוכחי

טבלה 9: חובות אבודים בגין טיפול רפואי בזרים חסרי ביטוח ואומדן חסכון – שלב פיילוט ושלב שני⁴⁰

סכום שנתי שייחסך בשלב השני	סכום שנתי שייחסך בשלב הפיילוט	חובות אבודים או עלות טיפול שנתית	
5,486,772	548,677	22,699,087	בי"ח איכילוב
3,865,680	386,568	15,992,538	קופת חולים כללית
932,703	93,270	3,858,647	בי"ח ברזילי
10,285,156	1,028,516	42,550,272	סך הכל (ש"ח)

לסיכום, מתוך התחשיבים הכלכליים עולה שהתועלות הכלכליות הישירות למשק הישראלי מהפעלת התוכנית המוצעת אינן שונות מהספרות בנושא ונובעות מעלייה בתוצר, גידול בהכנסות המדינה ממיסים ומצמצום הגירעונות של בתי החולים. תועלות כלכליות עקיפות כגון גידול בפעילות הכלכלית באזורים פריפריאליים או צמצום העומס על התשתיות המוניציפאליות בדרום-תל-אביב, לא נלקחו בחשבון אך הן מעצימות את היתרונות של התוכנית המוצעת.

³⁸ תלוי בהסדר שיגובש עבור מבקשי המקלט שיצטרפו לתוכנית לגבי ביטוח הבריאות

³⁹ פירוט המקורות ואופן החישוב נמצא בנספח ד'

⁴⁰ ראו ה"ש 39

5. סיכום

נייר עמדה זה ביקש לתאר את התועלות הכלכליות הישירות ביישום מדיניות של העסקת מבקשי מקלט בענפים בהם חסרות ידיים עובדות תוך פיזור גיאוגרפי אל מחוץ למובלעת האתנית בדרום תל-אביב. מעבר להיבט הכלכלי ישנם למהלך שכזה גם היבטים חברתיים, ערכיים ומוסריים המעצימים את ההצעה. פרק זה מסכם את התוכנית המוצעת.

תרשים 4 : תרשים זרימה לסיכום ההצעה

5.1. תיאור הבעיה

- מחסור בידיים עובדות בענפים ספציפיים במשק ובאזורים שונים בישראל.
- עמימות בסטטוס התעסוקה של מבקשי המקלט בישראל הגוררת העסקה לא פורמלית הפוגעת בהכנסות המדינה, הכנסות הביטוח הלאומי, עושקת את המועסקים ומושכת את שכרם של כלל מעוטי ההכנסה, גם הישראלים שבהם, כלפי מטה.
- ריכוז מבקשי המקלט באזורים מוחלשים במטרופולין העיקרי היוצר בעיות הומניטריות, חברתיות וכלכליות עבור התושבים המקומיים ומבקשי המקלט וגם מעמיסה על התשתיות העירוניות.
- חובות אבודים גבוהים של מוסדות הבריאות בגלל היעדר כיסוי ביטוחי למבקשי המקלט.

5.2. מעגלי השפעה

כלכלי

- היצע עבודה מוגבל עבור מבקשי המקלט מחוץ למטרופולין מאלץ אותם להישאר באזור תל-אביב ומעלה את התחרות בענפי עבודות הכפיים.
- מגבלות התעסוקה של מבקשי המקלט מחד והבאת מהגרי עבודה מאידך גורמות להקצאה לא יעילה של כוח העבודה במשק.

- עומס על תשתיות פיזיות עקב ריכוז גבוה של תושבים באזורים שאינם ערוכים לכך.
- היצע שירותים ציבוריים נמוך מהביקוש בדרום תל אביב (בתי ספר, גני ילדים, גני משחקים).

חברתי

- חיכוכים בין מבקשי המקלט לבין התושבים הישראלים בדרום תל אביב-יפו ותחרות על שטחים ציבוריים מצומצמים.
- פגיעה בתחושת הביטחון האישי של הישראלים בשל ריכוז מבקשי המקלט במובלעות האתניות.
- סטיגמטיזציה, הפללה וגילויי גזענות כלפי מבקשי המקלט.

5.3. הצעה למדיניות

תוכנית מבוקרת למתן אשרות עבודה מוסדרים למבקשי המקלט תוך התייחסות לצרכי שוק העבודה ולכורח להקל את העומס על השכונות הדרומיות של תל אביב.

העסקת מבקשי מקלט בענפים בהם חסרות ידיים עובדות ובראשם ענפי החקלאות, הבניין והמלונאות תוך מתן אשרות עבודה לכל תקופת ההעסקה. מי שיועסק במסגרת התכנית ייהנה מזכויות סוציאליות, ביטוח בריאות כמו כן מחסינות מפני שליחה למתקן חולות. יושם דגש על התמהיל החברתי של מבקשי המקלט ביישובי היעד בכדי לאפשר רשת חברתית תומכת לאלה שיצטרפו לתוכנית.

5.4. תיאור הפעולות

- מתן אשרות עבודה זמניות למבקשי המקלט לתקופה התחלתית של 3 שנים, על מנת ליצור בטחון אצל המעסיקים ברצף ההעסקה בענפים שיוגדרו, בדומה לאשרת העבודה של מהגרי העבודה.
- מתן תמריצים למעסיקים בענפים בהם חסרות ידיים עובדות להעדפת מבקשי מקלט על פני מהגרי עבודה לרבות, הפחתת עלות ההעסקה במקרה של העסקת מבקשי המקלט וביטול ההיטלים המיוחדים על העסקתם.
- הכשרה מקצועית רלוונטית למצטרפים לתוכנית והכנה למעבר (ההכשרה יכולה להוות ערך מוסף למבקשי המקלט כאשר המצב יאפשר חזרה למולדת).

5.5. תוצאות רצויות (לא כלכליות)

- השתלבות מבקשי מקלט בענפים הייחודיים תוך שיתוף פעולה של כל הגורמים הרלוונטיים: משרדי ממשלה, מעסיקים, ארגוני הסיוע.
- אינטגרציה חברתית של מבקשי המקלט בישובים החדשים.
- צמצום ההעסקה הלא פורמלית של מבקשי המקלט והפחתה עד מינימום של הפרות חוקי העבודה.
- רשת ביטחון סוציאלית למבקשי המקלט שיצטרפו לתוכנית.

- פיתוח פרויקטים לטובת הרווחה של תושבי דרום תל אביב במימון התקציבים שייחסכו ברמה המוניציפלית והקצאת חלק מתקבולי המדינה העודפים מהפעלת התוכנית.
- שמירה על כוחן ולכידותן של קהילות מבקשי המקלט.

5.6. תועלות כלכליות

- גידול בתוצר הלאומי הגולמי – 3,300 מיליון ₪ בשנה בשלב השני.
- גידול הכנסות המדינה ממסים – 119.6 מיליון ₪ בשנה בשלב השני.
- גידול בכנסות המוסד לביטוח לאומי – 6.3 מיליון ₪ בשנה בשלב השני.
- הקטנת הגירעונות של בתי החולים- 10.3 מיליון ₪ בשנה בשלב השני.
- ירידה בצפיפות ובעומס על התשתיות בדרום תל אביב-יפו.
- מימוש פוטנציאל התעסוקה של כוח האדם הנמצא בישראל – התייעלות שוק העבודה .
- גידול ברווחה הכלכלית של הישובים החדשים אליהם יופנו מבקשי המקלט כתוצאה מעלייה בביקוש לסחורות, שירותים ודיור.
- פוטנציאל לצמצום מספר מהגרי העבודה המובאים לישראל.

6. המלצות

בפרק זה אנו מבקשות להציג המלצות ראשוניות ומעשיות לביצוע התוכנית המוצעת.

המלצות תהליך :

1. הגדרת משרד ממשלתי שיוביל את התוכנית. לאור חשיבות אופן ההשמה, פיתוח ההכשרה והכנה, מעקב ואכיפה של חוקי העבודה ותנאי עבודה הולמים המלצתנו כי משרד הכלכלה יוביל את המהלך.
2. הקמת ועדת על להיגוי אשר תכלול את כל המשרדים הרלבנטיים לנושא (הבינוי, הפנים, האוצר והמשפטים) בהובלתו של משרד הכלכלה.
3. הקמת פלטפורמה לדיונים שוטפים עם בעלי העניין השונים בהם - נציגי קהילת מבקשי המקלט, ארגוני זכויות אדם וארגוני סיוע למבקשי מקלט ומהגרי עבודה, קבלני בנייה, מלונאים, חקלאים, נציגי המשטרה, ראשי רשויות רלוונטיים וחוקרים מהאקדמיה- על מנת לבחון את מגוון ההיבטים הקשורים לנושא ולגבש הסכמות בנושאים המהותיים הכרוכים ביישום התוכנית.
4. בניית תכנית עבודה מפורטת עם יעדי ביצוע ומסגרת זמנים להשמת שלב הפיילוט וההכנות לשלב השני תוך התבססות על הדיונים של ועדת ההיגוי ולמידה מניסיון במקומות שונים בעולם.
5. הקמת צוות בין-משרדי שיכלול גם נציגים של קהילת מבקשי המקלט, ארגוני המגזר השלישי ונציגים מענפי המשק הרלוונטיים להוצאה לפועל של תכנית העבודה וההחלטות שיתקבלו.
6. גיבוש צוות הערכה ומדידה שילווה את השלב הראשון לשם בחינת הצלחתו.

המלצות תוכן :

1. תמריצים למבקשי המקלט : אשרת שהייה ל-3 שנים ללא צורך לחדש ; אי כליאה בחולות ; ביטוח בריאות הדומה לזה של אזרחים ישראלים ; צבירת פנסיה שיוכלו לפדות עם עזיבתם את ישראל או עם הגיעם לגיל פנסיה.
2. תמריצים למעסיקים : הכשרת עובדים במידת הנדרש על חשבון המדינה ו/או ארגוני הסיוע ; הורדת המס הקיים על העסקת לא ישראלים.
3. הגברת הפיקוח על יישום המדיניות מצד המעסיקים ומבקשי המקלט תוך הפחתת שיעור העסקת מבקשי מקלט שלא כחוק בענפים המיועדים על מנת לעודד מעסיקים להעסיק מבקשי מקלט כחלק מתכנית זו.
4. איתור ופנייה ליזמים בקרב מבקשי המקלט וסיוע בפתיחת עסקים בבעלות מבקשי מקלט באזורים הגאוגרפיים בהם תפעל התכנית. יוזמות עסקיות אלו יתנו מעטפת של שירותים למבקשי המקלט ולאוכלוסיית התושבים באותם אזורים ויהוו עוגן קהילתי.
5. עידוד הרחבת פעילות ארגוני סיוע רלוונטיים באזורים הגאוגרפיים בהם תפעל התכנית. נכון להיום רובם המכריע של ארגוני הסיוע מרוכזים בתל אביב.
6. פנייה לארגונים בינלאומיים כגון ארגון ההגירה הבינלאומי IOM, אשר אתו כבר מקיימת המדינה שתוף פעולה בנושא ההסכמים הביטורליים לצורך למידה מניסיונות חוץ ואולי אף לסיוע כספי.

- Aiyar, S', Barkbu, B', Batini, N', Berger, H', Detragiache, E', Dizioli, A . . . , Topalova, P .(2016) .'*The Refugee Surge in Europe* .INTERNATIONAL MONETARY FUND.
- Andersson, R .(2003) .'*Settlement dispersal of immigrants and refugees in Europe: policy and outcomes* .Vancouver Centre of Excellence.
- Aslund, O', Asth, J & , Zenou, Y .(2010) .'How important is access to jobs? Old question—improved answer .*Journal of Economic Geography*.389-422 ,(3)10 ,
- Asylum Access and the Refugee Work Rights Coalition .(2014) .'*Global Refugee Work Rights Report* .Asylum Access.
- Borjas, G .(2013) .'Immigration and the American Worker - A Review of the Academic Literature .
26 Washington DC: Center for Immigration Studies מתוך <http://cis.org/sites/cis.org/files/borjas-economics.pdf>
- Boubtane, E', Coulibaly, D & , Rault, C .(2013) .'Immigration, growth, and unemployment: panel VAR evidence from OECD countries .*Labour*.399-420 ,(4)27 ,
- Damm, A' P .(2005) .'*The Danish Dispersal Policy on Refugee Immigrants 1986-1998: A Natural Experiment* : 47 Department of Economics, Aarhus School of Business.
- Dustmann, C', Fabbri, F & , Preston, I .(2005) .'The impact of immigration on the British labour market .*The Economic Journal* ,(507)115 ,F324-F341.
- Friedberg, R' M & , Hunt, J .(1995) .'The impact of immigrants on host country wages, employment and growth .*The Journal of Economic Perspectives*.23-44 ,(2)9 ,
- Gagnon, J .(2014) .'Demographic Change and the Future of the Labour Force in the EU27, other OECD countries and selected large emerging economies .*Matching Economic Migration with Labour Market Needs*.37-65 עמי ,
- Griffiths, D', Sigona, N & , Zetter, R .(2006) .'Integrative paradigms, marginal reality: refugee community organisations and dispersal in Britain .*Journal of Ethnic and Migration Studies* , .881-898 ,(5)32
- McDonald, B', Gifford, S', Webster, K', Wiseman, J & , Casey, S .(2011) .'*Refugee Resettlement in Regional and Rural Victoria: Impacts and Policy Issues* .the Victorian Health Promotion Foundation (VicHealth).
- Nathan, G .(2015) .'*International Migration - Israel 2014-2015* .The OECD Expert Group on Migration - Annual Report.
- OECD .(2013) .The fiscal impact of immigration in OECD countries - ב .'*International Migration Outlook 2013* .(עמי 125-189) OECD.
- Raijman, R & , Kemp, A .(2010) .'The new immigration to Israel: Becoming a de-facto immigration state in the 1990s - ב .'*Immigration worldwide: Policies, practices, and trends*.(עמי 227-243)

- Sabar, G & ,Rotbard, A .(2015) .'Eritrean Asylum Seekers' Lament Ceremonies in Israel as Contested Sites of Identity Formation .*African Diaspora*.147-173 ,(2)8 ,
- Stewart, E' S .(2011) .'UK dispersal policy and onward migration: Mapping the current state of knowledge .*Journal of Refugee Studies* ,fer039.
- Wren, K .(2003) .'Refugee dispersal in Denmark: from macro-to micro-scale analysis .*International Journal of Population Geography*.57-75 ,(1)9 ,
- Zenou, Y' , Aslund, O & ,Asth, J .(2010) .'How Crucial is Distance to Jobs for Ethnic Minorities? Old Question – Improved Answer .*Journal of Economic Geography*.389-422 ,10 ,
- Zetter, R' , Griffiths, D & ,Sigona, N .(2005) .'Social capital or social exclusion? The impact of asylum-seeker dispersal on UK refugee community organizations .*Community Development Journal*.169-181 ,(2)40 ,

בנק ישראל. (2015). דין וחשבון 2014. בנק ישראל.

ברק-ביאנקו, א'. (2013). בתי אוכל של פליטים מאריתריאה וסודן בדרום-תל-אביב: יזמות אתנית בלימבו. עבודת תיזה, אוניברסיטת חיפה.

הוועדה לבחינת בעיית העובדים הזרים (2013). התמודדות הרשויות המקומיות עם אוכלוסיית העובדים הזרים והמהגרים מאפריקה, פרוטוקול מס' 11 משיבת הוועדה לבחינת בעיית העובדים הזרים.

המכון הלאומי לחקר הבנייה (2015). מדיניות לאומית בתחום הבינוי.

וורגפט, נ'. (2015). נשים פליטות בישראל. ב- ט' קריצמן-אמיר (עורך), לוינסקי פינת אסמרה: היבטים חברתיים ומשפטיים של מדיניות המקלט בישראל (עמ' 252-288). מכון ון ליר בירושלים/הוצאת הקיבוץ המאוחד.

למ"ס. (2016). השנתון הסטטיסטי לישראל 2015. ירושלים: הלמ"ס.

משה, נ'. (2013). שירותי בריאות לעובדים זרים ולחשרי מעמד אזרחי. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע. נתן, ג. (2010). נתונים על פשיעה של מסתננים ומבקשי מקלט וכנגד מסתננים ומבקשי מקלט. הכנסת, מרכז המידע והמחקר, ירושלים.

נתן, ג. (2010א). צורכי כוח אדם בענף החקלאות. הכנסת, מרכז המידע והמחקר, ירושלים.

נתן, ג. (2011). לא ישראלים בישראל (זרים, עובדים זרים, פליטים, מסתננים ומבקשי מקלט) תמונת מצב, 2010-2011. הכנסת, מרכז המידע והמחקר, ירושלים.

נתן, ג. (2012). פיזורם הגיאוגרפי של מסתננים ומבקשי מקלט בישראל. הכנסת, מרכז המידע והמחקר, ירושלים.

רשות האוכלוסין וההגירה. (2015). נתוני זרים בישראל - סיכום שנת 2015. אוחר מתוך https://www.gov.il/BlobFolder/generalpage/foreign_workers_stats/he/summary_2015_new.pdf

רשות האוכלוסין וההגירה (2016). נתוני זרים בישראל.

שנל, י'. (1999). עובדים זרים בדרום תל אביב-יפו. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

נספח א': ביזור מבקשי המקלט לפי יישוב, 2012

טבלה 10: ביזור מבקשי המקלט לפי יישוב, 2012

מבקשי מקלט, 2012	יישוב
25,000	תל אביב-יפו
4,500-5,000	אילת
3,000	ראשון לציון
2,000	נתניה
1,600	באר שבע
1,500	אשקלון
1,400-1,500	אשדוד
1,000-1,200	ירושלים
500	ערד
300	חיפה
מאות	לוד
מאות	כפר מנדא
מאות	בני ברק
עשרות עד מאות	נצרת
עשרות	אור יהודה
עשרות	אור עקיבא
11-13	טבריה
קיימים במספר לא ידוע	בני עייש
קיימים במספר לא ידוע	מודיעין
קיימים במספר לא ידוע	מכבים-רעות
קיימים במספר לא ידוע	חדרה
קיימים במספר לא ידוע	שדרות
קיימים במספר לא ידוע	נתיבות

נספח ב' : מסקנות והמלצות צוות ה-IMF

הכתוב בנספח זה מצוטט כלשונו מתוך המסמך של Aiyar et al (2016), עמודים 34-32. כל התייחסות בגוף הכתוב כאן ל"מסמך זה", "מחקר זה" וכדומה הינה התייחסות של הכותבים המקוריים לעצמם. המסמך המקורי בנוי מסעיפים ממוספרים והמסקנות מתחילות מסעיף 55, ושימרנו מספור זה.

55. The first priority is to address the humanitarian emergency in conflict countries, neighboring countries, along the refugee routes, and in refugee destination countries. In the EU, with the current system for accommodating and processing asylum seekers overwhelmed by the size of the inflow, policies must focus on strengthening receptive capacity and processing capabilities. The surge has also highlighted the inadequacy of the common EU asylum policy, and reforms to build a more harmonized and cooperative approach are necessary to achieve a workable asylum and border management system. In addition, providing financial resources to countries bordering conflict areas, where the majority of displaced people and asylum seekers are located, can contribute to slow asylum seeker flows and relieve current strains.

56. Past international experience provides valuable lessons about what economic effects should be anticipated, and what policies enacted. There are important caveats, however. First, this study looks at only the economic dimension of a multi-faceted issue. Second, many of the episodes studied pertain to economic migration rather than refugee flows, and the two can have different characteristics.

57. The inflow of asylum seekers is likely to have an immediate expansionary effect on the economy. In the short term, additional public spending will increase domestic demand and GDP. IMF staff estimate that this effect will be modest for the EU as a whole (raising the level of GDP by some 0.1 percent in 2017), but more pronounced in the main asylum seeker destination countries. GDP per capita will be lower, reflecting the weaker labor market performance of refugees and restrictions on labor market access to asylum seekers in some countries. In the long run, the economic impact will depend on the speed of integration of refugees into the labor market.

58. Deviations from prior SGP targets to accommodate asylum seeker spending should be considered on a case-by-case basis and should be only temporary. The SGP framework provides flexibility to accommodate exceptional spending linked to unusual events outside the government's control. Therefore, significant additional expenditures should be taken into account when assessing a country's fiscal effort toward its SGP targets, consistent with the overall fiscal consolidation progress. The EC should develop transparent criteria to identify refugee-related expenditures, recognizing that the composition of these expenditures might be quite different between transit and host countries.

59. Rapid labor market integration of the refugees has important economic, fiscal, and social benefits. Quick labor market integration can unlock the potential economic benefits of the refugee inflow. It would also minimize the risk of social exclusion for the newcomers and maximize their net contribution to the public finances in the longer term. The refugees' successful labor market integration could also help alleviate the fiscal effects of population aging, although the effect is likely to be small and will not be a panacea for demographic problems. At the same time, rapid integration policies, including education, housing and ALMPs, entail some upfront fiscal costs.

60. Displacement effects on native workers—a major political concern—are likely to be short-lived and small. In the face of an influx of refugees, concerns among native workers that they will face lower wages and higher unemployment are understandable. Yet, past experience with both economic and humanitarian immigration indicates that adverse effects on wages or employment are limited and temporary, possibly because of low substitutability between immigrants and native workers, and because investment usually increases in response to a larger workforce.

61. A range of policies can foster the refugees' economic integration. Rapid economic integration would allay concerns that the newcomers will cause long-term fiscal costs for host countries and help their social integration and acceptance. Although the specific design of suitable policies is ultimately country-specific, because countries differ in their institutional structure and economic situation, economic theory and the analysis of past experiences point to several areas where policy attention should be directed, including asylum regulation, labor and product markets, housing, and education.

62. Asylum seekers should be allowed to work and receive targeted support early on. Legal obstacles such as restrictions on asylum seekers to take up work while their case is being processed should be eased. ALMPs specifically targeted to the needs of asylum seekers should be strengthened to address language barriers and help identify and leverage existing skills. To help tailor these policies to the specific needs of asylum seekers, surveying their characteristics at the time of registration would also be useful.

63. High entry wages and “inactivity traps” are a barrier to refugee integration. Low education and poor linguistic skills likely limit the attractiveness of refugees on the job market, especially soon after arrival. The lack of job search skills and local informal networks constitute additional obstacles. Temporary wage subsidies for employers who hire refugees have proved to be effective in overcoming barriers to employment. Allowing for temporary, targeted exceptions to minimum or entry level wages or other labor market regulations for refugees may also be helpful where such regulations are tight. However, the benefits of avoiding prolonged exclusion from the labor market should be weighed against the risk of creating labor market dualities that may be difficult to unwind.

Incentives to find work may also need to be strengthened through tax/benefit reforms that make work pay. Easing restrictions on the geographical mobility of refugees could also allow them to go where labor market prospects are more favorable.

64. Flexibility in product markets can also help integrate refugees. Easing barriers to starting a new business—for example through simpler regulatory and administrative procedures for new firms, ensuring equal market and job access, access to finance, and start-up support—could help newcomers and natives alike become entrepreneurs by tapping a growing number of business opportunities. Flexibility also helps native workers adjust to immigration surges, by moving to more highly skilled jobs that are complementary to those taken up by the immigrants.

65. Education and housing policies can support integration efforts. School systems with well-developed preschools, less school segregation, and limited early tracking of students have been found to be more suitable to the educational success of immigrants' children. Housing policies should foster the expansion of affordable accommodation by ensuring that housing supply responds promptly to increased demand, especially in areas where it is easier for migrants to find work.

נספח ג' : אופן חישוב הגידול בייצור

ההנחה כי כל ענף מייצר בדומה לפונקציית קוב-דגלס.

יהא y_0^i התוצר בענף i :

$$y_0^i = f(k^i, l_0^i) = k^{i\alpha} l_0^{i(1-\alpha)}$$

כאשר :

f הינה פונקציית ייצור מסוג קוב-דאגלס

k^i הינו ההון בענף i

l_0^i הינה העבודה בענף i לפני כניסת העובדים הנוספים

α היא גמישות התוצר לעומת ההון

$1 - \alpha$ היא גמישות התוצר לעומת העבודה

כעת מספר העובדים בענף גדל ב- λ אחוזים, והתוצר יהיה :

$$y_1^i = f(k^i, l_1^i) = f(k^i, l_0^i(1 + \lambda)) = k^{i\alpha} (l_0^i(1 + \lambda))^{1-\alpha} = k^{i\alpha} l_0^{i(1-\alpha)} (1 + \lambda)^{1-\alpha}$$

שיעור הגידול בתוצר יהיה :

$$\frac{y_1^i}{y_0^i} - 1 = \frac{k^{i\alpha} l_0^{i(1-\alpha)} (1 + \lambda)^{1-\alpha}}{k^{i\alpha} l_0^{i(1-\alpha)}} - 1 = (1 + \lambda)^{1-\alpha} - 1$$

לדוגמה, אם $\alpha = 0.3$ וכוח העבודה גדל ב-1%, התוצר גדל ב-0.3%. אנו מניחים כאן שמספר שעות העבודה הממוצע לעובד נשאר זה, כך שהגידול במספר העובדים שקול לגידול בתשומת העבודה. כמו כן, אנו מניחים שהפריון הממוצע לעובד נשאר זהה.

את α ניתן לחשב בהתאם ליחס בין התמורה לעבודה לתמורה להון :

יהא w התמורה ליחידה אחת של עבודה (השכר) :

$$w^i = MPL = \frac{df(k^i, l^i)}{dl^i} = (1 - \alpha) k^{i\alpha} l^{i-\alpha}$$

יהא r התמורה ליחידה אחת של הון :

$$r^i = MPK = \frac{df(k^i, l^i)}{dk^i} = \alpha k^{i\alpha-1} l^{i1-\alpha}$$

התוצר מתחלק כולו בין תמורה לעבודה ותמורה להון :

$$l^i w^i + k^i r^i = (1 - \alpha) k^{i\alpha} l^{i1-\alpha} + \alpha k^{i\alpha} l^{i1-\alpha} = y^i$$

יחס התמורות נותן :

$$\frac{l^i w^i}{k^i r^i} = \frac{(1 - \alpha) k^{i\alpha} l^{i1-\alpha}}{\alpha k^{i\alpha} l^{i1-\alpha}} = \frac{(1 - \alpha)}{\alpha}$$

$$\alpha = \frac{1}{\frac{l^i w^i}{k^i r^i} + 1}$$

מקור : נתוני התעסוקה, התוצר, התמורה להון והתמורה לעבודה לקוחים מפרסומי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

עבור חקלאות ובינוי חושבה התמורה להון לפי הפרש התוצר והתמורה לעבודה. נתוני התוצר של בינוי ושירותי הארחה הם מ-2012 ונקובים במחירי 2014 בהתאם לשינויים שחלו במדד מחירי התוצר, ואילו נתוני החקלאות הם מ-2014. נתון התעסוקה בתחום שירותי הארחה הינו של "משורות" להבדיל מן הנתונים בענפים האחרים שהינו של "עובדים".

הגמישות בה נעשה שימוש הינה ממוצע הגמישויות שנאמדו על פני מספר שנים. מכיוון ששיטת סיווג הענפים של הלשכה המרכזית השתנתה ב-2011, הנתונים משנים קודמות אינם בהכרח בני השוואה. לכן עבור בינוי ושירותי הארחה נעשה מיצוע של נתוני 2011 ו-2012 ועבור חקלאות – של נתוני 2011-2014.

יש לציין שאין כך הדבר במה שנוגע לתוצר נקי (להבדיל מגולמי), עליו קיימים נתונים בני השוואה מסוף שנות ה-90. החלטנו להשתמש בסדרת הנתונים הקצרה יותר של תוצר גולמי מכיוון שנתוני התוצר הנקי הם ככל הנראה לפי שיטת הסיווג הישנה יותר, ובין היתר ענף שירותי הארחה אינו מוצג באופן נפרד, ומאוחד עם ענף המסחר. כמו כן, ההבדלים בין תוצר גולמי לנקי (כגון פחת) משפיעים על יחס התמורות. לדוגמה, שימוש בגמישות שנגזרת מנתוני התוצר הנקי היה נותן גידול בתוצר של 358 מיליון שקלים במקום 314 בשלב הפיילוט.

נספח ד': אופן חישוב צמצום הגירעונות בבתי החולים

כל המספרים הותאמו למחירי 2014 לפי מדד מחירי התוצר.

ההנחה כי שיעור חסרי הביטוח בקרב מטופלים בבי"ח איכילוב זהה לשיעור חסרי הביטוח בקרב האוכלוסייה, וכי שיעור זה נשאר זהה מאז 2012. לכן, אם מספר חסרי הביטוח באוכלוסייה ירד ב-10%, לדוגמה, יפחתו החובות האבודים שנגרמים על ידם ב-10%.

כמו כן, מכיוון שהנחנו קודם כי כל המצטרפים לתכנית אינם מועסקים באופן פורמלי, ההנחה שהם לא מבוטחים נגזרת מכך. לכן כל מצטרף לתכנית נחשב כמי שאינו היה מבוטח קודם הצטרפותו.

טבלה 11: מטופלים ועלויות בבי"ח איכילוב

15,579	כלל מטופלים זרים בבי"ח איכילוב (2012)
45.50%	שיעור המטופלים הזרים בבי"ח איכילוב ללא ביטוח (2012)
22,699,087	סך חובות אבודים בש"ח של בי"ח איכילוב על טיפול בזרים ללא ביטוח (2012, במחירי 2014)
227,293	סך זרים בישראל (2015) ⁴¹
103,426	אומדן זרים חסרי ביטוח בישראל (2015)
100,926	זרים חסרי ביטוח לאחר שלב הפיילוט
2.42%	שיעור הירידה לעומת המצב הנוכחי
548,677	חובות אבודים שייחסכו בשנה בשלב הפיילוט (בש"ח)
78,426	זרים חסרי ביטוח לאחר השלב השני
24.17%	שיעור הירידה לעומת המצב הנוכחי
5,486,772	חובות אבודים שייחסכו בשנה בשלב השני (בש"ח)

מקור: שירותי בריאות לעובדים זרים ולחסרי מעמד אזרחי (משה, 2013)

קיימים גם נתונים על העלויות של קופת חולים כללית ושל בית החולים ברזילי, אך לא על מספרי המטופלים הזרים ושיעור חסרי הביטוח מתוכם. אנו נניח כי עלויות אלה יורדות גם הן ב-2.42% בשלב הפיילוט וב-24.17% בשלב השני.

⁴¹ רשות האוכלוסין וההגירה (2016). נתוני זרים בישראל.

טבלה 12: עלויות טיפול בזרים בקופת חולים כללית (בש"ח)

ממוצע שנתי	שנים 2010-2012	
38,519,662	115,558,986	עלות טיפול בזרים
19,259,831	57,779,493	מתוכה בזרים ללא ביטוח
6,534,586	19,603,757	עלות טיפול בפלסטינים
31,985,077	95,955,230	עלות טיפול בזרים שאינם פלסטינים
15,992,538	47,977,615	מתוכה בזרים ללא ביטוח ⁴²
386,568	-	סכום שנתי שנחסך לאחר שלב הפיילוט
3,865,680	-	סכום שנתי שנחסך לאחר השלב השני

מקור : שירותי בריאות לעובדים זרים ולחסרי מעמד אזרחי (משה, 2013)

טבלה 13: עלויות טיפול בזרים בבי"ח ברזילי (בש"ח)

3,858,647	עלות טיפול שנתי של חסרי ביטוח ב-2012
93,270	סכום שנתי שנחסך לאחר שלב הפיילוט
932,703	סכום שנתי שנחסך לאחר השלב השני

מקור : שירותי בריאות לעובדים זרים ולחסרי מעמד אזרחי (משה, 2013)

⁴² לפי משה (2013) חצי מעלויות הטיפול בזרים הן בזרים חסרי ביטוח. אנו מניחים כי שיעור זה נשאר דומה גם לאחר גריעת הפלסטינים מן החישוב.

Orly Alshech M.A.

Orly Alshech is a speech therapist and a doctoral student in the Department of Education at Bar-Ilan University. She holds a bachelor's degree in communication disorders and special education from Sloviansk Pedagogical University in Ukraine and a master's degree in special education from Bar-Ilan University. She serves as district instructor in the field of communication and learning technologies for pupils with autism and complex disorders. Her research focuses on learning and communication technologies among pupils with autism spectrum and mental disorders and on multi-professional teamwork.

Orly Alshech believes in the importance of the connection between academia and the field. Based on her belief that this connection needs to be enhanced, she lectures at in-service training sessions for educational staff working in the field of special education.

liorsow@gmail.com

Dr. Shlomit Landman

Dr. Landman is a linguist who investigates Israeli and Jewish onomastics from a sociolinguistic perspective. She teaches various topics related to the study of Hebrew language and academic writing at Achva Academic College and at Levinsky College of Education.

shlomitlandman@gmail.com

Dr. Riva Ziv

Dr. Riva Ziv lectures in the Multidisciplinary Studies Department at Ashkelon Academic College and the Department of Health Sciences at Tel-Aviv University. She completed her PhD in the Department of Sociology at Bar-Ilan University on the topic of "second career for military women." Her research and teaching focus on labor migrants, gender, family role division and single-gender families.

rivaz@ariel.ac.il

Dr. Efraim Davidi

Dr. Davidi is a lecturer and researcher in the Department of Social Work at Ben-Gurion University of the Negev. He also teaches Latin American history at Tel-Aviv University and is a research fellow at Tel-Aviv University's Sverdlin Institute for Latin American History and Culture. Dr. Davidi has published five books, among them *Labor, Capital and Government—A Decade in the History of the Workers Movement in Argentina (1966-1976)* (Riesling, 2008) [Hebrew], as well as dozens of articles in journals in Hebrew, English, Spanish, French, Portuguese and Arabic.

davidief@netvision.net.il

Prof. Miriam Hirschfeld

Prof. Hirschfeld is an emeritus professor of nursing. She served in the World Health Organization (WHO) as Chief Scientist for Nursing and subsequently as Director of Human Resources for Health. In this capacity she launched the WHO initiative on long-term care. She established the academic Department of Nursing at Yezreel Valley College and served as the department's first head.

Mj.hirschfeld@gmail.com

Dr. Wovit Worku-Mangisto

Dr. Worku-Mangisto completed her undergraduate studies at Bar-Ilan University and her doctorate at the Hebrew University of Jerusalem. She lectures in the Department of Informal Education at David Yellin College of Education. Her main teaching and research areas include youth at risk, identity and migration. She also serves as supervisor for children and youth at risk in the Ministry of Education. Dr. Worku-Mangisto is currently collaborating in a comparative research study on overt and covert school dropouts among immigrant children and members of minority groups.

wovite@walla.com

Prof. Gabriel Horenczyk

Prof. Horenczyk is a professor in the Seymour Fox School of Education and the Melton Centre for Jewish Education at The Hebrew University of Jerusalem. His main fields of teaching and research include psychological aspects of ethnic, cultural and Jewish identity; identity and adaptation among minorities and immigrants; immigrants in the schools; and identity shifts. Prof. Horenczyk headed the Israeli ICSEY team (International Comparative Study of Ethnocultural Youth) and is currently collaborating in a comparative research study on overt and covert school dropouts among immigrant children and members of minority groups.

gabriel.horenczyk@mail.huji.ac.il

Prof. Rachel Sharaby

Prof. Sharaby is head of the Sociology and Anthropology Department and the Interdisciplinary Social Sciences Department at Ashkelon Academic College. She also serves as associate editor of the bilingual journal *Hagira*, together with editor-in-chief Prof. Sergio Della Pergola. Her research topics include migration, tradition and modernity, gender, intercultural encounters and syncretism. She has recently published the following books:

- *Renewal of Celebrating the Saharana Tradition in Israel*. Riesling, 2016 [Hebrew].
- *Dynamics of Gender Borders—Women in Israel's Cooperative Settlements* (with Prof. Fogiel-Bijaoui, Silvia). Walter de Gruyter, Berlin/Boston & Hebrew University Magnes Press. 2017.

rsharaby@gmail.com

Dr. Daniella Arieli

Dr. Arieli is a senior lecturer in the Department of Nursing and the Department of Sociology and Anthropology at Yezreel Valley College. In her research she integrates social anthropology approaches with the action research approach. She examines the reciprocal relations between individuals, groups and cultures from various spheres of life, and primarily from academia and the therapeutic encounter.

daniellaa@yvc.ac.il

Yael Skorkowich M.A.

Ms. Skorkowich is a lecturer in the Departments of Nursing, Sociology and Anthropology, and Psychology at Yezreel Valley College. She holds a master's degree in social psychology from Tel-Aviv University and is pursuing doctoral studies in the Department of Leadership and Policy in Education at the University of Haifa. Her research focuses on gender, migration and intercultural encounters.

yaelsk@yvc.ac.il

Efraim Davidi

Exiles from South America in Israel (1973-1978)

During the most recent military dictatorships in Argentina, Chile and Uruguay, between 450 and 500 citizens who feared for their lives managed to find shelter in Israel. This paper traces the arrival of these exiles and their political engagement against the dictatorships and against the official policies in Israel of maintaining cordial relationships with the military governments in South America. In parallel, the paper describes the social and political background of those who chose to go to Israel. Many were not associated with Israel or with Zionism and a minority were not Jews, as defined by religious or even broader criteria. The wider significance of these contradictory trends is discussed.

Keywords: South America, Israel, Exiles, Military Dictatorships

Riva Ziv

Role Division in Multicultural Relations

The number of multicultural families in which one spouse was born in Israel and the other is an immigrant has increased in recent years. Mixed marriages have always aroused sociological curiosity, but few studies have shed light on the family dynamics and role division among these couples. Can multicultural families be seen as an arena for the emergence of a new hybrid cultural product that seeks to erase the traditional distinctions in patterns of role division between spouses?

The purpose of this study was to examine the role division between spouses in multicultural families, in which one of the spouses was born in Israel and the other is an immigrant. The research tool was a questionnaire on role division administered to 200 participants: 100 couples in which one of the spouses was born in Israel and the other was an immigrant from another country. The study examined the hypotheses that the origin of the immigrant member of the couple influences the role division and that differences in role division emerge in the comparison between the Israeli-born spouse and the non-Israeli-born spouse. In addition, it examined the hypothesis that education and number of years in Israel affect role division in multicultural families.

In general, differences in role division emerged between men and women. Men reported investing more in the areas of economic support and career, while women reporting investing more in the social and household spheres. Among men, the extent of their investment in household chores decreases as their number of years in Israel rises, while among women, investment in household chores increases along with their number of years in Israel.

No differences in role division by origin emerged among women for any of the job areas examined: housework, economic role, social role and career. But male immigrants from the Soviet Union were found to invest more in the economic role than native Israelis or than immigrants from Western Europe and South America.

With respect to how role division was related to education and origin, the findings show that men with higher education invest more in the social role. In addition, there was a significant interaction effect of education and country of origin on housework among men. Male immigrants from the USSR with higher education invest less in household chores than men from the same country with only 12 years of schooling.

Among women, there was a significant interaction effect of education and country of origin. Women of Western European and South American origin with higher education invest more in their careers than women with up to 12 years of schooling.

No differences in role division were found between immigrant men and immigrant women.

Keywords: role division, multicultural relations, immigration, gender

Shlomit Landman

From an onomastic perspective: Cultural consolidation in the Jewish sector in Israel

Israel was established as a melting pot society, and over the years a unique Israeli culture has developed. Consequently, according to Moyal and Ro'I (2014), today many Israelis define themselves primarily as Israelis rather than as Jews. This finding can be explained by the central role of the Zionist movement (Ben-Israel, 2004) in accordance with the national model suggested by Hroch (1985). According to Weitman (1988), the first names given to Jewish newborns can often distinguish the national identity of their parents. My analysis encompassed the six thousand most prevalent first names given to Jewish newborns in Israel between 1948 and 2007 and a similar number of rare first names. In addition, I conducted semi-structured interviews with 45 parents to gain meaningful insights about their perspectives as reflected in their choice of names. The first names were divided into four groups according to origin: traditional names used in the Diaspora, names taken mainly from the Bible that were reinstated during the political development of the Zionist movement, new names generated from spoken Hebrew, and finally names adopted from foreign languages with no Hebrew meaning. The results point to three main onomastic periods: From 1948 through 1960, parents gave traditional names that were common in the Diaspora. Between 1960 and 1980, Israelis generally chose names that were reinstated from the Bible and new names influenced by the cultural consolidation process. Since the beginning of the 1980s, Israeli onomastics took over, though naming has also been influenced by western onomastics resulting from globalization in Israel.

Keywords: onomastics, first names, immigration waves, culture, national model, identity

Orly Alshech

Building a Professional Identity in Israel: Experiences of New Immigrant Speech Therapists in Israel

Following centuries of exile, the Jewish people have returned to their historic homeland. Yet upon arrival their dream of integrating into the new society is immediately shattered due to linguistic difficulties. This is true for all new immigrants, but even more so for linguistic experts. The narratives of speech therapists that lack Hebrew as a mother tongue display this. Their stories allow us to examine the experiences they undergo while building a professional identity in Israel.

This study, which uses the narrative research method, is based on the analysis of the stories of five immigrant speech therapists. The theoretical framework of this research focuses on three specific areas: a) immigration and absorption; b) multi-professional teamwork; and the role of the speech therapist.

According to the literature, the immigrant experience is subjectively based in the construction of a social identity, while language acquisition poses a major difficulty when adjusting to life in a new land. This barrier becomes weightier when new immigrants choose to work as speech therapists whose job requires expertise in acquiring oral and written skills. The findings focus on each story individually. The analysis shows that the period before immigration affects integration and that immigrant speech therapists go through a complex professional process on the path to realizing their dream of working as speech therapists in Israel.

Keywords: Immigration to Israel (Aliyah), professional identity, immigration absorption

Wovit Worku-Mangisto & Gabriel Horenczyk

Hidden Dropout from the Education System among Ethiopian Adolescents in Israel

The study examined aspects of hidden dropout among adolescent students of Ethiopian origin. Hidden dropout describes a situation in which a student is often absent from the education system or is present but only passively. The research focuses on hidden dropout among three groups of Ethiopian adolescents in Israel (normative learners, hidden dropouts and disengaged youths) as evidenced in several fields: perceived discrimination, environmental support (from the family and from the education system) and social relations. Thirty semi-structured interviews conducted with adolescents from the three groups were aimed at identifying patterns that characterize hidden dropout from the interviewees' point of view. The findings reveal distinct patterns among the three groups in the addressed fields. Hidden dropouts and normative learners reported that their parents encourage them to stay in the education system, whereas disengaged youths retrospectively reported a lack of family involvement. Hidden dropouts also reported experiencing discrimination in the education system due to their Ethiopian origin; normative learners reported discrimination mainly at the group level and less at the personal level; and disengaged youths recalled past alienation towards them at school. Furthermore, the hidden dropouts and the normative learners reported limited relations with Israelis who are not of Ethiopian origin, while the disengaged youths reported that they have almost no relations with friends who are not Ethiopian. In addition, the hidden dropouts and the disengaged youths reported non-normative leisure behaviors, whereas the learners reported mostly normative leisure behaviors. Implications for the identification of hidden dropouts as well as for teacher and parent interventions are discussed.

Keywords: hidden dropout, adolescents, Ethiopian immigrants, perceived discrimination, social support, social contact

Daniella Arieli, Yael Skorkowich & Miriam Hirschfeld

Ethnic Encounters in the Academic Space: The Ethiopian Sigd Festival as a means of Negotiating the Rules of the Game

Research on immigrants, including the literature on immigrants of Ethiopian origin in Israel, has focused extensively on marginalizing social mechanisms. In recent years, however, such research has also begun examining the attempts and successes of individuals and groups to mobilize their social status. The aim of the present article is to contribute to this literature. The study is based on a celebration of the Ethiopian Sigd festival that was organized by students at an academic college in Israel. Presenting the ethnic symbols of their culture in the academic space was the Israeli-Ethiopian students' way of negotiating the meanings of their unique identity and its acceptance within the social microcosm of the campus. This study contends that alongside exclusion and discrimination processes, whose existence in academia cannot be denied, there are also processes through which students attempt to change their experience on campus. Through these processes they often succeed in making the transition from social exclusion to inclusion.

Keywords: Israelis of Ethiopian origin, exclusion and inclusion, ethnicity, academia, intercultural discourse

Rachel Sharaby

Renewed Interpretation of the Ethnic Tradition of Kurdish Immigrants in Israel

The article discusses the Seharane celebrations, the traditional spring celebrations of the Jews of Kurdistan that were renewed in public in Israel for the first time in 1975. The findings are based on content analysis of articles that appeared in the press and in journals of the community and on the testimony of interviewees. These findings show that the immigrants from Kurdistan exhibit a dual identity in the renewal of the Seharane, which is rooted on the one hand in their Israeliness and on the other hand in their ethnic uniqueness originating from their sense of otherness. The process of the Seharane's move towards the cultural center and its renewed interpretation as an ethnic tradition reflect its dynamic syncretic aspects. This dynamic strengthens the perspective emphasizing human freedom in the interpretation and shaping of tradition, i.e., in choosing the elements from which identity is constructed.

Keywords: Tradition, identity, immigration, Kurdistan, syncretism, celebration

Editors' Note

We are pleased to present our readers with the eighth volume of the online journal *Hagira*. This volume contains seven articles that discuss a variety of topics, all centering on the theme of different aspects of identity: social, cultural, professional, ethnic and national. The discussion reflects the ways in which individuals or groups can today create their own systems of meaning and choose their identity. It also sheds light on the ongoing process of reestablishing identities as a result of individuals and groups interacting with the "other"/"others" according to their own point of view.

The first two articles examine the emergence of dual identities among immigrant groups in Israel. These identities are rooted in their unique ethnic identity on the one hand and in the collective Israeli identity on the other. The volume opens with the article by **Rachel Sharaby** titled "Renewed Interpretation of the Ethnic Tradition of Kurdish Immigrants in Israel." The article traces the Seharane celebrations, the traditional spring celebrations of the Jews of Kurdistan, as they move towards the cultural center and describes the ongoing syncretic process in the renewal of this ethnic tradition. Sharaby concludes that this dynamic process underscores the human freedom inherent in shaping tradition, that is, in choosing the foundations upon which identity is built, and she sees the dual interpretation of the members of this traditional community as an expression of resistance.

The article by **Daniella Arieli, Yael Skorkowich and Miriam Hirschfeld** titled "Ethnic Encounters in the Academic Space: The Ethiopian Sigd Festival as a Negotiation of the Rules of the Game" also discusses a ceremonial tradition as it attempts to integrate into the social milieu and even to change the rules of the game. The article examines a celebration of the Ethiopian Sigd festival that was organized by students at an academic college in Israel. The writers contend that the organizers—Israeli-Ethiopian students—used the event as a means of reifying the ethnic symbols of their culture on campus and of transitioning from a position of exclusion to one of leaders influencing the agenda on campus.

The article by **Wovit Worku-Mangisto** and **Gabriel Horenczyk** titled "Hidden Dropout from the Education System among Ethiopian Adolescents in Israel" focuses on social identity. The article examines aspects of hidden dropout among adolescent students

of Ethiopian origin. Hidden dropout describes a situation in which a student is often absent from the education system or is present but only passively. The research findings point to the school system's perspective of group and individual discrimination as well as to the importance of developing in-service programs for teachers and heterogeneous intervention programs for students on the topic of education for multiculturalism.

In the article titled "Building a Professional Identity in Israel: Experiences of New Immigrant Speech Therapists in Israel," **Orly Alshech** considers the ways in which immigrant speech therapists build their professional and social identity within the educational system of their new country. Using narrative research that focuses on the creation of meaning and identity, the author describes the multi-stage process experienced by the immigrants over the years on their way to realizing their dream of working as speech therapists in Israel. The pace of their integration is similar yet unique and dependent upon individual characteristics.

Shlomit Landman's article titled "From an onomastic point of view: Cultural consolidation in the Jewish sector in Israel " analyzes a corpus of first names given to Jewish children in the period 1948-2007 in order to examine trends of cultural change and national identification among parents. The research findings point to three major periods: naming in accordance with Diaspora customs (1948-1960); emergence of Israeli onomastics in the 1960s and 1970s; and western influences in the wake of globalization since the beginning of the 1980s.

The article by **Riva Ziv** titled "Role Division in Multicultural Relations" examines family dynamics and role division in mixed marriages in which one spouse was born in Israel and the other is an immigrant. The research findings indicate that in general multicultural families did not generate a new hybrid product that obliterated traditional distinctions in the division of roles between the members of the couple.

In the article titled "Exiles from South America in Israel (1973-1978)" **Efraim Davidi** discusses groups of political exiles who came to Israel in the 1970s during the rule of the military dictatorships in Argentina, Chile and Uruguay. After surveying their social and political background, the author discusses the many contradictions deriving from the presence of these exiles, many of whom had no ties to Israel or to Zionism and some of whom were not even Jewish according to the religious orthodox definition.

The volume also includes a link to a position paper prepared by the Institute for Immigration and Social Integration at the Ruppin Academic Center together with the ERI Institute on the topic of "Placement of Asylum Seekers in Relevant Occupations: Economic Aspects." Recently the topic of refugees, asylum seekers and foreign workers has become a major focus of public and political discourse in Israel. Israel's lack of a consolidated and solid immigration perspective became quite evident recently when the Israeli government changed its policy on this topic three times within a 24-hour period by means of public declarations that were not always based on solid foundations of knowledge. The appendix to this volume serves as an example of reasonable and in-depth research material that can be useful to those charged with making decisions in this important and sensitive area.

The articles included in this volume underwent meticulous review by expert readers in order to maintain the high academic level of *Hagira*. We wish to thank the readers who responded to our requests and contributed to the scientific quality of this journal through their careful reading and precise comments. Our deepest gratitude goes to Doron Dgani for his diligent and dedicated work as editorial coordinator of the journal and coordinator of the migration and demographics community. We also wish to thank Elia Demeter, linguistic editor for Hebrew, and Donna Bossin, linguistic editor for English, for their excellent professional work. Above all we are grateful to Prof. Galia Sabar, President of Ruppin Academic Center, for her ongoing support of the journal.

Prof. Sergio Della Pergola
Editor-in-Chief

Prof. Rachel Sharaby
Associate Editor

הגירה 8 VOL. 8

הגירה - כתב עת אקדמי רב תחומי מקוון
Hagira - Israel Journal of Migration
 Vol. 8 2018, גיליון מס' 8, תשע"ח

מאמרים מקוריים Original Articles	עמוד Pages
סרג'ו דלה פרגולה, רחל שרעבי / דבר העורכים Sergio DellaPergola, Rachel Sharaby / Editors' Note	1-2
רחל שרעבי / פרשנות מחודשת למסורת אתנית של יוצאי כורדיסטן בישראל Rachel Sharaby / Renewed Interpretation of the Ethnic Tradition of Kurdish Immigrants in Israel	3-21
דניאלה אריאלי, יעל סקורקוביץ' ומרים הירשפלד / מפגשים אתניים במרחב האקדמי: חגיגת הסיגד כמשא ומתן על כללי המשחק Daniella Arieli, Yael Skorkowich & Miriam Hirschfeld / Ethnic Encounters in the Academic Space :The Ethiopian Sigd Festival as a Negotiation on the Rules of the Game	22-42
ווביט וורקו-מנגסטו וגבי הורנצ'ק / נשירה סמויה ממערכת החינוך בקרב מתבגרים יוצאי אתיופיה Gabriel Horenczyk & Wovit Worku-Mangisto / <u>Hidden Dropout from the Education System among Ethiopian Adolescents in Israel</u>	46-63
אורלי אלשיך / הסנדלר הולך יחף: חוויותיהן של קלינאיות תקשורת עולות חדשות, בדרך לבניית זהות מקצועית בארץ Orly Alshech / Building a Professional Identity in Israel: Experiences of New Immigrant, Speech Therapists in Israel	64-81
שלומית לנדמן / המראה האונומסטית: שיקוף ההתגבשות התרבותית במגזר היהודי בישראל Shlomit Landman / From an onomastic point of view: Cultural crystallization process in the Jewish Sector in Israel	82-103
ריבה זיו / חלוקת תפקידים בזוגיות בין-תרבותית Riva Ziv / Role Division in Multicultural Relations	104-123
אפרים דוידי / אינם עולים, אינם פליטים ואינם מהגרי עבודה: גולים מאמריקה הלטינית בישראל (1973-1978) Efraim Davidi / Exiles from South America in Israel (1973-1978)	124-142
ביוגרפיות	143-145
Bios	146-148
Abstracts / תקצירים באנגלית	149-155

Call for papers

Special issue of Hagira – Israel Journal of Migration On migration and education

Hagira – Israel Journal of Migration, an interdisciplinary academic journal on the phenomenon of migration in its various aspects, invites researchers to submit articles in Hebrew and English for a special issue on Migration and education.

The guest editor of the issue is Dr. Rita Sever (of the School of Education and the Research Institute for Innovation in Education at the Hebrew University of Jerusalem), and a member of the Editorial Board of the journal Hagira.

This special issue will be devoted to articles on all issues related to migration and education, such as: the impact of migration on students' educational achievements, on education patterns at home, on inter-generational relations in immigrant families, on role-reversal and parental authority, on gender power shifts in the family, on the interaction between schools and immigrant parents, on immigrant parents' involvement in their children's schooling , on immigrants' impact on education systems in their host country , as well as any other topic that will contribute to understanding the phenomenon, both at the micro and macro levels.

Hagira is an academic journal, published under the auspices of the Migration and Demography section of the Israeli Sociological Association and the Institute for Migration and Social Integration at Ruppin Academic Center. This journal is a platform for publication of migration studies in the fields of sociology, political science, demography, education, psychology, social work, criminology, communications, history, economics, literature, urban planning, and more. These studies deal with various aspects related to the fact that the State of Israel is an immigrant society, in the framework of parallel processes highly influential in the global context. Hagira is open to different theoretical approaches and analytical perspectives.

Please submit papers to: ritasever9@gmail.com

Author Guidelines

Submissions should not exceed 8,000 words.

Submissions must not have been submitted for publication to any other journal in Hebrew.

Submissions must be in Word format, using the Tahoma font (in Hebrew and English), 10 point, 1.5 line spacing and justified.

New paragraphs should be indicated by indentation and not by leaving an extra vertical space.

Quotations should be indicated by indenting from the left.

Authors may embed original materials from various media, e.g., photographs and video clips.

Papers should be submitted after editing, and must include abstracts in Hebrew and English (200 words each). The abstract should include the title of the paper.

5–6 keywords should be provided, following the abstract in Hebrew.

On a separate page, attached to the paper, authors should note in Hebrew and English their name, academic rank, institutional affiliation, and a brief biography, in no more than a few lines.

References are to be embedded in the text and closed inside parentheses. 'Ibid' should not be used; rather, the source should be noted again.

Endnotes should be used, rather than footnotes, and they are to be positioned before the bibliography.

The bibliography should be prepared using APA citation style, the accepted format of Israeli Sociology, the journal of the Israel Sociological Society. References within the text must be fully compatible with their appearance in the source list.

An objective, anonymous refereeing process will be used.

Authors will be asked to correct their papers as indicated by the referees and the attached editorial guidelines. Papers will be copy edited and authors will be asked to make further corrections and give final approval before publication.

Papers accepted for publication will be uploaded to the journal's website before the full issue of the journal appears.

Please submit papers to:

rsharaby@gmail.com

Information

Editor-in-Chief: Prof. Sergio DellaPergola
Associate Editor: Prof. Rachel Sharaby

Editorial Board:
Prof. Moshe Semyonov
Prof. Rebeca Raijman
Prof. Lilach Lev-Ari
Dr. Rita Sever
Dr. Karin Amit

Editorial Coordinator: Mr. Doron Dgani

linguistic editor :
Mrs. Elia Demeter (Hebrew)
Mrs. Joy Pincus (English)
Mrs. Shoshana Silver

Extension Council:
Prof. Judit Bokser Liwerant
Universidad Nacional Autonoma de Mexico, Mexico City
Prof. Barry Chiswick
University of Illinois at Chicago, Chicago
Prof. Andrew Markus
Monash University, Melbourne
Prof. Jose Moya
Columbia University, New York
Prof. Rainer Munz
Hamburg Institute of International Economics, and Erste Bank, Vienna
Prof. Alean Al-Krenawi
Ben Gurion University
Prof. Noah Lewin Epstein
Tel Aviv University
Prof. Uzi Rebhun
The Hebrew University of Jerusalem
Prof. Nissan Rubin
Bar Ilan University and Ashkelon Academic College
Prof. Sammy Smooha
Haifa University

Editorial Address:
The Institute for Immigration and Social Integration
Ruppin Academic Center
Emek Hefer 402500, Israel
E-mail: rsharaby@gmail.com

ISSN 2223-0009

Hagira journal

Hagira is an academic, refereed, interdisciplinary journal focusing on all aspects of migration. Publication of the journal is sponsored by the Migration and Demographics Community of the Israeli Sociological Society and distributed through funding from the Ruppin Academic Center and the Institute for Immigration and Social Integration.

This journal serves as publishing forum for research studies on migration conducted by investigators from the fields of sociology, political science, demography, psychology, social work, criminology, communications, economics, literature, history, city planning and more. These research studies consider diverse aspects related to the State of Israel as an immigrant society that is undergoing processes parallel to those of major significance in the global context.

Hagira is open to diverse approaches and analytical perspectives. The articles submitted to the journal undergo expert peer review before being accepted for publication. The journal aspires to become the major Hebrew-language forum for all migration-related topics that play an essential role in contemporary society on both the individual and the collective levels.

Hagira

כתב עת אקדמי רב תחומי מקוון
Hagira – Israel Journal of Migration

המכון להגירה ושילוב חברתי
The Institute for Immigration and Social Integration
המרכז האקדמי רופין
Ruppin Academic Center

Vol. 8 2018

גיליון 8 תשע"ח